

AZƏRBAYCAN NƏSRİ ANTOLOGİYASI

BEŞ CİLDDƏ

V CİLD

**"ŞƏRQ-QƏRB"
BAKİ-2006**

Tortib edoni:

Zaman Əsgərli

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN

“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

894.361'3'008-dc22

AZE

Azərbaycan nəəsi antologiyası. Beş cildə. V cild. Bakı, “Şərq-Qərb”,
2006. 352 səh.

Kitabda 1960-cı illərdən sonrakı dövr Azərbaycan nəsinin nümayəndələrindən Maqşud İbrahimbəyov, Rüstəm İbrahimbəyov, Əkrəm Əylisli, Anar, Çingiz Hüseynov, Əfqan, Çingiz Ələkbərzadə, Fərman Kərimzadə, Sabir Azəri, Vəqif Nəsib, Elçin, Müvlud Süleymanlı, Məmməd Oruc, Mənzər Niyarlı, Füzul Mustafə, Aqil Əbbas, Baba Vəziroğlu, Saday Budaqlı, Afaq Məsud, Elçin Hüseynbəyli, Rəşad Məcid və Orxan Fikrətoğlunun nəsr əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

ISBN10 9952-34-107-5

ISBN13 978-9952-34-107-2

© “ŞƏRQ-QƏRB”, 2006

NƏSRİMİZİN YENİ MƏRHƏLƏSİ

Azərbaycan ədəbiyyatında, o cümlədən nəsrində bədii gerçəkliyin yeni-ləşməsi və bir mərhələ xüsusiyyəti kəsb edib vicdana, milli oyanışa, şüura və mentaliteto xidmət etməsi missiyası təkcə ösrin 60-cı illərdə yenidən təcəssüm tapdı. Əsrin əvvəllərində Coli Məmmədquluzadə, Əbdürrəhimi boy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənəmzimin kimi sənətkarların formalaşdırdığı bədii ənənələr 60-cı illərdə ədəbiyyata gələn nasirlər nəslinə – Yusif Səmədoğlu, Anar, Əkrəm Əylisli, Elçin, Maqşud İbrahimbəyov, Rüstəm İbrahimbəyov, İsi Məlikzadə, Sabir Azon və h. daha da olvanlaşdırdılar. Mirzə Colinin “Vətən! Vətən! Vətən! Millət! Millət! Millət! Dil! Dil! Dil!” mərəmim yeni şəraitdə daha ucadan səsləndirən bu yazıçılar sovet rejiminin ideoloji prinsiplərini pozaraq insana məhəbbətini, haqqa, həqiqətə sədəqətini yeni nümunələrini yaratdılar.

Sənələr bu nəslin qanadında ədəbiyyata başqa nasirlər – nisbətən gənc yazıçılar gəldilər: Məvlud Süleymanlı, Məmməd Oruc, Azər Abdulla, Vaqif Nəsih, Baba Vəziroğlu, Afaq Məsud, daha sonralar Füzə Mustafə, Aqil Abbas, Mustafə Cəmənli, Səday Budaqlı, nəhayət, Orxan Fikrətoğlu, Sofər Alışarlı, Elçin Hüseynbəyli, Mənzər Niyarlı, Rəşad Məcid, Yaşar, Eyvaz Əllözətoğlu və neçə-neçə haşşalar. Onların çoxu, xüsusilə bu gün artıq nəsrimizə ağısaq-qalları səviyyəsinə yüksəlmiş Anar, Əkrəm Əylisli, Maqşud İbrahimbəyov, Elçin, Rüstəm İbrahimbəyov kimi nasirlər ədəbiyyata sovet dövründə gəlmiş, əsərlərinin çoxunu cəmiyyətdə ideoloji qadağaların, yasaqların məvducdə olduğu dövrdə yazmışdılar. Buna baxmayaraq, onların yaradıcılığı önənovi “sovet ədəbiyyatı” deyildi. Tənqidçi Yazər Qarayevin doğru qeyd etdiyi kimi: “Məvducdə total rejimi “dünyada ən azad rejim” kimi vəsf və tərənnüm edən külli miqdarda “bədii” məhsul meydana çıxsa da, ədəbi iqlimi və mövsümü müəyyən edən artıq onlar deyildi, ideoloji bir oruzi kimi “səzialist realizmi”nin bədii təcrübəsindən və nəzəri-estetik təlimindən çox-çox kənara çıxan əsərlər yaranırdı. Onlara artıq sözüən önənovi mənasında xalis “Sovet ədəbiyyatı” və “səzialist realizmi” hədisisə demək heç olmasa, yalnız ona görə mükəmməl deyildi ki, artıq bu yaradıcılıq mətəduunun iki mütləq mətəduoloji prinsipi təkzib və inkar olunurdu: gerçəkliyin mütləq pozitiv pəfosu və total sənilik, partiyalılıq stereotipi”.

İnsana və həyata yeni baxış, şəxsiyyətdə, onun psixologiyasına daha həssas münasibət, humanist idealin güclənməsi, həyat ziddiyyətlərinin, ictimai

problemlərin təsvirdə daha çox monovi-oxlaqı ələniyə keçməsi, insanla mühit, cəmiyyətdə ford arasındaqlaqları çox zaman daxili-psixoloji müstəvidə göstərmək bu nəsrin görünən keyfiyyətləridir ki, təkcə yeni nəsrin bənəlinin deyil, onlardan sonrakı nəslin də pəvest və həkəyolərində aydın duyulur. Lakin XX əsrin sonlarında cəmiyyətin dəyişməsi ədəbiyyatın da inkişafına yeni istiqamət verdi; məvducdə təcrübəyə yeni inkişaf üsulları, bədii təsvir formalarının gətirilməsi tələb olundu. Bu tələblərə ilk sənətkar cavabı verənlər də elə yeni nəsrin bənəlini və onların davamçıları oldular. Anarın “Otel otağı”, “Vahimə”, “Qırmızı limuzin”, Əkrəm Əylislinin “Ətirşah məsam”, Elçinin “Qırmızı qorənfil”, “Sarı gəlin”, Məmməd Orucun “Susuz gəlin sonası”, “Ağ qarğa”, habelə Məvlud Süleymanlı, Baba Vəziroğlu, Mənzər Niyarlı, Afaq Məsud kimi XX əsrin 60-cı illərindən sonrakı Azərbaycan nəsrinin müxtəlif nəsilərini təmsil edən yazıçılardan əsərləri meydana gəldi.

XX əsrin sonlarından ədəbiyyata gənc və istedadlı nasirlər gəlmişlər. Bu gün onların yeri ədəbiyyatda ləng də olsa müəyyən olmuşdudur. Hər bir ədəbi nasir kimi bu nosil də ədəbiyyatda öz sözüən deməyə, öz səsinə və nəfəsini hiss etməyə, deməli, bir nosil kimi formalaşmağa cən atır. Ancaq onların arasında seçilən, fərqlənən, yaşından irəliyə baxan, yazıları ilə ədəbiyyatda bənəzsəz bir səsin varlığından xəbər verən müəlliflər çox deyil.

Mən cəvan nasirlərin içərisində Orxan Fikrətoğlunu, Yaşar, Fəxrə Uğurlunu, İbrahim İbrahimi, Samir Sədəqətoğlunu, Əkbər Qəşəlini, Xan-əmri, Rəsim Qaracanı, Məhribən Kənanı fərqləndirmək istədim. Xüsusilə Orxan Fikrətoğlu daha maraqlı yazır. Onun həkəyolərində hər şeyə, hətta adi insan münasibətlərinə belə baş vurmaq, məhiyyəto vərmağı istəyi var. O, dənəşiq dilimizin incəliklərinə yaxşı bələddir. Gənc nasirlərin mürəcət etdikləri başlıca janr həkəyodir. Çingiz Aytmatov məqalələrində birində yazıb ki, “həkəyoni damla ilə müqayisə etmək olar, lakin bu damlasız okean əla bilməz”. Fikrimizdə, həkəyo dövürün mozaikasındır. Mozaika isə, məlum olduğu kimi, xırd və zürif hissəciklərdən ibarətdir. Həkəyo hənçinin qravürəyə bənəyir. Yazıçı əməyi də müəyyən mənadə qravürəçi sənəti ilə səsləşir, “ifadə vəsitələrindəki züriflik, məksimum yığcamlıq, detalları dəqiqliyi hər ikisinə aiddir”. Əlbəttə, burada səhbət həkəyonin, daha doğrusu, bu janrın məxsusiliyindən və özəlliyindən gədir və bu baxımdan yanəşsaq kitabın bu cildinə yaxşı həkəyolərini daxil edildiyini səyləmək olar...

Məlis Azərbaycan ədəbiyyatında nəsrə marağı pəozeyaya marağı üstələmişdir. Yalnız nosrlə məşğul olan müəlliflər xeyli artıb, bu sərəyə indi şairlər də qəşulub. Məsələn, vaxtilə Rəsul Rzanın gəzəl bir şair kimi xeyir-dua verdiyi və doğrudan da bir şair kimi bu adı doğrultmuş Vaqif Nəsih, həm də professional bir nasir kimi tənərin. Onun həkəyo və pəvestlərində ədəbi bir

mövzu var: insan öz doğma kəndindən uzaqlarda, dünyanın müxtəlif şəhərlərində gəzib dolansa da, həyatı şən keçsə də, yaxud əksinə, püçlügə, monoviyətə düşsə də son mənzili yurd yeridir, kənd qəbiristanlığıdır...

Göründüyü kimi müasir Azərbaycan nəsrini müxtəlif nəsillərin niyyətlərini təmsil edirlər. Onların hamısının əsərlərinin yalnız adını qeyd etməklə böyük bir kitab hazırlamaq olar. Təbii ki, belə "çoxluq"un içərisindən "tək"ləri ayırmaq və o "tək"lərin özələrinə də "tək"lərini (yəni ən yaxşı əsərlərini) seçmək asan deyil... Buna baxmayaraq "Azərbaycan nəsrini antologiyası"nın V cildinə bədii yaradıcılığa XX əsrin 60-cı illərində və ondan sonrakı dövrlərdə başlamış yazıçıların povest və hekayələrindən nümunələr daxil etməklə milli nəsrin son yarım əsrlik mənzərəsi canlandırılmışdır.

Vaqif Yusifli

MAQSUD İBRAHİMBƏYOV

(1935)

Görkəmli nəsir və kinodramaturq İbrahimbəyov Maqsud Məmməd İbrahim oğlu 1935-ci il may ayının 11-də Bakı şəhərində ziyalı ailəsində doğulmuşdur. Orta məktəbi qurtardıqdan sonra Azərbaycan Dövlət Politeknik İnstitutunun İncəsənət fakültəsində təhsil almış (1955–1960), Moskvada Ali ssenari (1962–1964) və Ali rejissorluq kurslarında müdaxim olmuşdur (1971–1973).

Əmək fəaliyyətinə tələbəlik dövründə başlamış, səm torpaqlarda tikiintidə çalışmışdır (1958–1959). İnstitutu bitirdikdən sonra Azərbaycan Tikinti Nazirliyində qulluqçu (1960–1962), Mərkəzi Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin Azərbaycan üzrə xüsusi müxbiri (1964–1971) olmuş, 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Məli Məclisinə deputat seçilmişdir.

Ədəbi fəaliyyətə 1960-ci illərdə başlamış, nəsir kimi şöhrətlanmışdır. Əsərləri dəfələrlə xarici dillərdə nəşr edilmişdir. "Bayıq gəlmədi" və "Bütün yaxşıqlara ölüm" əsərlərinə görə 1976-cı ildə Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Bu kitabı daxil edilən "Bütün yaxşıqlara ölüm" povesti vəziyyətin eyni adlı kitabından götürülmüşdür.

BÜTÜN YAXŞILIQLARA ÖLÜM

Bu andıra qalmış arxa çantası olmasaydı, hər şey lap yaxşı olardı. Yaxşı da sözdü? Hər şey dərhal gözəlşər, hotta, mən deyordim, füsunkar və maraqlı olardı. Bir yandan da bu isti. Hava da elə bil od tutub yanır. Bir şey var ki, bu çanta oldu-olmadı, günəş onsuz da bəs eləyir. Elə bil kimsə böyüdücü şüşəni başına, taponin ortasına tuşlayıb, sondən ol çökmir, gözəlşir, görsün nə olacaq. Adamın başı o qədər qızır ki, birə ağcaqanad da yaxın düşə bilmir, yoqın yanmaqdan qorxur. Aynına mən başqa şeyə moottol qalmışam: görün insan niyə bu qədər qorihə yaranıb; bütün bədənin bayırdan tamam su içindədir, gözlərinin üstünü tor basıb, burnunun ucundan damcı-damcı yero tökülür, amına dilin-ağzın qurqurudur. İçin-içəlatın o qədər quruyub ki, boğazın qovuşur. Nə qədər olşəson, bir qırıq

tüpürçökdon savayı heç nə ölinə gəlməyəcək, o da ki acı, yapışqan kimi. Necə ki yərə tüpürməmiş, elə bilirən, rəngi yaşıldır. Bu andıra qalmış cığırın da nə ucu var, nə bucağı, elə hey yuxarı qalxır. Düşürgədən çıxandan bəri heç düz yeri olmayıb, oksino, get-gədə daha da sıldırımlaşib! Elə hey üzüyuxan, dağlara dırmanmışıq. Özü də bilirən hansına: Kiçik Qafqaz sıra dağlarına. Yaxşı ki, hələ böyüyü deyil, o yaqın bundan da çətin olardı. Aşırma iso nə az, nə çox, on kilometr yol qalıb. Adam ax qalır hər şeyə tüpürsün, buradaca yerə döşənib, gözlerini yumsun. Addım atmağa heyim qalmayıb, axı insan nə liftdir, nə funikulyor! Ax, nə bu çantanı bu saat çiyinimdən çıxarıb soldakı uçuruma tullayardım! Gör indi o, dərənün dibindəki daşlara deyib necə danqıldayacaqdı?! Nə rəngli fənəro, nə də fotoaparata hayıfım gəlirdi. Axı, mən niyə bu uşaqlara qoşuldum. Görək hamı kimi avtobusla gedəydim. İki saatdan sonra evdə olacaqdım. Hələ gör indi evdə nə toy tutacaqlar mənə. Anam o dəqiqə deyəcək ki, Bakıya yola düşməyə bir gün qalmış, mən onun bütün istirahətinə soğan doğramışam. Elə avtobusda olmadığımı görəndə kimi, hövsələdən çıxacaq. Və Dimka ona, narahət olmasınlar, axşamcan gələcəyimi dediyimi bildirəndən sonra tamam dilxor olacaq. Başlayacaq deyinməyə: hamının uşağı avtobusnan gəlib, birçə mən özümdən hoqqa çıxarmışam, ata-anama yazığım gəlmir, kefim nə istəyir, onu da eləyirəm. Bir baxıb görəydi nə kefdoyom! Atam, sözsüz, cıtraz eləyəcək buna, deyəcək ki, nə pis iş olub axı, qoy uşaq müstəqil yaşamağı öyrənsin və s. Belə hallarda o, həmişə mənə qahmar çıxır. Anam iso bir az da hirsələnəcək. Deyəcək ki, elə atamın müstəqilliyi deyilmi onun canını boğazına yığan? O da hamı kimi başı sakit, qulağı dinc yaşamaq istəyir, tay bu cür ondişəyən yox, onun dərini çökməkdən vaxtından tez qocalıb, tay-tuşlarından iyirmi yaş böyük görünür. Onda atam qaqqanaq çəkib özündən gedəcək və deyəcək ki, anam nə dediyini heç özü də bilmir, çünki o nəinki rəfiqələrinin hamısından, hətta Bakıda, Azərbaycanda, bəlkə də bütün qonşu ölkələrdə yaşayan qadınların hamısından gözəldir. Duğrudan da anam çox gözəldir və qoca-zad da deyil. O özü qəsdən belə deyir, istəyir ki, atam indiki işindən ol çəksin, axı o, nəfəcidir, donizdə işləyir. Hər dəfə donizdə yeni bir polad ada tikiləndə atam öz briqadası ilə ora köçür, quyu qazır, neft tapandan sonra onu istismarçılara təhvil verir. İndiyə kimi bütöv bir arxıplıq işə salıb. Mən onu xoritədə də görmüşəm. Atam hər dəfə söz

verir ki, yaxşı hava olan kimi, mənə də özü ilə ora aparacaq, aparacaq, amma anam qoymur, deyir, ovcumun içi kimi bilirim ki, atam mənə ora apararsa donizdə güclü xəzri osməyə başlayacaq, xəzri də başladı, nə vertolyotnan, nə də katəron sahilo qayıtmaq mümkün deyil. Ola bilər aylarla orda qalasan. Ancaq havalar sakit olanda atam hər on gündən bir evə gəlir, bir həftə qalıb dincəlir. Atamın maaşı çoxdur, amma bu da anama təsir eləmir, deyir, toki gecələr qulağı dinc, əndişəsiz yatım, o pullar mənə lazım-zad deyil. O clo doğrudan da buna görə deyindən olub, çünki atam donizdə olarkən hər dəfə tufan başlayanda gecələr səhəro kimi yatmır. Atam hər şeydə anamla razılığa da, bu işindən ol çökmək istəmir. Anam nə qədər yalvarır, onu dilo tutur, heç cür razılaşmır.

Bir dəfə atam donizdəydi. Vasif dayı arvadı Sona xala ilə bizə qonaq gəldi. O da nəfəcidir, institutu atamla bir yerdə qurtarıb, amma Vasif dayı quruda, Suraxanıda işləyir. Ordan-burdan səhəro eləyirdi, birdən deddi ki, o vaxt atama səhəro də yaxşı bir iş – Neft Sonayesi Nazirliyində şöbə rəisi vəzifəsini təklif etdilər, özü razı olmadı. Düzdü, Vasif dayı bu səhəro pis niyyətdən başlamamışdı, çünki o, atamın xətrini çox istəyir. Bilsəydi, axın bu cür qurtaracaq, heç ağzını da açmazdı, ona görə ki, bunu eşidən kimi, anamın sifəti ağpappağa ağırdı və birdən-birə susdu, bayaqdan bəri deyib-gülən adamdan əsər-olamət qalmadı. Vasif dayı da, arvadı da yaman port oldular. Sonra Vasif dayı səhəro dəyişməyə çalışdı, deddi ki, bəlkə ona düz deməyiblər, bəlkə də heç belə şey olmayıb, atama heç kimi heç nə təklif eləməyib. Amma çox gec idi. Hamı bildirdi ki, bundan sonra anamı inandırmaq mümkün deyil. Deyosən, Vasif dayı da bu səhəro başladıqına yaman peşman olmuşdu. Ancaq atam evə qayıtdan sonra bizim evdə qopan hongəmonin yanında bunların hamısını boş şey idi. Onların bu cür möhkəm dalışıqlarını ömrümdə görmüşdümdü. O axşam gecəyə kimi bir-biriyən dəyişdilər. Yoqın onların necə qışqırdıqları küçədə də eşidilirdi. Sonra anam şey-şüylərini çamadana doldurdu, mənə də götürüb nonomgilo – öz anasıgilo apardı. Atam arabir ora zəng vururdu, ancaq anam hər dəfə atamın səsini eşidən kimi, dostoyi asırdı və hər dəfə də dostoyi yerinə qoyandan sonra hönkürməyə başlayırdı. Düz bir ay atamın üzünə həsrət qaldım, onsuz yaman darıxırdım o bir ayı. Sonra bərişdilər. Siftə clo bildim yuxu görürəm, ancaq təzədən mənə dedilər ki, atam doğrudan da gecə bizə gəlibmiş. Bir onu başa düşmədim ki, atam anamı necə

yola gətirə bildi. axı o, iş yerini holo do dəyişməyib, holo do donızdo işləyir. O vaxtdan il yarım keçib, ancaq bu günəncən bir dəfə do dalaşmayıblar. Elo burda, istirahət evində də hər şey sakit keçdi. Atam birinci gündən axırınıcni günü kimi yanımızda qaldı. Əvvəllər belə olmurdu, bir do görürdün iki-üç günlüyə harasa çıxıb getdi. Bu dəfə işə ancaq bir-iki dəfə qəsəbədən Kislövodska getdi ki, Bakıya zəng vursun. Qalan günləri həmişə yanımızda idi.

Daha dözmürəm. Qıçları m qırılır. Bolkə uşaqlara deyim. Deyim ki, tay gücüm çatmır, addımı atı bilmirəm. Yox, heç nə demək lazım deyil. Bir də ki, dedim no xeyri. "Dördgöz" – deyə moni lağa qoyacaqlar, bolkə də lap döyəcəklər. Özü də Komalənin gözünün qabağında. Bilmirəm, niyə razı oldum bunlardan getməyə? Heç könlüm yox idi, elə istəyirdim Əliyə deyəm ki, yox, mon getmək istəmirəm. Sabir söz atdı, guya mon birco dərso gedəndə anamdan icazə almıram. Heç buna da məhəl qoymayacqdım, ancaq birdən Komalə dilləndi: "Niyə ona yalvarırsınız, özü bizimlə getmək istəyir". İstəyirə bax ey! İstəyib-ələmirdim. Amma gedirəm deyəndə özüm də qulaqlarıma inanmadım.

Bir bunlara bax, elə bil indicə xoda düşüblər. Düzdü, ta bayaqkı kimi danışıb-gülmürlər, səslərinə udublar, bir azca da tövşüyürlər. Yox, bunlar ta aşırma çatmayınca dayanacaq deyillər. Bir do ki, görək bir adam boynuna ala ki, yorulmuşam. Ölsələr da boyunlarına almazlar. Nə Əli, nə də Sabir. Hamısı də Komaləyə görə. Ən axmaq adam da bilər ki, ikisi də Komaləyə vurulub. Ancaq bir ona məottolom ki, bəs Komalə niyə yorulmur? Əslinə qalsa, yaman şumal, boy-buxanlı qızdı, az qala Əliyənin bir boydadı, bir az Sabirdən gödəkdir. Məndən isə düz bir baş hündürdür. Bu sizə qoribə gəlməsin, mən onsuz da sinifdə boyca hamıdan kiçiyəm, ona görə ki, altı yaşından getmişəm məktəbə. Siflə götürmək istəmirdilər. Sonra birtəhər götürürlər, istisna kimi, RXMŞ-nin icazəsi ilə. Ona görə ki, sərbəst oxuyur, ikinci sinfin riyaziyyat məsələlərini həll eləyib bilirdim. İcazə verməmişdən qabaq məni RXMŞ-də yoxladılar da. Və bu qədər düzgün oxumağuma hamısı məottəl qaldı. İndi do sinifdə heç kim məndən tez oxuya bilmir. Ancaq bunu heç kimo bildirmirəm, qəsəbədən bir neçə dəfə yavaşı oxuyuram, çünki bu qədər sürotlə oxuya bildiyimə heç müəllimlər də inanmır. Kim istəyir ki, onu yalançı kimi tanınsınlar. Bir dəfə məktəbdə Sabirdən "Kapitan Bladin Odisseyi" kitabını aldım və səhəri gün də özünə qayıtdım. Siflə elə

bildi ki, kitab xoşuma gəlməyib, ancaq mon ona "çox yaxşı kitabdır" deyəndə, bərk hirsələndi və dedi ki, oxumaq istəmirənsə, düzünü də, daha gəpə basmaq nə lazım, bu boyda kitabı da bir gecəyə oxuyub qurtarmaq olar? And-aman elədim, inanmadı. Bütün kitabı başdan-ayağa mono danışırdı. Sonra özündən çıxdı, boynumun kökünü bir şapalaq ilə ilişdirib dedi ki, indidə moni dolamaq istəyirəm, yəqin ovvəllər oxumusan bu kitabı. Mon özüm o kitabı on günə güncən oxuyub qurtarmışam. O, kitab oxuyanda sifəti cədləşir, bircən dodaqları torpanir. O gündən bəri kimdən kitab götürürəmsə, oxuyub qurtarandan sonra bir neçə gün də özümə saxlayıb sonra yiyosinə qayıtarım. Bələ daha yaxşıdır, şapalaq-zad vuran olmur.

Birdən Komalə dayandı, nəfəsini dorib soruşdu:

– Yorulmamışan ki?

– Yox, – bunu Əli dedi, hətta başını da buladı. – Monciyəz yorulub-ələmmişəm. – Ancaq ləhləyib-ləhləyib qalmışdı.

Sabirə dönbə elə baxdı ki, elə bil dövədo buynuz görmüşdü, yəni bu nə sözdü?

– Bəs son? – Komalə üzünü mono tutdu. Gözümün içinə baxa-baxa güldüdü.

Onun bu cür güldüyünü görəndə çənomi əsmədo tutdu. Monim də qoribə çənom var e, heç gözələmədiyim bir vaxtda səyriməyə başlayır; birco dəfə, özü də dörd torəfo, amma nə olsun, yəqin konardan bəxan hiss eləyir. İstəyirdim deyə ki, yorulmamışam, Komalə moni qabaqladı:

– Elə mon do yorulmuşam. Ayaqlarım qırılır. O ağaca çataq, orda oturub dincimizi alarıq.

Ağacın kölgəsində, otluqda uzandıq. Adama elə ləzzət eləyirdi ki, deməyö söz tapıram. Sonra Komalə öz çantasından bir neçə buterbrod çıxartdı və biz onları bir əndacə udduq. Adama iki dono qayğanaq buterbrodu. Öz çantamızdakıları da yemək istəyirdik, amma Sabir qoymadı, dedi ki, yoxuşa çıxmazdən qabaq çox yemək olmaz. Bələ yaxmacın onunu da yəsom doymazdım. Ancaq Sabirənin mübahisə ələmosən yaxşıdı. Başqasına da məsləhət görmürəm. Nahardan sonra ağacın altında yarım saat da oturub, əməlli-başlı dincimizi aldıq. Yərgünluğumuz tamən çıxdı. Komalə dedi ki, aşırma çəntada yola çıxarıq. Bir məşın saxlatdırıb evə gedirik. Bu təklif monim üroyiməndə oldu, amma monə Sabirənin Əlinin o qədər do xoşlarına gəlmədi. Ancaq bir söz demədilər, eləcə başlarını

törpətdilər, çünki onlar onsuz da sözüme məhəl qoyan deyildilər. Sonra nədənsə söhbət düzdü – əvvəlinə qulaq asdım, dalına fikir vermədim, çünki bir şeir yadıma düşdü, o şeri mən tez-tez xatırlayıram, özü də yadıma düşən kimi ötim ürpoşir, hətta boğazım quruyur, nəfəs ala bilmirəm, qamımı sancı doğrayır. Və o şeir hər dəfə yadıma düşəndə, xüsusən də tək olanda, heç cürə təkrar etməyə bilmirəm. Bir dəfə necə oldusa, bunu anama danışdım, o da dedi ki, yəqin mən çox həssas adamam, tez təsirə düşürəm, ona görə də bu cür şeirləri oxumaq mənim üçün hələ çox tezdir. Soruşdum ki, axı niyə? Niyəsini mənə başa salmadı, dedi: tezdi, vəssalam və narazılığa başımı buladı.

– Nə fikrə gətmişən? – Komalə soruşdu.

– Heç, elə-belo, – dedim. – Yadıma bir şey düşmüşdü.

Elə baxdı ki, elə bil nə fikirləşdiyimi məndən do yaxşı bilirmiş, ancaq bir söz demədi. İntohası, Əlinin dili açıldı. Mən elə hiss etməmişdim ki, o, bu daqiqə nə isə xoşagəlməz bir söz deyəcək.

– Qorxusundan indi onun yadına heç nə düşmür. Fikri-zikri budur ki, axşam evə qayıdanda ata-anasına nə cavab verəcək.

Sataşır da mənə. Yaxşı ki, onun bu sözlərinə heç kim gülmədi, heç dodağı qaçan da olmadı. Sabir elə tərs-tərs onu süzdü ki, elə bildim bu saat vuraçaq. Çünki onun nə vaxt dava elmək istədiyini daqiq bilirdim, amma bu dəfə yanlışdım. Yoqin Komaləyə görə özünü saxladı.

– Yaxşı. – Komalə dedi və ayağa qalxdı. – Getdik, yoxsa gecə-yaxson da evə gedib çatmaq.

Yola düzəldik. Yaman töəcəb qalmalı iş idi, heç biri dillən-mirdi. Adətən, ikisi də Komaləni görün kimi, xoda düşürdülər, birbirini aman vermir, biri o birindən daha maraqlı danışmağa çalışır. Hələ bu nədi, vay odu ya lotifə danışmağa, ya da zarafat eləməyə başlayalar. Onda əhvalım tamam dəyişir, bilmirəm neynəyim, axı gərək güləsən, bu boyda adam lotifə söyləyir, amma, neynəyirəm, gülməyimi gəlmir. Komalə isə uğunub özündən gedir. Siftlori elə bilirdim, onlar gülməli danışa bilmirlər, ancaq Komalənin necə uğunub özündən getdiyini görəndən sonra bu qərara gəlmişəm ki, yoqin mənim yumor hissimi korlanı.

Komalə də lal-diməz yeriyirdi. Adətən, o, “Oyy, laləyə bax”, “Oyy, edelveys” – deyər qışqırırdı, indi isə key kimiydi, heç qabağın-dan kərtənkələ qaçanda da qışqırmadı. Yəqin başdan xarab heyvan imiş, yoxsa, ayaq altına soxulmazdı. Sonra qabağımdan bir neçə

kərtənkələ də qaçdı. Belə şey ömrümdə görməmişəm. Bunlar istidən başlarını itiriblər, nədi?

– Yaman bürküdü, – Komalə dedi və dodaqlarını yaladı.

– Deməli, tufan qopacaq, – deyərək Sabir əlindəki siqareti konara tulladı. O da dodaqlarını yaladı. – Kərtənkələlər özlərinə yer tapmırlar, quşlar da susub. Görürsünüz, axşama bərk tufan qopacaq.

Birdən-birə ətrafın necə dorin bir sükuta qorq olduğunu hiss elədim. Heç birçə xışıldı da eşidilmirdi.

– Saat yarına aşırımdaydıq, – Sabir dedi. – Mən sizi ən kəso yolla gətirmişəm. Düzdü, hər yerdə yoxuş olub, amma bundan kəsəsinə tapa bilməzsən.

Sabirin yaxşı yaddaşı vardı. Bir dəfə gördü, bəs cəyir, ən qar-maqarıncıq yol yadından çıxırmı. Elə Bakıda da səni hardan-hara desən: istoyir sirkə, istoyir kinoteatra, gözüyumulu aparar. Və ömründə havayı bəzə danışmaz. Buna görə onun xəttrinə çox istəyirəm. Həm do yalnız sənə gəzo yox. Hayıf ki, xasiyyəti çox tündür. Bir şey olan kimi, dava-dalaş salır. Sinifdə hamı ondan qorxur. Əlidən də qorxurlar, ancaq o qəder yox. Əli tumikdə Sabirdən üç dəfə çox dartsında da, dextli yoxdur, dalaşanda Sabir onun əngini əzir. Çörək zavonunun həyotidə tutuşmuşdılar, bütün sinif tamaşaya yığılmışdı.

Əli bizə 174 nömrəli məktəbdən gəlmişdi, çünki bizim rayonda, məktəbimizin lap böyründə tozo monzilo köçmüşdü. O gələncən Sabir sinifdə hamıdan güclü hesab olunurdu. Bir dəfə, bilmirəm noyo görəsə, sözləri çop gəldi, şorloşdu ki, dərson sonra görüştünlər və ya biri bəsdə deyonocon. ya da qan çıxanacan vuruşsunlar. Sabir Əlinin bumunu əzdi. O da aşağı əyilib, cib desməli ilə bumunun qanını silə-silə dedi ki, cybi yox, soniyon bir də görü-şorik. Qəfil Sabir qolunu qaldırıb var gücü ilə Əlinin təpəsinə bir yumruq ilişdirdi! Axı bu cür qayda yox idi. Uşaqlar tökülüşüb onları aralaşdırdılar. Sonra özləri barışdılar, ancaq mən ovcumun içi kimi bilirdim ki, onların bir-birindən zəhləsi gedir və haçansa bir də dalaşacaqlar. Birco monnon işləri yoxdu, düzdü aradabir boynumun kökünə bir şapalaq çökirlər, ancaq hər şey bununla da qurtanr. Çünki monnon dalaşmağı özlərindən sığışdırımlar. Əsas da ona görə ki, mənı bədon torbiyosi dərsondan azad cəyiblər. Həç kəs azad eləməyib, bir bunu deyiblər ki, bədən torbiyosi dərsondo dördüncü siniflo bir yerdə gedim, çünki öz sinifimizdə hamı mondon iki yaş böyükdür. Mən do o dərso gedə bilmirəm. Axı, necə gedim, birinci

gün onlara bədən tərbiyəsi olanda, bizdə niyəziyyətdir. Bir də ona görə ki, eynək taxıram.

Sabirin niyə həmişə mənə qahmar çıxdığını özüm yaxşı bilirəm, amma nə olsun, yənə mənim üçün xoşdur. Bir partada otururuq. Hər dəfə yoxlama işi yazanda istəyir cəbrdən, ya tarixdən, ya da lap təbiətşünaslıqdan olsun – onun variantını da mən yazıram. Düzdü, sifto özümünkünü, sonra onununu. İkisinə də vaxt çatır. Ona görə yox ki, mən yaxşı oxuyanam və ya çox çalışqanam, yox, sadəcə bizə verilən yoxlama işləri çox asan olur. Hotta bəzən buna tamami təəccüb edirəm.

Sabir dedisə, deməli, axşam yəqin ki, tufan qopacaq. Amma baxıram ki, göydə birçə bulud da yoxdur, göy üzü apayındı. Gündüzlər yatan deyiləm, amma indi nədənsə yuxu məni basır. Deyəsən, elə o bir uşaqları da. Komalənin də, Əlinin də, Sabirin də gözlərindən yuxu tökülür. Birçə aşınma çatsaydıq, birçə bir maşına otursaydıq... bir saata evdəyik!

Külək əsməyə başlayan kimi, hava sorinləşdi. Həm də arxadan əsdiyinə görə bu andıra qalmış yoxuşu qalxmaqda yaman karımıza gəldi. Elə bil kimsə yüngülcə kürəyimdən qabağa itələyirdi. Ancaq uzun sürmədi bu. Beş-on dəqiqə keçmişdi ki, külək güclənməyə başladı. İndi o bizə, əksinə, mane olurdu, az qalardı adamı apara. Ömrümdə belə şey görmümişdim. Lap kinolardakı kimi oldu. Onu demək istəyirdim ki, baxırsan ekranda gəcədir, ancaq heç bir dəqiqə keçmir, səhər açılır. İndicə günün günortaçağıydı. Gün adamın təpəsini yandırırdı, birdən qaralıq çökdü. Göyə baxdım, üroyim qopdu. Səmanı qara buludlar örtmüşdü və buludlar o qədər aşağıdan öfub-keçirdilər ki, əl uzatsan çatardı. Dördümüz də dayandıq, yerimək mümkün deyildi. Əvvəlcə bir-birimizdən yapışıb durduq, sonra külək bizi aparmasın deyə, yerə çömbələnib böyürtkən kolundan yapışdıq. Tikanları olumuzə hatsa da, kökü möhkəmdi. Kəmaləyə baxdım, qorxudan həmişə ağappaq ağarmışdı. Mən də onun kimi, çünki qorxurdum külək birdən bizi aşağıdakı uçuruma atar. Çox uzaq deyildi, eğırdan uçuruma iyirmi metr ancaq olardı. Hava o qədər soyudu ki, dişimiz dişimizə dəydi. Mənə desəydilər ki, avqustun axırında bu cür soyuq olar. Ömrümdə inanmazdım. Böyürtkən kolundan yapışaraq bir-birimizə qısılmışdıq. Birdən altımızda yer tərpondi, sanki burda yox, vəqəndə kupədə oturmuşduq, qatar yola düşdü. Sonra yerin tokindən qarışa bir uğultu gəldi, boğuş, zəif bir uğultu. Dalınca qar

yağdı, heç yan-yöremizə boylanmağa macal tapmamış hər tərəf ağappaq ağardı. Soyuqdan omolli-başlı donmuşdum, ancaq bunu heç kəsə bildirmədim. O biri uşaqlar kimi mən də bir sortu – qısa şalvar, bir köynək geymişdim. Çantada isti paltar adına heç nə yox idi. Nə qədər vaxt keçdi, bildimdi. Sabir başını yerdən qaldıranda holo də qar yağdı. O, ayaq üstə durmadı, yoxsa külək aparardı, elə çömbəltmə də gücnən dayanmışdı.

– Mən gedim, – dedi, – daldalanmağa bir yer tapmaq lazımdı, yoxsa burda təmiz donarıq, qabaqdan gəcə olir.

– Heç nə lazım deyil, – Əli dedi. – Görmürsən nə həngəmədi? Uçuruma-zada düşürsən, onda vay halına. Yəqin dalmızca gələnlə olacaq.

– Bu havada bura heç kim gələ bilməz. Siz mənə burda gözləyin. Öz də heç yana tərponməyin. – Sonra geriyyə dönüb kollardan tuta-tuta qabağa gətdi.

Çox ürəyimdən keçdi ki, mən də durub onunla gedim, ömrümdə heç nöyi bu qədər arzulamamışdım, ancaq olimi böyürtkən kolundan bir anlığa çəkən kimi, məni elə vahimə basdı ki, o dəqiqə kollardan ikiöllü yapışdım.

– Sabir, – Əli var gücü ilə qışqırdı. – Sabir!

Ancaq o, cəməsi on metr bizdən aralıda olsa da, eşitmodi.

– Mən də soninlə gedirəm, gözle!

Bildirdim ki, bu saat mən də durub onlarla getsəm, bu uşaqlar hər şeyi mənə bağışlayardılar və bir də heç vaxt mənə yuxarıdan aşağı baxmazdılar, ancaq böyürtkən kolundan olimi heç cürə çəko bildirdim.

Kəmaləyənin bir-birimizə qısılmışdıq, daha oturmağa da qorxurdum, ona görə də çantaları yerə atıb üstünə uzanmışdıq, ancaq yənə də soyuq idi, yənə də üşüyürdük. Birdən Kəmalə ağladı, sifto elə bildim yanaqlarında qar oriyib, sonra gördüm için-için hiçqırm. Ona yazığım gəldi, amma çəşib qalmışdım, bildirdim necə olundum onu.

– Qorxma, – dedim. – İndi görürsən, hər şey yaxşı qurtaracaq. Bu andıra qalmış külək də indiki kəsər.

– Yəqin onlar əzdlər, – dedi və bərkdən hönkürməyə başladı.

– Belə yerə adam əzməz, – dedim. – Sol tərəf dağdı, istoson də ora çıxma bilməzsən, sağ tərəf uçurum. – Uçurum yadıma düşəndə boğuzum qurudu.

Bundan sonra nə o dindi, nə də mən. Sadəcə, yerdə uzanıb, donmağımızı gözləyirdik.

Deyəsən, mürgüləmişdim, çünki Sabir çiynimdən yapışıb məni qaldıranda, çaşıb qaldım. bilmədim hardayam.

– Budu ey, bu yaxmda, – o, qulağıma qışqırdı, – bir qaya çatdağı var, birtəhər hamımız ora sığaraq! Dalımcə gəlin!

– Bəs Əli hanı? – Kəmalə soruşdu.

– Ordadır. gözləyir ki, biz o yeri itirməyək. Təsədüfən tapdıq. Elə yerdədir ki, heç bilinmir. Çantalarnızı götürün. Əlininkini mən apararam.

Kol-kosdan tuta-tuta sürüşkən yoxuşla üzüyuxan qalxırdıq, tutmağa bir şey tapmayanda, gərçəkəcə dizin-dizin sürünürdük. Mənə elə gəldi ki, Sabir o yeri itirib və bu yol heç vaxt qurtarmayacaq, düz aşırıma qədər elə-beləcə dizin-dizin, sürünə-sürünə gedəcəyik.

Birdən Əlini gördüm, divar kimi, sıldırım bir qayanın dibində durmuşdu və o qaya ortasından çatlamışdı.

– Gəlib çıxdıq, – Sabir dedi.

– Bəs tapdığınız yer hanı? – Kəmalə soruşdu.

– Budu ha! – Əli qayadakı ensiz çatı göstərdi. – Girin görək. İstəyirsiniz qabaqca mən girim. Gəlin, gəlin, hələ yer çoxdur, hamıya çatar.

Sabir olmasa, neyləyordik? Düzdü, bu yarıq çox ensiz və çox narahət yer idi, oturmağa da yer yox idi, kürəyimiz bir divanına, burnumuz da o biri divanına dironmuş halda yan-yana ayaq üstə güclə dayanmışdıq. ancaq bayırdakı kimi soyuq deyildi, hətta mən deyərdim ki, istiydi, başlıcası, o andıra qalmış külək buranı tutmurdu. Və bu yarıqda havadan torpaq ötri gəlirdi, özü də adi torpaq yox, nom torpaq ötri. Torpağın ancaq onu ağac ökmək üçün qazıyanda belə ötri olur və mən bu ötri çox sevirəm. Hər yaz uşaqlar məktəbin həyətində ağac əkəndə o yadıma düşür. Qarıbdır, bəs burada bu iy hardan gəlir.

– Yatırsan. Kəmalə? – Sabir soruşdu.

– Yox.

– Bəs onda niyə dınmırsən?

– Fikirləşirəm, – Kəmalə dedi. – Fənorimiz ola-ola niyə belə qaranlıqda qalmışıq?

Qaranlıqda qalmağın min dəfə yaxşıdı. Tutaq ki, fənorin işığını da yuxarı, ya irəliyə tuşladın, diş-diş qaya divarlarından savayı nə tapaçaqsan burada. Bayıra tərəf yönüldük – külək qarı dördnələ çapırdı,

sağ tərəfdə qatı qaranlıq, deyəsən, bu çatdağın lap dərincliklərinə qədər işləyir.

– Görən, irəli getsək, nə olar? – Əli dedi.

Nahaq yero dedi bunu, dərhal dalağım sancdı.

– Bilmək istəyirsen, get bax, – Sabir dedi. – Ancaq tələsmə, ayağın altına baxa-baxa yeri, gözle, çalaya-zada düşürsən. Belə dur, yol ver görüm. – Sonuncu söz mənə aid idi.

Mən ona necə yol verə bilərəm? Yeno dövşən boyda, toyuq boyda olsaydı, tohri vardı, axı o nə ondandı, nə də bundan. Tutaq ki, birtəhər mənim böyrümdən sivişib keçə bildi. Bos sonra? Kəmalənin yanından necə keçəcəydi? O da ki, məşallah, iki mən boyda.

– Gəlin, üçümüz də bir dəqiqəliyə bayıra çıxaq, – Sabir dedi, – sonra birinci mən girim. Əlinin dalınca gedim. Bəlkə bu yarıq irəlində genişlənir, yoxsa, sabaha kimi ayaq üstə dayanmalı olacağıq.

– Əli getdi də, – mən dedim, – bir şey olsa, gəlib deyəcəm.

– Yaxşısı budur, sən mumlu. – Sabir üstümə çömkirdi. – Qızından deyəsən? Bayağdan dilin batmışdı, indi başlamsan cükküldəməyö. Bilir ki, Kəmalə eşidir, amma vecinə deyil, bəlkə də qəsdən məni onun yanında təhqir eləyir.

– Mən heç yana çıxan deyiləm, – Kəmalə dedi, – yoqin təmiz sətəlcəm olmuşam.

– Dedim ki, birco dəqiqəliyə, – Sabir burnunun altında mızıldandı. O, Kəmalə ilə həmişə belə nozakətli davranır. Ondən başqa heç kəsən. Həmişə də Kəmalənin yanında özünü oda-köza vurur. Ən axmaq adam da başa düşür ki, Sabir ona vurulub. – Bundən bir az geniş yer tapsaydıq. Ayaq üstə çox dayana bilməyəcəyik.

– Olsa, Əli tapar, – Kəmalə ötkomliklə dedi.

– Hə, hə, elədi, Əli tapar, – Sabir yenə mızıldandı.

Əlimin içi kimi bilirdim ki, Sabir inən belə on gün də burada beləcə ayaq üstə dayanmağa razı olar, toki Əli onsuz heç nə tapmasın. Birdən hiss elədim ki, Sabir ayağımdan yapışdı.

Deməli, o qorara gəlib ki, ayaqlarımın arasından sivişib keçə bilər. Yoqin gümüş osqor heykəlciyi kimi, yanı üstə yero tirlənib. Yavaş-yavaş irəli dürtülür, mən də dinib cəmərimə, nə olar, mənə nə ziyarı. Ancaq görüm Kəmalə də susacaqmı? Axı məndən sonra o gəlib, deyib-cəmömüşü və qaranlıqda onun ayaqları arasından necə sivişib keçə bilər? Bir hadisədən sonra mən qızılaman çox ehiyyətli dolanıram. Bir dəfə Vasif dayının qızı Moryomla bir yerdə dördsən

evə qayıdırdı. Evləri bizimkine yaxındı. Yolboyu ordan-burdan söhbət elayirdik. Birdən ona bir fokus göstərmək istədim, o fokus hamının xoşuna gəlir və düzdü, sifto bir balaca qorxurlar, amma sonra özlərinə də lozzət eloyir. Hə, deməli, Məryəmnən söhbət eləyə-eləyə evə qayıdırdı. O məndən üç yaş böyükdür, özü də çox şumal, canlı-cəsədlı qızdır. lboyu işi-gücü Azneft meydanındakı tennis kortunda tennis oynamaqdır. Mən də getmək istəyirdim ora, ancaq uzadı pıs gördüyümə görə götürmədim. Üzgüçülük istəyir-sən, buyur, deyirlər. Korimov Vaqifgilin qapılarna çatdı, bu hoyotdo çox yaman bir it var. Hamı da ondan qorxur, hətta o hoyotdo doğulub böyüyən Vaqif Kərimovun özü də. Ora yaxınlaşanda Məryəm səkidən qabaq, yolun kənarı ilə getməyə başladı. Onu yarıncə addım qabaqə buraxdım və fokusı işlətdim. Çox sado şeydi: it kimi zingildəyə-zingildəyə yanındakı adamın ayağından yapışsın. O da gerçəkdən elə bilir ki, it düşüb üstünə. Məryəmdən əvvəl bu fokusu on adama göstərmişdim, onu da doyunca gülmüdü. Ancaq bilsəydim ki, on birinci bu cür pıs qurtaracaq, elə onuncuda da qalardım, on birinciyə keçməzdim. Var gücümlə zingildəyə-zingildəyə barmaların ucuyun Məryəmin baldırından yapışdım. Qızdan bir qışqırıq çıxdı ki, gəl görəsən. Sonra da başladı çünənin ortasında hönkür-hönkür ağlamağa. Bu da sənə fokus! Yaxşı ki, onda Vaqifin anası qapıya çıxmışdı, bizi gördü, gəlib Məryəmi evə apardı. Yoxsa, təmiz pərt olmuşdum. O gündən Məryəmnən danışmıq, Əvvəllər mən salam verirdim, gördüm almır, ona görə indi mən də vermərəm. İstəmir, heç istəməsin, mənə nə.

Sabir ayaqlarının arasında tozəcə sivişib keçmişdi ki, Əlinin səsimi eşitdik. Əvvəlcə soruşdu ki, onu eşidirikmi, biz də hamımız bir ağzıdan qışqırırdı: "Yaxşı eşidirik". Onda o bizi yanına səslədi, dedi ki, çox rahat bir mağara tapıb. Dalınca da əlavə elədi ki, ırxayın ola bilərik, yolda heç bir çala-zad yoxdur, hər yeri yaxşı-yaxşı yoxlayıb. Kəmalə qabaqə düşdü, onun dalınca Sabir, ön axırda isə mən yola düzəldik. Yazığım gəlirdi Sabirə, bu mağaranı görək o tapaydı. Yaman ədalətsiz iş oldu. Zərafət deyil, o bizim hamımızı, demək olar ki, ölümdən qurtardı. İndi budur, mağaranı özgəsi tapıb. Niyə? Ona görə ki, Sabir bəlkə də aliconab, qayğıkeş adam olduğu üçün yarığa girəndə Kəmaləyənən məni irəli buraxdı.

Bayaq Əli bizi səsləyəndə elə bildik, hardasa lap yaxındadı, heç demə çox uzaq imiş, xeyli yol gətərdi olduğu. Əli bizi mağaranın

girocəyində gözləyirdi. Mağaraya girdik, sonra mən geri dönüb gəldiyimiz yola işıq saldım. Elo bayırdan görünüyü kimi: divarları diş-diş olan ensiz bir yarıq. Ömrümdə birinci dəfəydi mağaraya düşmüşdüm, ancaq qəti deyə bilərəm ki, bu mağara çox böyük mağaraya. Pıçılıtnan danışanda belə, dərhal oks-soda verirdi.

Çoxdan mağara görməyin arzusunda idim, həmişə də belə fikirləşirdim ki, ondan maraqlı şey ola bilməz. Tom Soyerin Bekki Teçerlə mağarada azdıqları yeri dənə-dənə oxumuşam. Sayrus Smitin, onun dostlarının başına gələnələri hətta demirom. İndi özüm mağaraya düşmüşəm, ümidlərim altı-üst olub, heç demə o qədər də maraqlı deyilmiş. Dörd tərəf çıpaq divar və bir də qatı qaranlıq. Dördümüz də fonorların işığına daş döşəməyə salıb divardan tuta-tuta qabaqə gedirdik. Birdən işığı yuxarı uşladım, tavadan uzunsov ağ buz sırsırası sallandı. Nodonso, buna yaman sevindim.

– Stalaktit, – deyə qışqırıb, tavanı göstərdim. – Bəlkə də stalaktitdir. Nə qədər eloyirom, yadımda saxlaya bilmərəm ki, bunların hansı stalaktitdir, hansı stalaktit. Yadımdadır ki, ikisi də təqribən eyni şeydir: özü do qorə bəri yuxarıdan üzünəşığı sallanırsa, eynilə o cür başqa birisi də hökmon aşağıdan üzünəşığı, ona sari qalxmalıdır. İntohası hansının stalaktit, hansının stalaktit olduğunu unutmuşam.

– Hökmon deyirən? – Sabir tala-tors mənə baxdı. – Elodirso, bos onda o biri, o aşağıdan yuxarı qalxan hanı?

– Nə bilim, – dedim, – yaqin kimsə tapdayıb ozib onu.

– Bos onda oziyi hanı?

– Hardan bilim, yaqin özləriyənən aparıblar.

– Bu dar deşikdən deyirən?

– Onda görünür, burdan başqa çıxışı yolu da var.

– Gözlə, boğazında qalar. – Sabir yenə üstümə çəmkirdi. – Görürsən bura nəcə istidi? Başqa yol olsaydı, indi biz burda soyuqdan donmuşduq. Yoxsa bayırdakılar yadımdan çıxıb?! Sən bunları hardan bilirən, nədi onun adı...

– Stalaktit və stalaktit.

– Hə, onları deyirəm.

İşə düşmədik, deyənlər görək, noyino lazım idi bu sırsıra sonini! Bilmirən, Kəmalənin yanında Sabir bir şeyi bilməyəndə tavanın özündən çıxır.

– Sən özün də bilirən də, – dedim, – yaqin yadımdan çıxıb. Coğrafiyadan keçmişik.

– Coğrafiyadan? – Əli irişdi. – Baa, coğrafiyanı o özbor bilir. Nəyi soruşsan, gözüyumulu danışar.

Sabir də irişdi, çünki yaxşı bilirdi ki, bu söhbətdən Kəmalə heç nə başa düşmür, axı o bizim məktəbdə oxumur.

– Mən bilən biz onları kimyadan keçmişik, – Sabir dedi.

– Əhsən sənə. Boş-boş şeylər yaxşı yadında qalır. Kəmalə, sən nə deyə bilərsən bu barədə?

– Mən heç nə bilmirəm. – Kəmalə yaman dilxor idi. – Mənim yuxum gəlir.

– Bir az da döz. – Sabir dedi. – Biz... – O, sözünün dalını götürməyə macal tapmadı, çünki homin anda Kəmalə elə qışqırdı ki, elə bil otini kəşdilər.

Hövlək Əliyə nə məno sarı atıldı, biz onda yanaşı durmuşduq və bərk-bərk bizə qısıldı. Tir-tir osirdi. Hətta cığırda donanda titrədiyindən də möhkəm. Siftə elə bildim, qaranlıqda ayağımı iti daş-zad parçalayıb. Məncə, uşaqlar da elə bu fikirdəydilər. Soruşuruq, nə olub, dinmir ki, dinmir. İndi titrəmək nədir, bütün bədəni uçum-uçum uçunurdu. Qaranlıqda sifətini görməsək də, dişlərinin necə şaqqıltıyan bir-birinə dəydiyini eşidirdik. Sonra bu şaqqıltı bir anlıq kəsildi və kimsə onu boğurmuş kimi, gücənə-gücənə dedi:

– Orda skelet gizləni! – Barmağını uzatsa da, üzünü o torofə çevirməyə qorxurdu. – Mono baxırdı.

Yaman qorxdum. Düzdü e, ağım kosırdı ki, heç bir skelet adama baxa bilməz, mağarada gizlənməyi ondan bətor. Bilirdim ki, Kəmaləni qara basıb, ancaq dəxli yoxdur. Məni elə vahimə basdı ki, sözün deyiləsi deyil. Yerimdə qurmuşdum. Hiss eləyirdim ki, ol-ayağım soyuyur. Məncə Əli də qorxdı, danışığından hiss elədim.

– Sənə elə görünüb. Düz sözümdü, yəqin sənə qara basıb, – dese də, özünün dili topuq vururdu.

Bircə Sabir qorxmadı. Heç gözünü də qırmadı.

– İndi baxaraq. Görək bu nə skeletdi sənə qorxudub. – Sabir fəonrən işığıni Kəmalənin göstərdiyi səmtə tuşladı.

O saat üçümüz də – Kəmalə, mən və bir də Əli var gücümüzlə hağırdıq. Doğrudur, sonralar Əli deyirdi guya o bağınıb elomodi, ancaq onun qorxudan necə zəndığını hamımız eşitdik. Öz qulağımnan eşitdim: siftə möhkəm qışqırdı, sonra dili dolaşa-dolaşa “ay ana” dedi. Adam görək sözün düzünü deyə, hamıdan bərk bağiran mon özüm oldum. Və o andaca harasa, burdan lap uzacağı qaçmaq istədim,

qaçacağımda da, ancaq hara baxdımsa zil qaranlıq idi, mən də ki qaranlıqdan yaman qorxuram, ona görə dayandım, heç yana qaça bilmədim. Ona görə qışqırdı ki, skeleti biz də gördük, o da bizə baxıb güllümsünürdü.

– Ay sizə nə deyim, – Sabir dedi, – adam da skeletdən qorxar? Golin, golin bura. Qorxmayın. Baxın, bunun oynında nə isə hərbi forma var.

İstər-istəməyə yaxına goldik, üçümüz də işığı skeletin üstünə saldıq. Yerdə oturub, kürəyini divara söykəmişdi, sən demə bayaq biz onun ancaq kollosini görmüşük, çünki yaxınlaşandan sonra baxıb gördük ki, bu skeletin oynında nə isə çiyi paqonlu kombinezona oxşar bir paltar var. Qollarından ağ ol sümükləri sallanırdı. Yan-yərəyə işıq saldıq, bura mənə emalatxanaya oxşar bir yer idi. Divarlarda stellajlar düzəldilmişdi, döşəmədə isə cürbəcür yeşiklər düzülmüşdü. Bütün yeşiklərin üstündə başa düşmədiyimiz bir dildə müxtəlif yazılar vardı. Məktəbdə biz ingiliscə keçirik. Kəmalə fransızca. Ancaq heç birimiz bu yazılardan heç nə başa düşmədik. Tək-tək tanış sözlər vardı: “maschine” və “motor” kimi. Bu cür sözlərsə bütün dillərdə eynidir. Sonra Əli bir tanış söz də tapdı, onu skeletdən bir neçə addım aralı, divardan asılmış iri bir şkafin qapısına yazmışdılar “Havaricshrank”. Əli dedi ki, bu qoza avadanlığı şkafidir. Belə şeyləri o yaxşı bilir, çünki atası taksomotor parkında baş mühəndis işləyir. Şkafi açdıq, içində heç bir qoza avadanlığı-zadı yox idi. Bir neçə gözdən ibarət idi, demək olar ki, hamısı da bombos. Yalnız lap aşağıdakı qutudan karton şam qutuları tapdıq. Homin göz bu cür karton qutularla doluydu. Hamısının da üstünə “100 Kerze” yazılmışdı: “Kerz”-in şam demək olduğunu dərhal başa düşdük. Qutular beş-beş, on-on bir-birinə yapışmışdı, amma içindəki şamlara bundan elə bir xotor doyməmişdi, çox yaxşı yanırdılar. Şkafin başqa bir gözündən on-on beş konserv qutusu tapdım. Onların üstünə başa düşmədiyimiz dildə yazılmış yarlıqlar yapışdırılmışdı, ancaq bəliq konservləri olduğuna şübhə yox idi. Çünki horosinin üstünə bir balığın şəkli çəkilmişdi. Hamısı xarab olmuşdu, hom üst, hom də alt qapaqların konarları dombalmışdı. Karton qutuların birini açdıq, içindəki şamların hamısını birdən yandırdıq və demək olar ki, mağaranın hər yeri oməlli-başlı işıqlandı.

Şkaftın sonra gözümüzə sataşan ilk şey yenə skelet oldu. Özü də bu dəfə üçü birdən. Onları görən kimi yazılardan hansı dildə

olduğunu başa düşdüm. Elə əvvəldən də bu, üroyımı dammışdı, ancaq skeletləri görəndən sonra tamam ömin oldum. Üçünün də geyimi əvvəlki skeletdən fərqli idi: qolları yazılı, qara rəngli köynək geymişdilər. Hər birinin önündə yəqin bir avtomat düşüb qalmışdı. Son demə, elə kombinezonlu skeletlərdən öndə bir avtomat var imiş, biz görməmişik. İndi bizə hər şey aydın oldu, deməli, bu üçü, yəni esesçilər o biri kombinezonlu ilə atışmışlar və hamısı da yerində ölüb.

Əli dedi ki, yəqin kombinezonlu bizim köşfiyyətçiyəmiz, yoxsa nəyə görə esesçilərlə atışmışlar. Mən özüm Əlidən də qabaq bu fikirdəydim, sonra fikirləşdim ki, bunu sübut etmək çətin olacaq, axı o vaxtdan nə az, nə çox, düz otuz il vaxt keçib. Çox üroyimdən keçirdi ki, onların ciblərini yoxlayım, görüm sənədləri qalmayıb üstlərində, amma skeletlə toxunmağa cəsarətəm çatmırdı.

– Hayıf ki, sənədləri-zadə qalmayıb, yoxsa kim olduqlarını öyrənmə bilərdik. – mən bunu qəsdən Komaləyö bərkənd dedim ki, Sabir də çətsin.

– Nədi, yoxsa sən almanca da bilirən? – O, istehza ilə soruşsa da, skeletə yaxınlaşdı, əyilib əlini kombinezonun döş cibinə soxdu və ordan üzünə solıqə ilə sellofan çəkilmis bir vəsiqə çıxardı. Adı dərhal oxuya bildim. “Kurt Ştimmer” və onun leytenant olduğunu da başa düşdüm, ancaq “Panzergruppen” sözünün nə demək olduğunu heç cür anlamadım. Vəsiqədəki fotosəkilə gözlürüz bir sifət düz adamın üzünə baxırdı, gülməyə də, hiss eləyirdin ki, gülmək istəyir. Şəkil başaıçıq çəkilmişdi, əynində çiyini qaçonlu və sinəsi ordenli kitel vardı. Ordenlərdən biri – xaç ordeni isə düz ortada, çənəsindən bir az aşağıda lentdən asılmışdı. Bütün bunlardan – fotodan da, yazılardan da yuxarıda şahindimi, çalağandımı, bilmi-rəm, caynağında svastika tutmuşdu. Mən hələ də vəsiqəyə baxırdım. Sabir avtomatu yerdən götürdü. Lülosini mağaranın uzaq qaranlıq küncünə tuşlayıb totayı çəkdi. Avtomatın içindən nə isə yavaşca xırıldadı. Amma açılmağına açılmadı. Komaləyön Əli yanına gəldi və mən vəsiqəni onlara göstərdim. Bir yerdə dayanıb, nədənsə söhbət eləyirdik. – İndiyə kimi də yadıma sala bilmirəm, çünki o vaxt qəfil açılan avtomat qatarnın sosisindən qulaqlarımızı batdı. Ağlıma gətir-məzdəm ki, avtomat aləşinin sosisi bu qədər gur çıxarmış, lap qulaqlar-ımızda cingildədi. Elə bildim mənə qara basır, sonra molum oldu ki, gercəkmiş, güllələr doğrudan da lap yanımdan ötüşüb, çünki

Sabir yazıq esesçilərin birinin önündən götürdüğü avtomatın hara tuşlandığına heç fikir də verməyib. Elə bilib ki, bu da açılmayacaq. Dərhal yanıma qaçdı, olini sürto-sürto bir-bir hamımızı yoxladı və heç cür inana bilmirdi ki, hər şey öz qaydasındadır, heç kimi yaralay-ıb eləməyib. Sabiri ömrümdə bu qədər dilxor görməmişdim. Biz heç qorxmadıq da. Axı, bilmirdik ki, avtomatın lülosi bizə tərəfdir, hər şey yaxşı qurtarandan sonra isə niyə qorxasan.

– İndi bir yer düzəldib yatarıq. – Sabir Komaləyö dedi. – İntə-hası, altımız salmağa bir şey lazımdı. İlç olmasa taxtadan-zaddan.

Amma onu da deyim ki, Komalo skeleti görəndən bəri “yuxu” sözünü bir dəfə də dilinə gətirməmişdi.

Rənginə görə, onu dərhal görə bilməmişdik. Zirehli avtomobili deyərim. Bu maşına elə rəng çəkməmişlər ki, mağara divarlarından heç cür seçilmirdi. Yalnız yan tərəfindəki svastika zil qara rəng-dəydi, elə ona görə, onu görə bildik. Mağaranın o başına, gəldiyi-miz yanğın yanına qayıtmıq, bütün bu skeletlərdən, lazımsız yer-də qəfil açılan avtomatlardan uzaq olmaq istəyirdik, onda gördük Komalo dedi, bu tankdır. Bəlkə heç zirehli avtomobil də deyildi, zirehli amfibiya-zad idi, ancaq tank olmadığına şübhəm yox idi. Dörd tərə-finə fırlanıb, hər yerini ətraflı gözdən keçirdi. Yaman yekoydı, bir-montəbəri ev boyda, bir pəncərələri çatışmırdı, tırtılları üstə dayanmışdı, hər tərəfdən kip bağlıydı, birco ön tərəfdəki deşikdən və yanlarından pulemyot lülələrinin ucları görünürdü. Birdən-birə bu cür zirehli avtomobil tapmağımıza məəttəl qalmışdıq. Dərhal başa düşdüm ki, bostimiz yaman gətirib. Hələ də yerimdə dayanıb, gözlərimi ondan çəki bilmirdim, ancaq Sabir o vaxtəcan qabaq qapını axtarıb tapdı və açdı. Əlini onun dostoyinə güclə çatdırdı, sonra onu özünə sarı dartdı və qapı dərhal açıldı. Komaləyön Əli tolosik onun yanına qaçdı. Mən isə heç cür anlaya bilmirəm ki, niyə gözü-mü bu avtomobilo zilləmişəm, niyə ondan ayrılı bilmirəm. Mondo bozən belə şeylər olur, qoribə bir şey görəndə onun qoribə-liyinin nədə olduğunu heç cür dərk edə bilmirəm. Hiss eləməyənə, hiss eləyirəm, amma başa düşə bilmirəm.

Sonra bu fikirlərdən vaz keçdim və uşaqların yanına gətdim. Girişin aşağı qırağından tutub, pillokonlorlo yuxarı dırmaşdım. Ora hom çox qaranlıq idi, hom də dar. Sabir Əliyə dedi ki, gedib şam gətirsin. Əli durnuşdu ki, getsin, birdən dayandı. Dedi ki, Sabiro şam lazımdırsa, gedib özü gətirsin. Dedim, indi dava düşəcək, amma

yaxşı qurtardı. Əvvəlcə Sabir dimədi, sonra açıqlı-acıqlı dedi ki, o. Əlindən yox, məndən xahiş eləyir. O daqiqə aşağı düşüb qoza şkaflına sarı yollandım. Hərçənd, o skeletlərin yanından keçmək heç ürəyimdən deyildi.

Şamları yandırıb dörd yanıma sancıdıq. İçəridəki pulemyotları, bir də ön tərəfdə pəncərə əvəzinə çox ensiz deşiyi nəzərə almasaq, burada hər şey "MAZ" kimi in yəvli avtomobilərinin kabinəsini xatırladırdı. Eyni yumşaq oturacaqlar, sürəti doymşək üçün döşəmədə qoyulan eyni pedallar və linglor. Əli sürücünün yerində oturub, açarı axtarmağa başladı. O, maşın sürməyi bilir, atası öyrədirib, hətta şəhərdən kənara çıxanda – çimərliyə-zadə gedəndə, özü yanında oturub sükanı verir ona. Biz də axtarmağa başladıq, birdən gözüm qabaq pəncir üstündəki bir fotosəkilə sətəşdi. Bir evin, çox güman ki, bağ evinin eyvanında qısaqol köynəkli bir kişiyənin oynadığı sarafan geymiş bir qadın durmuşdu, ortalarında da balaca bir qız uşağı. İkisi də bu uşağın olfəndə tutmuşdu. Üçü də gülümsəyirdi. Kişini dərhal tanıdım, vəsiqədə şəkli olan adamdı. Açarı tapdıq, sağ tərəfdə, sükanın lap altındaydı. Əli açardan yapışdı, ancaq onu burma-mışdan qabaq dedi ki, motor çətin xoda düşər, çünki akkumulyator çətdən yatıb. Belə şeylərdən onun yaxşı başı çıxır. Komalo o daqiqə çiyinimdən yapışdı, mən də elə bildim motor işə düşəcəkdir. Kabinədə hər şey öz yerindəydi və o qədər səliqə-sahməndaydı ki, deyirdin, sürücü indicə bir daqiqəliyə bayıra çıxıb, heç açarı da üstündən götürməyib. Əli açarı bir neçə dəfə bura, ancaq özü dediyi kimi, bundan bir şey çıxmadı. Birdən bu zirehli avtomobilin niyə mənə bu qədər qorihə gəldiyinin səbəbini başa düşdüm. Onun hər yerini həm bayırdan, həm də içəridən tortomiz idi, birçə toz da tapmamızın, elə bil bir saat bundan əvvəl oşğı ilə silib-təmizləmişdilər. Yadıma düşdü ki, biz bu mağaranın heç yerində toz basmış yerə rast gəlmədik. Və fikirləşdim: yəqin ona görə bura toz düşmüş ki, mağara dörd tərəfdən qapalıdır, biz gəldiyimiz yarıqdan isə bura çətin toz düşsə. Çünki o həm hədsiz dərəcədə ensiz və uzundur, həm də ayn-üyrü.

İstər-istəməz kabinədə oturmaqdan bezdik, keçdik arxa hissəyə. Burada oturmaq üçün bir neçə skamya qurulmuşdu və hər yan divarda iki pulemyot var idi. Həm skamyalardan üstündə, həm də ortalarına səliqəylə taxta yeşiklər yığılmışdı. pomidor, qarpız yeşikləri kimi. Həmmimizi maraqlı bürüdü: gərək bunların içində nə var. Əli dedi:

yoqin ki, döyüş sursatı. Sabir isə o vaxtəcan yeşiklərin birinə yaxınlaşıb üst tərəfdən bir barmaqlığı qopardı. Onun altından kağız çıxdı, şey bükmək üçün işlədilon sarı kağız. Taxta barmaqlıqların bir neçəsini də qopardı, onlar çox asan qopurdu. Horosinin hər başına iki xırdacə mış vurulmuşdu. Sonra o kağızı cırdı. Yeşik pul bağluları ilə doluydu. Həmmi səvet pulu olsa da, ömrümdə belə pul görməmişdim. Bir-iki bağli götürüb şəm işığında baxdıq; qırmızı rəngli kağızların bir qisminin üstünə həm rəqəmlə, həm də sözlə "otuz manat", bir qismində isə "yüz" yazılmışdı. Sabir dedi: bunlar köhnə puldur və indi heç nəyə gərək deyil, amma bunları tapmamız çox yaxşı oldu, yətdə altımıza döşəyirik, çəntələri isə başaltı eliyirik, dəş kimi çılpaq qayanın üstə uzanmaqdan bə yaxşıdır. O bir yeşiklərdə də açmağa başladıq, gördük ki, çətdəki xarici puldu. Bozlorinə ingiliscə "funt-sterlinq" və ya "dollar", bozlorinə isə, güman ki, almanca "reyxsmarka" yazılmışdı. Və həmmisinin də üstündə cürbəcür rəqəmlər – iyirmi, əlli, yüz var idi. Özü də hər pulu – manatı, dolları, funt-sterlinqi və ya reyxsmarkanı ayrı-ayrı yeşiklərə yığımışdılar. Sabir dedi ki, yoqin bu pullar da köhnədir. Tarixlərinə baxdıq. Ən gec buraxılanı 1935 və 1937-ci ilə aid idi, amma üstündə 1901, hətta 1899-cu il yazılanlara da rast gəldik. Dalhədal bir neçə yeşik də aqıdıq və içindəki pulları pəncərə əvəzinə qoyulan ensiz deşikdən çələ tulladıq. Altımıza sorməyə kifayət qədər pul götürəndən sonra zirehli avtomobili tərək etməyə hazırlaşdıq ki, birdən mən aqıdığım yeşikdən pul əvəzinə hər biri ərgin pəncir və marqarın bükümü boyda olan sarı ağır plitkələr çıxdı. Hər birinin üstünə bir rəqəm basılmışdı. O saat bildik ki, bu tapıntıdır. Sabir dedi ki, avtomobildən də qiymətli tapıntıdır və bu tapıntıya görə, həmmimizi "Artek" o gəndörər, mükafatlandırma da bilirlər.

Ona görə də bütün yeşikləri aqıdıq, ancaq üçündən qızıl çıxdı, qalanları pul yeşikləridi.

Avtomobildən əzə aralı özümüzdə yer saldıq. Pul bağlularını hər kəs öz boyuna gəzə, ikiqat yerə düzdü, çəntələrini də başaltımıza qoyduq. Əvvəlcə, onların içindəki bərk şeylərin həmmisini – fotoaparatları, mineral kolleksiyaları, qalan yeməkləri çıxartdıq. Komalo qolundakı saata baxıb, gəcə saat on ikinin yarısı olduğunu desə də, heç kəsin yuxusuna gəlmirdi. Mağarada bir qədər də veylləndik, həmmimiz şirin xoyallara dalmışdıq: camaat bizim bu köşfimizdən xəbər tutanda gərək nə həngəmə qopacaq! Mağaranı olək-vələk elədik – bir

yerdə, anbarda divardan bir qapı açılmışdı, ordan içəri girdik, heç demə burə tualet imiş, elo homin otaqda sement novçadan su axırdı, bu su divardakı deşikdən tökülürdü, göz yaş kimi dumduzu və bum-buz. Yoqin bu ya yeraltı bulaq idi, ya da sısqə və kim isə döşəmoni oyub onun üçün sementdən novça düzəlmişdi: uzunluğu beş metr olardı, novça qurtardıqı yerdə su sınlıtuyla enli bir çalaya tökülürdü. O çalaya işıq saldıq, ancaq dibini görə bilmədik.

Yerimizə uzandıq, "döşəyimiz" yumşaq olmasa da, o qədər bərk də deyildi. Sabir Kəmalodən saatı alıb öz yanına qoydu, dedi, səhər tez oyanıb hamımızı durğuzacaq. Belə qərara goldik ki, sabah hava yaxşı olsa, ikimiz evə gedər, ikimiz mağarada qalıb keşik çəkərik. Məncə, kimin burda qalacağını bilmək hamının üyöyündən keçirdi, ancaq nədənsə bu barədə heç kim heç nə soruşmadı. Yoqin ki, Sabir Əliyə məni burda saxlayıb, özü Kəmaləylə qəsəbəyə gedəcəkdik. Bir tərəfdən bu çox yaxşı olardı, çünki birdən-birə anamla üz-üzə gəlməkdən qorxurdum, amma Kəmaloyın Sabir ona hər şeyi danışandan sonra o qədər də qorxusu olmadı, o biri tərəfdən də onu sakitləşdirməkdən ötrü istəyirdim, mümkün qədər evə tez çatım. Yoqin deyəcəksiniz belə şey olmaz, bir adam cəmi vaxtda iki şeyi birdən istəyə bilməz, ancaq belə şeylər mənə də tez-tez olur və olanda da bundan heç bir ləzzət almıram.

Hamı susmuşdu, deyəsən, yuxulayırdıq. Birdən Kəmalə yerindən durdu və "yerini" yığırdıb mənim lap böyrümdə döşəməyə düzməyə başladı. Dərhal hamımız qalxıb oturdıq. Kəmalə də dayandı və bizə dedi:

– Nə gözünüzdə döyürsünüz, bəlkə biriniz kəmək çəyosiniz, təkbəşinə mən bunu heç bir saata da daşıyıb qurtara bilmərəm.

Sabirəni Əli yerlərindən dik atıldılar və bağlıları ordan daşıyıb böyrümə düzməyə başladılar. Heç nə soruşmasalar da, hiss çəyirəm ki, keyikə-keyikə qaliblər.

Daşıyıb qurtarandan sonra Kəmalə uzandı və dedi:

– Bu dərşənlə skeletlər olan yerdə tək heç cür gözümü yuxu getməz. – Və sonra üzünü mənə tutdu: – Xahiş çəyirəm, son bir yanı üstə, üzünü mənə sarı yat, əlinin birini də ver mənə, bəlkə bu cür bir az sakitləşəm.

Əlbəttə, mən əlimi ona uzatdım. Uzanmışam, gözlerimi yumşam da, yatmamışam. Kəmalənin gəlib məhz mənim yanımda yatmasından, əlimi əlinə almasından yaman xoşhallanmışam. O qədər

xoşhallanmışam ki, nofosimi çəkməyə belə üyeyim gəlmir. Fikir-ləşirəm ki, Kəmalənin bu hərəkəti yoqin Əliyənə Sabirin o qədər də üyeyincə olmadı. Görəsən, niyə onların yox, məhz mənim yanıma seçdi? Başladım bu barədə düşünməyə və o saat da başladığıma peşman oldum, çünki hər şeyi başa düşdüm. Başa düşdüm ki, Kəmalə Əlinin və ya Sabirin yanında ona görə yatmaq istəməyib ki, oğlan kimi onlardan utanıb, məni isə cəmi-əcə, mən bizim Pakizəyə yanaşdığını kimi yanaşır. Axı mən də anam axtarımlar qonşuya gedəndə onu öz yanımda yatdırdım. Düzür, mən evdə tək qalmaqdan qorxub cəmi-əcə, ancaq Pakizəyənin yatmaq xoşuma gəlir: yorğanın altına giren kimi, cəmi-əcə xoruлдаmağa başlayır ki, cəmi-əcə bilirəm təkco boğazı yox, təkodən-dimağa bütün bədəni xoruлдаyır.

Sonra anam yadıma düşdü.

Onun indi neylədiyini heç ağıma da sığışdıra bilmirdim. Atam onu səhərcə gözleməyə razı sala bilsəydi yaxşı olardı, yoxsa axtam da gəlmədiyimizi görüb, cəmi-əcəni düşərgəyə yollanacaq. Ancaq hər halda ümid çəyirəm, atam onu sakitləşdirəcək. O, ümumiyyətlə anamı yola gətirməkdə ustadır. Onsuz bəzən çox çətin olur. İndi o nəinki anamı, cəmi-əcə o biri valideynləri də – yoqin onlar da ində bizə yığışlıblar – başa salır ki, bizə heç nə ola bilməz, bədi ayaqda dörd nəfər az güc deyil, lap azıb-cəsi-əcə də, başımıza bir iş gəlməz; bu dağlarda hər on-on beş kilometrə bir ya bir kənddir, ya da kurort qəsəbəsi, holo turist düşərgələrini demirəm. İlin bu çəyində onlar gəbələk kimi, hər yana səpoloniblər. Səzi-əcə, anam buna etiraz çəyəcək, deyəcək ki, bizim holo güc olmağımıza çox var, biz çox körpəyik. Onda atam həvəsolodən çıxacaq, deyəcək ki, bu yaşda da biz holo körpəyiksə, vay halımıza, cəmi-əcə körpə olaraq da qalacağıq. Bu yerdə bütün valideynlər öz uşaqlarını xatırlayacaq, cürbəcür maraqlı ohvalatlar danışmağa başlayacaqlar. Kaş cəmi-əcə bu cür olaydı. Kaş anam gecə vaxtı düşərgəyə getmək fikrini düşməyöydü. Getsə, lap doli olacaq, çünki orda öyrənəcəm ki, biz tufan başlayanandan sonra geri qayıtmışdıq. Onda heç atam da onu sakitləşdirə bilməz. Axı, kimin ağına gələr ki, biz burda, mağarada özümüz üçün sakitce uzanmışıq. Çünki bu mağaradan birco adamın xəbəri olsaydı, bu qızıllı-pullu avtomobili, silahları burdan çəxdən aparmış, bu almanları çəxdən basdırmışdılar. Sabah burdan çıxarmış, bu avtomobilin mağaraya girdiyi qapını axtarıb tapmaq lazımdı. Yoqin almanlar bayırdan o qapını cəmi-əcə ört-basdır çəyiblər ki, onun

qapımı, qayamı olduğunu bilməzsən. Ancaq çox qoribədir, neco olub ki, onlar biz giron yarığı bağlamayıblar, bolko do heç onu görmöyüblər, axı o çox ensizdir. Bos göröson bir-birlərini niyə qırıblar? Ola bilsin, esesçilər, nohayot, başa düşüblər ki, kombinezonlu herbiçi bizim koşfiyyatçıdır və onu clo oradaca öldürmək istöyüblər. Bolko dö o, koşfiyyatçı-zad deyilmiş, clo onlar kimi faşistin biriymiş və bir-birlərinyon bu pullarını, qızilları üstö atıblar, axı hardan bilöydilör ki, bir vaxt bu pullar döyerdön düşöcök.

Hör halda boxtimiz yaman götirdi: gör müharibodon sonra bu qödör vaxt keçib, amma bu günöcon bu mağaranı heç kim tapa bil-möyib, qız tapmışıq. Gör neçö ildı bu alman meytilörı burada kim-sesiz qalıb. İndi, otuz ildön sonra bura canlı adam golib çıxıb. Hotta bu barodo düşünmöyün özü döşötlödir. Otuz il! O vaxt atam mon-dön kiçikmiş, bunlarsa burda bir-birlərini qırırlarmış. Qoribo dördü: göron o kombinezonlu zabitin qızı indı hararlardadır? Heç ağılna da golmoz ki, atasının meyiti otuz ildı Qafqaz dağlarında, bir mağarada yiyosiz qalıb. Harda yaşayıp-yaşasın, atasının başına no galdiyini bilmir. Amma mon bilirom, bös bu qoribo deyil? Hör halda bu alınların kim olduqlarını bilmök maraqlı olardı. Bolkö clo çöxdän axtarılan müharibo canilöridilör? Bu ki, molum mosolödir, eses-çidilörso, demoli, yalnız horbiçi kimi vuruşmayıblar, hom dö dinc öhalinin başına olmazın oyunlar açıblar. Günahsız yerö güllölö-yüblör. Min cür işgonco veriblor... Birdön monim babamı, anamın atasını bunlardan biri öldürmüş olar, axı onu clo bu tərəflördö, Şimalı Qafqaz ötrafinda öldürüblör. Amma möhz kimin onu öldürdüyünü indön belö heç kim döqiq öyrönö bilmoz. Anam bizo danışmışdı ki, babamı mühariböyö gedöndön ikico ay sonra vurublar. Könüllü gedibmiş. Anam homişö bu barodo yana-yana danışır, deyir, onu heç vaxt çağırmayacaqdılar, çünkü o vaxt neçtilörı cöbhöyö apar-mırdılar, babamı iso heç kos onu çağırmağa-çağırmağa, örizö yazıb özü götdi. Ona görö dö yazıq anam atasız böyüdü. Bir döfo anam bunları atama danışanda mon eşitdim. Deyöson, babamın cöbhöyö könüllü getmösi anamı yaman dılör cloyib, çünkü o, belö dö dedi: onun ölmöyü kimin nöyino lazım idi? Onun bütün yoldaşları – modöndö işlömöyö qalanlar da, cöbhodon qayıdanlar da indı kefi kök, damağı çağ yaşayırlar, holo babamın yaxın dostlarından biri hotta nazir ölub, o iso hom özüünü möhv clödi, hom dö nonömin hoyatını qara günö caladı. Uşaqlar – anamın özündön başqa iki bacısı var

– bir nonömin ümidinə qalıb, babam ölöndön sonra bork korluq çökiblor, çünkü nonömin heç bir sonöti yox imiş, möcbur ölub qon-nadı fabrikindö işö girib, sifto çeşidlöyici, müharibo qurtarandan sonra fabrik monpası və şimidon başqa ayrı şimiyat möhsulları da isteshul etmöyö başlayanda usta vözifösinö toyin ölüneb, çünkü nonömin bişirdiyi paxlavanı, noğulu və s. heç kos bişiro bilmozdi. Anam dedi, o çox ağılsız horokot cloyib, gorök babam belö bir addım atmamışdan qabaq öz ailösi barodo düşünöydü. Babam cöbhöyö gedöndö anamın vur-tut iki yaşö ölub. O, hor döfo öz ailölö-rindön söhböt salanda, mon dörhal başa düşürdüm ki, bütün bunların hamısı atama görodür. Anam istöyir ki, bu yolla atamı donizdöki işindön çökindirsin, quruya qayıtarsın. Bozon monö clo golir ki, anam clo babama görö atamın, monim bu cür bork nigarançılığımıçı çökir. Hotta evimizdö bir yaxşı hadiso ölanda da: kiminsö ad günündö və ya bahalı bir şey – pianodan, rongli televizördän-zaddän ölanda da anam özüünü saxlamır: hamısı gözöldi, ancaq tokı sağılı olsun, tokı Allah heç kesin camına qıymasın. Bu, nonömin sözlöridi, anamın da dilino düşüb, nonom hör gün ö sözlöri öz-özünü mızıldandır, clo bil ki, namaz qılır. Atam da cavabında dedi ki, Allah röhmot clesin, görünü, kişinin ayrı ölacı ölməyib. Anam toecüböndi, dedi:

– Ağzımda sono demirom ki, modöndö işlöyönlorı cöbhöyö apar-mırdılar, heç almanlar Moskvaya yaxınlaşanda da onlara toxunma-dılar. Son dö başlamısın ki, ayrı ölacı ölməyib.

Ancaq mon dörhal başa düşdüm ki, babamın ayrı ölacı ölməyib demöklo atam tamam başqa şeyi nozordö tutur. Axır vaxtlar deyöson, anam atamla danışanda bozon çox şeyi başa düşmür.

– Mon sönin atamı tanınmırdım, – atam dedi, – ancaq monco, o, cöbhöyö ana görö könüllü görekot ki, özüynön bacarmayıb. Bacar-sayıd, getmozdi.

– Belö dö dö, – anamın qanı qaraldı, – bunu ö saat hiss clödim, – deynon ki, müharibo başlayıb-clösö, sonin dö yadına no bu uşaq düşöcök, no dö mon.

– Bir dö müharibo ölməyacaq, – atam gülə-gülö dedi.

– Birdön oldu?

Çox istördim ki, atam bunun cavabında ona desin ki, heç bir mühariböyö-zada gedön deyil, ö ki qaldı könüllü öla. Tokı bir dö dalaşmayadılar. Axı, bolko döğrudän dö heç zaman başlamayacaq bir müharibönin üstündö yox yerdön dalaşmaq gülcün işdir. Holo

heç molum deyil, bu müharibə kimnon olacaq, ancaq bunlar elo indiki bir-birləriynon dalışmaq hazırdır. Yaman ümidim var idi ki, bunu atam özü başa düşəcək və könüllü getməyi qorara alsada, anama bu barədə heç nə deməyəcək.

- Bilirson nə var. - atam dilləndi. - Əslino qalsın, mən o qədər də nümunəvi vətəndaş deyiləm. Fəal ictimaiyyətçiliyim də yoxdur, heç olmağımı da istəmirəm. Horçən ki, heç bir məsələdə öz fikrimi açıq deməkdən çəkinmirəm. Birçə istehsalat müəvəzələrində, o da ki, bizim idarənin işi ilə bağlı olanda iştirak eloyirəm. Hotta sonuncu dəfə nə vaxt nümayişə çıxdığımı da tamam unutmuşam...

Bax, bunu düz deyir, bayram günləri mən nümayişə çıxmaq üçün məktəbə gedəndə atam həmişə yatmış olur. Hər dəfə donızdan qayıdandan sonra iki-üç gün gənorta saat on ikiyəcən yerindən qalxmır.

- Amma Allah eloməsin, əgər müharibə olsa, elo birinci gündən oşgər gedərəm. Çünki insan bu dünyaya bir dəfə gəlir və bu müddət özində buraxdığı on ağır səhvi də düzəldə bilər. Birçə bundan başqa. Bu cür səhvi adam ömrü boyu özünə bağışlaya bilməz. Neynəmək olar, sənin atanın sadəcə olaraq bəxti gətirməyib, tez həlak olub, amma o biri tərəfdən çox düz iş görüb: osl kişilik eləyib. Ən dəhşətli şey də budur: övladların sənin yerinə hamının yanında xəcalətli ola.

Atam tək-tük hallarda anamın bu cür ciddi danışır, ümumiyyətli o çox az danışan adamdır, amma indi gör necə ciddi, hökmüli, hotta mən deyirdim, təmtəraqlı danışır. O qədər təmtəraqlı danışır ki, səsinin tonundan atım ürşədi. Sonra anam o biri otağa keçəndə mənə göz vurdu, ancaq nədənsə bu dəfə həmişəki kimi gülüm-səmədi və mənə elə gəldi ki, o bütün bunları həm də mənim adımdan danışmış. Sanki öcünün içi kimi bilir ki, dimib-elomosom də, onun dedikləri mənim də ürəyimdəndir.

Necə yuxuya getdiyimdən heç xəbərim də olmadı. Oyananda da qəfil oyanırdım, çünki yuxuda mənə elə gəldi ki, altımda yer torpənir. Deyəsən, bu tokə mənə elə gəlməmişdi, gözümü açanda gördüm, Komalə də oyanıb. O, yuxuda da əlimi buraxmamışdı. Qorxa-qorxa ətrafa bəyləndi və sonra dedi:

- Oyy, mən hardayam? - Sonra deyosən harda olduğu yadına düşdü, çünki özü sakitləşdi. Və bir daha soruşmadı ki, hardayam.

- Saat neçədir?

Durub Sabirin yatdığı yərə getdim. Çox bərk yatmışdı, ancaq yuxuda nə işə danışdı. Əli də oyanmamışdı. Saat üç idi.

- Səhər tez açılsaydı, - Komalə pıçılı ilə dedi və o yan-bu yanə bəyləndi, deyosən, yeno skeletlər yadına düşmüşdü. - Yeno ordadılar? - Guya biz yuxuda olanda skeletlər harasa getməliyik.

Yanımdakı şamların ikisi qurtarmaq üzroydi, onların oduna təzələrini yandırıb yan-yana düzdüm. Sonra yerimə uzandım, yatmaq istəyirdim, hotta gözlorimi də yumdum, birdən hiss elədim ki, Komalə olimi axtarır. O, ikiöllü olimdən yapışib onu özünə sıxdı və dorindən köks ötürdü. Hotta olimdən daha rahat tuta bilsin deyə bir az da mənə sarı qışıldı. Birdən-birə elo xoşhəlləndim ki, dünyada hər şey yadımdan çıxdı. O gecə Komalə mağarada bir olimi sinosinə sıxıb yuxuya gedəndə sevindiyməndə elə bildim ki, göyün yeddinci qatındayam. Nəfəsinin istisi öcümə yalayır. Bolko o heç mənə Pakizo kimi uşaq saymır, bir qırıq da olsa, mənə do oğlan kimi yanaşır?

Elə yuxuya gethəgetdö, ala-yuxulu yeno də uğıltu sosi eşitdim, deyosən, hardansa, yerin altından gəlirdi.

Səhər təzdən hamımızı Sabir yuxudan oyatdı. Heç durmağım gəlmirdi, amma neynəyosən. Sabir çiyiməndən yapışib mənə elə sil-köldə ki, yuxum təmiz qaçdı. Saat yeddiydi. Sabir bizə elən elədi ki, düz saat sikkiz tamanda mağaradan çıxırıq, elo beləcə də dedi: düz saat sikkiz tamanda. O vaxta kimi iso mağaranın hər yerini yaxşı-yaxşı gözib yoxlamalıydıq.

Sabir yekə kişiləy kimi, çox ciddi torzdo hər birimizdən ayrca soruşdu ki, özümüzü necə hiss eloyirik, soyuqlayıb-elomemişik? Sonra dedi: "Hamımız birdən getməyəcəyik, bir nəfər qalmalıdır, ona görə ki, biz burda olmayanda heç kəs bura yaxın düşməsin".

Sabir bizi başa saldı ki, biz burda olmayanda bura gəlib çıxan olsa, onda bu mağaranı biz yox, o tapmış hesab olunacaq. Bizə heç qulaq asan da olmayacaq. Deyəcəklər, burda gələləmişiniz, çox ocaq, amma bu adam mağaranı tapan kimi, dərhal xəbər verib. Onda bütün şən-şöhrot bizə yox, özgə adamlara çatacaq.

Komalə dedi ki, bura kim gəlib çıxacaq, neçə ildə gələn olma-yıb, indi deyirson, elə bu bir günün içində bura bizdən başqa ayrı adamm da yolu düşür? Belə şey ola bilməz.

Sabir do ona cavab verdi ki, düzdü, Komalə haqlıdır, amma o, bir şeyi unudur. Ağına gəlir ki, indi yoqın bizi axtarırlar və onlar hökmən biz gəldiyimiz cığırda gələcəklər, axı yerli adamların hamısı bu cığıra yaxşı boloddi. Düzdü, bu cığıra onların yolu az-az düşür, düşəndə do kimdir daş-qayaya baxan, ancaq indi bizi axtarıqlarına

görs, bütün dölmə-deşikləri bitdə-bitdə gözdən keçirəcəklər və çox güman ki, ayrı vaxt fikir vermadikləri bu yarığa da girib baxmaq istəyəcəklər. Öz-özümə fikirləşdim ki, Sabir düz deyir, kiminsə burda iki-üç saat artıq qalmaqından ötrü risk etməyə doymaz. Komalə soruşdu ki, bəs hansınız burda qalmalıyıq? Qorxdum ki, birdən Sabir məni burda saxlaya, heç ürəyimdən deyildi bu: ovvələ, ona görə ki, anam birçə məndən başqa uşaqların hamısının gəldiyini görüb, onlar ağızlarını açanacan, elə biləcək, başıma bir iş gəlib, ya qayadan uçmuşam, ya da çayda boğulmuşam; ikincisi də, sözün düzü, bu skeletləmənin bir yerdə tok qalmağ istəmirəm. Yəni uşaqlar yanında olanda cəhənnəm, tok qalmağ isə döşətdir. Sabir dedi ki, bu barədə də fikirləşib və belə qərarə gəlib ki, mağarada Əli qalacaq.

– Bir buna bax, kişi qərarə gəlib, – Əli dedi. – Mən də qərarə gəlmişəm ki, sən qalasan. Sən niyə başqasının özünə qərarə gəlirsən?

– Ona görə ki, belə yaxşıdır. Özün fikirləş. Komaləni burda qoya biləm, qız uşağıdır. – Sonra başıyanın məni göstərdi. – O da qalmağa qorxur. Qalsa, qorxudan dəli olar. Az qaldı qışqırma ki, mağarada özüm qalaram. Ancaq Sabir hələ danışırdı, o danışanda, görək onun sözünü kəsməyəsən. Dedim, qoy qurtarsın, sonra deyərəm.

– Mən özüm də qala biləm, ancaq bu düzgün olmaz, çünki bu yolu hamımızdan yaxşı tanıyıram, bu ciğirdən altı dəfə keçmişəm, dörd dəfə keçən il, iki dəfə də bu il, sən isə comisi birçə dəfə, o da keçən il. Yox, əgər qalmağa qorxursansa, bu başqa məsələ, bunu açıq de, onda heç başqa söz də lazım deyil, bunu üzrlü hesab eləyirik və mən özüm qalaram.

Əli mızıldandı ki, heç nədən qorxub-ələmir, sadəcə olaraq, istəyir ki, hər şey ədalətən olsun. Ancaq hamımız bildik ki, qalmağa razıdır.

– Başqa təklifiniz-zadəmiz yoxdu ki? – Sabir dedi və növbə ilə bir-bir üzümüzə baxdı.

Heç kəs dınmadı, içi mən qarışıq. Fikirləşdim: desəm ki, qalmağ istəyərəm, Sabir məni lağa qoyacaq. Bunun istəmirəm, özü də Komalənin gözü qabağında. Həm də hər dəfə mənə lağ eləyəndə, elə tıkanlı sözlər tapıb deyir ki, eşidənlərin gəlməkdən qərnə cəmlir. Əlbəttə, birçə məndən başqa.

– İndi isə axtarışa başlayaq, – Sabir dedi. – O başdan başlayaq.

Mağaranın o başına yollandıq. Dünən ora heç baxmamışdıq. Sabir-nən Əli əllərində fənlər qabağa düşmüşdürlər. Komaləyanın mən də

olımızda şam onların dalınca gedirdik – Sabir belə əmr eləmişdi. Əli no deyir-desin, ancaq ələrin Sabiro, onsuz biz təmiz batardıq. Yarığa da o tapdı, axı çovğuna düşüb qalanda, birinci o durub gəldi və burda da özünü çox ağıllı aparır. Hətta bu səhər, dünən söz verdiyi kimi, düz yeddiddə oyandı. Xasiyyəti pis olsa da, çox qoçaq adamdı.

Nəinki mağaranın o başına, heç yarınsına da çatmamışdıq, birdən-birə o qədər maraqlı şey tapdı ki, no sevinməyə, no da toxcub-lanməyə macalımız oldu.

Heç inanmaq olmurdu ki, bunların hamısını biz tapmışıq. Belə şey bir dəfə mənə başıma gəlib, bu il martın 21-də, ad günündə. Bir gecənin içində mənə həm durbini, həm velosiped, həm də elektromexaniki konstruksiya bağışladılar. Çoxdan ürəyim gəldirdi bu şeylərdən ötrü. Ancaq heç gözləmədim ki, hamısını bir gündə bağışlayacaqlar. Desəydilər də, inanmazdım, əməmə bağışladılar, durbini valideynlərim, velosipedi nənəm, konstruksiyasını isə Sona xalaynan Vasif dayı gətirmişdi.

Bu gün də hər şey oğünkü bənzəyirdi. Hələ bir az da ondan yaxşıydı. Əvvəlcə divarda qara bir demir qapı gördük. O elə kip örtülmüşdü ki, qorxduq bağlı ola. Sabir qapının dəstəyini burdu, sonra onu özünə sarı çəkdi, qapı yavaş-yavaş, görünür, yaman ağır şey idi, açıldı. İçəri girib bir dohlizə düşdüq, orda bir neçə qapı vardı. Birdən mənə elə gəldi ki, biz yerin altında, mağarada yox, adı bir idarənin dohlizindəyik. Burda döşəməyə uməlli-başlı parket döşənmiş, divarları yağlı boya çökülmüşdi. Birçə fərqi var idi ki, bu dohlizə açılan qapılarının hamısı demirdən idi. Mən hələ istədim işığı da yandırdım, düyməni çaqıldatdım, ancaq tavadanki lampaların biri də yanmadı. Bir qapının üstünə almanca no isə yazılmışdı, onu açıb içəri girdik, çox geniş bir otağıydı, bizim məktəbin direktorunun kabinetini boyda. Bir başda üstündə ağır büriyə mürəkəbqabı olan iri yazı stolu var idi. Stolun baş tərəfində divardan Hitlerin portreti, üzbnüz divarda isə böyük bir xorito asılmışdı. O xorito bütün Şimali Qafqazı və Xəzər donizini, hətta Qara donizin lap bəri ucu ilə hirləklə bütün Zaqafqazıyanı əhatə edirdi. Üç tərəfdən – Türkiyədən, dağları kosorək şimaldan və bir də Xəzər donizinin cənubundan çökilon qırmızı ox işarələri Bakıya tuşlanmışdı. Xoritodoki yazıların hamısı almancaydı. Otaqda bir şeyf də var idi, əmma no qədər elədik, dəstəyini yerindən torpədə bilmədik. Şeyf də xorito kimi, bütün yan divarı tutmuşdu və heç adı demir şeyflərə oxşay-

mırdı, tamam divara hörlülmüşdü. Onun lap böyründə isə dostoyi qırmızı rənglə boyanmış yekə bir qapayıcı gördük. O, bütövlükdə elə bil şüşə qutunun içinə salınmışdı. Bu qutudan yuxanda divara almanca nə isə yazılmışdı. Yazı nida işarəsi ilə qurtardı. Axırncı söz də böyük hərflə başlayırdı. Çox qısa olduğundan tez yadında qaldı: "Tod!" Bu yazının qalan sözləri isə kiçik hərflə başlayırdı, birçə birinci sözdən başqa və ön qoribəsi də bu idi ki, homin şüşə qutunu çox asanca vurub sındırmaq mümkün olduğu halda, onun ağzından kilid asılmışdı. Qutu kilidli idi!

Sabir dedi ki, burda toəccüblü heç nə yoxdur, adi şeydir. Belə şeyləri o. kinoda çox görüb. Bu qırmızı dostək və bir də nida işarəsi ilə qurtaran o yazıya görə, belə gücün etmək olar ki, qapayıcı ondan ötrüdür ki, mağaraya qofil hücum olsa və ya geri çəkilməli olsalar, içində seyf saxlanan otağı təcili partlatmaq mümkün olsun. Görünür, bütün qiymətli şeylər və məxfi sənədlər o seyfə saxlanılmış. Hərbi məsələlərdə qırmızı rəng həmişə ön təhlükəli şeyləri bildirir. Bu şüşə qutunun da ağzı ona görə kilidlidir ki, heç kəs ağılsızlıq eləyib, bu yazını oxumamış qapayıcıya ol vurmazın. Əlbəttə, biz də ol vurmaq fikrinə düşmədik, başladığı yazı stolunun gözlerini araşdırmağa. Onlar cürbəcür sənədlərlə doluydu və hamısı da almancaydı.

O bir otağa girib astanada dayandı. Bu otaq komendantın kabinetindən də böyük idi və başdan-ayağa silahla dolu idi. Yəqin burda silah anbar yerləşmiş. Xüsusi taxta yuvalarda sıraynan avtomatlar, tüfənglər və bir də qırmızı başlıq, arxasında uzun dostoyi olan, mormiyə və ya raketovıxarş şeylər düzülmüşdü. Divar boyu rəflərdə patron vəçikləri yığılmışlar və bir də xüsusi yuvalarda bir neçə qumbara qalmışdı. Sabir dedi ki, bunlar tank partlatmaq üçündür. Heç kimsə onunla mübahisə eləmədi, ancaq mən fikirləşdim ki, axı hardan bilər tank üçündür, yoxsa yox, axı kinoda bunu seçmək o qədər də asan deyil.

Üçüncü otağa da girdik, burda əsasən kağız qovluqları saxlanırdı. Bu vaxt Sabir dedi ki, saat doqquza lap az qalıb, tez yığışib getmək lazımdır. Gecə yatdığımız yeri qayıtdıq. Başladı Əliyənin vıdalamağa. Sabir dedi, yükümüz yüngül olsun deyə, özümüzə fəonərdən başqa heç nə götürməyək, çantaları da burda qoyaq. Çünki onda yarıqdan keçməyimiz də asan olar. Əliyə də tapşırıdı ki, bizsiz bir avtomata da ol vurmazın. O, bütün bunları elə ciddi şəkildə deyirdi ki, hətta Əli də diqqətə ona qulaq asırdı. Deyosən, o da başa düş-

müşdü ki, Sabimən mübahisə eləməyin Əliyə yoxdu. Sabir axırda bir də onu dedi ki, biz burda qayıdanca Əli bu adamların və məşinin buraya hardan gəldiyini tapa bilsə, əla olar. O, bunu deyəndə Əli tez qulaqlarını şəkildə. Növbə ilə bir-bir olını sıxtıb, yanğa sarı yollandıq, ancaq Əli də foneri götürüb dalmızca düşdü və dedi ki, bizi çıxacağa kimi ötüröcök, çünki bilmək istəyir ki, görsün bayırda hava necədi. Amma mən bildim ki, Əli gün işığı üçün qoribsoyub, çünki şamlar nə qədər güclü işıq saçsalar da, burdakı yanqaranlıq artıq adamı osobiləşdirməyə başlamışdı.

Yolboyu hor üçümlü – mən, Komalo və Sabir söhbət eləyirdik, Əli isə dinmirdi. Lal-dinmoz dalmızca gəlirdi və hətta mono elə gəldi ki, o bu doqıqo burda tək qalmaqdan boyun qaçıracaq. Yox, mən demək istəmirəm ki, o, qorxaqdır, qorxaq-zad deyil. Düzdü, çoxdan tanımasam da, hiss eləyirəm ki, igid adamdır. Sinfimizdə bunu hamı bilir və ona böyük hörmətlə yanaşırlar, əlbəttə, Sabir qədər olmasa da, hörmətini saxlayırlar. Demək olar ki, bu cəhətdən o, sinifdə Sabirdən sonra ikinci adamdır. Bizim sinfi elə yarım bundan qabaq gəlib, o vaxtdan bəri xeyli dəyişib, tamam ayrı adam olub. Siftolər çox nəzakətli, lal-dinmoz uşağıdı, heç kimo doyb-dolaşmırdı, amma ofəl də deyildi, ona sataşanın cavabını verməyə o doqıqo hazırıdı, amma özünü heç kimnən işi yox idi. Sonra tamam dəyişdi, Sabirin gününə düşdü. Mən övvollər arabir onlara qonaq da gedərdim, sonra tərgitdim, indi Əligilə qonaq getmək ağılıma da gəlmir. Səbəbini bilmirəm. Onlar bizim evlə üzbuöz binaya, Vidadi, 156-ya köçüblər, bizimki – 149-dur. O cv elə gəllə tikilirdi ki, nə bir gün onun qurtaracağı, nə də orda mono tənvi adlandırılan yaşayacağı ağılıma da gəlməzdi. İndisə, oksinə, təsəvvürümə gətirə bilmirəm ki, bir vaxtlar burda heç bir bina olmayıb. Və Əligil də orda yaşamaıyblar. İlk dofo onlara gedəndə Əligil o binaya üç ay idi köçmüşdü. Monzilləri çox yaxşıdır, böyük, geniş otaqlar var, amma içində o qədər mebel doldurublar ki, torponmoyə də yer tapmırsan, otaqların birinə isə iki yekə şifoncri birdən qoyublar, holo iki enli çarpayını və hor çarpayının yanındakı bir trilyay və iki tumbanı demirəm. Heç cür başa düşə bilmirdim ki, bu cvdo mono qoribə gəlon nədir – ovvol elə bildim günah Əlinin fotoşkillərindədir, bütün otaqlar onun lap körpəliyindən tutmuş bu günü kimi çökərdiyi şkillərlə doluydu: Əli çarpayıda, hamam vannasında və holla qarışqə oturuğu halda. Özü də hor şkin altında tarixi və çökildiyi yerin adı göstərilmişdi:

Bakı, Kislovodsk, Lenkoran, Moskva, Soçi... Əgər Əli bir vaxt inəş-
 vir adam ola bilsə, bu şəkillər onun yaman karnə goləcək. Sonra
 gördüm ki, yox, məsələ şəkillərdə deyil, no isə başqa şeydir mənə
 qərībə gələn. Əliylə danışı-danışı elə hey bu barədə fikirləşirdim.
 O mənə öz nənəsi ilə tanış elədi, onun monim nəmənəm iki dəfə
 qəca olduğuna lap məəttəl qaldım. Amma Əlinin ata-anasının
 tanış olandan sonra gördüm ki, onlar da xeyli yaşlıdır. Heç demə,
 Əli çox gec doğulub. Həta bir vaxt valideynləri övlad sandan əllər-
 nini üzübəlmiş. Bunu mənə Əlinin özü danışıdı, o vaxt hələ onuy-
 nan normal söhbət eləmək mümkün idi, indiki kimi hər şeydən ötrü
 bir şillə ilişdirmirdi adama. şit-şit zarafatlar eləməirdi. Adama elə
 sözlər deyir ki, utanğından bilmirsən başını hansı kola soxasan,
 özü isə sırtıq-sırtıq hınıldayır. Nənəsi bizi mürəbbəli çaya, pıroqa
 qonaq elədi. Sonra da bir qəzet götürüb xahiş elədi ki, istiqraz vərə-
 qələrni yoxlayaq, bəlkə bir şey udduq. Lap qəcaydı, ayaqlarını güc-
 nən atırdı, amma sən bunun havəsinə bax, pul udmaq fikrindədir.
 Səhv eləyərik deyə, düz iki dəfə yoxladım, heç bir roqəmi də düz
 gəlmədi, nə seriyadan, nə də nömrədən. Əli ona elə belə də dedi.
 Sonra da ağızından elə bir söz çıxardı ki, mən mat qaldım; çox ciddi
 tərzdə dedi: "Nənə, səninki bu dəfə çalmadı, əksinə, uduzdun".
 Nənəsi məhkəm pərt oldu, dedi ki, bu istiqrazların hamısı başdan-
 ayağa tamam pul tələsirdi, sonra da soruşdu ki, bəs bu dəfə no
 qədər uduzub? Əli dedi üç manat, sonra da mənə göz vurdu. Arvad
 gedib qara mücrüsünü götürdi, onun içindəki puldan üç manat götü-
 rüb Əliyə verdi. Əli ona təşəlli verməyə başladı, dedi ki, niyə nara-
 hat olursan, keçən il qırx manat udmadın, ondan bəri no uduzmasan
 ki, cəmi-cümlətən on iki manat. Sonra mənə danışıdı ki, hər tiraj
 vaxtı bu yolla üç manat irəli düşür. Əvvəllər ata-anasından çəkinir-
 miş, amma hər şey yaxşı qurtarıb. Bir gün nənəsi onlara elə hey uduz-
 dugundan gileyənəndə onlar buna uşaq kimi seviniblər və onun bu
 fərasətindən ağız dolusu dost-tanışlarına danışmağa başlayıblar. Biz
 o gün o üç manatın başına yaxşıca daş saldıq. Dənizkənarı bulvara
 getdik, bir qayıq pıroqata götürüb, buxtada xeyli gozдық, lap "Inturist"
 kimi üzüb geri qayıtdıq. Buxtımızdan qayıqçı da yaxşı adam çıxdı,
 bizi and içdirib öyrənəndən sonra ki, üzmoqi bilirik, bizi tək buraxdı.
 Ancaq qayığa iki xilasedici kamera qoydu. Əslində buna heç bir
 chityac da yox idi, çünki onun ölinin altında hazır xilasedici qlisser
 var, ikinci daşıqəyə buxtanın harasına desən çata bilər. Belə çıxdı

ki, o üç manat Əlinin nənəsindən çox bizə lazım olmuş, axı, pul onun
 noyino gərəkdir, evdən bayıra çıxıb-çolmir, hər şeyi hazır gəlir: hər
 gün qulluqçu gəlib yır-yığış edir; ancaq doxli yoxdur, mon onu
 xatırlayanda bəpbalaca boyu, bükük beli, məhrəban gözləri gəlib
 dururdu gözölrimin qabağında. Vo o günü heç gözölrimin qabağından
 getmodi, nədonso qəhor moni boğurdu, ona yazıyıq gəlirdi.
 Yəqin Sabir haqlıdır, bəlkə elə doğrudan da mon normal adam
 deyiləm. Sonra başa düşdüm ki, Əligilin mənzilində mənə qərībə
 gələn noymış: bunu başa düşənəonən iki dəfə də onlara getməli oldum:
 bu evdə bir dənə də kitab şkafi yox idi! Otaqların heç birində! Şka-
 f notu, heç bir dənə kitab rəfə də yox idi, birco Əlinin otağında, yazı
 stolunun üstündəki dərslıklərdən başqa! Mənə qərībə gələn də elə
 buymuş. Ancaq homişəki kimi, bu dəfə də hər şeyi çox gec başa
 düşdüm. O vaxt ki, onda bu barədə heç düşünmərdüm də.

Mən bunu Əliyə deyəndə çox təəcübləndi, dedi, burda qərībə
 no var ki, onların heç qabaqkı monzillərində də kitab olmayıb. Hansı
 kitab ona lazım olsa, evlərinin böyüründəki kitabxanadan götürə bilər.
 Axı onsuz da no qədər cəlon, bütən kitabları alıb evo yığa bilməz-
 sən. O bunu deyənin kimi, dərhal mənə şübhə bürüdü: bəlkə elə doğ-
 rudan da burda qərībə heç no yoxdur, kitabdır da, evdə ola da bilər,
 olmaya da. Aınma nədonso bu, sifto mono qərībə gəlirdi.

Sözsüz ki, Əli qorxaq olduğuna görə susmamışdı. Kimo desən
 ki, bu qaranlıq mağarada tək-tonha qalmılsan, istor-istomoz özünü
 pis hiss eləyor, başqası heç cür razılaşmazdı. Ancaq Əli razılaşdı.
 Yanğın girocoyino lap az qalmışdı, o isə hələ də fikrini dəyişmə-
 mişdi, cəloco susurdu, ancaq qaşqabağını yaman nərşutmuşdu. Bos
 neyloməli idi, onu bu dərşotli sketlərləon baş-başa qoyub getmo-
 yimizə sevinməyəcəkdə ki?

Lap fənorimiz-zadımız olmasa da, on qatı qaranlıqda belə o
 yanğa çatdıqımızı gözüyumulu bildirdim, iyino görə. Nəm torpağın
 otrino görə. Nəinki nom, hom də təzo-tor torpağın. Elə bil indico
 qazmağa başlamışdılar. Mağarada burdan başqa heç yerdən bu cür iy
 gəlmirdi. O yanğın girocoyino çatdıqımızı dərhal hiss elədim. Ancaq
 bax bu yəko qaya parçası, monco dünün burda deyildi. Yaman zirpı
 daş idi bu, lap mənim qurşağımacan, qıraqları da kolo-kötür. Şüb-
 hosiz, bu daş dünün burda yox idi. Ona görə doqıq yadımda qalib
 ki, dünün Sabir üçün salaktinin qalıqlarını axtararkən bu hondo-
 vordə bir dənə də daş-kosok gərdim, hər yer dümdüz idi.

- Bəs bu yarıq necə oldu? - Qabaqdan Sabirin sosi goldi və bunu no isə, təəccüblü adam kimi soruşdu.

Bu anda daş da yadımdan çıxdı, torpaq da, tez qabağa qaçdım. Baxdım ki, hər yan divardır, elo bil heç burda çatlaq-zad olmayıb. Yuxuda görmüşdük, nodir? Ay götürüldük ha! O yana, bu yana qaçır, hər yanı bitdə-bitdə yoxlayırıq, amma heç nə tapa bilmirik. Deyəsən, hamımız bork qorxmuşduq, hətta monim ayaqların soyumuş, yüpyüngül olmuşdu. Bir bork qorxanda, bir do bork hoyocan keçirəndə mən homişə belə oluram. Onu heç yerdə tapa bilmədik. Amma bir şey bizə məlum oldu ki, dünən doğrudan da burda yarıq olub, çünki nəhayət, divarda düşməndən tavana kimi uzanan, gözlo gülcə seçilən nazik bir çat tapdıq. Ordan heç kibrit do keçməzdi. Başa düşdük ki, bu, elo biz bura gəldiyimiz yanğın yeridir. O qədor qorxmışdum ki, əvvəlcə aqlım heç nə kosmədi, amma bir az keçəndən sonra gecə yerin altında qərribə uğıltu eşitdiyim yadıma düşdü. Bəlkə bu heç yuxu deyilməmiş, yer həqiqətən törpənirmiş. Yəqin yeralı token olub, ona görə də yarıq örtülüb, axı o çox ensiz idi.

Başımızı tamam itirmişdik. Komalo sakitcə ağlayırdı. Mən do onun yanında durmuşdum, söz deməyə qorxurdum, bildirdim ki, ağzımı açsam, ağlamaq mənə tutacaq. Əli do dinmirdi, yəqin o da ağlamaqdan qorxurdu. Bilmirəm, Sabir olmasaydı, biz necələyərək. Sözsüz ki, o da qorxmışdu, anıma dillənəndə bunu heç birimiz hiss etmədik. Həmişəki kimi, sakit danışdı. Dedi ki, indi burdan çıxmağa yol axtarmaq lazımdı. O bizi başa saldı ki, bu mağaradan hökəmən höyük çıxış yolu olmalıdır, çünki no bu zirchli maşın, nə də bu adamlar bu mağaraya o müvəqqəti yarıqdan keçib gələ bilməzdilər. Ən axmaq adam da buna inanmaz. Hələ onlar cəhənnəmə, o otaqlara nə deyəsən? Axı, onları buraya haradansa götürüblər. Belədirə, deməli, çıxış yolu var. O danışığı qurtarandan biz yavaş-yavaş özümüzə gəldik, qorxumuz sovuşdu. Mən özüməndən götürürəm, qorxum təmiz çəkilməmişdi və artıq bu çıxışın harda ola biləcəyi barədə düşünməyə başlamışdım. Komalo do ağlamağını kəsdi. Kəsdi deyəndə, indi sosi çıxırdı, ancaq ararib lap yavaşca içini çəkirdi.

Geriyə, gəcələdiyimiz yere qayıtdıq. Sabir qabağa düşmüşdü və deyirdi, ona elə gəlir ki, çıxış yolu o tərəflərdə, zirchli maşının durduğu yerdə olmalıdır. Sonra gəci çevrilib, bizi tapdırdı ki, fonərlərimizi söndürək, onunku yanır, bəsdı, batarcayalara qəzəət cələmək lazımdı. Gör ha, birmizin də ağı bunu kosməyib. Yəno da Sabir!

Fikir verdim ki, Əli do öz fonərini dərhal söndürdü, daha əvvəlki kimi söz güləşdirmədi.

Əsas çıxışı o saat tapdıq. Daha doğrusu, onu bağlayan nohəng sal domir darvazanı. Yaman hündür idi, iki zirchli maşın boyda, ondan da enli. Və hər yerdə konarları qayaya elo kip bitişdirilmişdi ki, ol tutacaq bir santimetr do yer qalmanıuşdı. Domirdən olduğunu da ondan bildik ki, daşla onu döyocöləndə danqıldamağa başladı, amma bununlu belo danqılı o qədor boğuc çıxırdı ki, deyirdin bəs qalınlığı bir metrdir. Hətta buna görə az qalmışdı, fikrimizi dəyişək, əsas çıxışı başqa yerdə axtaraq, amma birdən düşməndə maşın tırtıllarının izlərini gördük. Onlar qapının lap ağzında qurtarırdı. Sabir dedi ki, indi birco şey qalır: bu darvazanın hardan bağlandığını tapmaq və ona açar axtarmaq. Açarlar hardasa bu mağarada, çox güman ki, bu skeletlərin birinin cibində olmalıdır. Domir darvazanın hər yerini qarış-qarış diqqətlə axtardıq; əvvəlcə aşağı hissəsini, orda bir şey tapmayıandan sonra, yeşikləri ayağımızın altına qoyub yuxarısını bitdə-bitdə aradıq. Ancaq onun hardan kilidləndiyini heç cür tapa bilmədik. Onda Sabir dedi ki, başqa bir çıxış yolu axtarmaq lazımdı. Və axtarmağa başladıq. Divarboyu bütün məqarəni ələk-ələk elədik, otaqları və dohlizi tozəndən gözəndən keçirdik, no qapı tapdıq, no do ona oxşar bir şey. Onda qəti surətdə bu qərara gəldik ki, mağaradan yəqənə çıxış yolunu homin domir darvazaya bağlayıb.

Yaman yorulmuşduq, axtarışı qurtaranda Komalənin saatında iki tamam idi. Deməli, saat doqquzdan bəri, düz beş saat dərbadal bu andıra qalmış mağaradan çıxış yolu axtarmışdıq.

Sabir dedi ki, bilən bir az dincələk və bundan sonra no edəcəyimizi yaxşı-yaxşı götür-qoy cələyək. Birdən Komalo qışqırdı! Elo sevincək qışqırdı ki, dərhal ona sən atıldık. Çox uzaqda deyildi, soruşuruq no olub, amma özümüz do bilirik ki, no isə yaxşı bir iş olub, axı çox sevincəkdi. O isə bizi divarı göstərdi: orda, divarda dayaz bir oyuya balaca, quru qutu borkidilmişdi, üstündə do iki yastı düymə vardı: biri qırmızı, biri göy. Və yuxarıdakının - qırmızının üstünə almanca no isə yazılmışdı. Sabir heç fikirləşməyə do aman vermədi, dərhal yuxarıdakı düyməni basdı, heç no olmadı, aşağıdakını basdı, o da homin cür. O düymələri barmaqlarımız keyiyənə qədor basdıq-buraxdıq, basdıq-buraxdıq, ancaq bir şey çıxmadı. Dədim yəqin ki, bu düymələr əvvəllər işləyib, çünki onda burda elektrik enerjisi olub, indi isə yoxdur, ona görə do işləmir. Sabir hirs-ləndi üstümə, dedi ki, son yum ağzını, onu sensiz do bilirək.

Kağız puldan düzəldtirdiyimiz döşəklərin üstündə oturub bundan sonra neyləyəcəyimizi fikirləşirdik. Sabir dedi ki, vəziyyət çox ciddidir, özümüz hökmon bir çıxış yolu axtarıb tapmalıyıq, ayrı heç nəyə ümid eləməyə ıxtıyanımız yoxdur. Heç kim burda gəlib bizə kömək eləməyəcək. Bir də görək öz aramızdan bir nəfəri başçı – komandır seçək və hər şeydə hamımız ona sözsüz tabe olaq, çünki bu vəziyyətdə hər kəs öz bildiyini eləsə, batdıq, heç bir iş görə bilməyəcəyik. Bax onda Əliyə lap məəttəl qaldım, o dərhal dedi ki, başçı Sabir olmalıdır. Bu da onun yaman xoşuna gəldi, sifətinə baxan kimi bildim, ancaq yenə də soruşdu ki, bəlkə başqa təklifi olan var? Biz də dedik ki, başqa təklifimiz yoxdu. Buna baxmayaraq o, hər halda səsə qoymağı xahiş etdi. Başqa cür guya o, razı olan deyil. Soruşdu: kim razıdır? – Ondan başqa hamı əlini qaldırdı. Sonra soruşdu ki, kim əleyhinədir, heç kəs əlini tərətmədi, bəs kim bitərəf qalır, birco özü əlini qaldırdı. Səsvərmədən sonra dedi ki, oğor istəyiriksə, hər şey yaxşıqla qurtarsın, görək bu andan etibarən hamımız ona tabe olaq. Guya biz bilmirdik ki, səs verdik, səs vermədik, burda ondan böyüyü yoxdur.

Sonra o dedi ki, görək qalan yeməyimizin dəqiq hesabını bilək. O saat da kimin çantasında nə vardı çıxarıb bir yerə yığdıq; üç kolbasa buterbrodu, yarım şokolad plitkəsi, bir dəno da pendir bükümü. Olub-qalan yeməyimiz buydu. O vaxtacan heç kəs acdım deməmişdi, səhər-səhər adama bir yaxmac yediyimiz idi, amma indi qalan yeməyin nə qədər ac olduğunu görəndə ağzımız sulandı. Sabir dedi, görək indən belə yeməyə möhkəm qənaət eləyək, buterbrotların birini xırda-xırda dörd yerə bölüb qayladı. Sabir bildirdi ki, bu, bizim sabaha qədərki normamızdır. Kim haçan istəsə, yeyə bilər, – o, hələ sözünü qurtarmamışdı, amma biz əlimizdəkiləri o anda udduq. qalan yeməyi isə o özündə saxlayacaq və müəyyən saatlarda aramızda bölüşdürəcək. Kibrit dənələrini də hesabladı, siqaretləri də, səkkiz kibrit çöpü qalmışdı, beş siqaret, hamısını cibinə qoydu, dedi ki, onları da bir-bir paylayacaq. Ancaq bunu yəqin xala-xətrin qalması deyə dedi, axı ondan başqa heç birimiz siqaret çəkməzdik. Sonra mənə əmr elədi ki, qəza xəfəndəki konservləri də götürüm. Gedib götürdüm. Hamısı salamat olmağına salamatdı, di gəl, hər iki tərəfdən qapaqları xeyli dombalmışdı, elə bil içində hava vurmuşdular.

Konservləri götürən kimi, dedim ki, bunları yemək olmaz, görmürsünüz necə dombalıblar, deməli xarəbələr. Balıq konservindən

adam yaman pis zəhərlənir, lap ölə bilər. Bizim həyətə Vitya Şerqlov bundan öldü. Özü də o, hələ idman ustasıydı, voleybol üzrə Azərbaycan yığma komandasının üzvüdü.

Bir axşam ağ balıq yemişdi, səhəri gün ağrıdan qıvrıla-qıvrıla öldü. Ona görə ki, gec hokim çağırmışdılar. Onu xəstəxanaya aparıldı, bütün günü mədəsini yudular, min cür iynə vurdular, heç bir kömək eləmədi – öldü. Biz burda zəhərlənsək, bizə heç kömək eləyən olmayacaq. Hamısı mono diqqətlə qulaq asırdı. Mən sözümlə qurtardım, hətta Sabir özü də dedi ki, heç kim bu saat bu konservləri yemək niyyətində deyil, sonrasına isə baxarıq. Bax, o anda bir səhv elədim. Görək ensiklopediyə söhbətinə araya salmayıdım. Orda oxumuşdum ki, qapağı qabarmış konservləri yemək olmaz, çünki bu onu göstərir ki, onlarda çox koskin zəhər əmələ gəlib və ona botulizm deyirlər. Bu söz dəqiq yadımdaydı. Mən elə bu sözü dilimə gətirən kimi, Sabir yenə hirsələnib özündən çıxdı: onun bildiyi bir şeydən danışdın, dolı olur.

– Kitab sığovulu! – Bu onun ən ağır söyüşüdü. – Oxumağın şey qalmayıb. Əlindən bir iş gəlmir bundan başqa. Yalan deyirən hamısını, bilirən ki, burda dediklərini yoxlamaq mümkün deyil, gəpə basırsan. Bura girəndən ollaməlik eləməyə başlamışam – stalaktit söhbətinə ehyam vurur – aman ver, fikirləşək, görək başımıza nə gəlir. Yum ağzını, elə et ki, bir də sonin səsini eşitməyim.

Ağzımı yummağına yumdum, neyləyə bildirdim, amma ürüyimdə qəti qorara gəldim ki, acından ölsəm də o konservlərə öl yumayacağam. Sabir üstümə qışqıranda onlar mənə baxıb, dişlərinə ağardılar. Düzdü, belə şeylər mənim o qədər vəcimə deyil, onsuz da öyrəncəliyəm, ancaq istər-istəməz adamın xətrinə dəyir. Axı, onların xeyri üçün deyirəm. İstəmirsiniz, özünüz bilirsiniz, yeyin, zəhərlənir. Sonra Sabir dedi ki, bir dəqiqə də vaxt itirmək olmaz, durub mağaranı axtarmağa başlamaq lazımdı. Mono omr elədi ki, bütün skeletlərin ciblərini axtarım, nə tapsam, götürüb ona verim. Bildim ki, qosdon deyir. Qosdon deyir ki, mən etiraz eləyim, o da mənə lağa qoysun. Mən də etiraz eləmədim, onun acığına. Gedib skeletləri axtardım və xeyli şey tapdım: hamısının üstündə bir tapança və bir vəsiqə, hər üç eşecşinin cibində isə arvad-uşaqları ilə bir yerə sökilləri vardı. Onların ciblərindən nəyinə açarı, cürbəcür çəb dosmalları və tapança və bir vəsiqə, hər üç eşecşinin cibindən isə karton cildli kiçik bir kitabça tapdım. Və onu açan kimi, gördüm

ki, tapdıqlarımın içində on maraqlı şey elo budur, çünki o, almanca-rusca danışq kitabçası idi. Əvvəldən bir neçə vərəqi bir-birinə yapışmışdı, heç nə oxumaq olmurdu, ancaq qalanları pis deyildi. Oxumaq olardı. Dərhal başladım vərəqləməyə, ancaq Sabir aman vermədi, yanlarına çağırdı. Üçü də artıq dohlizdəydilər. Tapdığım şeylərin hamısını onlara göstərdim. Sabir açarları – bir halqaya salınmış iki yoğun açarı görün kimi, sevindi və dərhal onları qaçıb olib-dim aldı. Amma yeno də özünü elo aparndı ki, guya nodonso narazı qalib və hirsli soruşdu ki, yaxşı-yaxşı axtardınmı? Dedi ki, bunlar seyfin açarı olacaq, çünki çıxıntılar iktorəslidir, hökmən onun açarlarıdır. Elo da oldu. Açarların hər ikisi seyfo düşdü və biz onu açdıq. İçi kağız-kuğuzla doluydu. Hamısı da almanca. Yaman port olmuşduq. Dördümüz də savadlı adam, amma bu kağızların birini də oxuya bilmirik. Lap kinodakı kimi. Elo bil ayrı planetdən gəlmişik. Heç nə başa düşmürdük.

Sonra Sabir üstüdəki rəfidən dörd qatlanmış böyük bir vərəq çıxardı. Açıb gördük ki, bizim mağaranın planıdır, dərhal tanıdıq. Bu planda hər şey vardı: mağara da, dohliiz də – hər şey. Ancaq tozo heç nə yox idi. Çox otarflı plan idi. Divarlarda gördüyümüz bütün şkaflar, demir darvazanın yanındakı elektrik düymələri, bu dohliiz, hətta komendantın otağındakı qırmızı qapayıcı, seyf, bir sözlə, hər şey burda işarə olunmuşdu. Və mağaradan çıxış yolu da elo biz tapdığımız yerdəydi, hətta hara – deyəsən, dağ yollarından birinə çıxdığı da qeyd olunmuşdu. Ancaq onun da yazılan bizim üçün tamam anlaşılmaz idi. Bunun hize no faydası! Sabir danışq kitabçasını olib-dim o yan-bu yana çevirib, özümə qaytardı ki, saxlayım, bəlkə bir şeyə yaradı sonra.

Gecə düşüncədən hər yeri ulək-vələk elədik, dırmaşmadığımız yer qalmadı, hətta divarlarıdakı portretlərin altına da baxdıq, dedik, bəlkə onların altına gizli saxlancaz-zad oldu. Gecədən keçmiş qurtardıq işimizi. Lap yorulub olib-dim düşmüşdük.

Artıq Sabir də ruhdan düşmüşdü, ancaq hələ də özünü o yerə qoymurdu. Dedi ki, sabah hökmən bir şey fikirləşib taparıq. Sonra ağılına nə gəldisə, bir buterbrod da bölüşdüdü. Ömrümdə heç nəyi onun kimi, bu cür daqiqə bölüşdürə bilməzdim. Paylanımızı özümüzlə verəndən sonra dedi: bu olavo yemək payını ona görə verir ki, bu gün biz çox möhkəm işləmişik və ona görə də qarnımızı bərkitməliyik. Və hamımıza şirin yuxu arzuladı, çox rəsmi şəkildə, lap

oslı komandirlər kimi. Dərhal yerimizə uzandıq. Bu gecə Komalo yatanda olib-dim tutmağı xahiş elədim, görünür, daha skeletlərdən qorxmur, yəqin öyrəşib. Bəlkə də Sabir onun gözü qabağında üstümə çığırıldığına görə, mondon zəhlosi gedir. Ancaq bu, ağlabatan şey deyil, çünki Sabir əvvəllər də onun yanında monim üstümə qaşqırıb. Təhqir qaqaş deyir mono. Hər doqiqə heç kəs eşitməsin deyə pıçılıyla soruşur ki, öz variantımı holo qurtarmamışam ki? Axırncı rübdə həm mono mane olmasın, həm də özü narahətçilik keçirməsin deyir, sifto onun variantını yazdım, sonra özümünkünü. Ancaq bunun doxli yoxdu, yeno mono yuxarıdan-aşağı baxır. Sağ ol deməyinə deyir, amma həm də zəhlosi gedir.

Holo də almanca-rusca danışq kitabçasını oxuyurdum. Hayif ki, lüğət deyil, danışq kitabçasıdır. Lüğət daha çox karnımıza gələrdi...

– Son niyə yatmırsan? – Sabir yerindən dikolib soruşdu. Görünür, əsil komandir kimi, gecə də hamının məsuliyyətini öz boynuna götürmək istəyir.

Dedim ki, yuxum gəlmir, ona görə də bu kitabçaya baxıram.

– Yeno siçovulluq eləyirsən ha! – O bu sözü elo tikanlı-tikanlı deyir ki, hirsindən bilmirsen neyloyəsən. Əlini yelləlib yerinə uzandı. Bu kitabçanı artıq bir dofo oxuyub qurtarmışdım, indi iso elo bil başımı qatmaq üçün oxuyuram. Çünki oxumasam, o daqiqə evimiz yadıma düşür. Gör indi orda nə həngəmə qopub. Anam yəqin təmiz ağılı itirib! Bu daqiqə onun no hala düşdüyünü təsovvürümə gətirməyə belə qorxuram. Neynoyım, özümün bacarmıram də! Oxuya-oxuya yeno bu barədə fikirləşirəm. Düzünə qalsa, bu kitabçanı ona görə oxuyuram ki, vordış eləmişəm, oxumasam, dura bilmirəm. Ona görə də anam adını kürt toyuq qoyub. Bəzən hətta kitabı olib-dim alıb atır, məsələ, çörək yeyəndən. Demək olar ki, xoşuma gələn kitabların hamısını iki-üç dəfə oxumuşam... Bu kitabçada iso həm qorbu və həm də gülməli şeylər çoxdur. əvvəlce, almanca motn verilir, sonra rusca. Bütövlükdə iso bu kitabça "Noqlıyyat", "Hərbi əsir və ya partizanla söhbət", "Eyş-ışrot", "Yerli əhali nümayəndəsinin cəzalandırılması barədə xəbərdarlıq" və s. kimi fosillərə ayrılışdı. Ümmiyyətoli, bütün həyat hadisələri nəzərə alınmışdı. Məsələ, "Alman yazotli freyleni qohvohanaya dovət edir". Mötörizdə iso "kinoya, teatru, restorana" sözləri olavo olunmuşdu. Yaman fondgir imişlər, deməli, hara getmək istəsə, o sözü yerinə qoyur, vəssalam. Və ya: "Bu kiçik hədiyyəmi qəbul edin", mötörizdə iso

"arıyışat, konfet, gül dəstəsi, zərgərlik məmulatları". Bir sözlə, bu kitabçada nə desən vardı, ən maraqlı şeylərə isə "Coza barodo xəbərdarlıq", "Hərbi osir və ya partizanla söhbət" fəsillərində rast gəldim. Başdan-ayağa hədə-qorxu ydu, hər şeydən ötrü ölüm cəzası - güllələnmə, ya dar ağacından asılma ilə qorxudurdular. "Aşxam saat ondan sonra küçəyə çıxanlar yerində güllələnə bilərlər", "Evinde kommunist - motorizado "partizan, döyüşçü" - gizlədilər ölüm məhkum oluna bilərlər". Heç demə, hər şey ölüm düşürmüş, hətta işə çıxmağa da. İndi başa düşdüm ki, qırmızı qapayıcının yanındakı yazıda gördüyüm "Tod" nə demək imiş. Onun "ölüm" demək olduğu bu kitabçadan aydın bilinirdi, çünki harda ölüm cəzasından söhbət gədirsə, bu söz də orda işlənirdi. Hər xırda şeyin üstündə adamı ölüm cəzası gözləyirmiş, sanki bunlar üçün insan həyatının bir qəpikə də qiyməti yox imiş. Deməli, birinin saati xarab olubsa, o da bundan xəbərsiz halda on birin yarisində küçəyə çıxıbsa, patrul onu yerində güllələyib bilərmiş. Bu kitabçada oxuduqlarından belə çıxırdı. Bir az da oxuduq, özüm də bilmədən yuxuya getdim.

Səhər tezdən hər şey təkrar olundu. Hər küncə bir neçə dəfə ayaq döydük. İndi mən o mağaranın harasına desən, gözünə bağlı gedərdim, hər yanı qarış-qarış, hətta barmaqalarının yoxladığı, amma bu dəmir darvazadan başqa heç yerdə çıxış yolu tapa bilmədik. Onu da açmağa gücümüz çatmırdı. Sabir dedi ki, kaş bu yararsız avtomatların, pulemyotların əvəzində burada birçə dənə top olaydı, onda o top atışı ilə bu darvazanı dərhal vurub partladardı. Sözdə də, danışıq, əvvəllə, ona görə ki, burada top-zad yox idi, yoxdursa, onda heç ondan danışımağa da dəyməz. İkincisi, lap olsaydı da, Sabir onu atmağın təhərini bilmirdi axı. Bütün günün - səhər tezdən gəcə keçənə qədər - mağarada tək döydük, demək olar ki, daha danışıb ələmir-dik, çünki başa düşmüşdük ki, işimiz fırıqdı. Aşxam qalan yeməyin hamısını - argin pendir bükümünü dörd yerdə bölüb yedik və sonra nə edəcəyimizi fikirləşməyə başladığı. Yenə heç bir qərara gələ bilmədik və mən bekarçılıqdan kitabçanı götürüb oxumağa başladım.

Bu hərəkətim Sabiri lap hövsələdən çıxardı və o əmr elədi ki, bu doqquzunu ortub kənara qoyum. Dərhal onun dediyi kimi elədim, daha əsəbləşdirmək istəmirdim. O, tomtoraqlı bir tonda bildirdi ki, səhər də çıxış yolunu axtaracaq, uğur tapmasaq, onda o, ya səhər axşam, ya da bir gün tezdən dəmir qapını qumbara ilə partlatmağa çalışacaq. Başqa əlac yoxdur. Fikirləşdim ki, ömrümdə,

kinodan başqa, heç yerdə qumbara görməyən bu adam onu necə partlada bilər?

- Sən heç onu partlatmağın təhərini bilirənsən?

- Ona nə var, tullamazdan qabaq dostoyini özünə san çəkib, burmaq lazımdı, - dedi. - Ancaq mən tullamayacağam, görək qapının dabanında balaca bir çala qazaq, qumbaranı ora qoyub, zirçikli avtomobilin arxasına qaçaq. Məncə, hər şey yaxşı olacaq. Onsuz da başqa əlacımız yoxdur. Yeməyimiz də qurtardı, səhərdən konservo keçməli olacağıq.

- Səhər niyə? - Əli dedi. - Elə bu gün də yemək olar.

O bu sözü deyən kimi, hamının gözü işlədi. Ağızlarının suyu axdı. Hamımız acından ölürdük. Elə əvvəldən də bərk acmışdıq, ancaq bu pendir qurğundan sonra lap ac canavara döndük. Lakin Sabir dedi ki, səhərdən konservolara əl vurmağımı, görək bir az qabağı da fikirləşsən. Konservolara xarab olduğunu onların yadına salmaq istədim, ancaq əl ağzımı açmamış üçü də birdən üstümə qışqırdı.

- Sən istəmirsən, yemə, - Komalo dedi. - Heç kim sənə yalvarmır. Bizim işimizə də qarışma.

Bu sözləri deyəndə onun ağzı oyıldı, sifəti pis hala düşdü, sosisi də, sifəti də. Xüsusən də, sifəti yad və yəbəcər şəkildə aldı. Sifətinin bu günə düşüb iləcəyi yuxuma da girməzdi. Komalonun bu sözlərindən əl bərk dilxər oldum ki, Əliyən Sabirin nə dediyinə heç qulaq da asmadım.

Hamı yerinə uzandı. Kitabçanı bir az da vərəqləyəndən sonra mən də yatmaq istədim. Yanı üstə uzanıb gözəlrimi yumdum. Elə bu vaxt Komalo - heç demə, o da yatmayıbmış - mənə dedi:

- İncidin mənə?

Başımı buladım, guya ki, yox.

- İncimisen, incimisen, boyom görmürəm!

- İncimomışəm.

- Elədirsə, ölün mənə ver, ölün olımda olanda rahat yuxuya gedirəm, - ölmi ölünə alıb sudu.

Baxdım ki, yuxulayıb. Mənsə o gəcə heç cür yuxulaya bilmirdim. Elə səhər Sabirin bizə konserv paylayacağı barədə düşüncələrim. Əlbəttə, mən yeyib-ələməyəcəyəm, ancaq nə olsun, uşaqların üçü ki, yeyəcək. Söz eşitmək də istəmirlər. Tomiz dilxərçülüq, heç nə qanmırlar. Axı, butuluzm haqqında no yazıldığı mənim doqquz yadımdadır. Belə şeylərə mənəm yaddaşım çox güclüdür. Bütün

şeyləri, hətta pislərini də bir dəfə oxuyan kimi, özber bilərəm. Nəinki şeir. İstənilən formul – nə qədər uzun olur olsun – birdəfəyə yadımda qalır. Orda, ensiklopediyada yazılmış ki, bu cür xarab, yonı qapaqları dombalmış konservlərdən zəhərlənən adamı təcili xəstəxanaya götürmək lazımdır. Yoxsa ölümlü noticolonə bilir. Axı, Vitya Şçolovun da necə öldüyü yadından çıxmayıb; o boyda sağlam adam bir gecənin içində can verdi. Hələ onu, gecə də olsa, xəstəxanaya aparmışdılar. Biz isə hamımız birdən zəhərlənib öləcəyik və bu skeletlər kimi həmişəlik burda qalacağıq. Axı onlar niyə mən deyənə qulaq asırlar? Axı bunu Sabir desəydi, onlar o saat razılaşardılar. Doğrudanmı bir adamın sözü, yalnız o tumikdə otuz dəfə dərtinə biləndən sonra başqaları üçün keçərli olmalıdır?!

Sabirin sabah konservini birini açıb onlara necə payladığını və onların öz paylarını necə yediklərini təsəvvürümə gətirdim. Yeyəcəklər və bir saatdan, ya da saat yarımından sonra, olbətto, başlarına döyəcəklər ki, niyə mən deyənə qulaq asmadılar, ancaq onda gec olacaq. Üçü də – Kəmalə də, Əli də, Sabir də – ağırdan çığıra-çığıra öləcəklər. Nədənsə bunu fikirləşəndə ürəyim bulandı.

Ehmalca olimi Kəmalənin ovcundan çəkib çıxartdım, ayağa qalxdım, barmaqlarının ucunda yeriyə-yeriyə Sabirin yanına gəldim. Heç getmək istəmirdim, ancaq başqa olacım yox idi. Onu oyatdım, gözələrini açıb təəcüblə mənə baxdı. Pıçılıyla ona dedim ki, sabah o konservləri yesək, hamımız öləcəyik. Əvvəlcə, dinməzəcə qulaq asırdı, görünür, nə dediyimi başa düşmürdü, çünki sonra başa düşəndə bərk qəzəbləndi.

– Əgər bu saat gedib yatmasan, sənə elə bir topik ilişdirəcəm ki, ömrün boyu şikəst qalacaqsan! – Dərhal geri döndüb öz yerimə qayıtdım. O isə dalımcə qışqırdı: – Yaxşı, sabah danışaram sənə, – və sonra elə bir söz əlavə elədi ki, Kəmalə yatmış olmasaydı, onu heç cür dilinə gətirməzdi.

Gəlib öz yerimdə uzandım. Bir az uzanandan sonra, Sabirin yuxuya getdiyinə əmin olan kimi, durdum, konservlərin səkkizini də götürüb, ayağımı yerə ehmal bası-basa mağaranın o biri, dohliz və komendant otağı olan küncünə yollandım. Əvvəlcə onları daldə bir yerdə gizlətmək istədim, sonra fikirləşdim ki, Sabir onsuz da yerini deməyi məcbur edəcək... Və hamısını bir-bir novçadakı suyun töküldüyü quyuya atdım. Və hər qutunu atandan sonra, dayanıb qulaq verirdim, deyirdim görüm, quyunun dibinə çatanda necə səs çıxacaq, ancaq heç nə eşidə bilmədim, bu quyunun dibi yoxdu, nədi?

Sohər hamıdan tez oyandım. Oyandım və dinməzəcə yerimdən tərponmodim. Gözlerimi açmaq istəmirdim. Eşidirdim ki, Sabir durdu, əvvəlcə Kəmaləni, sonra Əlini durğuzdu, sonra mənə başımın üstündə dayanıb çiyəni dartırdı: “Dur, səhər açılıb”. Yuyunandan sonra bir yerə yığıldıq. Hamının qanı qaradır, sifotlorindən bilinir. Ən çox da mənəm. Birəcə onu fikirləşirəm ki, gör indi nə olacaq? Sabir danışırdı:

– Gccəyansı bu ağciyər mənə durğuzub ki, bəs mən konserv yeməyə qorxuram, qanıma ağrıyacaq. Deyir ki, bu dünyanın bütün ensiklopediyalarını başdan-ayağa oxumuşam... Yeri, kitab siçovulu, yeri o konservləri bura gətir.

Getdim. Dünən axşam onları yığdığımız yərəcən, beş addım. Yavaş-yavaş, sonra geri döndüm, dedim:

– Konservlər orda yoxdur.

– Bəs hardadır?

– Hamısını tulladım.

Üçü də gözələrini bəzəltdi.

– Bəs hara tulladın? – Bunu Sabir soruşdu. Hələ inanmırdı.

– Novçadakı suyun töküldüyü quyuya, – o doqiqə hiss etdim ki, Sabir inandı. Elə o birilər də. Ona görə Sabiri deyirəm ki, mən onda gözələrimi ancaq onun sifotino zillomışdim.

– Hamısını tulladın?

– Hə.

Üçü də hirsindən cilov gəmirirdi.

– Əclaf, – Əli dedi, – sənə nə ixtiyarın vardı?

O, olını qaldırdı, mən hətta boynuma da qısdım, dedim indi vura-caq, ancaq vurmadi, tüpiirdü və konara çökildi. Kəmalə də hiddət və nifrətlə mənə baxırdı, o da dedi ki, mən gicbəsərəm, heyvəronin, yexoxananın bəriyom. Birəcə Sabir heç nə demədi, lal-dinməz dayanıb nifrətlə mənə süzdürdü. İki addım mondon aralıydı, aramızda birəcə mənə “düşöyüm” durmuşdu. Birdən onun üstündən üstümə sıçradı.

Yumruğu sifotiməndə tutdu, ağızım duz dadı verdi, başım gicəlləndi. Eynöyüm gözüməndə düşdü, onu çıxartmadığıma peşman oldum. Yoqin düşməyom deyəndə şüşöləri qırıldı. Dedim, indi bir-ikisini vurandan sonra ol çəkər, ancaq o, ol çökənə oxşamırdı, dalbadal vururdu, hamısını sifotimə. Üzümün öllorimlə örtüdü, o da var gücü ilə qanıma vurdu, olimi üzüməndə çöktdi, yeno sifotimi yumruqlamağa başladı. Sonra heç üzümün də oqit bilmədim, öllorim sözümə

baxmırdı, onları yuxarı qaldıra bilmirdim. İndiyədən də başa düşə bilmirəm ki, mən niyə yıxılmışırdım. O yan–bu yana sondolayırdım, amma yıxılmışırdım. Yəqin Sabiri də cindən–dondan eləyən elə bu idi. Yıxılısaydım, bəlkə də ürəyi soyuyardım. Eynöksüz onsuz da pis görürəm, indi isə elə bil gözümə tən gəldi, elə bil dörd yana qatı duman çökdü. Ona görə də dizlərim qatlandı, amma tamam yıxılmadım, dizi üstə dayandım. Sabir hələ də yumruqlayırdı. Ancaq daha heç bir ağrı hiss eləməirdim, onun sifətini isə ararib görə bilirdim – yanıb–sönən işıq kimi. Elə bil kimsə işıqla oynayırdı, olını döyməyə basıb çəkirdi. Mənə elə gəlirdi ki, bu yumruqların ardı–arası heç zaman kəsilməyəcək, ancaq daha qorxum–zadəm qalmamışdı. Bu yumruqların hamısına biganəydim, elə bil mənə yox, başqasını döydürüldü. Bir də onu gördüm ki, Kəmalə Sabirin üstünə atıldı. O da geri çevrilib var gücü ilə ikiöllü Kəmalənin sinəsindən itələdi. Kəmalə bir neçə addım geriyə səndirliyəib döşəməyə yıxıldı. Bir də gördüm Əli “Bosdi!” – deyə çıxıraraq Sabirin üstünə atıldı. Elə bu anda o, var gücü ilə sifətimə bir təkik ilişirdi və ondan sonra heç nə yadıma qalmayıb. Deyəsən yıxılanda həm də başım döşəməyə möhkəm doyub.

Sən demə o, Əlini də döyüb, mənəm qədər olmasa da, mənimlə o bir deyildi, ancaq Əli mənə dedi ki, Sabir onu da möhkəm döyüb. Bunu eşidəndə məəttəl qaldım, axı cığallıq elədi, köynöyindən tutub özünə sarı çəkib, sifətinə bir kəllə ilişdirib, sonra badalaq atıb, onu yıxıb yerdə döyüb. Və bu vaxt Kəmalə avtomatı götürüb cumub onun üstünə. Əli deyirdi ki, onda yaman qorxdım. Qorxub ki, Kəmalə birdən onu öldürər. Sabir özü də qorxub, o daqiqə olını saxlayıb, dal–dalı çəkilib. Kəmalə isə avtomatı qışqıra–qışqıra ona uzadıb: “Ala, vur, öldür hamımızı, faşist köpəyöglü!”.

Bunları özümə gələndən sonra Əli mənə danışdı. Kəmalə ağlaya–ağlaya sifətimə soyuq kompres qoyurdu. Özümə gəldim, elə ona görə hiss elədim ki, nə isə sifətim üşüyür. Ancaq bu kompreslərə baxmayaraq, sifətim yaman gündöydü. Əli eynəyimi gətirib yanıma qoydu. Şüşəsinin biri salamət idi, o biri isə xıncım–xıncım olmuşdu. Bütün bədənim sızıldayırdı: xüsusən də sifətim. Heç ngimi tərpədə bilmirdim: əzələləri elə ağrıyırdı ki, axı o mənə niyə belə döydü? Birin vuraydı, ikisin vuraydı! Bəs belə vəhşilik olar? Axı o məndən xeyli ırtdı, həm də sağlam. Dəməli, kim kimdən güclüdürsə, o birisini döyməli? Onda bunun nə xeyri? Ügər mən də ondan yaşayarım böyük olsaydım, onda baxardı halına! Neyləydim ki,

sinifdə hamıdan balacayam? Hamı bunu bilir, ona görə də mənə heç kim dələməz. Sabir özü neçə dəfə deyib ki, mənə işləri olmasın. Birə dəfə dələmişəm, o da beşinci “A” sinifində oxuyan Alik Sxetski ilə. Bufetdə o mənə itələdi, mən də onu. Sonra o dedi: “Dorsdən sonra qalarsan, dələşərik”. Basketbol meydançasına gətdik, dorsdən sonra orda adam olmur, çantalarımızı yero qoyub başladığımız dələşməyə. Dərhal ona iki yumruq vurdum, amma o, lal–dinnməz dayanıb özümə baxırdı. Mən də dayandım, soruşdum ki, noyi göz–ləyir. O isə açıqlı–acıqlı dedi: “Mən sonnon necə dələşəm, axı sən cynoklison?” Və sifətimdə elə pərtlik vardı ki, heç nədən yazığa iki yumruq vurduguma peşman oldum, axı demək olar ki, heç dəvə eləməyə başlamamışdıq. Dərhal cynoyi gözümə çıxarıb, dedim ki, o da mənə iki yumruq vursun, sonra kişi kimi dələşək. O, razı olmadı, dedi, sadəcə olaraq mənə vurmaq istəmir. Hiss elədim ki, daha dələşmək niyyətində deyil. Elə mən də hovosdən düşmüşdüm. Bir müddət lal–dinnməz üz–üzə dayandım, sonra ondan soruşdum ki, on qəpiyi varmı, ciblərinə axtarıd, tapdı. Və soruşdu ki, noyimo lazımdı? Özümə otuz qəpik vardı, onu götürüb bir yerdə kinoya gətdik. İki bilet alıb “Bəxtiyar centimənlər” filminə baxdıq. Çox yaxşı film idi. O vaxtdan Alikdən bork dostlaşdıq. Hotta bura qonloda, bizimlə olmadıqına çox təəssüfləndim. Valideymləri ilə Kubana yay istirahətinə getmişdi.

Hələ də Alik Sxetskini düşünürdü, birdən başım fırlandı, başladım öyüməyə. Dalbadal bir neçə dəfə. Açı qusmaq ovozino ağzımdan qara qusuntu tökülürdü. Ona görə ki, mədəm boşdu, axırıncı dəfə bir tiko pendir yenmişdim, sudan başqa nə gələcəkdi ki? Komaləyən Əli yaman qayğıkeç olmuşdular. Yanımda əyləşib tez–tez soruşurdular ki, bir şey lazın deyil mənə? Boynuma alım ki, onların bu qayğıkeçliyi yaman xoşuma gəlirdi.

Sabir isə hələ də mağaramı gözür, çıxış yolu axtarırdı, ancaq mənə, o da artıq bundan olını üzmüşdü, sadəcə olaraq bizo görə, özünü o yero qoyurdu. Heç birimizlə danışmırdı, ya özü istəmədi, ya da qorxurdu ki, biz onu dindirməyək. Kəmaləyən Əli gecə keçəno qədər yanımdan çəkilmədi. Ümumiyyətlə, mənə elə gəldi ki, bu gün çox tez ötüdü. Elə indicə sohar açılmışdı, bir də baxıram ki, hamı yatmağa hazırlaşır. Məndə qalmışdım buna.

Sabahı hamı gec oyandı. Monso hamıdan gec. Ayılmışam, heç cür yadıma sala bilmirəm hardayam, bu uşaqlar – Kəmalə, Əli, Sabir

niyə başına toplaşblar, niyə bunlar mono belo ürkök-ürkək baxırlar? Heç nə başa düşmürəm! Hələ də bu andıra qalmış mağarada olduğum yadıma düşəndən sonra Sabir mono dedi:

– Sən Allah, başla məni. Dünonkino gör. Çox xahiş eləyirəm, başla məni!

Kəmalə ona acıqlandı:

– Nəyi başlasın? Bir gör yazığı no hala salıbsan. Səndən iytrən adam görməmişəm.

– Yaxşı budu. çıx get, – bunu da ona Əli dedi. – İtil burdan, yoxsa əngini özərəm.

Sabir elə bil onları eşitmirdi, elə bir sözdən tutmuşdu:

– Başla. Qələt eləmişəm, başla!

Bunların hamısı gülməli gəlirdi adama. Monim başlaşmağım bunun nəyinə lazımды? Birdən gördüm Sabir ağlayır. Heç ağladığını görməmişdim. Heç vaxt belə şey olmayıb. Amma indi oturmağımı görmüştüm qabağında. zar-zar ağlayır. Monim də yaman qanım qaraldı, həttə yada salmaq belə istəmirəm, qanım o qədər qaraldı ki, başladım onu kirtməyə: yaxşı, bəsdə ağladın, ancaq gələndə dofo olini qaldırmamış, yaxşı-yaxşı fikirli? Başqa nə deyə bilirdim ki?

Əli isə tutduğunu buraxmırdı: rədd ol, yoxsa sənin üçün pis olacaq! Axırda Kəmalə də onun iytrən tip adlandıranda durub getdi. Elə suyu süzülə-süzülə getdi ki, yazığım gəldi ona. O gedəndən sonra Əliyə Kəmalə uzun-uzadı onun qarasına danışdılar, lakin monim ona acığım tamam soyumuşdu. Uşaqlara bunu demədim, desəydim, yaqın ki, mono qozəbləri tutacaqdı, ancaq monim hərsim tamam soyumuşdu və niyəsinə özüm də bilmirdim!

Üçümüz də yanaşı uzanmışdıq, üçümüz də susurduq, no isə sütləşmişdik, yaqın ki, acından idi. Sabir öləndə qumbara gəlib deyəndə ki, durub komendantın otağına keçək, heç başımızı da qaldırmadıq. O, başa səldi ki, çıxış yolundakı dəmir darvazanı parlatmaq istəyir. Yerinə yerinə, yerinə bilirdim, amma sərəkş adam kimi, ayaqlarım bir-birinə dələşirdi. Yaxşı ki, Əliyə Kəmalə qolumdan tutmuşdular. Otağa giren kimi, Əli bizi saxladı və Sabirin yanına qayıtdı. Kəsülü olsalar da, deyəsən Əli istəmədi ki, Sabir qumbaranı tək parlatınsın.

Biz Kəmaləyə otaqda oturub, nə olacağını gözləyirdik. Bura o qədər sakit idi ki, elə bilirdim bu otaq hansı bir idarəninso kabinetinə idi və bu dəqiqə müdir içəri girecekti. Qırmızı dostoyin böyründəki yazıya bir də baxdım. Kitabçanı oxuyandan sonra bilirdim ki,

“Tod” ölüm deməkdir. O söz kitabçada tez-tez təkrar olunurdu. Bir də “Erschic Ben” – güllələnmə sözü. Bu da yaxşı yadıma qalmışdı, çünki hər iki sözü demək olar ki, hər səhifədə rast gəlmək olurdu.

Sonra güclü partlayış səsi eşidildi, otağın qapısı kəp örtüldü, partlayış olan kimi, zorblo açılıb divara doydı. Şamların hamısı birdən söndü.

Əli bizə danışdı ki, Sabir qumbaranın dostoyini özünə sarı çəkdi, yana burdu, qapının dibindəki qalaya qoydu, sonra ikimiz də dərhal qaçıb zirhli maşının dalında gizləndik. Ancaq partlayışın faydası olmadı, yalnız qapının üzünü bir-iki yerdən cızıldı.

Komendantın otağında hələ xeyli oturduq. Hər bir söz deyirdi, hamısı da boş-boşuna, çünki artıq açıq-aydın bilirdik ki, işimiz çox pisdi. Yavaş-yavaş, özümüz də hiss eləməndə, Sabirə danışmağa başladıq. Amma ta o bizim başımız deyildi. Sabirə kəsülü olsaq da, olmasaq da, onsuz da indən belə bizə başçı lazım deyildi.

Hamımız durub otaqdan çıxdıq.

Yaman acmışdıq. Heç kim bu barədə heç nə deməso də, acından ölürdük. Birco fikrimiz vardı, o da yemək. Ayrı heç nəyi düşünmək mümkün deyildi. Dördümüz də öz yerimizdə uzanıb ancaq onu fikirlişirdik. Yaxşı ki, bu kitabçanı tapmışam, yoxsa lap doli olardım. Heç kəs dinib-ələmir, otafa elə bir sükut çöküb ki, elə bil bu dünyada bizdən başqa canlı adam qalmayıb. Bu skeletlər də bir yandan adamı əsəbləşdirir. Təsəvvürümə gətirməyə çalışdım ki, bir vaxt onlar da sağ-salamat olublar, ancaq bir şey çıxmadı.

Kitabçanı voroqlayır, o vaxtların necə qoribo bir dövr olduğuna mət-moottol qalırdım. Demək olar ki, hər səhifə müdhiş hədə-qorxuyla doluydu, hər şeyin də bir cozası vardı – o da ölüm! Oxuyanda adamı üsünmə tuturdu: “...güllələnmə”, “...ölüm cozasına məhkum olmuşlar”. Yaqın ki, bunu rəngarənglik xətrinə eləmişdilər: bir yerdə güllələnmə, o biri yerdə ölüm cozası. “Tod”, ya da “Erschic Ben”. Bəlkə də ölüm cozası deyəndə güllələnmək yox, adam öldürməyin başqa üsulu – dar ağacından asmaq və ya boy-nunu vurdurmaq – nəzərdə tutulmuş. Özü də gör nəyə görə?! Fikirlişəndə adam az qalır doli olsun; kommunisti və ya döyüşçünü gəlməyə görə. Partizanlarla olaq saxlamağa görə. Almaniyaya gətirmədən boyun qaçırmağa görə. Deməli, biri evində öz yaralı yoldaşını gizlədirmişso, onu güllələyirlərmiş. Bos o gizlətməyin, necə-nəməliymiş? Görək sataymış, ho? Doğrudanmı, bu kitabçanı tərtib

eloyonlar başa düşmürlərmiş ki, belə şeydən ötrü adam öldürmək olmaz? Axı, bu kitabın hər sahifəsində insanın eloy biləcəyi bütün yaxşılıqlar ölümle hədəlonirdi. Deməli, yaxşılığa ölüm, ho?!

Hec təsəvvür eləyə bilmirəm ki, ölüm nə olan şeydi. Bilməyinə bilirmən ki, hamı axır bir gün ölür, ancaq heç cür inana bilmirəm ki, bir gün mən də öləcəm. Hər şey olduğu kimi qalacaq, bir mən olmayacağam. Bunu gözümün qabağına gətirməyə çalışıram – hər şey yaxşı alınır, bircə ölümü təsəvvür eləyə bilmirəm. İnana bilmirəm, vəssalam. Bir də bu həyatda olmayacağım günü təsəvvürümə getirə bilmirəm. Çox qəribə işdi.

Kəmalə mənə sarı süründü, uşaq kimi başımı qucaqladı və soruşdu:

– Bork ağrıyır?

Başımı buladım. Hələ də danışmağa çətinlik çəkiyəm, ağzımı açanda çənəm sancır.

– Hamımız öləcəyik burda, – Kəmalə dedi. – Və heç kəs heç vaxt bizi tapmayacaq. – Bu zaman onun sifoti tamam sərtləşdi, sanki qəti inanmışdı ki, bizi daha heç nə qurtara bilməz.

...Yuxudan ayılında bilmədik ki, səhərdi, yoxsa gecə, lap elə gündən də ola bilərdi. Çünki Kəmalə saatını qurmamışdı. Yadından çıxmışdı. Onsuz da indi bunun əhəmiyyəti yox idi. Yerimizdən durmağa da örnirdik. Yaxşı ki, acliğımı tamam keçmişdi, heç yadırmıza da düşmürdü. Amma yaman zəifləmişdik.

Kəmalə lap həyətən düşmüşdü, gözləri açıq olsa da, başa düşmərdün ki, yatıb, yoxsa lal-dinməz uzanıb. Yaman yazığım gəldi. Bax, indi bildim ki, onu sevirəm. Əvvəl də ağılma gəlmişdi, ancaq indi buna qəti inandım. Kəmaləyə qədər çoxuna vurulmuşam. Elo ki, kiməyə və ya teatra gedirdim, mütləq birinə vurulmalı idim. Amma bu sevgimin ömrü çox qısa olurdu: ancaq iki-üç gün davam edirdi. Bir dəfə hətta birca gün çəkib. Kitabdakılara da tez-təz vurulurdum. Hamıdan çox kraliçə Marqonnan madam Bonasye xoşuma gəlirdi. Xoşalón onların yanında olmaq mənə lozzət eləyirdi. Özü də xəyalə dalanda özümü üçüncü şəxs kimi fikirləşirəm. Xoşalón da olsa, heç vaxt “Mən gedib o gözəli xilas eləyirəm” – demirəm, nədənsə! “O gedir o gözəli xilas eləyir” – deyirəm. Ayrı cür, nə qədər eləyirəm, bacarmıram. Xəyalə dalanda özüm barədə homişo üçüncü şəxs kimi fikirləşirəm. Yoqin buna bışmiş toyuğun da gülməyi tutar, ancaq nə gizlədim, bir dəfə hətta lfrityo da vurulmuşdum. Cianım haqqı, düz deyirəm. Vurulmuşdum, vəssalam.

Yalnız bu gün başa düşdüm ki, bunların hamısı boş şey imiş. Komalóni sevdiyim qədr heç kəsi sevməmişəm. Hələ istidim özünə də deyom. Deyəcəkdəm də, nədənsə indi nə Əlidon utanırdım, nə də Sabirdon. Birdən on çox sevdiyim bir şeir yadıma düşdü və onu Komaləyə söylədim. O da axıracan qulaq asdı, amma bir söz demədi. Soruşdum ki, xoşuna gəlmodi, o dedi ki, niyə. “pis deyil, şeirdi də”. Bu da mənə yaman xotrimə doydı, “xoşuma gəlmir” desəydi, bundan yaxşıydı. Bir də ki, nə doxli var, bu şeir, hökmon hamının xoşuna gəlməlidir ki! Ancaq no iso, mən elə bildim Komalənin xoşuna gələcək.

Aforin Sabiro, vallah! Bızdon az zəifləmişdi, amma yəno o, ol-ayaq eloyirdi. Xahiş elədi ki, durub bir yerə daldalanaq, çünki bir də o andıra qalmış domir darvazanı partlatmaq istəyir. Bu dəfə qumbaranı çox eloyocək. Yəno də komendantın kabinetinə yollandıq, bu dəfə yol bizo yaman uzun gəldi. Ora çatanda nofosimiz kəsilmişdi. Elo bil sıldırın qayaya dırnaşmışdıq. Əli yəno də Sabir-nə getmək istədi, elə durmaq istəyirdi ki, birdən günahkar adam kimi gülməsündü və yəro çökdü. Başa düşdük ki, tay gücü qalmayıb.

Bu partlayışın da sosi elə ovvolki kimi çıxdı. Sonra bildik ki, altı qumbaradan biri partlayıb. Yoqin o biriləri xarab imiş. Yəno də xeyri olmadı. Xeyir nodi, oksino, hom də zoror çökdük.

Siflə heç nə başa düşmədik. Kabinetdə oturub Sabiri gözloyirdik. Nə qədər vaxt keçdi, bilmirəm, o hələ də gəlib çıxmamışdı. Deyən, hamının mürgülmüşdik. Bir də ayıldım ki, Sabir hələ də yoxdu, tez otaqdan bayıra çıxdım. Kəmaləyón Əli də dalımca. Sabir gözə doymirdi. Ancaq onda başa düşdük ki, no iso bodboxt hadisə olub.

O, zirçhli avtomobilin dalında uzanmışdı, qan içindəydi. Siflə elə bildim ölüb, ancaq olimizdi vüranda bork zarırdı. Qumbara qol-pəsi dirəyindən azca yuxarıda otını qoparmışdı. Əli qanı görün kimi, səndirlədi, yəro çökdü. Komalóni osmoco tutdu, dişi-dişinə doydı. Əyilib yaraya baxdım, mənə elə gəldi ki, çox dorindi, bolka də lap sümüyə çatıb. Köynöyini çıxardım, ondan bir şırım cırıb Sabirin qolunu yaradan bir zaxarı bork-bork bağladım. Hardsa oxumşudum ki, bu yolla qanı dayandırmaq olar. Bağlamağına bağlamışdım, amma gördün ki, heç kosono oxşamır. Birdən ağılma gəldi ki, yoqin gücüm çatmayıb, bork sıxa bilməmişəm. Yaxşı ki, Komalə kükək elədi. Hələ də əlləri osir, dişləri şaqıldayırdı, ancaq aforin ona, yaman dadıma çatdı. Qan dağındı və biz yaranı sarıdıq. Amma

özümüz də yaxşı bildirdik ki, kirli köynək cırıqçıyan bağladığımızı bu sarğının elo bir saydası olmayacaq. Bolko də oksino, ziyan elədi.

Özümü də zirehli avtomobilin yanında yer saldıq. Pul bağlılarını ora daşımağa azı bir saat vaxt sərf elədik. Daşayıb qurtarandan sonra tamam əldən düşdü. Sabir sifto sakit idi, birdən sayıqlamağa başladı. Bir-bir adlarımızı çəkirdi, hamıdan da çox monim. Bir də tez-tez anasını çağırırdı. Özünə gələndən sonra iso elə heç su istədi. Növbə ilə ona su daşdıq. Daha skeletlərdən qorxmurdum, su götürməyə gedəndə ovvalkı kimi, delayı yolla yox, düz onları böyründən keçib gədirdim. Özüm bilirəm ki, o vaxt mənə elə gəlmiş, amma hər dəfə onların yanından keçəndə özümə baxıb gülürdülər. O gəcə yuxuma da girdilər, elə yero üzən kimi. Bir də o danışıq kitabçası, içindəki müdhiş hədə-qorxulaman bir yerdə. Gördüm, elə heç oxuyuram, heç cür ondan ol çəko bilmirəm. Yuxuda da təəccüb eləyirdim ki, niyə bu kitabçada hər şeyə görə, adama ölüm düşürmüs... Özü də yaxşı şeylərə görə.

Sonra ölməyə başladık. İndi öz ölümümü də təsəvvürümə gətirə bilirəm. Hər şey necə var elə qalacaq, birco mən olmayacağam. Birdən-birə bu necə alındı, birdən-birə necə duyduğum, özüm də baş açmıram, ancaq bir onu dəqiq bilirəm ki, mən də ölə bilərəm. Uzanılı fikir mənə götürmüşdü. Elə şeylər fikrimdən çıxırdı ki, əvvəllər heç cənimə də gəlməzdi. Axı əvvəllər ölüm barədə heç düşünməmişdim. Niyə də düşünəydim? Tanıdığım adamlardan tok bircəyini, Nailə adlı bir qız ölüb. Bizim küçədə yaşayırdı. Maşın vurmuşdu. Dəfninə bütün küçə yığılmışdı. Uşaqların hamısına ökəl payladılar. Biz onları addım-addım tabutun dalınca aparmalıydıq. Ancaq bizi qəbiristanlığa buraxmadılar. Nərimanov prospektinə çatanda evə qayıtdılar. Yəqin hamı ağlaşdı, ona görə də böyükler istəmiridilər ki, uşaqlar bunu görsünlər. Nailinin anası özünü öldürürdü, amma atası ağlamırdı. Tabutun dalınca birinci o gedirdi. Qonşularından ikisi qoluna girmişdi. Atası ararib soruşurdu: "Necə olub axı bu? Bu nəydi başımıza gəldi?" Ancaq heç kim ona cavab vermir. Mən də öz-özümə fikirləşirdim: "Doğrudanmı bir də Nailini görməyəcəyik". Bəla şey olar görən? Hələ onda, dəfn günü, bir gün öləcəyimi təsəvvürümdə canlandımağa çalışmışdım, amma heç nə alınmamışdı. Elə bu başım xarab olurdu, daha doğrusu, öləcəyimi və bir də bu dünyada mən adda adam olmayacağımı təsəvvürümə gətirməyə başlayan kimi, işləmirdi, dayanırdı. Hətta bu

qədər sadə bir şeyi bacarmadığıma görə, özümü acıgım da tuturdu. Əvvəlco, hər şey yaxşı alınırdı, lap dəfnimi də, ağlaya-ağlaya qəbiristanlığa yollanan adamları da gözümün qabağına gətirə bildirdim, amma elə ki, tamam yox olacağımı, nə eşidə, nə də görə biləcəyimi təsəvvürümə gətirmək istəyəndə hər şey pozulurdu. Nə qədər eləyirdim bir şey çıxırdı. Amma indi hiss eləyirəm ki, bəlo şey ola bilər. Heç bu barədə düşünmək fikrində də deyildim, amma hiss elədim.

Hamımız dinməzco uzanmışdıq, birco Sabir zanırdı. Ayıq olanda o da dinməzdi, ancaq gözünə yuxu gedən kimi başlayırdı zarımağa. Qolu yaman şişmişdi, elə bil üfürüb doldurmuşdular. Qızdırımdan od tutub yanır, qıpqırmızı qızarmışdı. Yarasını sarımışdıq. Amma bunun xeyri az idi, gət-gədo qaralırdı. Başa düşdük ki, dava-dor-mansız hökumə hovlayacaq.

Uzanıb fikirləşirdim ki, bu andıra qalmış yarığa girməsoydük, heç bu bolaya da düşməzdik. İndi hamımız Bakıdaydıq, bolko də məktəbə gədirdik. Məktəbi, evimizi bu qədər şirin-şirin xatırladığıma özüm də təəccüb qaldım. Əvvəllər heç oralarda elə bir şirinlik duymamışdım. Hər şeydən çox anamla atam yadıma düşürdü, cür-bəcür hadisələri, özü də olamətər yox, on adı hadisələri xatırlayırdım, məsolən, bir dəfə məktəbdən gələndə anam pilləkonda dayanıb gülümsünə-gülümsünə mənə gözəlçiyir və ya axşam oturub televizora baxıram, anam atama nə iso deyir, heç nə dediyini də bilmirəm, amma heç dəmo, hamının bir yerdə olmağı çox yaxşı şeymiş, hətta toy-bayram olmasa da. Bütün bunları xatırlayanda qohor mənə boğdu və yenə kitabçanı götürüb vərəqləməyə başladım.

Bu kitabçada bir şey mənə yaman narahət edirdi, amma nə? Heç cür anlaya bilmirdim. Soruşsalar, sotirbəsəuir özəb deyirdim. Nəyə görə adama ölüm cəzası, lap istosən nəyə görə dar ağacından asılma, nəyə görə güllələnmə düşdüyünə dəqiq deyə bildirdim. Özüm də duymuşdum ki, o vaxtlar oğor insan ancaq özünə yaxşılıq eləyirmişso, deyək ki, biri kommunist və ya qızıl osğor olduğu üçün almanlardan gizlənməmişso, onu güllələyirləmiş, yox oğor başqasına yaxşılıq eləyirmişso, yəni yaralıni öz evində gizlədirmişso və ya partizanlara kömək edirmişso, asırlarmış. Bunları oxuyanda belə, adamın canına üşütmə düşür. Nəçə dəfə oxusam da, heç cür öyrəşə bilmirdim. Hər dəfə bu hədə-qorxudan yaman vahiməyə düşürdüm. Və bir də hiss eləyirdim ki, bu kitabçayla bağlı nə iso mühüm bir şey olmalıdı, ancaq onun nə olduğunu heç cür dork edə bilmirdim. Yalnız hiss eləyirdim.

dım. Bir də ona görə çətin idi ki, "Tod" sözü yaman mane olurdu mənə. Gözümün qabağından getmirdi ki, getmirdi. Bir xeyli beləcə durandan sonra yerimdən törpəndim.

Amma uşaqlar yatan yerə sarı yox, tamam əks tərəfə. Beynimə səs düşmüşdü: "Tod" sözü hələ də yaxamdan əl çəkmirdi, amma yeno də fikrimi bir yerə cəmləşdirməyə çalışırdım.

Yəqin ki, çox long gəlmişdim, çünki komendantın otağına keçmək üçün dəhlizə girəndə gördüm əlimdəki şamın yarısı gedib və ağıma gəldi ki, bəlkə geri qayıtmağa çatmadı, ancaq bu fikir birco anlığa yadıma gəldi və o andaca yadımdan çıxdı, çünki həmin vaxt var gücümü toplayıb ancaq və ancaq birco şey barədə fikirləşirdim.

Komendantın otağında hər şey əvvəlki kimiydi. Axırıncı dəfə çıxanda necə idisə, elə də qalmışdı. Əlbəttə, heç nə dəyişməmişdi və dəyişə də bilməzdi, amma hər halda mən bura gəlmişdim.

Bütün kabinetini bir də diqqətlə gözdən keçirdim, toza heç nə tapmadım. Keçən dəfəki kimi, Hitler portretindən mono baxırdı. Çox məhrəban gözləri vardı, bığları da bizim qonşu Məmməd dəyinin hığına oxşayırdı. Onun da burnu bu cür uzun idi. Əgər qabaqcadan bilməsəydim ki, bu portret Hitlerindir, heç ağıma da gəlməzdi ki, bu adam bütün bu müdhiş skeletlərə – adamları kiçik bir yaxşılıq etməyin üstündə güllələyən və asan bu səbiq insanlara komandanlıq edəyib. Mühərribə haqqında çox kitab oxumuşam, çox da kinoya baxmışam, ancaq mənə həmişə elə gəlib ki, bu mühərribə çoxdan olub, əlbəttə, nə Şah İsmayılın, nə də Kventin Dorvardın vaxtında, mənə o qədər küt bilməyən. O mənada çoxdan olub ki, mən bu mühərribədən danışan kitablara da, kinolara da çox maraqlı bir şey kimi yanaşmışam. Ağıma da gəlməyib ki, bu qədər qorxunc şey imiş. Və istər kitabda oxuyum və istər kinoda görüm, həmişə faşistlərə olan nifrətim nə Teaton cəngavərlərinə, nə kardinalın qvardiyaçılarına, nə də Şah Qacarın sərbazlarına olan nifrətimdən çox olmayıb. Axı bunların heç biriyinə mən heç bir təmasda olmamışam. Burda isə lap yaxından hiss edədim ki, necə dəhşətli adamlarmış və necə qorxunc bir dövr olub. İndi Hitlerin sifətinə də baxanda mənə vahimə basırdı. Daha mənim üçün o sifətinə bu skelet kəllələrinin heç bir fərqi yox idi. Gözlərimi Hitlerin portretinə zilləyib durmuşdum, heç cür aralana bilmirdim. Ona görə ki, çətinliyənin fikirləşirdim. Sonra yadıma düşdü ki, mən bura başqa şey üçün gəlmişəm və portretlə üz-büz divara sarı yollandım.

Burda da hər şey əvvəl necə vardı, elə də qalmışdı. Şüşə qutunun üst tərəfində yeno həmin o anlaşılmaz yazıydı durmuşdu, ancaq indi bu yazıda bir şey mono aydın idi – "Tod". Gör ha, burda da adamı ölümle hədələyirmiş!

Yazı stoluna yaxınlaşıb, ağır mərmər külbabını olimo götürdüm. Bu dəfə o mono lap ağır gəldi. Əslində yəqin xeyli yüngül olardı, ancaq onda mono elə gəldi ki, qantel kimi, ağır səkiz kilo olar.

O külbabını götürüb qapayıcıyı örtən şüşə qutuya çırpıdım, o cingiltiyə sinib yerə töküldü. Sonra stulu ayağımın altına qoyub, olimi qırmızı dostoyu uzatdım. Ölüməndən xəbər verən anlaşılmaz yazı da elə bu dostoyun üstündəydi.

İndi bildim ki, bu, qapayıcı deyilmiş, çünki onun altından, nə yuxarısından heç bir elektrik xətti çıxmırdı. Dostoyu da demirdəndi və özü də, deyosən, yaman ağır idi. Onu özümə sarı çəkməmişdim qabaq fikirləşdim ki, nəhaq uşaqlara demədim, görək onlar da burda olaydılar. Hotta istədim gedib onları çağırıram, amma nə fikirləşdimə, getmədim. Sonra hər şey yadımdan çıxdı, çünki dostok heç cür sözümo qulaq asmırdı, çünki nə qədər güc elosən də, yerindən törpənmirdi. Ayrı olacaq yox idi, stulu ayağımla itələyib, dostokdan asılı qaldım. O saat da barmaqlarını boşalmağa başladı, deyosən mənə saxlamağa gücü çatmırdı. Nə qədər sıxsa da, xeyri yox idi, bu doqiqə olormi dostokdan buraxılacaqdı. Bax, elə onda dostok yerindən törpəndi, üzəşəği gəldi. Yeno doydahoydu boğuc partlayış sosis çirtdim, elə bil qayanın lap özöyində ildırım çaxdı.

Bir müddət oturduğum yerdən dura bilmədim, sonra olimo şam birtəhər ayağa qalxıb dohlizo çıxdım. İndi heç yeriyo bilmirdim, tez-tez ayaq saxlayıb nofosimi dormok üçün divara söykənirdim.

Dohlizdən çıxanda əvvəlcə gözlərimə inanmadım – mağamə tomiz işıqlanmışdı. Işıq bura demir darvazanın durduğu yerdən, nohəng bir dördbucaqlı deşikdən düşürdü.

Onları gücnən durguzdum. Komaləyən Əlini deyirəm. Heç oyanmaq istəmirdilər. Hotta oyanandan sonra da, nə dediyimi başa düşmürdülər, birtəhər başa saldım.

Sabiri də durguzduq. Qoluna girib apardıq. Ayaqları işləməyə, heç nə dərk etməyirdi, çünki huşunu itirmişdi.

Darvaza yerə aşmışdı, bayır tərəfə. Mağaradan çıxıb ağac-ugac, kol-kos basmış bir dorayə düşdük. Amma on sifə görəyüm şey məvi sorma oldu, bir də havanın, yarpaqların ütrini ciyərörümə çoxdım və bundan sonra başım elə pis gicəlləndi ki, az qaldı yıxılmaq.

Kol-kosların arasıyla yavaş-yavaş irəli gətdik. Bir-iki dəfə yığıldıq. Hər dəfə də yığılanda heç durmadığımız gəlmirdi. Xüsusən də Əli axırncı dəfə yığılanda dedi ki, yerindən duran deyil. Deyən kimi də yuxuladı. Onda fikirləşdim ki, bizim bircə çıxış yolumuz var. Kəmaləyə nə mən gücümüz çatanacan irəli gedək, adam tapaq, Əliyənə Sabirə köməyə göndərək. Ancaq Kəmalə də getməkdən boyun qaçırdı, dedi ki, qüvvəm, gücüm qalmayıb. Dili də heç söz tutmurdu, gücnən danışırdı. Özüm tək getməli oldum. Ona dedim ki, qorxmayın, gedib adam göndərəcəm, amma o, mən deyənə artıq eşitmirdi. Yola düşdüm, özüm də bilmirdim hara gedirəm, necə gedirəm.

Ağac gövdələrindən, ağac budaqlarından savayı heç nə görmürdüm. Sonra açıqlığa çıxdım. Heç demə, bu dərə geniş şose yoluna çıxmış. Gəlib yolun qırağında oturdum, maşın gözləməyə başladım. Gözlədim, gözlədim, amma şose hələ də boş idi. Bir də gördüm ki, yanımda beş-altı maşın dayanıb, adamlar başıma yığışib, hamısı da qorxa-qorxa mənə baxırdı. O yadımdadır ki, biri soruşdu: "Ay oğlan, sənə nə olub? Nəçə gəlib çıxmısan buralara?" Mən də dərənə göstərüb dedim ki, uşaqlar orda ölür. Bundan sonra nə bir şey gördüm, nə də bir şey eşitdim.

Gözümü açanda özümü işıqlı bir otaqda gördüm və gözümə dəyən birinci adam anam oldu. Atam da ordaydı. Ancaq anamı siflə gördüm. Çarpayımın böyründə oturub, gözünü mənə zilləmişdi və dəqiq dəyə bilərəm ki, ömrümdə heç kim mənə belə baxmayıb. Sən demə, bura xəstəxanaymış. Bunu mənə sonra dedilər, ilk günlər nə özümə danışmağa icazə verirdilər, nə də mənə bir şey danışırdılar. Heç o biri uşaqların da bu xəstəxanada olduqlarını deməmişdilər. Hamısını sonra danışıdılar, dedilər ki, mən hamıdan gec özümə gəlmişəm. Yəqin ona görə ki, mən on balacasıyam və bədənə hamısından zəifəm. Onda yeməkdən başqa heç nə yadıma düşmürdü. Elə acmışdım ki, balıq çeynəməyə hazır idim. Ancaq ilk günlər şirədən, bir az kəsmik və dumduzu bulyondan savayı nə qədər cləməm də, heç bir şey vermirdilər. Yalnız beşinci gün bir təkə pastet verdilər. Bundan dadlı şey yeməmişdim!

On gün sonra görüşdük – Əli, Kəmalə, bir də mən. Sabiri soruşdum, mənə danışıdılar ki, Sabirin halı çox xarab imiş, hətta siflə elə biliblər ki, daha yaşamaz. Heç demə, onda qanqren başlayıbmış, hətta qolunu kəsmək istəyiblər ancaq son iki gündə həkimlər bundan qəti vaz keçiblər. Onun palatasına getmək istədik, buraxmadılar, dedilər

ki, bu gün gözdünüz bəsdə. Dəhlizdə cəmi-cümlətanı on-on beş doqıq olmuşduq, amma palataya qayıdanda yaman yorulmuşdum, ayaqlarım sözüme baxmırdı. Kəmaləyə nə Əli özlərini məndən daha gümrəh hiss eləyirdilər.

Yuxudan aytlanda çarpayımın böyründə iki nəfər oturmuşdu, biri mayordu. İkisi də jurnalist idi. Biri hərbi qəzetdən, biri şəhər qəzetindən gəlmişdi. Mənə dedilər ki, yaman qoçaqlıq eləmişik və bizə mü kafat verəcəklər. Mənə iso, bir başçı, komandır kimi ordən, ya da medal düşür. Elə bildim, nə iso qarışıq salıblar və sonra heç bir anlaşılmazlıq yaranmasın deyə, onlara dedim ki, mən başçı deyiləm və heç vaxt da olmamışam. Bir-birlərinin üzlərinə baxdılar və bir-dənə mü kafat mənə elə bir söz dedi ki, tamam mən qaldım. Sən demə, bunu onlara uşaqlar deyiblər, özü də hər üçü – Əli də, Kəmalə də, Sabir də – bir ağzıdan. Deyiblər ki, onların arasında başçı, komandır mən olmuşam. Ömrümdə inanmamam ya Əli, ya da Sabir mənə, holo başçı olmaq cəhənnəm, heç olmasa özlərinə tay hesab elosinlər, axı ikisinin də həmişə məndən zəhləsi gəlib. Ən qəribəsi də buydu ki, o dəqiqə olmasa da, mayor deyənə inandım. İnandım ki, zarafat eləmir.

Onlar mənə bir neçə sual verdilər. Sonra mayor soruşdu ki, almanca bilməyən-bilməyən, fəvqəladə partlayış cihazını işə salmaq hardan ağılıma gəlib. Axı ona görə biz azadlığa çıxa bilməmişik. O, şüşə qutunun üstündəki yazım tərcümə elədi: ora yazılıbmış ki, komendantın yazılı göstərişi olmadan fəvqəladə partlayış cihazı işə salan yerindəcə ölümlə cəzalandırılır! Bu cihaz partlayış vasitəsi ilə avtomatik çıxış yolunu uzun müddətə sıradan saxlamışmış, yəqin elə ona görə də fəvqəladə adlanmış və onu işə salmaq bu cür ciddi qadağan olunmuşmuş. Bir sözlə, on müstəsna hal üçün nəzərdə tutulmuşmuş. Fikirləşdim ki, bu müstəsna hal nəhayət ki, baş verdi!

Mayor isə mənə gözləyirdi. Gözləyirdi görsün, ona nə cavab verəcəm. Hətta qələm-kağızını da əlində hazır tutmuşdu. Dedim, ağılıma gəldi, vəssalam! Başqa nə dəyə bilərəm? Ancaq mayor ol çək-mirdi, min cür sual verir, çıxış yolundan tamam uzaq olan bu cihazi birdən-birə niyə işə saldığımı yəqinləmək istəyirdi. Yaxşı ki, elə bu vaxt yoxlama başladı, baş həkim içeri girdi. Və onlardan bayıra çıxmağı xahiş elədi. Onlar dərhal mənimlə gülməzlik görüşdürlər və "bir də gələcəyik" – deyib gətdilər.

Onlar gədənəndən sonra fikirləşdim ki, onsuz da gec-tez mən bu suala cavab verməliyəm. Yoxsa bu mayor məndən əl çəkən deyil.

Bəlkə də dərhal cavab vermədiyimə görə, məndən incidi. Buna dərhal cavab vermək olar? Bundan ötrü görək hər şeyi başdan-ayağa danışasan; o bir-birini quran esesçi skeletlərdən tutmuş bütün yaxşılıqlara ölüm vəd eləyən danışıq kitabçasına kimi. Danışasan ki, görək əvvəlcə bu yaxşılıqları eləyən adamlar haqqında uzun-uzadı düşünöydün, axı onlar ölümü gözlərinin qabağına ala-ala bu yaxşılıqları eləmişdilər... və daha nələr, nələr barədə... Beynimdə hər şeyi ölçüb-biçirdim ki, gələndə dəfə mayora bunları necə izah eləyim, ona necə başa salım. Birdən ağıma gəldi ki, oğər faşist ölüm vəd eləyirsə, deməli, hökmən nə isə yaxşı şeyə görə vəd eləyir... Bu barədə hələ çox fikirləşəcəkdim, ancaq birdən anamla atam içəri girdi və başladım onlar haqqında fikirləşməyə.

Həm onlarla danışıq, həm də düşünürdüm ki, bu dünyada mənə bunlardan əziz adam yoxdur.

Onlar mənə zəlzələdən söhbət açdılar. Heç demə, mən onda səhv eləməmişəm, – yeraltı təkən həm gündüz olub, həm gecə. Həm bizim qəsəbədə, həm qonşu qəsəbədə bir neçə ev uçub, xoşbəxtlikdən, ölüm-itim olmayıb. Əvvəllər heç belə şey başımıza gəlməyib: onlar yanımda ola-ola ancaq onları fikirləşirəm.

1976

RÜSTƏM İBRAHİMBƏYOV

(1939)

Məşhur nasir və dramaturq İbrahimbəyov Rüstəm Məmməd İbrahim oğlu 1939-cu il fevral ayının 5-də Bakı şəhərində ziyalı ailəsində doğulmuşdur. Burada orta məktəbi, sonra Azərbaycan Nəfisi və Kimya İnstitutunun istehsal proseslərinin avtomatlaşdırılması fakültəsini, Moskvada SSRİ Texniki Kibernetika İnstitutunun aspiranturasını bitirmiş, SSRİ Kinematografçılar İttifaqı nəzdindəki Ali ssenari kursunda oxumuşdur.

Ədəbi fəaliyyəti XX əsrin 60-cı illərində başlamış, "Mürəbbisiz çərək" adlı ilk hekayəsi 1962-ci ildə "Molodyj Azərbaycan" qəzetində çap edilmişdir. Sonralar dramaturq, ssenariçi və rejissor kimi də fəaliyyət göstərmişdir. "Sahranın ağ günəşi" və "Qum üstündə ev" filmlərinə görə Ümumiittifaq Lenin komseolu mükafatına, "Ad günü" və "İstintaq" filmlərinə görə SSRİ Dövlət mükafatına, "Günəşdən usanmışlar" filminə görə "Oskar" mükafatına layiq görülmüşdür. Əsərləri bir sıra xarici dillərdə nəşr edilmişdir.

"Nəğmə dərsi" hekayəsi yazıcının "Park" adlı povestlər və hekayələr kitabından (Bakı, Gənclik, 1987) götürülmüşdür.

NƏĞMƏ DƏRSİ

Alçaqboy, arıq, otuz beş yaşlarında, qaragül dərisindən yaxalılıq dəri gödəkçə geymiş, şalvarının balaqları xrom uzunboğazlarına salınmış bir kişi Bakı ibtidai məktəblərindən birinin heyətini keçdi, qar altından qaralan parta qalağını ötürüb, üçmərtəbəli məktəb binasının qapısına aparən pilləkənlə qalxdı.

Vestibüldə oturmuş xadimə qadın onu görüb yerindən qalxmaq istədi, amma kişi qapıdan girmək fikrini dəyişdi, iki cərgəylə məktəbi əhatəyə almış kollarına atıldı və ayaq dəyməmiş qanın üstüylə məktəbə dövrələmə getdi. Qan qapını azca aralayıb, kişini təəcüblü baxışlarla izlədi... Kişi kollardan şalvarına, uzunboğazlarına sopilən qara fikir vermədən yeyin addımlarla gedirdi. Arabir dayanıb məktəbin pəncərələrindən birinə boylanırdı. Boyu çatmadığın-

dan bozən yerindən atlanıb porvazdan yapışır və qollarıyla ponca-rəyə tərəf dartırdı...

Sınıfların birində – üçüncü, ya dördüncü sinifdi – cavan müəllimə xoşuna gəldi, inamlı, qırılmaz gözlerini ta yurulanadək ona zillədi, no müəllimonin karıxması, no şagirdlərin gülüşü ona təsir etmədi.

Yerə atılardan sonra gördü ki, xadimə qarın tindən onu izləyir. Gülümsədi, şalvarının qarnı çırpdı və məktəbin ətrafına dövrə vurmaqda davam elədi. Qarı onu sezdirməyi anlayıb daha gizlənmədi, tindən çıxdı və barmağıyla onu hədələdi...

Zəng çalınan kimi məktəbin qapıları taybatay açıldı və balaçalar hay-küylə həyəətə cumdular. Ağ qar fonunda höyəət onların qaşnaşan, qara fiqurları ilə doldu. Bir neçə saniyə bundan əvvəl sakit, tərklənmiş kimi görünən höyəət indi çoxhüccərəli orqanizmi xatırladırdı və bu hüccərənin hər biri ixtiyarında olan beş dəqiqəni nə eləyəcəyini dəqiq bilirdi.

Bələ bir müqayisə gödəkəli kişinin ağına gələ bilməzdi – o, orqanizmin hüccərələrdən ibarət olduğunu bilmirdi. Çiyini məktəb binasının tənə sükəyib durmuşdu, bu yerdə daş hasar binaya lap yaxın idi və binanın o tərəfindəki höyəətə dar bir keçid omələ gətirirdi. Höyəətə qaçışan məktəblilər onu maraqlandırmırdı, o, məktəbin qapısından çıxmaqda olan uşaqlara baxmaqda davam edirdi. Məhz həmin uşaqların arasında istədiyini – səylə geyinmiş, dolğun, düymələrinin hamısı bağlı, cənəqli birinci sinif şagirdini gördü və onu haylandı.

Birinci sinif şagirdi kişini görüb sevindi, qapıdan birlikdə çıxdığı iki dostunu qoyub, kişiyə tərəf addımladı.

Kişi oğlanın yırğalana-yırğalana ona tərəf necə gəlməyənə qımışa-qımışa baxırdı.

– Nədi, qaça bilmirsən yoxsa? – oğlan yaxınlaşanda soruşdu.

– O qədər yedirdiblər ki, özünü güclə çəkirsən...

Kişi oğlanı diqqətlə nəzərdən keçirdi.

– Professora oxşayırsan, – handan-hana dedi və məlum deyildi, oğlanı məzəmmət edir, ya onun görkəmindən razıdı. – Eynəyi həyətdə də çıxarmırsan?

– Olmaz, – oğlan izah elədi. – Gözlərim onda pis görür.

– Bir dəqiqəliyə çıxart eynəyini.

Oğlan eynəyini çıxartdı. Kişi bir neçə addım kənara çəkildi.

– Necə barmaqdı? – o, iki barmağını göstərərək soruşdu.

– İki.

– Bəs indi?

– Üç.

– Görün yaxşıdı! – kişi razı halda dedi. – Nahaq cənəklə göz-lərini korlayırlar.

– Yaxını pis görürəm, – oğlan dedi.

– Yaxının cybi yoxdu, toki uzağı yaxşı görəsən, – kişi onu sakitləşdirdi. – Hə, mənədən nə danışırlar? Söyürlər?

– Yox.

– Söyürlər, – kişi inamlı səsle dedi. – Bəs o nə deyir? Necə çağırırsan onu?

– Hüccərə deyir.

– O nə deyir?

– Deyir ki, dərslərimə fikir verim.

– Düz deyir, – kişi razılığa məcbur oldu, – dərslərə ciddi baxmaq lazımdır...

O yenə nosə əlavə etməyə istəyirdi, amma susdu, çünki dərse çağırılan zəng çalındı.

Həyətdəki vurmuxma qəfil başladığı kimi qəfil də qurtardı.

– İndi hansı dərstdi? – kişi soruşdu.

– Nəgə dərsi.

Kişi özlərini məktəb qapısından eyni vaxtda içəri dürtüşdürməyə çalışan balacalara öləri bir nəzər saldı.

– Gəl arxamca, – o, cənəqli oğlana dedi və məktəbin arxasındakı höyəətə tərəf addımladı.

– Zəng oldu, – oğlan burnunun altında qotiyətsiz halda dedi, amma itaətli kişinin arxasına getdi.

Onlar bina ilə hasarın arasındakı dar keçidlə keçib, tikilməkdə olan idman meydançasına çıxdılar.

– Otur, – kişi meydançanın kənarında iki qalaq tökülmüş kubik daşları göstərdi. Oğlan daşların üstünü örtmüş qara şübhəylə baxdı.

– Nədi? – kişi soruşdu.

– Qara oturmaq olmaz, – oğlan izah elədi.

– Qorxursan yanın donar? – kişi istehzayla dedi. – Otur.

Oğlan vilvet şalvarına baxdı, amma daha heç nə demədi və oturdu.

– Əhson, – kişi dedi. – Əsl kişi heç nədən qorxmamalıdı.

Kişi hasara yaxınlaşdı. küçəyə boylandı və oğlanın yanına qayıdıb oturdu...

Oğlan gödəkcəli kişiyyə vəcdə, amma bir az ehtiyatkarlıqla baxırdı - ağıllı yaşlı adam gözəlilmədən hər bir oyun çıxara bilən dostuna belə baxır.

- Köynəyin çıxıb, - oğlan dedi. O, kişinin gödəkcəsinin altından çıxmış zolaqlı köynəyinin ötəyini göstərdi.

- Bilirəm, - kişi dedi. - Səni axtaranda çıxıb, - o, köynəyini şalvarına saldı.

Başları söhbətə qarışdığından arxadan yaxınlaşan xadimə qarını sezmədilər.

- Hə. əlimə keçdiz! - qar kişinin qolundan yapışdı, qalibənə tərzdə dedi. - Uşaqla neylirson burada?

Kişi qolunu azad etməyə istədi, amma qar bərk-bərk yapışmışdı. - Gödək direktorun yanına, - qar qətiyyətlə dedi. - Çoxdandı izləyirdim səni.

- Hara istəyirson gödək, - kişi qolunu bir də dartdı. Qarı az qala yıxılacaqdı, amma kişinin ötəyini buraxmadı.

- Niyə dərsdə deyilsən? - qar oğlandan soruşdu. - Bu mənim atamdı, - oğlan dedi. - Buraxın onu.

Qarı təəccübləndi və kişi nəhayət, gödəkcəsinin ötəyini qarının əlindən dartıb çıxara bildi.

- Qarı, sənin axırın pis olacaq, - o qarşabaqla dedi. - Sənin kimilərinə beləkdəcə boğmaq lazımdı ki, adamlara rahat yaşamaqda mane olmasınlar.

- Səni boğmaq lazımdı, - qar cavab qayıtdı, amma gödəkcəli kişiyyə baş qoşmağın yersiz olduğunu anlayıb, bir neçə addım kənara çəkildi.

- Get, get, - kişi qarıya dedi. - Get zəngini dinqıldat. Bu mənim oğlumdu, bizim işlərimizə başını soxma...

Qarı məsləhətə qulaq asıb getdi...

Bu hadisədən oğlanın gözləri yaşardı.

- Fikir vermə, - atası onu sakitləşdirdi, - hoyatda belə şeylər tez-tez olur. Bax, gör sənə nə gətirmişəm, - qofil yadına düşdü və əlini qoltuğuna aparıb, tükləri səliqəylə dəranmış balaca bir bolonka çıxardı. - Al, oynat.

Oğlan iti görüb sevindi.

- İstəyirson, verim sənə? - ata soruşdu. - Boş vaxtında oynayırsan onunla.

- Anam icazə verməz, - oğlan iti tumarlaya-tumarlaya dedi. - İcazə verər.

- İt döşəməni bulayar axı.

- Eybi yox, təmizləyirson.

- Bəs məktəbə gedəndə necə?

- Buraxarsan həyəyə.

Oğlan inamsızlıqla atasına baxdı, amma bir söz demədi. Ona aydın oldu ki, atasının möişət məsələlərindən qəti başı çıxmır, amma onunla mübahisə etməyə istəmirdi.

- Balaca itləri xoşlamıram, - oğlunun itlə necə oynadığına baxan ata dedi. - Fərsiz heyvandı! Keşik çəkəmmir, ova getmək mümkün deyil onunla...

Həyəyə uşaq xorunun boğuş səsi yayıldı - nəğmə dərsi başlanmışdı.

- Müəllimə danlayacaq moni, - oğlan dedi.

- Eybi yox, - atası onu sakitləşdirdi. - Bir dəfə olar... Deyərsən ki, atam gəlmişdi...

Onlar bir müddət dinmədilər.

- Səni incidib ələmlər ki? - atası soruşdu.

- Yox, - oğlan onu inandırdı.

- Savaşa girmə, - atası ciddi tərzdə dedi, - amma sənin üstünə cumsalar, o saat vur. Anladın?

Oğlan başıyla təsdiqlədi.

- Birinci vüranda hesab et ki, işin yarısı həll olunub, - atası izah etdi, - adamların çoxu zərbə alan kimi ağılları başlarına gəlir. Amma cənəyini çıxartmağı unutma. Savaşanda cənəyi həmişə çıxartmaq lazımdı... Başa düşə bilmirəm, niyə gözələrin belə zəifdi? - Ata təəsüflə ollorini yellədi. - Bizim nəsilə cənək taxan olmayıb. Babanın səksən beş yaş var, hələ də ova gedir.

- Nigar nəyə əynək taxır, - oğlan dedi.

- Hə, ana tərəfdən çoxları cənək taxır, - ata razılaşdı. - Üzü-mürsən ki?

- Yox.

Kişi yenə yerindən qalxdı, hasara yaxınlaşdı və küçəyə boylandı. Məhəllənin axırında boru yüklənmiş QAZ-51 dayanmışdı.

Üzböüz sokido pirojnasanatan yeşiyini arxasınca dardırdı: ağ xəlötinin qarın tərəfində iri bir yağ ləkəsi də vardı.

- Ey, - kişi onu hayladı.
- Nədi? - satıcı soruşdu.
- Pirojna varındı?
- Var.
- On dənə gotir bura...

Kişi pirojna alıb, oğlanın yanına qayıtdı.

- İti yedirt, - o dedi və pirojna bükdüyü qozeti qarın üstünə qoydu. - Özün də ye, - birini götürüb dişlədi.

- Anamsa deyir ki, dalaşmaq olmaz, - oğlan pirojna yeyo-yeyo dedi.

- Anan qadındı. Qadınların belə şeylərdən başı çıxmır. Bəs, nədi o. Hüscyn dayı nə deyir?

- Deyir ki, dərslərimə fikir verim.

- Düz deyir, - ata bir də razılaşdı.

- İndi şəhərdə qrip epidemiyasıdır, - oğlan uzada-uzada dedi.

- Xəstəliklərdən danışıqda niyə belə xoşlayırsan ey?! - ata təəcübləndi. - Nəyinə lazımdı şəhərdə epidemiya olmağı? Son yaşda olanda qışda ayaqyalın gəzirdim, qrip nədi, bilmirdim... Mühəribə idi. Mühəribənin nə olduğunu bilirsənmi?

- Bilirəm.

- Mühəribə başlananda clo son yaşda idim. Babanı cəbhəyə apar-
dılar. Biz qaldıq - nəonənlə sökkiz uşaq... Qarnımızı doyurmağcün
day nələr eləmərdik. Bazarda qəzet satır, körpüdə kömür yükləyib,
"Parapet" də karusel hərləşir, növbə satırdı - gecələr mağaza bağ-
lığında növbə tutur, səhərlər kiməsə pulla növbəmiyə satırdıq. Hə...
çox şeylə məşğul olurduq. Oğurluqdan başqa, - ata qəfil oğluna ciddi
bir nəzarət salıb olavə elədi. - Bu yolla heç vaxt pul qazanmamışıq...
Həmişə oğurluğun əleyhinə olmuşam, ömrümə boyu heç nə oğur-
lamamışam. Atam, baban cəbhəyə gedəndə dedi: "Əgər bilsəm ki,
uşaqların pis yola düşüblər evə qayıtmayacağam. Hacıbalanın uşaq-
ları oğru ola bilməzlər..." Hətta nəonən achiqdan köpəndə belə -
achiqdan adamlar toxluqdan körpən kimi köpürlər - nə mən, nə də
sonun əmilərin oğurluq eləmərdik. Bunu hamı bilirdi... Bir dofo belə
hadisə oldu: kimso qonşumuz Ramizin məşinına girmişdi, o onda
yük məşinində işləyirdi, "bardaçoq" da nə vardı hamısını oğurlamış-
dılar... Bilirsən "bardaçoq" nədi?

Oğlan bunun nə olduğunu bilmirdi.

- Balaca bir yeşikdi, - ata izah elədi, ora yol vərəqlərini, cür-
bəcür alətlər qoyurlar...

Oğlan yol vərəqləsinin nə olduğunu soruşdu. Atası izah elədi:

- Ho, Ramizin "bardaçoq"unda nə vardı oğurladılar. Ramiz belə
şeylərə dözən adam deyil, adamı heç nəyin üstündə o dünyalıq elədi
(sonra yazıq özü cəbhədə holak oldu). Kişi məşin evinin yanında
qoyub gedir çörək yeməyə, özünüklərdən kimso məşindən oğurluq
edir... Ho, evdən çıxıb deyir: "Məşinə kim minmişdi?" Hamı susur.
Tindo bir iyimiyodok adam dayanmışdı və hamı da dilini sanki
udmuşdu. Bir də soruşur: "Kim məşinə minmişdi?" Hirsindən qıp-
qırmızı olmuşdu. Mən o vaxt son boyda idim, dözommodim, bıp-
numa aldım. "Mən minmişdim", - deyirdim. "Ho, son minmişəm,
gol bura". Gəldim. "Uzan yəro", - deyir. Uzanıdım. Keçdi rulun ar-
xasına, qazı basdı, düz üstümə gəlirdi. Bir əliylə məşini sürür, o biri
əliylə qapını açmışdı ki, mənə qədər neçə metr qaldığını görsün.
Mənso uzanmışdım. Hara qaçacaqsan? Onsuz da qovub tutacaq.
Uzanmışam, o isə deyir: "Yaxşısı budu de ki, "bardaçoqa" kim girib,
yoxsa soni basıb ozocom". "Bilmiyəm, - deyirəm, - hardan bilim?
Məşinə mən minmişdim, amma kim oğurlayıb, bilmiyəm". "Bilmir-
sən, onda it kimi goborecokson", - yenə üstümə sürür. Yaxşı ki,
anasını imkan tapıb çağırma bildilər. Əgər anası qaçıb gəlmişoysdı,
mən basacaqdı. Birco anasının sözüno qulaq asırdı. Anası balaca,
arıq, amma çevik qadın idi. Bəzən olurdu ki, içib məşinin yayını
olına alırdı və qabağına keçəni vururdu. Yaxşı ki, adamlar aradan
çıxa bilirdilər, yoxsa yerlərdəcə canlarını alardı. Heç kim onun
qarşısını ala bilmirdi. Birco anasından başqa. O saat dalınca bir adam
göndərdilər, gəlib qulağından yapışdı aparadı evə. Anasını görün
kimi yayı atıb, müqavimət göstərmədən yollarındı evə. Anasını çox
sevirdi... Başqa cür ola da bilməz. Ananı həmişə sevmək lazımdı,
anadan yaxın adama kim var? Düzümü deyirəm? - Oğlan buşinin
horəkoti ilə cavab verdi. - Əhson! - atası onu toriflədi və hekə-
yotino davam elədi. - Ho, anası sağ olsun, qanımin arasına girdi.
Ramizin məşinindən kimin oğurluq elədiyini deyə bilməzdim axı.

- Bilirdin kim idi o?

- Əlbəttə bilirdim. Hamı bilirdi... - Kişi istehzayla gülümsədi,
susdu və bolonkanın ağzına pirojna soxmağa çalışdı.

– Bir bu itə bax a! – o, töəccüblə dedi. – Ətli pirojnanı yemək istəmir. Əgər pirojna yemirsə, onda onun sahibləri nə yeyir?! Sən niyə yemirsən?

– Yeyirəm. – oğlan dedi. O doğrudan da bir neçə pirojna yemişdi. İştahı yaxşı idi. atasıyla pirojna yemək xoşuna gəlmişdi.

– Görək bir dəfə səni evə aparım. Bizimlə qalarsan. Qoy nənənə baban sevsinsinlər. Uşaqılıqda oynadığım yerləri, küçəmizi, həyatimizi sənə göstərəm. oralarda indi də uşaq-muşaq qaynaşır, oynayırsan onlarla.

– Anam icazə verər?

– İcazə verər. Burada pis nə var ki? Mənimlə qalmaq istəyirsənmi?

– Hə, istəyirəm... – oğlan mehribanlıqla atasına baxdı, sonra baxışlarını çətinliklə məktəbin pəncərələrində gəzdirdi, uşaq xorunun səsi daha gəlmirdi. Bu vaxt zəng çalındı. Bu, nəgmə dərsinin qurtardığını bildirdi.

– Axırıncı dərsdi? – atası bir müddət susandan sonra soruşdu.

– Hə, – oğlan töəssüflə dedi.

– Portfelin hamı?

– Sınıfdə qalıb.

– Di get götür...

Onlar dinməz-söyləməz durdular, dar keçidlə həyətin o biri tərəfinə keçdilər. Məktəbin qapısından yenə uşaqlar axışib çıxdılar, amma hamısının əlində indi portfel vardı. Kişi oğlanı dümsüklədi, oğlan başını çiyinlərinə qısib atıla-atıla məktəblilərin arasından sivişərək portfelinin dalınca qaçdı. Qapıya çatanda döndü. Atası əlində bolonka həyətin ortasında dayanmışdı. Oğlan qapıdan girdi.

Bir dəqiqə keçməmişdi ki, əlində portfel dəhlizlə geri qaçırdı. Amma atasını bayaqkı yerində görmədi. Məktəbin həyətinin darvazasında anasını gördü, atalığı həmişəki kimi onunla yanaşı idi...

Gödəkəli kişi də onları görmüşdü (o gizlənmirdi, amma məktəbin tinində elə dayanmışdı ki, gözə dəymirdi) oğlanın anasının oynındə qara xəz palto vardı. Boyca hündür olan atalığının gözü cənəqli idi, başına şlyapa qoymuşdu...

Onlar ətrafına boylanan oğlanı həyətdən çıxarıandan sonra kişi gizləndiyi yeri tərk etdi və boşalmış həyətin ortasına addımladı. Qabağınca bolonka qaçırdı.

Kişi ixtiyarsız pirojna yeməyindəydi...

Az keçməmiş məktəbin darvazasından çıxdı və məhəllənin o başında qoyduğu maşınına yaxınlaşdı. Maşının arxası açıq idi və ordan öz ağırlıqlarından oyulmuş altıdüyməli qazma boruları sallanmışdı.

Gödəkəli kişi maşının qapısını açdı, xalça sorulmuş oturmağa qalxdı və mühərriki işə salmadan əvvəl bolonkanı kabinədə yatmış kepkalı, bıqlı oğlanın dizinin üstünə qoydu.

– Niyə belə gec gəldin? – o, gözələrini açmadan soruşdu.

– Söhbət edirdik.

– Hə, necədi oğlan?

– Yaxşıdı.

– İti niyə götürmədi?

– Neymir ey iti?

– Bəs indi biz iti hara aparacaq?

– Hardan götürmüşən, ora da qaytar, – gödəkəli kişi mühərriki işə saldı, maşın yavaşca yerindən tərpəndi və boruları yellədə-yellədə məktəbin böyründən ötüb-keçdi...

ƏKRƏM ƏYLİSLİ

(1937)

Xalq yazıçısı Əkrəm Əylisli 1937-ci il dekabrın 6-da Ordubad rayonunun Yuxarı Əylis kəndində doğulmuşdur. Doğma kəndində orta məktəbi qurtardıqdan sonra ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almış, sonra Moskvada M.Qorko adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəsr bölməsini bitirmişdir. "Azərbaycın təcümə şöbəsinə redaktor. "Gənclik" nəşriyyatında, "Mozalan" satirik jurnalında, Azərbaycan Dövlət Kinematografiya Komitəsində, "Azərbaycan" jurnalında baş redaktor, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi, "Yazıçı" nəşriyyatının direktoru vəzifələrində işləmişdir.

Bədii fəaliyyətə XX əsrin ikinci yarısında başlamış, istedadlı nəsir və dramaturq kimi məşhurlaşmışdır. Xüsusilə "Adamlar və ağaclar" trilogiyası ona böyük şöhrət gətirmişdir. Xidmətlərini dövlət yüksək qiymətləndirmişdir. O: "Şərəf" nişanı və "Şöhrət" ordeni ilə təltif olunmuş, Azərbaycan Xalq yazıçısı fəxri adı almış. 2005-ci ildə respublikanın Milli Məclisinə üzv seçilmişdir.

"Ürək yaman şeydir..." povesti yazıcının "Seçilmiş əsərləri"ndən (Bakı, 2005) götürülmüşdür.

ÜRƏK YAMAN ŞEYDİR...

1

Sərvər əsgərlikdən bir ayın vaxtı gəlmiş olsaydı, bəlkə kənddə belə tez çıxarmayacaqdı. Ancaq o, payızda gəldi. Payızın lap axırlarında. Gəlib gördü ki, çöl-bayırda əl-ayaq kesilib, atasının hər il kolxoza okdiyi bostan sovuşub... Dağlarda ayrı vaxt adam boyunca qalxan ot-ələf son çöpünəçən biçilib-daşınmışdı; bağların məcməyəsi çoxdan dərilmişdi, xəzəli yandırılmışdı; Sərvərgilin heyva ağaclarındakı beş-altı heyva və döşlərdə, kolxoz xırmanlarında sarılan üç-dörd taya saman – meşəli, bağlı-bağçalı Buzbulaq kəndinin bir dünyə payızından qalan xırdaca xatirə idi, özge bir şey deyildi.

Əsgərlikdən gələnin günü Sərvər kəndə arasına çıxıb üç il görmədiklərinin hamısını bir necə saatda nə ki var gördü. Gördü ki, yenə

qızlar, qadınlar çəşmələrdən su daşıyır, kişilər çayxanada çay içir, uşaqlar klubda domino oynayır. Gördü ki, axşamüstü adamlar yenə çinarın dibinə yığılır, futboldan, siyasətdən danışırlar, sonra küçəküçə məhəllə-məhəllə evlərinə dağlışırlar və üç il bundan qabaqki kimi, yenə də gedə-gedə, yol uzununu çini sözlər deyib, eyni vaxtda ilə bir-birlərini axşam çayına-çörəyinə dəvət eləyirlər.

O axşam evə qayıdanda küçənin bir yerində Sərvər təzəcə papiros çəkməyə başlayan bir dəstə oğlan gördü; küçənin başqa bir yerində, təzəcə piçqıldamağa başlayan bir dəstə qız gördü. Gördü ki, yenə kənddə atasına Pişik Ağalar deyirlər, atasına Cüceli Xanım deyirlər. Və birdən-birə hiss elədi ki, darıxır.

Sərvər birdən-birə yeqin elədi ki, qışı kənddə keçirmək onun üçün çətin olacaq: nə bir hərəket, nə bir maşın dırlıtısı; qarlı dağlar tam üç-dörd ay göyün ələyinə dirəniş duracaqdılar – Buzbulağın dünyadan əli üzüləcəkdidi... Ev – çayxana, çayxana – ev... Qış Sərvəri qorxutdu, dəhşətə gətirdi və Sərvər bu dəhşətlə yatıb, yuxusunda istə və işıqlı bir yay gecəsi gördü.

O, atasının bostanında idi, çalanın üstündə yatırdı, hom də elo bil onu yerdən-bostandan çalaqarışq bir xeyli yuxarı qaldırmışdılar və buradan Sərvər bütün bostanı rahatca görə bilirdi. Bostanın üstündə süd kimi ay işığı vardı və iri-iri, ağ-ağ qovunlar bu işıqda, qoyun sürüsü toki yatmışdılar. Sərvər qovunlara baxırdı, hom də bostandan aralıda, dağın dibində böyütkən kollarına oxşayan qara kölgələr görürdü. Kölgələr qimildəşirdilər, kəçirdəşirdilər – nəşə qorxulu bir iş görməyə hazırlaşdılar. Sonra kölgələr sürətlə hərəketə gəldilər, bostanın üstünə yeridilər və böyütkən koluna oxşayan bu kölgələrin içindən zil qara yapıncılı nəhəng bir çoban çıxıb, çomağını yuxarı qaldıran kimi tağlarda, bostan boyunca yatmış iri-iri, ağ-ağ qovunlar tərpəşib hərəketə gəldilər və o saatca bir ağ qoyun sürüsü olub, sürətlə dağ səmtə gedən qara yapıncılı nəhəngin arxasınca töküldülər. Sərvər qışqırmaq istədi, qışqıra bilmədi, yerindən durmaq istədi, dura bilmədi. Sonra birdən hava işıqlandı, səhər açıldı və Sərvər homin qara yapıncılı adamın Əjdər olduğunu gördü. Əjdər dağın lap kollosində dayanmışdı; Sərvərə ol çləyirdi: "Bakıya gəl... Bakıya gəl... Bakıya... Bakıya... Bakıya..."

Hələlik yuxu yuxuluğunda, Əjdər Əjdərliyində qalsın, əsas mətləb burasındadır ki, səhəri yataqdan duranda Sərvər, özlüyündə,

çünki bu gün-sabah qovun yetiştirirdi. Ağalar kişi çox fikirləşdi, kənddəki düşmənlərin çox götür-qoy clədi, hətta üç-dörd qonşu kəndin şübhəli hesab clədiyi cavanlarını da üroyində bərbəbir sayıb-sadaladı, ancaq heç bir dürüst qonaqəə gələ bilmədi. Ağalar kişi o fərə oğrusunu heç vaxt görə bilmədi, onu Sərvər gördü; gecələrin birində oğru özü öz ayağı ilə gəlib çıxdı. Özü də bostanın lap ortasına, çardağın lap yanına... Ağalar kişi yatmışdı, xoruldayırdı, ancaq Sərvər yatmamışdı, çardaqda üzüqoylu uzanmışdı, aşağıda Ayın sūd kimi işığında bozumtul tağlar boyunca ağara-ağara səpələnib gədən yemişlərə baxırdı. Bərdən Sərvər arxa tərəfdən öz adını eşitdi. Diksindi, qorxdu və ele diksindi, ele qorxdu ki, qışqırıb atasını oyatmağa də səsinəfəsi gəlmədi. Sonra o, aşağıdan, dirəyin dibindən piçilti eşitdi: "Ə, səs salma, aşağı düş, mənəm, Əjdərəm, qorxma..." Ancaq Sərvər ele qorxmışdu ki, heç törənməyə də halı qalmamışdı. O, handan-hana birtəhər dikələ bildi, çardağın bu tərəfinə keçib altı, dirəyin dibində olını ağzına qoyub, bütün vücudu ilə Sərvərə "sus" deyib dayanmışı uzun və arıq Əjdəri gördü. Sonra Əjdər qollarını uzadıb Sərvəri çardaqdan chmalca düşürdü. Çaladan uzaqlaşib, ta bostandan çıxanacan onlar dinməz-söyləməz yerdilər; bostanın qurtaracağında bir qoz ağacının dibində Əjdər dayandı.

– Otur.

Sərvər oturdu.

– Maladəs, oğulsan, səs-küy salmadın. – Əjdər gülümsədi, əlini Sərvərin çiyəninə vurdu.

Bir müddət bir-birlərinə baxdılar.

– Bork qorxdun?

Sərvər dınmədi.

– Dur bir tiko çörək tap gətir, acından lap nəfəsim kosilir... Amma, bura bax, kişi ol, Pişik Ağaların oyatma.

Sərvər durub çörək dalınca gətdi. İki lavaş gətirdi, bir qac pendir gətirdi və Əjdər çörəyini yeyib qurtarandan sonra o, chmalca, chtiyyətə soruşdu:

– Toyuqları aparən sən idin?

– Mən idim...

– Kənddə səni bork axtarırdılar.

– Bilirdim.

– Beş-altı milsənc gəlmişdi.

– He?..

Əhvalət isə çoxdanın əhvalatı idi, yeddi-səkkiz ilin əhvalatı...

Yay idi, qovunun tozəcə ağaran vaxtı idi. Və o yay qovunun tozəcə ağardığı vaxt, gecələrin birində Xanım arvadın bostanda, demir tor arasında saxladığı fərələrdən biri yoxa çıxdı. Fərənin yoxa çıxmağı səhər bilindi və o səhər Ağalar kişi ilə Sərvər bostanın dörd yanını gəzib ayaqdan saldılar, ancaq heç yerdə toyuq tükü, toyuq nişanəsi tapmadılar. O biri gecə bir fərə də yoxa çıxdı. Bu dəfə Ağalar kişi gecəni yatmayıb, səhərəcən hiyə keçik çökməyi qərara aldı. Əlində tufəng, kolların arasında gizləndi, ağacların dalında pəsdu, ancaq onun səhərə yaxın dözməyib, oturduğu yerdə bir balaca mürgüləməyi ilə səhər hindən bir toyuq da qeyb olub, əlli-ayaqlı göyə çökildi. Ağalar kişi möhkəm diltor oldu, çünki bu, yaxşı olamət deyildi; çünki bu iş, heç şübhəsiz, adam işi idi – yər üzünün heç bir heyvanı o demir torun arasında toyuq apara bilməzdi. Bir də bu söhbət təkə toyuq söhbəti deyildi, burada adama satmaq məsələsi vardı. Və bu cür adama satmaqdan axırı çox pis qurtara bilirdi,

- Bizdən də soruşdular. Dədəm dedi ki, Bakıdasan. Bəs son Bakıda deyildin?

- Bakıdaydım.

- Bəs niyə orda qalmadın ki?..

- Yerimi bilmişdilər. Bir oclaf satmışdı məni.

- Bəs indi neyləyəcəksən?

- Gizlənib, ara soyuyanda yenə gedəcəyəm.

Bu vərə Sərvor sualları arasını kösdü, çünki qalan şeylər onsuz da məlum idi. Cəmisi üç-dörd ay bundan qabaq rayondakı konserv zavodunun meyvə qəbulu məntəqəsində işləyəndə, günlərin bir günü Əjdər hökumətin üç min manat pulunu götürüb aradan çıxmışdı; bu əhvalatı Buzbulaqda hamı bilirdi... Sonra Əjdəri kimsə Bakı bazarlarının birində alver eləyən görmüşdü. Bu xəbər də çox tezliklə kəndə yayılmışdı. Bu üç-dörd ayda Sərvor Əjdərin barəsində yüz cür rəvayət eşitmişdi. Əvvəllər qonşuluqda hər gün gördüyü Əjdər Sərvorin təsəvvüründə yavaş-yavaş dəyişmişdi, qəribo, nağılvəri bir adam olmuşdu. İndi burada, gecənin bu vaxtında, çölün düzündə bu adamlı yanaşı oturmaq da Sərvor üçün, əlbəttə, qəribo idi...

Sərvor susdu, Əjdərin barəsində xeyli vaxt öz-özünə düşüncədən sonra, yenə də ehmalcə, cəhıyatlə soruşdu:

- Bəs gecələr harda qalırsan?

Bu dəfə, cavab vermək əvəzinə, Əjdər uzun müddət Sərvorin gözələrinin içinə baxdı, onu çaşdıranaqan, hətta hürküdüb qorxudanaqan baxdı və bu uzun-uzadı baxışdan sonra nəhayət ki, dilləndi:

- Gedib satmazsan ki?

- Yox, ə... Nə danışsan, heç kəsə demərəm!..

- And iç!

- Nəyə and içim?

- Nəyə inanırsan?

Sərvor çox fikirləşdi, ancaq and içməyə bir şey tapmadı. Əjdər göydəki Ayı göstərib:

- Ona inanırsanmı? - dedi.

Sərvor başını qaldırıb Aya baxdı. Ogecəki Ay isə elə böyük idi, elə qərībə idi ki, o Aya inanmaq doğrudan da mümkün olan şey deyildi... Buna görə də Sərvor lap ürəkdan:

- İnanıram! - dedi.

- And iç.

- O Ay haqqı, heç kəsə demərəm!

- Di dur dalımcə gəl...

Və onlar bir xeyli yol gədənəndən sonra gəlib dağın dibinə, Buzbulaq camaatının "İlanmələşən" dediği yerə çıxdılar. Burada - saysız-hesabsız böyütkon kollarının arxasında - üstünü, dörd yanını kol basmış, tikan basmış özgül ağacının sallaq budaqları altında Əjdər özüne yer eləmişdi. Buraya girmək üçün üzüzqoylu yerə sərilib böyütkon kollarının dibi ilə uzun müddət sürünmək lazım idi. Üstəlik, kolları dibinə Ay işığı da düşmürdü. Əjdərin cib fələri, kol-kos yığnağı olan bu şerhli ələmi azca işıqlandırdı. O gecə Sərvor, hər şeydən çox, Buzbulaq camaatının ilan yığnağı hesab elədiyi bu yerə bir dəfə də ilan görməməyinə təəccübləndi. Xeyli sürünəndən sonra onlar nisbətən açıqlığa çıxdılar. Və Əjdərin, nəhəng hörümçək toruna bənzəyən koması qabağında Sərvor heyrətindən donub qaldı: komanın qabağında ki xeyli səhonin kol-kosunu Əjdər son çöpünədən biçib təmizləmişdi, yeri qazmışdı, hamarlamışdı, hətta hamarlanmış yerə su da səpmişdi. Komanın da tərofında dağın dibində bir sısq bulaq süzülürdü. Bulağın qabağında Əjdər əməllə-başlı bir hovuz da düzəltmişdi və hovuzun içindəki su, Ay işığında, ərınmış qurğuşun kimi parıldayırdı; komanın qabaq tərəfində - ocaq, ocağın yanında - hisli, qara çaydan; Əjdərin bostandan oğurladığı toyuqları sür-sümüyü də burada idi.

Sanki Sərvorə daha da təəccübləndirməkdən ötrü Əjdər, hələ içəri girməmiş, komanın ağzında dayanıb, astadan bir fit də verdi: elə bil küçək çağırırdı, ancaq içəridən küçək çıxmadı, kirpi çıxdı. Sərvor kirpiyə təəccüblənəndə, burada kirpinin, başını çıxarıb, çox asudə dolanmağına təəccüb elədi. Çünki kirpinin başını çıxarmadığından ötrü onu nışaqlar suya salırdılar, hovuzla atırdılar, yazıq heyvanın başına min cür oyun açırdılar. Kirpinin adam qabağında belə gəzməyini Sərvor birinci dəfə gördü. Elə bil kirpi də bunu hiss elədi, Sərvorin iyini alan kimi yumurlandı, başını gizlətdi və onun bu hərəkəti, nədənsə, Əjdərin bərk xoşuna gəldi.

- Qardaşımdır, - dedi. - Mənim kimi yetimin biridir, özü də çox vicədanlı kirpidir, ilanlara göz verib işıq vermir... Yatanda qarovulumu çökür.

İçəridəki şeylər isə Sərvorə tanış idi: Əjdərin sırtıqlısı, neft qabı, neft çırağı, rəhmətlik Xəvər ərvadın su vedresi, xərkək qazanı... (bütün bunları Əjdər bir gecə xəlvətcə kəndə girib, öz evlərinə gətirmişdi).

O hörümçək toruna oxşayan komanı, o sısqə bulağı, o kirpini, hotta o qara çaydanı və hisli çırağı da Sərvor ösgerlikdə olduğu vaxt hər gün xatırlamışdı. Zarafat deyil, bir ay, ay yarım sorasər o, atasını yuxuya verib, yaxud onu – bostanı gözmək bəhanəsi ilə aldadıb, hor gecə o dağın dibinə qaçmışdı – Əjdərə yemək aparmışdı. Bir ay, ayyarım sorasər onlar gecə kolxoz zomilərindən buğda yığıb, noxud yığıb, lobya yığıb hədik biçirmişdilər və Sorvor ömründə o hədikdən dadlı bir şey yemomışdı. Və Sorvor ömründə o günlərdən gözəl günlər görmomışdı, – nə olsun ki, ürəkdə qorxu vardı, hürkü vardı. Bu boyda sirri saxlamaq, əlbəttə, asan deyildi, üstəlik, Əjdəri holo də axtarırdılar. Hələ də onun dalınca kəndə milis gəlirdi. Məktəbdə, xüsusən Zinyət Şəkərok qızının dərslərində Sorvorin vəziyyəti daha çıxılmaz olurdu. Çünki hor dərstdə direktor igidlikdən, cəsərdəndən və hər cür düşməno qarşı həmişə ayıq-sayıq olmaqdan danışırdı. Zinyət Şəkərok qızının təliminə görə, Əjdər də, heç şübhəsiz ki, düşmən idi, əsl “şpion” idi. Üstəlik, Sərvər də o vaxt uşaq deyildi, altıncı sinifdə oxuyurdu, hökumətin o qədər pulunu qaçımamağın o olduğunu bilirdi. Buna baxmayaraq, o sirri açmaq, o yeri milsənlərə nişan verib. Əjdəri tutdurmaq comisi birçə dəfə Sorvorin ürəyindən keçdi. Ancaq elə həmin gecə orada, o kolluğun-tikanlığın arasında, o hörümçək toruna oxşayan komanın qabağında Əjdərin üzünü görün kimi Sərvər özü öz fikrindən iyrəndi. Çünki orada, o hörümçək toruna bənzəyən komanın qabağında, o Ayın işığında Əjdər “düşmən”, “şpion” deyilən şeyə qətiyyəno oxşamırdı: adico Əjdər idi – uzun, arıq, hotta, bir suyumu da rəhmətlik Xəvər xalanı yada salırdı...

O il bütün sentyabr ayını Sərvor hom qorxu-tələs, hom do qoribo bir sevinc içərisində keçirdi. Elə vaxtlar olurdu ki, o, gecədo bir-iki saat da yata bilmirdi. Ancaq Əjdər bekarçılıqdan bütün günü yatırdı, yatmaqdan Əjdərin gözləri şişmişdi. Bekarçılıqdan Əjdər dağlardan ot yolub, səbətə, vedrəyə, kuzəyə oxşayan qaribo şeylər qayınrırdı; sısqə bulağın qabağında hovuzu tez-tez söküürdü, təzədən düzəltdirdi, hotta arada bir şeir də quraşdırırdı:

“Yetim kirpi, çək monim keşiyimi,
Doğma yurda qaçaq düşüb gəlmişəm.
Buraxmışam evimi-çşiyimi,
Tülkü kimi kol dibinə girmişəm”.

“Zalim dünya, göylərə bax. Ay çıxıb... Zalim dünya, göylərə bax, Ay çıxıb...” Əjdərin lap axırncı şeirinin övvəli belə idi. Öz komasının

qabağında oturub, göydəki Aya baxa-baxa Əjdər o sözləri beş-on dəfə təkrar elədi. Ancaq şeirin dalısı gəlmədi. Şeirin sonuncu sözlərindən Sorvorin xəbəri olmadı. Payız düşəndə, yağışlar başlayanda gecələrin birində onlar o komanın qabağında sözsüz-söhbətsiz vədələşdilər. Gedəndə Əjdər təkco sırtqlısını götürmüşdü, bir də kirpini qucağına almışdı. Və na qədər qərībə olsa da, Sorvərə elə gəlirdi ki, Əjdər kirpini də Bakıya aparmaq istəyir. Sonra Əjdər kirpini yaş burundan üpüb onu ehmalca yəro qoydu. Sonra Əjdər Sorvori qucaqladı, nədənsə Sorvorin də möhz burundan öpdü və sısqə bulağın yanında dağa dirmaşib qoş kimi, qırığı kimi yuxarı şğıdı və bir göz qırpmında dağın teposinə qalxıb, oradan Sorvərə əl elədi: “Bakıya gəl... Bakıya gəl... Bakıya... Bakıya... Bakıya...”

II

İndi onlar Bakıda Tozo bazarın qapısı qabağında üz-üzə dayanmışdılar. Əjdər ağlagolmoz dorəcədo kökolmişdi, qarın bağlamışdı, buxaq sallamışdı. Boğula-boğula nəfəs alırdı, hirsli-hirsli Sərvərin üzünə baxırdı və bu hirsin səbobinə Əjdər heç cür anlaya bilmirdi.

– Nəyə gəlmisən? – Əjdərin birinci sualı bu oldu.

Sərvər dedi:

– Alverə gəlmişəm. Bir az şey-şüy gotirmişəm. Satıb, sonra Leningrad torəfo getmək istəyirəm.

Sorvorin ütilənmiş şalvarına və onun qara pencək altından geydiyi, bu dünyada yalnız Buzbulaq qarlılarının təxuya bildiyi, qırınıcı naxışlı ağappaq yun köynəyinə Əjdər çox baxdı. Baxıb nəso fikirləşdi, nəyisə götür-qoy elədi:

– Bu vid-fasonla, – dedi, – bazarda oturacaqsan?

Əjdər cibindən quru ota oxşayan bir şey çıxardı. Onu iyləyib xeyli öskürəndən sonra boğula-boğula soruşdu:

– Nə gotirmisən?

– Badamdır, bir də cövüz. Comisi yüz on beş kilodur.

– Harda qoymusan?

– Kömürçü bazarında, Teymurun yanında.

Bir müddət Əjdər fikirli-fikirli yola baxdı. Sonra yoldan keçən bir boş taksini saxlayıb Sərvəri oturdı:

– Get, qoy maşına gətir! – dedi.

Çox keçmədi ki, onlar iki nohəng kisəni həmin taksidəncə düşürüb, bazarda Sərvərin tanıdığı bir adamın yanında qoydular. Özləri

bazarın yuxarı qapısından çıxıb, yavaş-yavaş Basın küçösünə endilər... Qar yağdırdı, yağdıqca əriyirdi, yerdən buxar qalxırdı və bu nəm havada Əjdər, bir kəlmə də dinib-danışmadan, başını aşağı salıb, tramvay xətti boyunca Sərverə harasa aparırdı. Sərver hara getdiklərini soruşmaq istəyirdi, ancaq soruşmağa ürək eləməzdi. İstəyirdi toyuq əhvalatını yada salsın, o yaydan, o komadan, o kirpidən danışsın, o şəri deyib, Əjdərin kefini dəyşsən, üzünü güldürsən. Ancaq susurdu, demək istədiklərini dilinin ucundan birtəbiri geri qaytarırdı: qorxurdu ki, bu söhbəti Əjdər ayırı cür başa düşər, elə bilər ki, Sərver onun boynuna minnət qoyur, elədiyi yaxşılığını yada salıb, bu yaxşılığa əvvəl istəyir. Ayırı bir söhbət isə Sərverin ağına gəlmirdi... Beləcə – dinməz-söyləməz onlar bir xəyli də yol gətdilər və hələ mənzil-başına çatmamış Sərver dözməyib, birdən-birə dilə gəldi:

– Bura bax, Əjdər, – dedi, – mən sənə əngəl-zad olmağa gəlməmişəm ha! İşin var get... Şəhərdə birinci dəfə deyiləm ki, üç il Leninqradda olmuşam.

Əjdər:

– Əcəb eləmişən, – dedi. Və başqa heç nə demədi.

Onlar bir tündən burulub, bir xırdaca bəyətə girdilər. Köhnə ev idi, qabağında aynabəndi vardı və ahıl, ağsaçlı bir qadın o aynabəndə paltar ütüləyirdi.

Əjdər Sərverə həyətdə qoyub, pilləkənlə yuxarı qalxdı, qarı ilə xəyli söhbət elədi, sonra Sərverə də yuxarıya çağırdı.

– Bəri gəl, burda qalacaqsın, – dedi və aynabəndə açılan iki qonşu qapıdan birini itələyib açdı. – Bu sənənin otağın, o da qıravatın... Çay iç, yat, dincəl. Çıx göz, kinoya get... Bu da Marqodur, tanış ol, gürcüdür. Tök arvadur... Pul-zad lazım olsa, bundan alarsan... Sənənin bazarın işin olmasın, bazarın işinə mən baxacağam.

Belə görüş şübhəsiz ki, Sərverin üreyindən ola bilməzdi: elə bil Əjdər onu hələ də uşaq hesab eləyirdi. Teymur bazarda ola-ola, Əjdərin onu bazara buraxmamağı Sərverə toxundu, bərk toxundu, ancaq Sərver Əjdərin məsləhətindən çıxma bilmədi, onun üzünə durmağa ürək eləmədi. O gün Sərver axşamcaq şöbəni dolandı, axşam evə qayıdıb Əjdərin yolunu gözlədi, çünki onun fikrincə, Əjdər o axşam mütəq bu evə gəlməli idi. Ancaq o axşam Əjdər o evə gəlib çıxmadı; onun səhəri də Əjdər o tərəflərdə görünmədi. Sərver güntortayacan gözlədi. Güntorta bazara cumdu, ancaq orada da Əjdəri tapmadı.

O, bazarda öz şeylərini de tapmadı; bazarı əldən-ayaqdan aldı; dünyanın şeylərini tapşırırdı o adam da elə bil əlli-ayaqlı göyü çəkilməmişdi... Əjdərin yer-yurduunu öyrənmək üçün bazardan Marqo arvadın evinə qayıdanda yolboyu Sərver çox fikirləşdi, çox baş sındırdı, ancaq bu işdən heç nə anlaya bilmədi. Üstəlik, Marqo arvad da Əjdərin yerini demədi. Elə bil qəsdən demədi. Əlac bircə Teymura qaldı və o gün axşamüstü – bazar bağlanana yaxın – Kömürçü bazarındadır Sərver Teymurun üstünü kösdirdi:

– Ə, Teymur, Əjdəri görməmişən ki?

– Görmüşəm. Sohor tezdən Tiflisə getdi.

– Necə yeni Tiflisə getdi?

– Getdi də. Necəsi yoxdu ki.

Sərver az qaldı ki, uşaq kimi ağlasın.

– Bəs mənə bərdə bir söz demədi?

– Dedi. Dedi ki, gözib-dolansın, çıxıb getsin kəndə. Dedi, ondan alver cləyən çıxmaz.

Sərver sosi goldıco bağırırdı:

– Bəs mənə pullarım, bəs mənə şeylərim?!

Teymur heç halını da pozmadı:

– Mən pul işini bilmərəm, – dedi, – onu özünüz bilərsiz. Mənə söz tapşınlar, mən də sənə deyirəm... Dedi ki, tok gün getsin, cüt gün getməsin. O günlər Əjdərin tanış pravadniki var – yeddinci vaqonda. Dedi ki, bilet-zad almasın, vaqonun pravadnikinə sənə tapşırıbdir. Poyez gəco bir tamadda gedir, pravadnik Əjdərin adını verəcəksən... Yeddinci vaqon, yadından çıxmasın...

Əgər onlar on il bir yerdə oxumuş olmasaydılar, bəlkə söhbət buradaca bitəcəkdə. Ancaq söhbət burada bitmədi, çünki onlar on il bir yerdə oxumuşdular. Çünki söhbətin lap axırında, özü də lap axırını sözü deyəndə Teymur azca ehtiyatsızlıq eləmişdi, bir balaca qımışmışdı və bu anda onun gözünün içindən nəyinsə qaçıb gizləndiyini Sərver aşkar sezmə bilməmişdi və qaçıb gizlənen o bapbalaca işartıda Sərver haçanına fırladı Teymurunu görmüşdü. Buna görə də o, qəfilən Teymuru yaxaladı:

– Əjdər Tiflisə-zada getməyib, – dedi. – Sən mənə yalan deyirsən. Sən Əjdərin yerini bilirən, mənə gizlədirsen!..

Teymur əl-ayağa düşdü:

– Əjdərin yer-yurdu no gozir. On ildir ki, Əjdər nizakonnı yaşayır, heç yerdə propiskası-zadı yoxdur.

- Deyirson, Tiflisə gedib, hə?.. Adam ol, ə, vicdanın olsun!.. Axı görürəm ki, yalan deyirson, gözlərinin içindən görürəm!

Bir müddət Teymurun səsi gəlmədi. Sərvər hiss elədi ki, Teymur yumşalıb, özü də yumşaq danışmağa başladı:

- Mən onu adam bilirdim, - dedi. - Nə biləydim ki, əclafın, dilonçinin biridir... Yüz kilo şeyi götürüb çıxıb aradan... Belə də vicdansızlıq olar?!

Teymur dedi:

- Təxir özündədir, özün oturub sataydın.

Və Sərvər yenə də özündən çıxdı:

- Vicdansız qoydu ki, satım?! Mən haradan biləydim ki, bu adam afiristdir, alçağın, julikin biridir.

Teymur yenə də səsinə çıxarmadı. Beləcə sossiz-somirsiz də onlar piştaxtanın üstündəki şeyləri yığışdırdılar. Bir yerdə kişələrin ağzını bağlayıb, bazarın qarovlucusuna tapşırdılar. Bazardan çıxdılar və bir müddət Əjdərini söhbətini eləmədilər.

- Havanı görürson?

- Yaman soyuqdur!

- Amma təmizdir, görürson?.. Lap Buzbulağın havasına oxşayır.

Sərvər dedi:

- Buzbulağa da qar yağtımın görsən?.. Mən gələndə yağış yağdı.

Bu yerdə Teymur özü Əjdər söhbətini üstünə gəldi:

- Belə havalarda Əjdərin pristupu tutur, - dedi.

- Nə pristup?

- Bəs bilmirson? Əjdər naxoşdur da... Asmadır, nədir, bir axmaq naxoşluqdur. Hava soyuq olanda yazıq nəfəs ala bilmir. Hava ki belə oldu. Əjdəri bazarda-zadda görməzsən, dəniz tərəfdə bir restoran var, bədvaldır, gedib orda oturur.

- Deyirson, indi də orda olar?

- Bəlkə olar, nə bilim, ancaq mən ölüm, mənim adım olmasın!

Daha Sərvər heç nə soruşmadı. Teymur yolda qoyub, dəniz tərəfə qaçdı və o, "bədval" restoranın qaralıq bir küncündə Əjdəri tapdı.

- Pəh!.. Tiflisə gedən burda imiş!.. Afirist!.. Əclafın biri, əclaf!..

- Otur görüm, Pişik Ağalarnın oğlu, artıq-oskik çərənlemə.

Sərvər dedi:

- Dur gedək mənim şeylərimi ver, mən sənin kimi əclafnan oturmaram.

Əjdər onun olından damba oturdu:

- Şeylərimi satmışam, - dedi. - Görürson də - bala-bala ötürürəm içəri, - deyib, qabağındakı araq şüşösini göstərdi.

- Pullarımı verməsen... - Sərvər yumruğunu Əjdərin üstünə tuşladı. Əjdər chmalca onun qolundan yapışdı:

- Çıxarlıq bayırda vurarsan, - dedi, - burda olmaz, Pişik Ağaların oğlu!..

- Demoli, dömə də sataşırsan! Yaxşı, baxarıq, çöldə danışarıq!

Əjdər dedi:

- Mən o Pişik Ağaların xayasından öpərəm, sonin kimi oğul böyüdüyünə görə!

O, Sərvər üçün də araq süzdü. Ofisiyanı çağırıb yemək sifariş elədi. Ancaq Sərvər nə o arağı içdi, nə o yeməyi ol vurdu.

- Görək o vaxt mən səni tutduraydım, - dedi. - Əgər o vaxt səni tutdurmuş olsaydım, indi belə əclaf olmazdın.

Əjdər hirsələndi, güldü. Sonra gözəlilmədən soruşdu:

- Leninqrada nəyə gəldin?.. Düzünü de, qızın-zadın var, yoxsa gedib alver cloyocəkdin?

Sərvər dedi:

- Sənə dəxli yoxdur, sən mənim pullarımı ver!

Əjdər bir müddət susdu. Sonra bir cibindən beş-altı badam çıxartdı, o biri cibindən üç donə cövüz çıxartdı və onları stolun üstünə qoyub aldıan-aldan Sərvərin üzünə baxdı:

- Tanıyırsan?

- Tanıyıram! Hamısını sonin xirtəyindən çıxardacağam!

- Arağını iç.

- İçmiyəm!

- Çöreyini ye.

- Yemirom!

Əjdər stolun üstünə qoyduğu badamdan birini götürdü:

- Şövkətin badamındandır, düz tapmışam?

Sərvər təəccübləndi.

- Bu da Gülgoz arvadın bizim bənin yanındakı cövüzündədir, sizin dal həyotdəki pişpəşinin bu tərəfində. O pişpəşinin böyründə bir əncir ağacı vardı, yarpaqları payızda da gömgöy olurdu. Bir də bir alça vardı, tövlə tərəfdə, divarın lap dibində, payızda çiçək açırdı... O alça durumu hələ?..

Sərvər dedi:

- Durur, niyə durmur... Sən mənim başımı bişirmə. Mənim pullarımı ver.

- Pişpişo do durur?
- Məni dolayırsan?
- Dolamıram, soruşuram, dururmu o pişpişo?
- Durur, nə olsun ki?
- Mən o pişpişenin dibində Əli oğlu Mürsolin qızını öpmüşəm. Sərvər dedi:

- Sən piyansan, ağzına gələni çərənləyirson!

Əjdər susdu, xeyli vaxt körük kimi fısıldadı, sonra öskürdü, sino-sindən dəhşətli xırıltı qopdu və birdən bu xırıltının içindən qoribo, vahiməli bir səs çıxdı:

- O pişpişəyo deyərson ki, Əjdər ölür!..

Və birdən-birə Sərvər baxıb gördü ki, Əjdərin gözləri delub, gördü ki, Əjdər ağlayır, gözlərinin gildir-gildir yaşı pencəyinin yaxasına tökülür. Onun Əjdərə yazığı gəldi, bork yazığı gəldi, bir xəş söz demək istədi, deyə bilmədi, bunun yerinə qabağındakı arağı götürüb başına çəkdi...

- Çörəyini ye.
- Meylim çəkmir.
- Bir araq da gəlsinmi?
- Özün bilərsən.

Və stolun üstünə bir araq da gəldi.

O arağı çoxusunu Sərvər içdi, qəsdən içdi. İçdi ki, Əjdər çox içib lap sərxoş olmasın. Ancaq Əjdər onsuz da sərxoş idi.

- Bu gün ayın neçəsidir?
- On üçüdü.
- Bu gün mənim ən xoşbəxt günüdür.

Sərvər dedi:

- Dur gedək, restoranı bağlayırırlar.

Və restoranın işıqları sönəndən sonra onlar ayağa durdular. Əjdər stolun üstünə üç donə onluq qoyub, ofisiyanta heç nə demədən bayıra çıxdı. Bayır soyuq idi: yer donmuşdu, küçə Ay işığında bom-boş işanırdı.

- Saat neçədir?
- On ikiyə qalır.
- Bu gün sən gedəcəksən.
- Niyə axı?

Əjdər bulvar tərəfə döndü və üzümü donizə san tutub xeyli vaxt tongiyo-tongiyo getdi və nəhayət:

- Səndən alverçi çıxmaz, - dedi.
- Mən alverçi olmağa gəlməmişəm.
- Bə niyə gəlmisən?
- Demədim? Gözməyə gəlmişəm, istəyirəm Leninqrada gedim. Əjdər dedi:
- Mən də gözməyə gəlmişdim, görürsən də - hələ də gəzirəm.
- Axı səndən mənə nə?.. Mən ki hökumətin pulunu qaçırtmamışam.

Və möhz bu yerdə Əjdərin sinəsindən qopan dəhşət o sözləri deməyinə Sərvəri peşman qoydu. Əjdər döşünü tutub öyilo-öyilo özünü dənizin lap qırağındakı demir məhəccərin üstünə saldı. O öskürdü, Sərvər dediyi sözlərin peşmançılığını çəkdi; aradan xeyli vaxt keçdi və bir xeyli keçəndən sonra Əjdər bir az dikələ bildi. Dikəldi, ancaq dinib danışmadı. Onlar gözlərini dənizə zilləyib durdular... Ay işıqlı idi, Ay göyün ton ortasında dayanmışdı və onun gur işığında doniz soyuq-soyuq alışıb-yanırdı...

- Deyən, sözlüm bork doydı sonə... Bağışla, mən clo demək istə-mirdim.

- Yox, oşi, o nə sözdü ki, mən ayrı şey fikirləşirəm.
- Nə fikirləşirson?

- Bu gün bazarda bir qoribo şey görmüşəm. Səhərdən beynim-dən çıxmır. Bir xırdaca cv köpəyi bir yekə küçə itini qabağına qatıb qovurdu... Ağappaq, ol boyda bir şey. Hec tullab, itə də oxşamırdı...

- Nə olsun ki?
- Nəcə nə olsun? Top boyda bir şey, o boyda iti!.. Özü də göröy-din necə qovurdu. Camaat da baxıb hırlıdaşdı.

Sərvər:

- Sən piyansan, - dedi, - sayıqlayırsan.

Əjdər dedi:

- Bilirson, o it niyə qaçırdı?

Sərvər dedi:

- Bilmiyəm, gəl çıxax gedək.
- Hara gedək?
- Hara deyirson.

Əjdər dedi:

- Onda vağzala tərəf gedəcəyik.

Onlar baş alıb, vağzal somtə yollandılar və bir az gedəndən sonra ycnə Əjdər it barədəki o söhbətin üstünə qayıtdı.

- Mən o itin qaçmağına təəccüb eləmirəm. – dedi – Başqa şeyə təəccüb eləyirəm: o qədər adamın içində heç kos bilmirdi ki, o yekəlikdə it o siçovula oxşayan tüllabın qabağında niyə qaçır...

- Sən biliridin?

- Bilirdim, əlbəttə bilirdim! O it gözəl başa düşürdü ki, camaatın hamısı o siçovul tüllabın əlbirdir... Ona görə də qaçırdı.

- Bundan, yəni nə mənə çıxır ki!

- Heç bir mənə-zad çıxır! – Əjdər hirsli-hirsli dilləndi. – Onu demək istəyirəm ki, mənim o itə yazığım gəldi.

Donmuş sahil yolunu xırçıldada-xırçıldada onlar bir müddət də səssiz-səmirsiz yeridilər. Sonra Əjdər özünü bir skamyanın üstünə saldı:

- Saat neçədir?

- Birin yarısıdır.

- Az qalıb ki!

- Nəyə az qalıb?

- Poyezdin getməyinə.

- Axı sən məni niyə qovursan burdan?.. Pullarımı xərclediyin üçün?

- Xeyr, bilirəm ki, sən burda ilişərsən, özü də tez ilişərsən.

- Bəs Teymur niyə ilişmir?

- Teymur heç vaxt ilişməyəcək.

- Bəs mən niyə ilişirəm ki?

- Çünki sən satqın deyilsən!

Yenə həmin xırlı nəfəs, yenə həmin fısıltı, həmin dilxorçuluq. Üstəlik, Əjdərin gözləri də qızarıb, get-gədə qan çanağına dönürdü. Və Sərvərin Əjdərə bərk yazığı gəlirdi. Sərvər çaşıb qalmışdı: çıxıb getsinmi, necə getsin? Qalsın, nədən ötrü qalsın? Əjdərdən ala biləcəyi puldan o, hələ restoranda ümidini üzmüşdü.

Sərvər birdən-birə saatına baxıb:

- Gedirəm. – dedi.

- Düz deyirsən?

- Mən səni birdən-ikiyə aldatmışam?

Əjdər ayağa durdu:

- Pulların pravadnikdədir. – dedi. – Yeddinci vaqon – Teymur deyib sənə. Beş yüz manatdır, rayona çatanda alacaqsan. Bu küçə ilə düz gedib, vağzalın qabağına çıxacaqsan. Di, yeri get. Mən xarabam, çox xarabam, mən sənnən vağzala gedə bilməyəcəyəm...

III

Bir dəstə onluq idi. Bir qoşa dəftər varacağının arasına qoyulmuşdu və varəğin ortasında xırda, solğun karandaş yazısı vardı:

– "İstomodim bu şəhərdə qalasan,
Qalıb burda mənim kimi olasan.
Vaxt gələ ki, bu sözümü bilorsən,
Gələb qəbrim üstə rohmət deyərsən".

Sərvər pulları pravadnikdən alıb, cibinə qoydu, o yazını pravadnikin yanındaca oxudu, sonra kağızı da səlqə ilə büküb, cibinə qoydu.

...Və o sözləri Əjdərin şeirlə yazmağına Sərvər qətiyyətlə təəccüblənmədi, çünki haçansa, məktəbdə oxuyanda, o özü də bir qıza şeirlə məktub yazmışdı və o vaxtdan bildirdi ki, dünyada elə şeylər var ki, onları yalnız şeirlə demək olur...

ANAR

(1938)

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatını təkcə ölkədə yax, onun hüdudlarından çox-çox uzaqlarda da inayətlə təmsil edən və sevdirən Xalq yazıçısı Anar klassik bir sənəkdir, böyük ictimai xadim, millətin haqq səsinə bütün dünyaya yayılan qüdrətli ziyalıdır. O, 1938-ci ilin mart ayının 14-də Bakı şəhərində gair Rasul Rzanın ailəsində doğulmuşdur. Doğma şəhərində onillik musiqi məktəhini (1955), ADU-nun filologiya fakültəsini (1960), Moskvada Ali ssenari (1964) və Ali rejissorluq kurslarını bitirmişdir (1972).

Əmək fəaliyyətinə 1960-cı ildə Azərbaycan SSR EA Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində elmi işçi kimi başlamış, sonra Azərbaycan SSR Dövlət Televiziya və Radio Veriləşləri Komitəsində redaktor, "Qobustan" incəsənət toplusunun baş redaktoru işləmiş, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Birinci katibi olmuşdur. 1991-ci ildə həmin qurumun sədri seçilmiş, müxtəlif illərdə SSRİ, Ali Sovetinin və Azərbaycan Milli Məclisinin deputatı olmuşdur.

Ədəbi fəaliyyətə tələbəlik illərində başlamış, ilk hekayələri 1960-cı ildə "Azərbaycan" jurnalında (№12) çıxmışdır. Sonralar yazdığı "Molla Nəsrəddin-66" hekayələr silsiləsi, "Ağ liman", "Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi", "Əlaqə", "Macul" kimi roman və povestləri, "Adamin adamı", "Qaravəlli", "Şəhərin yay günləri", "Səhra yuxuları", "Təhminə və Zaur" və s. dramatik əsərləri ona böyük ədəbi şöhrət gətirmişdir. Bu əsərlər dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunaraq Rusiya, Almaniya, İsveçrə, Çexoslovakiya, Macarıstan, Bolqarıstan, Polşa, Türkiyə, habelə Özbəkistan, Moldova, Türkmənistan, Tatarıstan və h. ölkələrdə böyük tirajla buraxılmış, tamaşaya qoyulmuş dünya xalqlarının Azərbaycan ədəbiyyatına maraq və sevgisini artırmışdır.

"Vahimə" hekayəsi yazıçının "Əsərləri"nin IV cildindən (Bakı, Nurlan, 2004) görünmüşdür.

VAHİMƏ

(hekayə)

İlk qışqırıq

Gələcək günlərin vahiməsidir bəlkə.

Son sükut –

Ömrün yorğunluğuna malhəm –

Sakit, sərindir bir kölgə.

Rəsul Rza

Hökim Oruc həyatından razı idi. Səhhotindən şikayəti yoxdu. Qırx beş yaşın içindəydi, indiyoçən heç zökəm də olmamışdı. Ailəsi sandan da arxayındı. Özündən altı yaş böyük arvadı Pakizə evdar qadın idi. Ev-əşiyi həmişə solıqo-sahmanlı, bişirib-düşürdüüy xərəklər ləzzətli, özü iddiasız, tomonnasız, dilsiz-ağırsız. Heç vaxt örnini: hara gətdin, hardan gəldin, tez gəldin, gec gəldin – deyə, dığ çləməzdi.

Oruc hor səhər yuxudan durub mətbəxdə tozo demlənmiş pür-rəng çayını, soyutma yumurtasını, ya qayğanağını (bir gün soyutma yumurta, bir gün qayğanaq), yağ-çörəyini, pendir-çörəyini hazır gürərdi. Köynoyi, kostyumu, qalstuk tozəcə ütülənmiş, çökmələri silinmiş, paltarının, ya plaşının düymələri dünən bir balaca boşalmışdısa, səhər yenidən bərkidilmiş olardı.

Oğlundan da razı idi – orta məktəbi qızıl medalla bitirmişdi. Ali məktəbə də əsəson öz gücünə girmişdi (əlbəttə, Oruc da bir balaca saqqal tərpotmişdi). İkinci kursdan, yəno də Orucun bir balaca soyilo Moskvaya İkinci Tibb İnstitutuna keçirilmişdi. Hor həftə ata-ana-sıyla telefonla danışır, hor bayramda təbrik məktubları göndərirdi. Oruc da hor ayın başında oğluna əvvəlcədən sözləşib müəyyon-leşdirdiyi məbləğdə pul keçirirdi.

İşini sevirdi. Şəhərin tanınmış psixiatrlarından idi. Xəstələrin qəribəliklərinə, bəzən hətta əcaib hallar alan sapıntılılarına çoxdan alışmışdı, bundan darılmırdı, kimoso yardım edə biləndə məmnun olur, ümidətsiz, sağalmaz xəstəliklərin aqibətini isə üroyinə salmırdı – axı belo dərnlərin çarəsi ondan, həkim Orucdan asılı deyildi... Əlbəttə, məsələnin maddi tərəfi də vardı və həkim Oruc rıfahını özələrin bədbəxtçiliyi üzərində qurduğundan vicdan əzabı çəkəsi deyildi – bu onun soneti idi. Sonetinə, peşəsinə yaxşı yiyələnmiş mütəxəssis idi. Kiminsə vəziyyətini yüngülləşdirmə bilməzdisə, kimiso

sağaltmışdısı, ya müalicə etmişdise, ya ancaq elə müayinə edib çarəsizliyini təsdiq etmişdise, bunun müqabilində halal haqqını alması többi idi. Halal saydığı haqq rəsmi məaşından ölçüyəgölməz dərəcədə artıq olurdusa, bunu da ədalətli hesab edirdi. Axı çıxardığı ad, təcrübəsi, biliyi onun qədar məaş alan bir çox başqa kolleqalarından, işdaşlarından dəfə-dəfə üstün idi. Xəstələrin, daha doğrusu, xəstə ziyələrinin başqasını yox, məhz həkim Orucu axtarması, onun qəbuluna düşmək cəhdləri, bunun üçün istənilən məbləği verməyə hazır olduqları da danılmaz həqiqətdi. O da vardı ki, xəstəxanadakı iş saatlarından əlavə həftənin iki günü, axşamlar həkim Oruc pasiyentləri öz evində də qəbul edirdi. Bir sözlə, son on-on beş ildə həkim Orucun heç bir maddi sınıxtısı yox idi. Pəncərələri dənizə baxan kooperativ evdə dördotaqlı mənzil almışdı, onu tamamilə yenidən təmir etdirmişdi, yeni, bahalı, naxışlı parketlə döşətmiş, qapı-pəncərələrini palıd ağacından düzəltmiş (həm də otaqların arasındakı qapıları yarımdairəvi tağ şəklinə salmışdı), tavana və divarları qabartma bəzəklər vurmuş, hor otaqın, mətbəx və eyvanın xarici mebel dəstləri almışdı. Otaqları, dəhlizi xrustal vazalar, bəzə vurmuş çilçirəq işıqlandırır. Üç televizoru, iki müxtəlif sistemli videosu (biri də bağda idi), lazer diskləri çaldırmaq cihazları vardı. Xarici səfərlərə videokamerası çıxardı. Özünün sürdürdüyi içi maqnitofonu, stereodinamikli "Volqa"sı və Mərdəkənda bağı vardı.

Elə bütün rahatlıqlar da bu bağda başladı. Daha doğrusu, əvvəl hər şey son dərəcə uğurlu və xoş idi. Bağı beş il bundan qabaq almışdı. Orucdan əvvəl bu bağı 88-ci ilin məlum hadisələrindən sonra Bakıdan Moskvaya köçmüş bir erməni həkimin imiş. Ermənidən qalma birmərtəbəli evin ikinci mərtəbəsini və geniş cyvanını Oruc tikdirdi. Hamamı genişləndirib sauna qurdurdu, yeni mebel aldı. İyul, avqust aylarını bağda Pakizəylə qalardı. Yeni tətillərində Moskvadan gələn oğlu da bir-iki həftəni bağda keçirərdi. İlin qalan aylarında isə hər həftənin sonunda Oruc bağa tək gələrdi. "Tək" deyəndə, yəni ki...

Cümə günü axşam-tərəfi axırıncı pasiyentlərini qəbul edib evinə gedər, paltarını dəyişər, "Volqa"sına minib bağa yollanardı. Son üç ildə – Ofelyayla əlaqələri başlandıqdan bəri – iki həftədən bir – əvvəlcədən sözləşdikləri kimi – şənbə günü Ofelya bağa, Orucun yanına gələrdi. Bütün günü bir yerdə olardılar. Ofelya bərabər yaşadıqları ata-anasına: – "Növbətçiyəm", – deyib gəcəni də Orucun

yanında qalardı. İlk vaxtlar Oruc bir az vicdan əzabı çəkirdi ki, Pakizənin belə səliqə-sahmanla hazırladığı yeməkləri – qızardılmış eti, kartofu, dolmanı, ya toyuğu, güyertini, turşunu, pomidor-xiyarı, meyvəsinəcən ayrı bükdüyü toamları Ofelyayla birlikdə həzmirəbdən keçirir, bala-bala şərabdan, konyakdan vura-vura. Sonralar bu vərdiş halını aldıqca daha heç bir vicdan sızıltılarını da vəccinə almırdı. Bazar günü səhər Ofelya ondan qabaq oyanar, çay dəmləyərdi, bərabər qəlyanaltı edərdilər. Sonra Ofelya çıxıb gedərdi. Oruc belə götürüb meynələrin dibini belləyərdi, şlanğı götürüb bostana su verərdi.

Saat 12-də – 1-də dostları gələrdi. Mehдинin sürücüsü axşamdan basdırma edilmiş tikələri şişə çəkəndə, ocaq qalayanda Oruc dostlarıyla saunada pivələyər, çıxıb nərd atardı. Sonra qabırğa kababını dişlərinə çəkib bir-birləri haqqında bələğətli tostlar deyərdilər. Axşama yaxın tostlar tükənər, dostlar yorular və Mehдинin məşinə minib Bakıya yollanardılar. Oruc isə bağdakı videosunu qurub Amerika detektivlərinə baxardı. Porno filmləri (onların kolleksiyasını burada, bağda saxlayırdı, bir o çatırdı ki, Pakizə belə filmlərə baxsın) isə şənbə günü axşam Ofelyayla birgə seyr edərdi. Ekranada gördükləri onların yataq davranışlarını daha da coşdururdu.

Bazar ertəsi təzədən Oruc səhərə gələrkən hiss edərdi ki, bu iki gün yanında əməlli-başlı dincəlib, bütün stresslərdən uzaqlaşmış və yeni bir həftənin gərginliklərini yaşamağa hazırdır. Evdə paltarını dəyişib işə gedər və yeni bir həftə dəyişməz cədvəl üzrə gündəngünə keçirdi: gündüzlər iş, bazar ertəsi və xas günü axşamlar evdə xəstələrin qəbulu, şənbə günü axşam Mehdigilə preferans. Udduğu da olurdu, ududuğu da. Çox da böyük məbləğə oynayırdılar, clə-bele məşğuliyət üçün. Cümə axşamları, demək olar ki, hər həftə pəs-məzara gedirdi. Bəzən həftə iki-üç yerə. Tanışları çoxdu və xeyir-şər, necə deyərler, borcdu.

Tanışları çox, dostu azdı. İki-üç dostuyla nadir hallarda siyasetdən danışardılar. Maraqları – peşələri və peşələrinin yaratdığı maddi imkanlar, ailələrinin rifahı idi. Bir də qədlərini. Hamısı hələ cavan erkəklər idi və hamısının həyatın zövq-səfasına aludəliyi, hoyatdan kam almaq istəyi többi idi.

Bir-birini sürətlə təqib edən gərgin ictimai-siyasi hadisələrdən uzaq olmağa çalışırdılar. Tez-tez dəyişən iqtidar-müxaliyyət xadimlərinin heç birinə inamları yoxdu. Nə onların semimiyotənin inanır-

dılar, no davalarının doğrudan-doğruya xalq yolunda olduğuna...
Əmindilər ki, hamısının moqsədi yalnız iş başına gəlmək, qapışdır-
malını qapışdırmaq, qamarlanmalını qamarlamaq, olo keçirmolını
ələ keçirmək idi. Orucun indiyəcən olde etdiklori bəsi idi, artığını
istemirdi, bilirdi ki, artıq təmah baş yarar.

Həyatın şövqünü, lozzotini dadmaq üçün do su porisinə oxşayan
iyirmi beş yaşlı Ofelyanı vardı.

Ofelya Orucgilin xostoxanasında şofqot bacısıydı. Beş il qabaq
orə gətmiş, ayrılmışdı. Xasiyyətləri tutmamışdı, bir ildən də az sürən
nikahları uğursuz olmuşdu.

Orucun gözü Ofelyanı çoxdan tutmuşdu, amma Ofelyanın da
gözöl, gənc qızları olinə almaq üçün hor imkanı vardı – boy-buxunu,
yaraşığı, geyinib-kecinmosi, təcrübəsi, dillo tovlamaq moharəti, pulu,
bağı, maşını. Möhz Ofelyanı seçməsi bolko do gənc qadının Şüvə-
landa – Orucun bağına nisbətən yaxın yerdo yaşaması oldu. Bir
dofə həğdan şəhərə qayıdarkən Ofelyanı elektrik qatarı stansiyasına
tərəf addımlayan gördü, maşını saxladı və yalnız onda bildi ki,
Ofelya burda yaşayır. Orucun bağı Ofelyanın ata-anasıyla yaşadıq-
ları cvlo elektrik qatarlarının dayanacağı, bazar, dükənlərin arasında
idi, odur ki, gənc qadının möhz bu yolla gedib-gəlməsi heç kəsdə
heç bir şübhə oyatmazdı. Bağ qapısına gedən yol isə kor dalanın
dibində idi, hura burulandan sonra da, ya burdan çıxanda da kimso
görüb duyub düşə bilməzdi. Oruc boynuna almaq istəməsə do, Ofel-
yayla münasibətlərinin yaranmasında bu müləhizolərin do rolu vardı.
Hər halda, əlaqoləri üç ilo yaxın davam edirdi və işdə görüşsələr
də, sevgi gəcoləri ayda iki, ya üç dofə olduğu üçün bir-birindən
doyub usanmamışdılar, bir-birinin pisin vurmamışdılar. Əlbəttə,
Oruc hər az ondan narahət idi ki, onun özüyücn yalnız xoş bir macəra
olan bu əlaqə Ofelya üçün daha böyük bir hissə, duyğuya çevrilə
bilor... Amma deyəsən, Ofelya yetərincə ağıbaşında bir qadın idi və
çilğən, xoş keçən bu şənbə görürləri, Orucun vaxtaşırı bahalı hədiyə-
lələri onu tammamilo tomin edirdi, bəsi idi. Ayrı bir şey istəməzdi,
aynı bir şey gözləməzdi və ayrı bir umacağı yoxdu.

Müsiyinə və müalicə, maddi imkanlar, ailə bəkliliyi və sabitliyi,
oğlunun gələcək yüksəlişi, bağın açıq havası, bəllə ağacların dibini
işləməsi, Ofelyalı şənbələr, dost meclisləri, preferans, nərđ, video-
filmlər – doqiq ömür cədvəli Orucu çəpor içinə salıb qoruyurdu və
bu çəporin, bu divarın dalında qəynayan, çalxalanan, kükrəyən, qan

axıdılan, göz yaş tökülən dünyanın ona clə bil, heç doxli yoxdu.
Bəlko bu clə özü də dünyadan müəhəfizə olunmaq, qorunmaq və xilus
olmaq yolu idi, dünyanın Onucun da heç vaxt, heç kim tərəfindən
düzolməyocək dordlərini Orucun öz içinə salmaması üçün bir üsul,
vasitə idi. Öz xoşumuzla gəlmədiyimiz bu beşgünlük dünyanın beş
günüdü do qara gərmomək, dord-bola içində yaşanmaq cohdı idi.

Şohhotindən şikayətçi olmadığı kimi, yuxusundan da şikayətçi
deyildi. Adotən 11-də, 12-nin yarınsında yuxulayar, sohor 7-də, on
gəci səkkizcin yarısında durar, idman edər, yay-çiş düşünə altına girərdi.
Amma son vaxtlar hordən bir yuxusu qaçardı. Ələlxüsüs da, ağışam-
dan yatıb gəccoyansı qofloton oyananda, sohorcoən yata bilməyib
yataqda qurcuxa-qurcuxa qalanda halı yaman olurdu. İlan-qurbağa
girərdi beyninə. Yaşının xofu basırdı onu – olliyo no qalib ki...
Əllidən sonra isə no həyatdı yaşayasan? Xostoliklər, qarşıdan gələn
qocalığın soyuq nəfəsi, ölümün honiri... No qalib, lap az. Sonra no
olacaq? Heç no... Oruc atəist torbiyo almışdı, no o dünyaya inanırdı,
nə cənnəto, nə cəhənnəmo. Həkim kimi insanın hansı maddələrdən
ibarət olduğunu və beyni sənədən sonra bu maddələrin hansı
sürətlə, hansı ardıcılıqla çürüyüb dağılmasını təsovvür edirdi. Köhno
təbirlo deyilsə, ruh həkimi idi, ruhun da möhz müəyyən maddi
funksiyalarla, beynin sağ və sol yarımdairələrinin fəaliyyətilə bağ-
landığını bilirdi. Beyin sənən kimi heç bir ruh-filan da qalmır, heç
hara da uçub gətmir, qayıtmır. Bu barədəki bütün söhbətlər, son
zamanlar hotta elmi dən geyindirilən söhbətlər do ancaq nağıldır,
əfsanədir, xam xoşallardır, xurafətdir, vossalam. Birco bu yaşadığ-
mız həyat var. Birco bu gördüyümüz, eşitdiyimiz, duyduğumuz
dünya var. O da beş gündür və beşi do qara. Hünər bu qara günləri
istədiyən rəngə boyamaq və o rəngdə yaşamaqdır. Son vaxtları qədər
Oruca clə gəlirdi ki, bunu bacarıb. Amma indin, onun çəpər çəkib
dünyanın qılıb-qalından ayrıldığı həyat müxtəlif homlələrə moruz
qalrıdı və çəporin, divarın dalındakı səclə bu sədləri laxladib yıxa, ya
qabarın əşa bilirdi. Qofloton soviyyəsi qalxınacağı başlayan Xəzər
qabarın dəmbəlin, körpüləri, bulvar mohoəcclorlorini aşan kimi.

İctimai həyatın tolatümləri – mitinqlər, totilor, Qurağ davası,
həkimyyəto çəkişmələri və hakimiyyəto doyişmələri hotta Orucun
peşəsinə də təsir göstərirdi. Ruhı xostoliklər artmış, beyni sapıntı-
ları çoxalmış, yeni maniəyalar və fəbiyalər meydana çıxmışdı. Qohun-
larının, ailə üzvlərinin müxtəlif bəhanələrlə tovlayıb Orucun qəbu-

luna g urdiyi adamların azı  elli faizi Qarabağ problemiyl  xəstə idi.  oxu "m no imkan verin, iki saata Qarabağ məsələsini həll edim" – deyirdi. 20 dəqiqə deyin, ya iyirmi gün m hlet istəyənlər də olurdu, amma məsələnin mahiyyoti deyişmirdi. Yeni bir psixoz əmələ g lmışdi, hər baxımdan tamam normal olan adamlar yanlış bir xeyala qapılmışdılar: Qarabağ probleminin həllinə, daha doğrusu, bu həllin tək bir yegane sirtinə vaqif olduqlarını sanırdılar. Bununla da bağı maniyalar vardı. Bəzilərinə elə gəlirdi ki, m h z bu sirdon aqah olduqlarına görə təqib edirlər – erm nl r tərəfin-d n.  z m nz nk l r t r findon. Moskva tərəfindən, KQB tərəfin-d n. Hətta biri iddia  dirdi ki, Staravoytovanın kosmik q vv l rl r əlaqəsi var, onları erm nilerin t r fin  keçirib və onun  z n  də bu siri bildiyinə görə kosmosdan izloyir, g d r, təqib edirlər. Fobi-yalara, qorxulara qapılanlar da az deyildi. Birisi iddia  dirdi ki, yaxın zamanlarda Mingəçevir bəndi partladılacaq, su Azərbaycanın yar-sını basacaq. Bakıda  lyazmaları fondu yandırılacaq – odur ki, bu xalqın n   z  qalacaq, n  keçmiş... Başqa birisi hardansa öyrən-mişdi ki, Orucun bağı əvvəllər erməninin olub və məxsusi olaraq qəbula g lmışdi (qohumları gətirməmişdi,  z  g lmışdi). Oruc xəbərdar  dirdi ki, erməni bağı evinin divarlarına, ađacların budaqlarına, meynolərə xüsusi kimyəvi maddələr aşılayıb. Bu maddoləri n  görmək olur, n  duymaq – amma onları bağıda yaşıyanlar v  qonaq gələnlərin hamısını yavaş-yavaş z h rl yoir, iki- c aya ölümcül xəstəliyə salır. Oruc o bağıda artıq beş il yaşadığını xatırladanda qəbula g l n: nə olsun, – dedi, – bəzən orqanizmin x susiy tl r-rind n asılı olaraq xəstəliyin aşkar  dilməsi dörd-beş il də  oko bilir. Amma gec-tez bu x stolik sizi yaxalayacaq, n  qədər gec deyil yandırın o bağı, evi, ađacları, meynoləri, hər şeyi. Özünüz də heç vədə o tərəflərə ayaq basmayın.

Balominin ilk dəfə g r nd , daha doğrusu, n   c n gəldiyini bil- l nd  Oruc d ş nd  ki, bu da ağıl  aşmış pasiyentl rd n biridir. Orucun qəbul saatlarında xəstəxanaya g lmışdi. Q bula yazılmışdi. N vbəsi çatanda otağa qisaboylu,  nlik r k, qapqara bir kişi girdi. Orta yaşlarında idi, həddindən ziyadə dar alını vardı. Pırpız qaşları qan dammış gözlərinin üstündən ağır tağ kimi asılmışdi. Baxışı da ağır idi. Professional s riştl yl  Oruc "oliqofreniya" deyo d ş nd  və onu da d ş nd  ki, belə daralınlı və ağır baxışlı adam ideal qatıl t pidir. Oruc:

– Buyurun, nədən şikayetiniz var? – deyo h mishoki sözlərini dedi.

– S zld n...

– N ?

– S zld n şikay tim var.

Belə sözlərlə Orucu  aşıdırmaq mümkün deyildi,  nk  tez-tez şəxsən onun  z n  qarşı yönəlmış maniyalarla da rastlaşırdı.

S hbti ayrı s mtd n başlamaq  c n:

– Adınız nədir? – dedi, halbuki, qarşısındakı kağızda adı yazılmışdı.

– Adım Bələmi, familiim Dadaşov. S z n də yanvuza g lmis- ş m onun n yox ki, xəstəyəm. Xəstə-filan deyiləm. S zld n şika-yot ciy m. Söz monim bağıni tutmusuz.

Oruc sifotini yaxşı xatırladığı erməni həkimi yadına saldı v :

– Yanılırsınız, – dedi, – o bağı bir erməninin idi, həkimi idi, beş il qabaq Moskvaya k cd , o bağı da mənə verdilər.

– Mən yox, söz səhv  dirsiz. Erm nid n qabaq o bağı monim atamın olub, ondan qabaq da bobamın. O yer bizim dədə-baba yer-mizd . Gavar  tmiş olarsız: M şodi Dadaş monim bobamdır. G lmış m halal haqqını ist moy  s zld n. İndi, Allaha çox ş k r,  lo vaxtdır ki, h r   z köhnə m lk n , malını qaytarır, söz də halal xoş-luqla qaytarın bizim bağımızı ki, arada artıq-əskik söz-söhbət olma-sun. Burada alayı m s lo ola bilməz. Nöşün ki, tomiz söhbətdir.

Oruc bir müddət k rxıb qaldı. Qarşısındakı adam xəstəliyin m y yy n əlamətlərinin b ruzo versə də, hər halda, xəstə deyildi v  dedikləri də bəlkə həqiqətə uyğun idi; ola bilsin ki, erm nid n  vv l h laंस bu bağı onun dədə-babasının olub. Amma indi məsələnin bu sayaq qoyuluşu n  dərəcədə ađlabatan söhbət idi.

– Bilmirom  vv l kimin olub, – dedi, – amma mənə oranı Bağlar idarəsi  vv l. Siz də ora m r ci t edin.

– Mən ora m r ci t-filan  tmoy c y m. Birmincisi ona görüm ki, əlimdə heç bir kağız-filan, k p a-filan yoxdu. İkincisi də, söz izvestni adamsuz, sizdən alıb bağı mənə verm y c kl r ki...

– Bos onda mondən n  istoyirsiniz?

– Elə onu istoyirom də... İstoyirom ki,  z v z könlü xoşluğuyul o bağı mənə qaytarasız.

Orucun dilinin ucuna gəldi ki, desin "başın xarab olub?", amma vaxtında y dına d ş d  – bu ifadəni kim işl t  də, psixiatrın işl t-moy  haqqı yoxdur.

– Yaxşı, – dedi, – mən beş ildir ki, o bağdayam. İkinci mərtəbəsini tikdirmişəm. başqa abadlıq işləri görmüşəm. Bu beş ili hardaydın? Bütün bunları mən cloyib qurtarandan sonra niyə ayrılmısan?

Bələmi:

– Bunun səbəbi ayrıldı, – dedi. – Amma dəxli yoxdu. Xərc çəkmişəm, onu danışarıq – xərcivi qaytararıq. Amma sən də o bağı mənə qaytarmalısan. Atamın böyük oğlu mənəm, o bağı mənə düşür. Nə deyirsən. mən ölüm, təmiz söhbətdir?

– Yox, təmiz söhbət deyil, – saatına baxdı, – mənəm də burda sizinlə boş vərə çəna döyməyə vaxtım yoxdur. Xəstələr gözləyir. Sizi də xəstə bilib qəbul elədim. Xoş gəldin.

– Deməli, bağı mənə qaytarmırsınız?

– Yox.

– Nöşün?

– Bu barədə danışmağın mənası yoxdur. Bağı mənə veriblər, mənəmdir, mən də yaşayacağam orda.

– Yox, mən qoymayacağam siz orda yaşayasız. Bundan sonra bir gün də orda qala bilməyəcəksüz.

– Niyə?

– Onu mən özüm bilərəm.

– Yandıracağısan bağı, ya qapısına tank qoyacağısan?

– O mənəm öz işimdə.

– Yaxşı, sən bu şantajını milisə xəbər versən, necə?

– Elə mən də onu istəyirəm də... İstəyirəm ki, mənə tutsunlar, özüz də süz tutdurasız. Süzü hamı tanıyır. İndi də o evləki vaxt deyil, qəzetdə, mitingdə, hər yerdə səni yaş yuyub quru sərəcəklər ki, pəs filankəs. böyük alim, həkim, adı bir kəndçi balasının bağını mənğir-ləyib, özünü də tutdurub, basdırıb qazamata, balalarını yetim qoyub.

Orucun artıq hövsələsi çatmırdı.

– Bilirsen nə var? – dedi. – Əlim-ayağım sənə dəyməmiş, dur bu saat çıx bayıra, yoxsa özüm qulağından tutub ataram. Əlindən gələni də beş qaba çək. Amma bir də bura ayaq basma, gözüüm səni görməsin.

Bələmi aramla ayağa durdu, sifəti evləki kimi tutqun, baxışları ağardı.

– Neynək, – dedi. – İki oğlum var, böyüyü Hüseynağadır – iyirmi bir yaşında, kiçiyi Həsənağa – on doqquz yaşında. Mən də ala bilməsəm o bağı, oğlanların alacaq. Amma özgənini malına sahib çıxmaq Allaha da xoş gətməz. Adamlardan qorxmırsan, Allahdan qorx.

Yavaş-yavaş qapıya tərəf addımladı, çıxdı.

Cümə günü idi, səhər bağda Ofelyayla görüşməli idi. Oruc Ofel-yanı çağırdı.

– Səhər təcili işim çıxdı, – dedi. – Bağa gedə bilməyəcəm. Qalsın gələnlə həftəyə.

Ofelya dinmədi.

* * *

Gələnlə həftə də bir bəhanə tapıb Ofelyanı xəbərdar etdi. Bağa gətməyəcəyini dedi. Getmədi də. Nəinki şənbənin məhəbbət gecəsindən, bazarın dost məclisindən də imtina etməmişdi. Bundan təəc-cüblənlən dostlarına: – Bağın işığını, qazını kəsiblər, – demişdi, – bu soyuqda işıqsız, qazsız orda neyləyəcəyik?

Mehdi:

– Əşş bu saat Seyidağaya telefon edim, – deyirdi, – qazını da açdırın, adam göndərüb işığı da düzəltsin...

Oruc:

– Yox, lazım deyil, – dedi, – bir ustayla danışmışam, gələnlə həftə gəlib düzələcək. O biri həftə də inşallah görüşərik.

Mehdi:

– Yeri gəlmişkən, o yüksək cərəyanlı xətti də danış, – dedi, – bağdan kənara çıxarsınlar.

Orucun bağının üstündən keçən yüksək cərəyanlı məftilləri deyirdi. "Bir gün, Allah eləməmiş, küləkdə qırılıb düşər, xəta çıxardar".

Orucun özünün də fikri vardı ki, montyor çağırıb bu xətləri bağ-dan kənara çıxartdırın, amma heç macal tapıb bu işi gördürə bilmirdi.

Bağa gətməməyinin səbəbi qorxu deyildi. Bələmidən qorxub cəmirdi. Qorxduğu o idi ki, Bələmi gəlib bağda Ofelyayla onu pusa bilər, qızın valideynlərinə xəbər verər, bir söz, hängəmo, davam-rəkə qalxar, hər ikisi – Oruc da, Ofelya da biabır olar. Yox, işdi-şayət, şənbəni itxisar edib bazarlar dostları bağa yıqsaydı, bundan da Ofelya xəbər tuta, portləşə bilərdi. Elə düşünürdü ki, Oruc ondan soyuyub, bezib, əlaqələrinə sən vermək istəyir.

Hor nəyso, iki həftə bağın yolunu tanımadı. Amma bir bəhanə tapıb Ofelyadan soruşdu ki, bəlkə sən tanıyasan, kənddən Bələmi Dadaşov adlı bir xəstə gəlmişdi yanımıza. Mualicəyə chtiyyəci var, amma bir dəfə gəlib sonra ilim-ilim itdi. Ofelya: – Əlbəttə, tanıyıram, – dedi. – Beş ildə qazamatda yatırdı, təzə çıxıb.

- Nə üstə?

- Deyəsən, ölüm hadisəsiydi, bufetçiki öldürmüşdülər. Amma sübut eləyə bilmədilər. Baləmgil bufetdə içib dalaşiblar, bufetçiki xub döyüblər. İş ondadır ki, bufetçik orda ölməyib, evinə gəlib, həmin gecə ürəkdan ölüb. Həm də bufetçiki, əsasən, beş barmaqla Ağagül vurubmuş. Baləmi cəmisə iki-üç dəfə kəllə atıb. Hər nəyso, beş il verdir, dörd il yatdı, çıxdı. O vaxt bütün kond danışırdı bu əhvalatı.

İki həftə sonra Oruca elə gəlirdi ki, qarmaqarışq bir yuxu görüb - Baləmi-filan adda adam da heç yerli-dibli yoxdur, yuxusuna girib. Odu ki, nəhaq yerə bağdakı xoş günlərdən, saatlardan əl çəkib. Sabah, cümə günü hökmən Ofelyayla sözləşəcək, şənbə onunla bağda görüşəcək, bazar günü isə dostlarını kababə dövət eləcəyəcək.

Bu xoş niyyətlərlə yatağına təzəcə girmişdi ki, telefon zəng çaldı. Əlini uzadıb çarpayısının yanındakı telefon dostoyini qaldırdı.

- Allo.

- Salam-ələyküm. Baləmidir.

- Kim?

- Baləmi. Keçən ay yanına gəlmişdim, yadunda? Atamın bağı məsələsiyə. Bir fikrə goldün?

Oruc əvvəl dərhal dostoyi asmaq istədi, sonra nodonso, asmadı.

- Mənim ev telefonumu hardan bilirsen? - deyə soruşdu.

- Çətin iş imiş bogom? Adresivü də bilirəm. Yaxşı no oldu, sözün nədi?

- Sözüüm əvvəlki sözdü. Get özünə iş tap. Bir do monə zəng eləmə.

- Çox əcəb. Amma birco xəhişim var sondən.

- Nə xəhiş?

- Bir qələm-kəğız götürüb yaz.

- Nə yazım?

- İndi deyəcəyəm. Yazarsan.

Altı nömrə dedi və Oruc da öz-özünə təəccüb qalaraq yazdı.

- Yazdın?

- Bu nə rəqəmlərdir belə?

- Mənim telefonumdu. Haçan ki, bir fikrə goldün, yəni haçan ki, bağı mənə qaytarmaq istədin, bu telefonla zəng elə, bir saata qulluğunda hazırım.

Oruc hirsli dostoyi yerinə qoydu, indicə telefon nömrəsi yazdığı kəğızı cırmaq istədi, amma hər ehtimala qarşı cırmadı, qatlayıb cibinə qoydu.

Şəhər Ofelya özü ona yanaşdı. Dohlizdo o yan-bu yana boy-lanib heç kəsin görünmədiyini müəyyənləşdirəndən sonra yenə do pıçıtıyla:

- Danxmamısan? - dedi. - Sabah görüşək?

- Sabah yox. Gələn həftə mütləq.

* * *

Gələn şənbə də bir bəhanə tapdı. Yəni bəgə gətirdi.

Sonrakı həftə cümə axşamı isə Ofelya izin istədi ki, işdən iki saat tez çıxsın.

- Anamla hüzzür yerinə gedəcəm, - dedi.

Oruc izin verdi:

- Rəhmətə gedən kimdir?

- Arvadı anamla tanışdı, mən do qızını tanıyıram, - birdən Ofelyanın ağılna no isə gəldi. - Vaxsey, - dedi, - tamən yadımdan çıxıb. Axı onu sən do... siz də tanıyırdınız?

- Kimi?

- Rəhmətə gedən. Sizin yanınıza da gəlibmiş bir dəfə. Hələ mənə do soruşdunuz.

Oruc hiss etdi ki, ürəyi bərkdən döyünməyə başladı.

- Baləmi? - dedi.

- Ho do... Baləmi... Obşimi infarkt olub, ölüb.

* * *

Heç kəsin ölümünə sevinmək olmaz, günahdı. Amma o gün işdən çıxıb evə qayıdanda Oruc, elə bil, bir yüngüllük hiss edirdi, bir arxayınlıq, sakitlik duyurdu. Şəhər işdo isə Ofelyaya:

- Bəgə gedirəm, - dedi. - Sabah görüşürəm.

* * *

Pakizoyo:

- Çoxdan bəgə doymomuşəm, - dedi. - Sabah gətmək istəyirəm.

Pakizə işini bilirdi. Şənbə günü Oruc bağ paltarını - mavi cins kostyumunu, "Adidas" ayaqqabılarını geyinəndə Pakizə do dağlı çörəyinin arasına soliqoyle düzülmiş kottletləri, ayrıca selofan paketlərə yığılmış qızardılmış kartofu, vəzörünü, reyhanı, tərçunu, qırmızı turpu, şorabani, soyutma yumurtaları, pendiri, yağı, almanı, armudu,

şafaltımı iri zənbilə qablayırdı. Mineral və şirəli suları, alkoqollu içkiləri götürəsi deyildi, bağda bunların hamısını bollu chtiyanat vardı.

Pakizəylə vidalaşmış, zənbili götürüb hoyoto düşdü, qarajın qapısını açmış "Volqa"sını küçəyə sürdü və yola düzəldi. Maşının maqnitofonundan Ajda Pekkanın, İbrahim Tatlısesin, Sezen Aksunun həzin mahnılarını səsləndikco Orucun xəyalında iki-üç saatdan sonra bağ evində cəroyan edəcəc hadisələr canlanırm, bütün bədonindən xoş bir gizilti keçir, gərginləşmiş əzalarnın ləzzət səbirsizliyini duyurdu.

Bir saatdan, saat yarımından sonra əlaqəpəriyə yaxınlaşacaq, qapını azacıq aralaymış dalana boylanacaqdı, görüşqabağı son dəqiqələrin həvəsoləsizliyini yaşayacaqdı. Dalanın başında Ofelyanın yaşlı pıslığı görünəcəkdı, tələsik addımları qapının ağızında avazıyacaqdı, bir addım da atıb qapıdan içəri girəcəc və Orucun boynuna atılacaqdı. Oruc bir əliylə Ofelyanın saçlarını, boynunu tumarlayacaqdı, sonra onu qucağına alıb içəri, otağa aparacaqdı. Sonra öpüşəcəkdilər, sonra soyunub birlikdə saunaya girəcəkdilər. Saunanın buğlanan istisindən sonra soyuq düşün altında qucaqlaşacaqdırlar. Sauna hərərətini tərləri, düşün soyuq damcılar, ətirli şampun – hamısı bir-birinə qarışacaqdı və iki bədon birleşib bir bütün olacaqdı.

Sonra konyak içəcəkdilər, musiqi dinləyəcəkdilər, ayıq vaxtı porno filmlərə baxmaqdan utanan Ofelya içkinin təsiriyə abırna-həyasına qısılmıyacaqdı və ekranda birlikdə seyr etdikləri şəhvət səhnələrini sonra özləri yataqda canlandıracaqdırlar.

Bir aylıq Ofelyasızlığın və dəli şeytanın Orucun beyninə qaladığı bu fikirlər, istəklər, səhnələr, xatirələr və az sonra baş verəcəklər onu elo həyəcandırdırm, hallandırm, tələsdirirdi ki, cins şəlvənini darlığını hiss edir və bir neçə kilometrlik məsafəni daha tez qət etməyə, vaxtın özünü yeyinləşdirməyə çalışırdı – guya ki, vaxtı yeyinləşdirmək olardı, guya ki, bir-iki saat sonra cəroyan edəcəc hadisələrə daha tez çatmaq mümkün idi.

Maşının içində Ofelyanın ətəri duyur, toxunuşlarını, nəvəzişlərnini hiss edir, xıssın pıçıldılarını, iniltilərini eşidir və tələsir, tələsirdi.

Qəsbənin içində maşının Ofelyağılin evlərinin qabağından keçirəndə elo bil bir mərtəbəli evdə, bu qoşa pəncərənin arxasında Ofelyanın görüşə necə hazırlaşdığını, alt paltarını, corablarını dəyişdiyini, ətirləndiyini görürdü. Maşını dalana döndərdi, düşüb əlaqəpərinin iri qifilini açdı, darvazə laylarını araladı və maşını içəri səldi.

Darvazanı çiridən bağladı, evin birinci mərtəbəsindəki otağın qapısını açdı. Zənbili gətirdi, içəridokiləri soyuducuya düzdü, sobanı qaladı, işıqları yandırdı, tcləvizoru qurdu. Sonra ikinci mərtəbəyə qalxdı; yataq otağı, bar, video orada idi.

İliq bir aprel günüyüdü və Oruc pıslasını soyunub aşağıda qoymuşdu. Eyyvanda bir müddət gozişdi, ətraf bağlara, çox uzaqlarda görünən dənizə baxdı, sonra yataq otağına tərəf addımladı və qapının qarşısında quruyub qaldı: qapının üstündə açar vardı.

Oruc gözələrinə inanmırdı. Bağ evinin – darvazanın da, aşağıdakı və yuxarıdakı otaqların da cəmisini iki açarı vardı, ikisi də onda, Orucda idi. Biri şəhərdə, seyfəndə, biri cibində. İndi burda, qapının üstündə yuvasına kip girmiş açar hardan çıxmışdı? Amma hələ bu hərasıymış. Oruc bir də gördü ki, açar yavaş-yavaş dönməyə başladı, yeni içəridən kimsə qapının qifilini bururdu. Hiss elədi ki, alını soyuq tər basır. Bu nə olan şeydi belə?

Açar sona qədər burulub dayandı. Oruc olını uzadıb qapını açdı və içəri girdi. Giren kimi də diksindi, içəridə adam vardı. Qorubo məxlüq idi içəridəki. Sapsan. Saçı, qaş, üzünün tükü – hamısı sapsan. Gözlərinin bəbəkələri də sarımtıl rəngdə idi. Albinos idi bu adam.

Oruc özünü ələ alıb:

– Kimsən? – dedı. – Burda nəyinrən?

Albinos:

– Hüscynağayam, – dedı. – Bələminin böyük oğlu. Babamın, atamın evinə gəlmişəm. Sonin burda nə işin var?

Cin vurdu Orucun başına. Hüscynağanın özünü belə yekoxana, saymazana, həyasız aparmağından daha çox Orucu cin atına mindiron o idi ki, bir an bundan öncə bu cybəcər məxlüq onun qarşısında, Ofelyayla sədət anları yaşadığıları və yaşayacaqları yataqda yayxanıb uzanıbmış – çəkmesini belə çıxarmadan sorolonıbmış – əzik baltışlar, adyalın qırış-qırış olması buna dölələt edirdi.

– İtil burdan, çıx get, – dedı Oruc. Özü də narazı qaldı ki, səsbəlerini cilovlaya bilmir, uşaq kimi hirsələnir, qışqırır.

Hüscynağa yerindən torponmirdi.

– Atovun, babovun evi hardan oldu bura? Buranı mən tikdirmişəm c. Mən özüm, öz puluma.

Hüscynağa durduğı yerdə durmuşdu.

Oruc fikirləşdi ki, güc işlətməli olsa, hər halda bu arıq, çəlisiz cavamı üstələyər bilər. Yaşca iki dofo böyük olsa da, köhnə güləşçi

idi, hələ də formasını saxlamışdı. Amma bir o qalmışdı ki, o, Oruc, şəhərin mötəbər adamlarından biri, tanınmış hakim, yoldan keçənin biriyə yumruq-təpik davasına başlasın.

Vaxt da gəldirdi – bir azdan Ofelya gəlosiydi. Hüseynağanı burda görməsi, illah da ki, Hüseynağanın Ofelyanı burda görməsi mümkün olan iş deyildi. Ofelya gələnəcn bu çağrılmamış qonağı burdan rədd etməlidir. Mümkün qədər yumşaq danışmağa çalışsaraq:

– Bala, – dedi, – bu məsələlər belə həll olunmur. Atan da yanıma gəlmişdi. Fikrimi ona da dedim. Buranı mono Bağlar idarəsi verib, ora gedin. məhkəməyə, nə bilim hara müraciət edin, həll olunsun. Yoxsa dərəbəylik deyil ki, hərə istədiyiyə yerə girib otursun. Mən bu saat milis çağırısam, səni tutub dama basarlar. Nə həddə özgonin evinə soxulmusun. Hələ də gərilmə açarı hardan tapıb düzəltmiş?

Hüseynağa dinib-danışmırdı, yerindəcə hərəkətsiz dayanmış, sarsınmış gözlərini Orucun gözlərinin içinə zilləmişdi. Oruc da danışdıca bu işə kimi, biz kimi adamı deşən baxışların təsirini altında sözünü qaşdırır. dili topuq çalırdı.

– Dı yaxşı, həvəsdi bəsdı. Çıx get bu otaqdan, açarı da götürürəm. Bax məbədə buralara yaxın düşsən – və sən güzəşt kimi – şəhərdə yanıma gələrsən, danışarq, – dedi.

Amma əlini uzadıb açarı çıxartmaq istəyəndə Hüseynağanın bircən sifəti dəyişdi. Soyuq gözlərində, elə bil, qığılcım parladı, ağzı açıldı və əlini çarpayının altına uzatdı.

Oruc yalnız indi gördü ki, meynələrin dibini işlədiyiyə bel burda, çarpayının altında imiş. Kim gətirib onu bura, kim gizlədib çarpayının altında? Kim? Kim gətirəcək, olbətə, Hüseynağa. Nə məqsədlə?

Məqsədi indi aydınlaşdı. Bel çarpayının altından çıxarıb qul-pundan yapışdı, kənarları bəlləvənmiş iti ağızlı domirini isə Orucun başına tulaşlayıb irəli gəldi.

Sonrakı hadisələr Oruca yuxu kimi, ya kadrları həddən ziyadə yeyin dəyişən, göz qırpımında bir-birini əvəz edən film kimi gəldi. Reaksiyası cəld idi. Hüseynağanın zərərəsinə gözləmədən irəli atıldı, rəqibinin biləyindən yapışdı, o biri əliylə belin sapını tutdu. Sağ diziyə albinosun paçalarının arasına möhkəm ilişdi. Ağrıdan Hüseynağa qışqırdı, əli boşaldı. Oruc belini ondan aldı. Amma elə bu vaxt Hüseynağa özünü toplayıb və gücüyə Oruca bir yumruq ilişdi. Dünya-ələm Orucun gözündə qaraldı və bütün hadisələrin tam mənasızlığından, məntiqsizliyindən, absurdluğundan tənqə gələ-

rok, illah da tamamilə haqsız, yersiz yediyi yumruğun acığından Oruc lap deli oldu. Artıq horokotlorinə nəzarəti itirərək əlindəki belini hirsli Hüseynağanın toposinə endirdi...

...və bu an sanki filmdəymiş kimi yeyin dəyişən kadrılar, indi oksinə aramla, ağır-ağır, yavaş-yavaş axmağa başladı. Hüseynağa yerə çökdü, yarılış başından can axmağa başladı, göz bəbəkli hərəkətsizləşdi, bir nöqtəyə zillənib qaldı, baxışları dondu. Oruc hakim olduğu üçün bunun monasını dərhal dərtdi. Hüseynağa ölmüşdü. Onu Oruc öldürmüşdü. Hom do öz evində. Öz evində, yəni Orucun evində, Orucun bağ evində, hər halda bu bağ, ya on azı ikinci mərtəbədəki bu otaq Hüseynağagilin deyil, Orucundu, Oruc özü tikdirmişdi. Və indi burda, bu otaqda meyit vardı. Görək ki, vur-tut iyirmi bir yaşlı olan bir gəncin meyiti. Qanı da döşəməni ləkələmiş, yatağa sıçramışdı. Belin domirində qan ləkələri, sapında Orucun barmaq izləri vardı. Sən illor Orucun mütəliəsi yalnız detektiv romanlardan ibarət idi. Videoda da xeyli detektiv film görmüşdü. Odur ki, bu dohətli və gözəlilməz hadisə baş verəndən sonra ilk işi cib dösməlini çıxarıb belin sapını döno-döno möhkəm silməsi oldu. detektiv əsərlərdə möhbə belə edirlər. Belin domirindəki qanı da silmək istədi, amma silmədi; bel sapının üstündə barmaq izləri yoxdursa, üstündəki qanın nə əhəmiyyəti var? Onsuz da biləkələr ki, Hüseynağa bu bəllə öldürülüb. Amma kim öldürüb? Qoy bunu tapsınlar. Əvvəlcə başqa bir suala cavab tapsınlar. Hüseynağanın burda nə işi varmış? Özgonin bağına no yolla keçib, bura, otağa necə girib, otağın açarını necə oldə edib? Oğurlayıb? Bu mümkündür deyil, hər iki açar Orucdadır. Qəlibin çıxardıb, düzəldirib? Ola bilər. Amma no məqsədlə? Özgonin evinə soxulmaqla, yayxanıb yatağında uzanmaqla bu evə sahib olmaq mümkündürmü? Dünya dərəbəylik deyil axı, qanun var, qayda var.

Məsələ də bunda idi. Bu ana qədər qayda-qanun Orucun tərəfində idi, amma bu andan etibarən, yəni hər hansı sərbəddən, hər hansı şəkildə, şəraitdə olursun, adam öldürəndən sonra qanunun, ədalətin, cozanın hədəfi o, Oruc idi. Cinayət törətmişdi. Mütəhəmmim, müqəssir, günahkar o idi. Əlbəttə, oger cinayəti açsa bilsələr, sübut edə bilsələr.

Qaçıb xilas olmalıydı. İşin üstü açılanda hər şeyi danmalıydı. “Həç bağda olmamışam. O gün (xoyalı müstəntiqin sualı: no bilirsiz hansı gün?), yox, o gün demək olmaz. Bir aydır bağda olmamışam

– demək lazımdır. Əslində də belədir də. Bir aydır bağa gəlməyib. Bu günü saymasan. Bu gün də olmamışam. Kim bilir mənim bağda olduğumu? Pakizə? İndicə evə qayıdıb: fikrimi dəyişdim, – deyərəm, – bağa getmədim. Yadıma düşdü ki, axşam səhərdə işim var.

Daha kim bilir? Ofelya. Aman Allah, yarım saatdan sonra Ofelya gələcək. Tez çıxıb getmək lazımdır burdan. Gələr, bir az qapını döyüb çıxıb gedər. Bazar ertəsi bir behəno tapıb üzrxahlıq edərdəm. Gələn həftə görüşərik – deyərəm. Amma gələn həftə görüşə biləcəklərimi? Gəlməyə, bu iş necə açılacaq? Meyitin möhtə onun bağında, evin ikinci mərtəbəsində olduğu kimin ağına gələcək? Hər halda, bir şey aydındı – bu saatca burdan getmək lazımdır. Belin sapından barmaq izlərini sildi – yetər. Qapıdan, başqa yerlərdən silmək lazım deyil – bura onun evidir, öz evində Orucun barmaq izləri olmalıdır da, burda nə var ki? Bu izlərin işə köhnə, ya tozu olduğunu təyin etməyə mümkün deyil. Ayn bir izi yoxdur ki, burda – bəlkə dava cləyəndə düyməsi qopub düşüb, ya cibindən bir şey düşüb. Ya başının tükü... Diqqətli otağa nəzər saldı. Hüseyinə qarpayının yanında yərə səralənib qalmışdı. Alın yarasından sızan qan döşəmənin üstündə göllənir. İcmələnin, meytin gicgahında, sapsarı birçələrinə laxtalanıb quruyurdu. Qan qarpayının üstündəki çəhrayı ayaqlı da lopa-lopa ləkələmişdi. Meyitin yanında qanlı bel atılıb qalmışdı. Otaqda dava-dalaşın və cinayətin ayni izi-sorağı yoxdu. Hər halda Orucun gözüne dəymirdi.

Otağa son dəfə göz atıb evyana çıxdı. Otağın qapısını çırpdı, pilləkənli təkəlik aşağı düşdü, televizorun düyməsini basdı, şnurunu dartıb şəkərdən çıxardı, işıqları keçirdi, sobanı söndürdü, qapını açarla bağlayıb darvazaya tərəf gətdi, darvazanı açdı, maşını dalana çıxardı, qayıdıb darvazanı bağladı. "Əsas odur ki, başını itirməyosən. Hələ ki, mən burda görün olmayıb. Tez aradan çıxmaq lazımdır".

Vərdiş halını almış mexaniki hərəkətli maşını işə saldı, dar dalandan gəmiş yola çıxardı, yolboyu kilometr irəlilədikcə beynində fikirlər bir-birinin üstünə qalanı, bir-birini itələyir, bir-birinə ilişib düşür düşürdülər. Bu fikirlər tənliyündə, fərziyyələr, gümanlar basa-basında düşünü çözmək, açmaq mümkün deyildi. Görən bir səhv huraxmayıb ki, cinayətin açılması üçün bir ip ucu, bir iz-soraq qoymayıb ki? Bu barədə düşünərkən ağına gəldi ki, yuxarıdakı otağın qapısı üstündəki açarı nəhaq götürmədi. Kimo sübut edə bilirdi ki, bu açar onunku deyil... İki açarı varsa, üçüncüsü də ola

bilməzdimi? Bəlkə qayıdıb götürsün? Yox, riskdir, ilişə bilər. Lap cəlo Ofelyanın özünü rast gələ bilər və onda hər şey qat-qat çətinləşər.

Amma Bino hava limanının yanından keçəndə ağına gəldi ki, bağda başqa bir ip ucu da qoyub – buz dolabındakı yeməklər, meyvələr. Ekspertiza həmin yeməklərin, meyvələrin möhürü bu gün götürüldüyünü və deməli, Orucun da bağda olduğunu təyin edə bilər. Tərs kimi göyərtini büküdü qozətlər də bugünkü qozətlər idi. Odur ki, Orucun möhürü aprelin bu günündə bağda olduğunu tamamilə doqiq müəyyən edə bilməzdimi.

Bu fikrə gələn kimi maşını geri döndürdü. Bağ qayıtmağın riski böyük idisə, qayıtmayıb oşyayı-dəlilləri orda qoymasının təhlükəsi daha artıqdı. Birco Ofelyaya rast gəlməyeydi.

Sokk doqiqədən sonra maşını dalana salırdı. Darvazanı təybatay açmadı, maşını çöldə qoyub özü içəri girdi, soyuducuya qoyduğu bütün yeməkləri, meyvə-tərəvəzi təzodən zənbilə yığıdı. Qazandakı çəhrayı də çıxarıb zənbilə qoydu və hətta zənbil torbasından yaş qozətləri – bugünkü qozətləri də birco-birco çıxarıb tualetdən axıtdı.

Yubanmasının on təhlükəli doqiqələr idi. Ofelya gəlib maşını çöldə gələcəkdi. Orucun içəridə olduğunu bilib darvazanı tıqıldadaçaqdı. Onda ya darvazanı açıb hər şey Ofelyaya izah etməliydi (izah etməyə mümkünmü?), ya da darvazanı açmayıb Ofelyanı nigarən qoymaq olardı. Nigarənçılığın sonu necə olacaqdı? Nə qədər gözölçəkdi Ofelya qapı qabağında? Bəlkə Oruc sardan nigarənçılığı, toşvışi, bəd gümanları – sirs saxlamaq ehtiyacını üstələyəcəkdi, qonşulara, ya milisə xəbər verəcəkdi...

Birco Ofelya gəlməyeydi. Həmişə moşuqosinin gəlişini sibir-sizliklə gözölçən Oruc indi noyi varsa verərdi – toki Ofelya gəlməsin. Amma bəlkə Oruc yolda olanda gəlib gedib. Orucun bağdan ayrılıb Bino hava limanının yanından geri qayıtması, yənidən bağa çatması on beş-iyirmi doqiqə çəkmişdi. Bu müddət ərzində Ofelya gəlib-qayıda bilirdimi? Bəlkə də. Kaş cəlo olaydı, ya Robbim!

Oruc zənbilə çəlo çıxarıb aşağı otağın qapısını bağladı, yüyür-yüyür ikinci mərtəbəyə qalxdı, az qala ayağı büdrəyib pilləkəndən kəllə-mayallaq aşağı düşürdü. "Birco yığılıb qıçımı sındırmağım çatmırdı", – deyö düşündü. Yuxarıdakı otağın qapısına yanaşub üstündəki açarı çıxardı. Ayaqbağısının ucuyla qapını aralayıb otağın içinə baxdı. Hər şey cynəon bayaqalı kimi idi – meytin, bel, qarpayı... yalnız qan gəlməçəsi böyümüşdü...

Oruc toləsik qapını çırpdı. yeno do ayağıyla çırpdı, amma bu çırpmanın sösi bağın və otafların sakitliyində çox bərk səsləndi və Orucun hürküdü. Yuxarı otağın açarını – “üçüncü” açarı quyuya atdı.

“Hüseynağanın ailəsi holə faciədən bixəbərdi”, – deyə düşündü. Biləndə gör nə vay–şivən qopacaq. Balominin yeddisi çıxmayıb, hər halda, ən azı Hüseynağanın ölümüylə bağlı törəfinə bəiskar özü olduğunu ağına gətirmək istəmədi, fikrindən qovurdu. Axı onun, Orucun nə təqsiri vardı? Bu monasız haqq–hesab çürütməyi omu başlamışdı? Omu getmişdi Baləminin evinə, yə Hüseynağa idi gəlib Orucgilin evinə soxulan? Davanı kim başladı, kim hücum elədi? Oruc belin qulpundan yapışmasaydı, həmin bu belə Orucun təpəsində enirəkədi Hüseynağa və indi yuxarı otaqda, çarpayının yanında Hüseynağanın yox. Orucun meyiti sorəlonib qalacaqdı. Orucun cinayət əməli yoxdu, cədiyi hərəkət yalnız qanuni özünümüdəfisi idi.

Yaxşı, indi ki, belədir, bəs nədən elə indicə məşasını millisin qabağına sürmüşün, hər şeyi olduğu kimi danışmırsan onlara? Hadisələrin məhz belə corəyan cədiyino çətin inanardılar. Bütün hörmətə, izzətə baxmayaraq, heç cür inanmayacaqlar. Ya totalım lap inandırlar, hər şeyin məhz monim söylədiyini kimi olduğunu qəbul etdilər. İş məhkəməyə çıxsa, orda da bəraət qazandı. Bu halda belə qatillik damğası ömürlük alınma yapışacaqdı. Bu isə bütün çalışmaları, işimin, karyeramın sonu deməkdi.

Darvanı bağlayıb məşasını işə salanda, daləndən çıxıb düz yolla sürəndə başında doləşən min bir fikrin montiği nəticəsi birdi: hər halda, düz iş görür ki, milisə getmir. Cinayət, cinayət niyə deyirəm, hadisə, belə hadisə yerində heç bir izi–sorağı qalmayıb. İp ucu yoxdur. Əgər özünü düzgün apara biləsə, heç kəs onun, Orucun boyunna heç bir şey qoya bilməz. Özünü düz aparsa, yəni heç vədə heç vəchlə, heç bir şəraitdə, dindirmədə təmkinini pozmasa, özünü heç bir şeydən xəbəri yoxmuş kimi sakit tutsa... apara biləcəkdə özünü, necə ki lazımdır, tuta biləcəkdə... Hər halda peşəkar psixiatr idi – oşəblərini, davranışını, kefini, ovqatını idarə etməyi, özünü ola almağı və gərəklə olduğu kimi aparmağı bacarırdı. Heç bir təcrübəli, mahir müstəntiq onu halından çıxara bilməzdi. Gec–tez müstəntiqlə üzlə–vəcəyino isə şübhəsi yoxdu. Axı cinayət (hadisə!) onun bağında baş vermişdi, axır–övvəl onun üstünə gələcəkdilər. Heç olmasa izahat almaq üçün. O gün bağda kim olub, açar daha kimdə ola bilirdi, bu

adami (meyiti) tanıyırınsızımı, görmüşünüzmü, ailələriylə bir münasibətiniz olubmu? Bütün bu suallara doqiq cavablar hazırlamalıydı. Bir yerdə çəşmədən, karıxmadan dürist izahlar verməliydı.

Yeno görüdü detektivləri xatırladı – özünə alibi düzəltməli idi. Xostəxanaya sürdü. Toocüblənmiş qapçıya: – kağızlarımı qalıb, – dedi, – götürməliyəm. Səhərdən oturub işləyirdim, bir də gördüm ki, kağızlarımla bəziləri işdə qalıb.

Qapçının saati soruşması lap ürəyindən oldu. Hoqiqi vaxtı yox, bir saat övvəl dedi. O vaxtı dedi ki, o vaxt buradan 42 kilometr aralı bəllə Hüseynağanın başını yıandı.

Xostəxanadan çıxıb dükana döydi. Diş pastası alıb satıcıyla hələ–həvalə da tutdu. Apteke girdi, valokordin istədi, “yoxumuzdur”, cavabını alanda haray–həşir qaldırdı. “Haçan sizdən bir lazım olan dərman almaq mümkündür ki, bir saat bundan qabaq da gəlmişdim, divardaki saati göstərdi – aspirin istəmişdim, Allahın aspirini do yoxunuzdu”.

Orucu sifətdən tanıyan satıcı:

– Doktor, – dedi, – aspirinimiz var, sizə kim dedi ki, yoxdur?

– Nə bilim, cavab bir qızdı, bir saat bundan qabaq gəlmişdim. Dedi yoxumuzdu.

Evo gəldi. Qapım öz açarıyla açıb zənbillə içəri girəndə Pakizə mat qaldı.

– Bos sən bağda deyildin?

– Gətmədim, – dedi, – yolda yadıma düşdü ki, birisi gün moruzəm var, materialərlənm hamısı evdə və xostəxanadadır. Bu gəcə oturub sabağa qədər işləməliyəm. Bu zənbildokiləri do qoy xolodilniko, xarab olmasın.

Bu səhəni inandırıcı oynamışdı. Özü də razı qaldı. Amma canında bir vicdə vardı, bütün bədənini xırda–xırda titrəyirdi. Heç cür özünü ələ ala, sakitləşə bilmirdi. İki saat öncə baş vermiş hadisələr fikrindən çıxır ki, çıxır, dağılır ki, dağılır.

Hamama girdi, övvəl isti, sonra soyuq duş qəbul etdi. Vannanı suyla doldurub bir müddət orda uzandı. Yadına saldı ki, isti suyun işləyə uzanub damarlarını kosəndə bu ən rahat intihar üsuludur. “Hansı şeytan belə fikirləri başıma salır” – deyə özünü məzəmmət elədi. Otuz–otuz beş doqiqədən sonra hamamdan çıxdı. Fənle saçlarını qurutmağa başladı. Elə bil, azacıq toxtamışdı. Pakizə gətirib qabağına pürəngi çay qoydu, limonuyla, mürəbbəsiylə.

– Səno telefon eləmişdilər. – dedi. – dedim ki, çimир, bir azdan zəng olayın.

Oruc qulaqlarını səklədi.

– Kim idi zəng olayın?

– Tanımadım. dedi ki, adım Balomidir.

– Kim?

– Balomi

Oruc hiss elədi ki, ürəyi qopub düşür. Balomi! Neçə gün bundan əvvəl rəhmətə getmiş Balomi. Üç saat bundan qabaq öldürülmüş Hüseynəğanın atası.

Heç şübhə yoxdur ki, bu zəng iki-üç saat bundan qabaqki hadisəyə bağlıdır. Bəlkə "Balomi" yox, "Balomigildondir" deyiblər. Ya bəlkə Balomi adlı başqa bir qohumları da var. Hər halda bu gün, bu saat Balomi adının telefonda səslənməsi quru bir təsadüf ola bilər. məksiz ki, bəyaxkı hadisəyə bağlıdır.

Pakizo Orucun soyumuş çayını təzələdi.

– Ac deyilsən? – dedi.

Pakizənin bu diqqətçilliyi, qayğısı, ümumiyyətlə, onun davranışı, rəftarı, mülayimliyi və dilsiz-ağızsızlığı no qədər vacib imiş onunçün. Orucçün nə qədər qiymətliymiş – bu barədə düşündü və onu da qəti bilirdi ki, hadisənin (cinayətin!) möğzi bir gün açılsa və hətta Oruc müttəhim olsa, məhkum olunsa (bu da mümkündür), Pakizo onun yeganə pənahı, güvənc yeri, arxalandığı son dayaq nöqtəsi olacaq. Bəlo etibarlı və fədakarlığı heç oğlundan da gözəlmişdi, o ki qalsın başqa qohumlara və dostlara. Bu an Ofelya heç yadına düşmürdü. Yaxşı ki, bu gün bağda rastlaşmışdıq – Ofelya haqqında yalnız bu baxımdan fikirləşə bilirdi indi.

– Aclığın yoxdu? Səhərdən bir şey dilinə doyməyib axı. – Pakizo sualını təkrar etdi.

Doğrudan da, səhərdən bəri heç nə yeməmişdi. Amma iştahı da yoxdu. Heç nə yemək istəməirdi. Heç nə haqqında düşünmək istəməirdi. Kürül-kürül bəd xəbərlər gətirən televizora baxmaq istəməirdi. Səhifələri nifrət, hiddət, ölüm, qan saçan qəzətləri vərəqləmək istəməirdi. Heç nə istəməirdi. Gözlərini yummaq, heç nə duymamaq, heç nə eşitməmək, kimsəni görməmək istəyirdi. Dünyadan təməməli ayrılmaq, sakit, sənir bir kölgədə tək-tənha dincəlmək istəyirdi. Səslərdən, sifətlərdən, sözlərdən, cürbəcür fikirlərdən yorulmuşdu. İnsanlardan yorulmuşdu. Normal adam kimi davranan xəstələrdən

vo xəsto kimi danışan normal insanlardan yorulmuşdu. Özü özündən yorulmuşdu. Uzun, sonsuz bir sükutun, səssizliyin tamarzısı idi. Son sükutun. İntihar-filan yox. Buna iradəsi, gücü çatmazdı. Hətta isti vannada damarlarını kosib rahatca ölməyi də bacarmazdı. Amma yuxuda ani bir ölüm – oziyyətsiz, ağrısız, qorxusuz, vahimosiz... no yaxşı olardı. Sadəcə yatmaq, yuxulamaq, bir də ayılmamaq. Heç vaxt, heç vaxt...

Çaydan bir qurtum alıb gözələrini yumdu. Beynino dolan fikirləri, xəyalında canlanan o moşum səhniyə silib atmaq istədi, başqa şeylər haqqında düşünməyə cohd etdi. Hətta Ofelyayla oynadıqları cinsəl oyunları xəyalında canlandırmaq istədi, içi bulandı. Uşaqlığı, çayqovuşanda, sıx meşə içindəki bulağı yadına saldı, bir an ayaqlarında o suyun sərinliyini duydu, qulaqlarına şımlısı doldu və yumşaq kreslodə yavaş-yavaş xumarlanaraq yüngülco mürgülməyə başladı.

Qapının zəngi çalındı. Qapı zəngi həmişə ahəngdar, həzin bir melodiyə çalardı (Türkiyədən gətirmişdi bu zəngi), amma indi Oruc yuxuda olduğundan, tarım çəkilmis osəblərinin gərginliyindən, ona clo gəldi, lap qulağının dibindən bir sürət qatırı ötüb-keçir, hom də zil fit səsiylə.

Sıçrayıb ayağa durdu, qapıya gətdi. Adətən, qapını soruşub, və balaca gözçükdən bəxib açardılar. Oruc no soruşdu, no gözçüyə bəxdi. Eləcə açdı qapını.

Qapı qabağında dayanan adam Balomi idi.

***

Sənrlər Oruc özü də toocüblənirdi: nəccə oldu ürəyi gətmodi, bəyılıb yıxılmadı. Axı qarşısında ölü bildiyi bir adam dayanmışdı. Həm də üç saat bundan qabaq oğlunu öldürdüğü adam. O dünyadan mı gəlmişdi? Oğlunun qisasını almağamı gəlmişdi?

Amma Balomi qisas, intiqam alan adama oxşamırdı. Üzündə xoş, arxayın, dinc bir ifadə vardı. Hətta gülümsəyirdi. İlk və yeganə görüşləri zamanı Oruc bu qənaətə gəlmişdi ki, bu ağır bəxışli adam ömründə gülümsəyib. İndi qarşısındakı adamın sifoti həmin sifot idi: iki qabaq dişli qızıl. Əvvəlki görkəmindən ikico şeylə fərqlənirdi – saqqal saxlamışdı, bir də özünün ifadəsi dəyişmişdi – mülayim, məhrəbandı. Təbəssümlüydü.

– Bəyax telefon etdim, bəci dedü çimirsən, dedim, ho, çimirsən evdə olacaq, bir yeri gətməyəcəm. Hava birdən soyuqlaşdı. Xəzri

əsir yaman, belə havada çimib çixsan, sətələm olarsan. Bir söz həmişə təmizlikdə, səhhoti-vücut. Dedim hakimio bir baş çökim, qapıdan qovmayacaq ki... İçəri girmək olar?

- Buyur.

Bələmi dahlizdə gödəkcosini, sonra da çökmələrini çıxardı. Orucun başında fikirlər ildırım sürətiylə bir-birini təqib edirdi. "Bu nə olan işdir belə? Axı bu ölmüşdü. Amma kim demişdi ki, ölüb? Ofelya. Bəlkə Ofelya tamam başqa adamı deyirmiş. Dünyada Baləmi tək bir budur möyər? Yaxşı, tətulim, məsələnin bir tərəfi məlum. Ölməyib, ölən başqasıdır, bu da dipdiri durub gəlib bura. Deməli, oğlunun müsibətindən də hələ xəbəri yoxdur. Xəbəri olsaydı, hətta Orucdan sübhələnməsəydi belə, bu sayaq gülümsəməzdi ki... üço saat qabaq o boyda oğlunu itirib... Bəlkə başına hava gəlib. Oruc professional kimi Baləminin gözələrinin içinə baxdı, əllərinin hərəkətini izlədi. Yox havalı adama oxşamırdı. Hər halda, lap yəqin, oğlunun faciəsindən hələ ki, bixəbərdi. O zaman Orucgilə niyə təşrif gətirmişdi? Məqsədi nədir?

Otağa keçdilər. Baləmi övvəlki xoş təbəssümlə otağa göz gəzdirdi, susurdu. Oruc: "Bəlkə indi bu monzillimə şərik çıxmaq istəyir" - deyə düşündü. - "Bəlkə bu psixi sapıntının yeni bir şəkildir, özgonin başına, cvino ornaq çıxmaq".

Pakizə çay gətirdi, Baləminin qabağına qoydu. Baləmi başını qalıtıb Pakizəyə baxmadan:

Sağ ol, bəci. - dedi, - balalaruvun toyunda içək. - Çayından qurtum aldı, otağı bir də əməlli-başlı gözənd keçirəndən sonra:

- Bəli ya, Oruc qədəç, - dedi, - canım səno söyləsin, bu dünya çox interesni dünyadı. Osobı dünyadı, Ətağa cəddi. Canım səno desin, iki həftədi burda yoxdum. İrana getmişdim. Allah-toala səno də qismət eləsin, Məşhədə, imamın ziyarətinə getdim. Bu gün qayıtmışam. Piraxodnan. Orda ohd elədim ki, evə, uşaqların yanına getməkdən qabaq bir səno baş çökim. Niyyətim vardı, niyyət eləmişdim orda. qurban olduğumun qəbri üstündə, hindü niyyətimni deyim səno. Qədəç, gəldim deyim səno ki, halal elədim o bağı səno, day səndən heç bir xahişim, iltimasım yoxdu, iddoam-filan da yoxdu day. Elə bil, ziyarətinə getdiyim o qurban olduğum mono məsləhət elədi ki, Baləmi, ol çök bu işdən, qoy halal xoşları olsun, neçə ki erməni yaşadı, bir şey demədün ki, indi öz musurmanınız yaşayanda nəş morokko salırsan? Qoy kişi cansağlığıyla, rahatlıqla dolansın, sənin də ki,

məşallah öz evin-çəyiyn, oğul-uşağın var. Day olan-otub, keçən-keçib. Bir söz, qədəç, gəldim səno deyim ki, halal xoşun olsun. Yaşə o bağda, kef-damağ içində. Vahid rohmətlik demişkon:

Vahid! Cahanda baqi qalan eşqi mülküdür,
Ondan qalan nə varsa da, vıranodir mono.

Oruc düşünürdü ki, Baləmi indi kəndə gedəcək, hər halda on yaxın zamanda oğlunun itdiyindən duyucək, axtarıb gec-təz meyiti tapacaqlar. Müsibət onda başlanacaq.

Bələmi çayını içib ayağa durdu. Oruc özünə də qərıbə gələnin bir arsızılıqla:

- Otur, - dedi, - hara tolesirsen? Bir stokan da çay iç. Bolko aclığın var?

- Yox, sağ ol, Allah artıq eləsin. Gətirməliyəm. Uşaqlar gözloyir.

- Nəçə uşağın var? - bəlkə bu sualları boşuna vermirdi. Hüseynəğanın qətlinə doxli olmadığını belə təbii suallarla bir daha təsdiq edirdi.

- Demişdim ki, səno, iki oğlum var, bir qızım. Böyüyü Hüseynəğadır, kiçiyi Həsənağa.

Oruc öz-özünə "Hüseynəğa idi" - deyə düşündü, - "daha yoxdur böyüyü, ancaq kiçiyi qalıb".

Baləmi hələ bunu bilmirdi. Gülümsünürdü. Oruc bilirdi, amma Baləminin təbössümünün qarşılığına o da gülümsəməyə çalışırdı.

Bələmi vıdaləşib gətdi. O gəco Oruc səhero qədor yata bilmədi. Səherisi gün - bazar günü də elə bil iynə üstə oturmışdu. Hər telefon zəngindən hürküb daksinirdi. Həy gözloyirdi ki, qapı döyüləcək, gəlib onu aparacaqlar. Amma bütün gün qapını döyən olmadı. İki-üç ohomiyətsiz telefon zənginin də heç bir təhlükəsi yoxdu. Qonşuydu, suyun gəlib-gəlməməsinə soruşurdu, tanışlarıydı, hal-həval tuturdu, kənar bir şəxsdi, nömroni sohv salmışdı. Axşama yaxın Oruc tamam üzlüb öldən düşmüşdü, yatağına uzanıb bir-iki saat mürğələdi, sonra oyanıb öz səherocon yata bilmədi.

Səhor altıda durub duş qəbul elədi, "Filips" dozğahtıyla üzünü qıxdı, bir loğma-piyədo qoydu ağızına, boğazından gətirdi, bir stokan çay içib pay-çərəşə işə gətdi.

Xəstəxanaya çatanada qapının ağızında tanış fiquru gördü. Ofcləyadı, Oruca tərəf gəldi: - Professor, sizo məktub var, - dedi, -

alındoki zorfi uzatdı. Zorfi açıq idi və içində heç nə yoxdu. Oruc Ofelyanın belo sadolövñ konspirasiya fəndlörinə bolod idi. Ofelya səsini qısaraq:

– Bağışla, son allah, – dedi, – o gün golo bilmədim. Ananın toz-yıqı qalxmışdı, nəçə iyno vurdum, qoyub gəlməyə ürok clomdim. Hirsionmison ki?

– Əlbəttə, yox, – dedi Oruc və üroyində sevindi ki, nə yaxşı belo olub, tozə bir problem çıxmayıb ortaya. Sonra yadına düşdü ki, alibisini Ofelyaya da təlqin etməlidir – bəs mən səndən üzr istəmək istəyirdim, – dedi, – təcili işim çıxdı, bağə gedə bilmədim. Nə şənbe, nə bazar. Üroyimə salmışdım, deyirdim indi Ofelya gəlib qapını bağlı görəcəyəm. Yaxşı ki, gəlməmişəm, – yeno də sözüno düzölüş verməli oldu. – əlbəttə, ananın tozəyinin qalxməsi yaxşı deyil. İndi necədir?

– Səhər öləcüdüm, normal idi, – Ofelya pərx kimi gürünürdü. – Deməli, sən də gəlməmişəm. Mən doli də özüno yer tapmırdım ki, nigəran qalacaqsən...

Onların söhbətləri uzanırdı və gəlib keçənlər monalı baxışlarla hər ikisini süzürdü. Əlaqələri güman ki, çoxlarına bellə idi.

Oruc iki-üç pasiyent qəbul edib çəşqinliğinə forqinə varırdı, heç cür fikrini cəmləyə-təpləyə bilmirdi. Assistentino:

– Nədənsə, yaman başım ağrıyır, – görək evə gedəm.

Evo gələn kimi burda halının daha da pis olacağını anladı. Xostəxananın adam çoxluğunda, pasiyentlərin min bir dördü yeno bir az başını qatırdı, burda evin təkliyində - dilsiz-ağızsız Pakizonin varlığı təkliyini, yalqızlığını aradan qaldırmırdı – Oruc daha çox sıxılır, dənirdi. Üroyi dənirdi. Səksəkölüydi. Hər an no iso dohşotli bir şey gözləyirmiş kimi bədöni nərən-nərən gizildüyüdü.

Hadisədən üç gün keçirdi. Niyo bəs Balomi hay-küy qaldırmamışdı. On azı ona görək ki, oğlu ilim-ilim itmişdi. Əgər hay-küy qaldırtsa, milisə xəbər veribse, milis gəc-təz izə düşüb gəlib Orucun bağına çıxacaqdı. Axı şübhəsiz, Hüseynəğə atasının bağ iddiasından xəbərdar idi, elə Orucun üstünə də bu iddialarla gəlmişdi. Moşhədə ziyarətdən sonra Balominin fikrini dəyişdiyini də bilə bilməzdi. Balomi qayıdandan sonra oğluyla görüşməmişdi. Evdə də söhbətlər yəqin ki, çox olub. Balomi Hüseynəğənin məhəz Orucun yanına gedə bilməsi cəhəmləni nəzərdən qaçırmazdı və milisə də bu barədə məlumat verərdi. Və bu zaman iz, şübhəsiz, gətirib Oruca çıxara-

caqdı və Oruca heç olmasa dindirəcəkdilər. Amma bütün bunlar bu gün də, səhər də, bir həftə, bir ay sonra da ola bilərdi. Həm də bir aydan sonra həftəlik adətə üzrə bağə baş çəkəməyirdi, bunun özü də şübhəli görünü bilərdi. Gəc-təz Oruc axır-ələbtə bu bağə gətirməli və o zaman məyiti özü aşkar etməliydi. Çürüməyə başlamış, üfənoti bütün bağə yayılmış məyiti. Aşkar edib özü xəbər verməliydi. O vaxtəcin cinayətin izinə düşməyirdilər, bir ay, on uzağı iki aydan sonra bu cinayətə özü xəbər verməliydi. Əlbəttə, canını açmırdan. Amma bu bir ayı, ay yanımı, iki ayı hər gün üroyinin içini yeyə-yeyə yaşamalıydı. Buna dəzo biləcəkdimi? Qeyri-müəyyonlikdən ağır bir şey yoxdur dünyada. Nəçə deyirlər, “dohşotli sən, sonsuz dohşotdən yaxşıdır”.

Birdən ağılına gəldi ki, telefonu götürüb Balomiyo zəng cəloyə bilər. Telefon nömrəsinə yazdığı kağızı no yaxşı ki, atmamışdı, saxlamışdı. Axtarıb tapdı. Yaxşı, zəng cəlodim, sonra? Nə deyəcəm, no soruşacam? No qədor fikirləşsə də, bir bohanə tapə bilmirdi. Balomiyo nə əlveri vardı, nə səhbəti ola bilərdi? Ağılına gəldi ki, zəng cəloyib əsə bilər. Eşitdiyə səsədən də bir iş çıxmazd ki... Bolko Orucun telefonu ertəq nəzarət altındadır. “Sən də lap vəsvəsənin birisən, vallah”.

Dostoyi qaldırıb nömrəni çevirdi. Az sonra kişi səs eşidildi. Balominin səsidi, tanıdı. Səs səkit və gümrahdı.

– Bəli, bəli, eşidirəm. Kimdir?

Oruc susurdu. Balomi bir də:

– Bəli, əlo, – deyib telefonu əsdi.

Yaxşı, dərli adam səs deyildi səs. Bəs onda Hüseynəğənin yoxluğundan niyə təlaşlanmır. narahət qalmır görəsən?

Axşama fikirləşib bohanə tapdı. Balomiyo telefon edib İrən səfəri haqqında soruşacaqdı, deyəcəyəm ki, bir dostum İrənə gətmək istəyir, səndən bəzi məsləhətlər almaqdı istəyir. Məsələ, o baş-bu baş gedib-gəlməyən xərci no qədor çıxır? Bəş bohanə idi, amma ində düşünüb daha tutarlısını tapmaq halında deyildi.

Axşam 9-da zəng cəlodı. Yeno Balominin özü çıxdı. Oruc həyəcənini boğub:

– Salam, Balomi, – dedi, – həkim Orucdu.

– A... Oruc müəllim, xoş gərdük səni, nə var, nə yox? Səndən nə əcəb belə? – səs gümrahdı, hətta şəndi. Heç bir nigərançılığa yer qalmırdı.

Oruc dostunun İrana sofor etmək niyyoti haqqında uydurmasını danışdı, suallar verdi, cavablar çıştdi və yalnız söhbətin axırına yaxın qorara gəlib:

– Uşaqların necədir? – deyə xəbər aldı.

Balomi:

– Sağ ol, duaçılardırlar, – dedi, – Həsənağa bağda-bostanda olloşib vuruşur, Hüseynağa da Moskva bazarına gül aparıb.

Oruc düşündü ki, yəqin Balomi də başqa kəndçilər kimi parnikdə qorənil yetişdirir və Moskva bazarlarına göndərir. İndi yəqin Hüseynağanı da Moskvada bilirlər, ona görə arxayındırlar, itirib axtırmırlar. Oruc dərək edirdi ki, verəcəyi sual sonralar ona bəha başa gələ bilər, şübhəlor oyadar, amma özünü saxlaya bilmədi, bu təhlükəli sualı da verdi:

– Hüseynağa haçan gedib ki, Moskva?

Balomi:

– Dünən getdi, – deyəndə telefon dostoyi az qala Orucun olinədən düşdü. Tələsik sağollaşib dostoyi yerinə qoydu.

Qorənbə hissələr keçirirdi. Bilmirdi sevinəsin, sevinməsin? Sevinməyə əsası vardı. Balominin bütün ailəsi sağ-salamat idi, onların ailəsinə Orucun heç bir pislili dəyməmişdi. Bəllə öldürdüyü albino (heç ağılna gəlməyib ki, Balomi kimi qarabuğdayı adamın oğlu niyə sapsarı olsun) Hüseynağa deyilmiş. Ögər o adam Hüseynağa olsaydı, ölməmiş (öldüyünə Orucun həkim kimi heç bir şökk-şübhə-həstə tox idi), yaralanmışdısa, sonra özünə gəlib durub evinə getmişdisə, hər halda ölməncül zərbonun ona Oruc tərəfindən vurulduğunu unutmamışdı ki... Deməli, o bağdadı meyit Hüseynağının meyiti deyilmiş. Mən şükür. Amma bəs onda kimin meyiti imiş? Niyə özünü Balominin oğlu Hüseynağa kimi qələmə vermişdi? Bu bağ məsələsini hardan bilirdi? Məqsədi nəydi?

Hüseynağının sağ olmasına nə qədər sevinirdisə, bu müəmmənin sirtı onu bir o qədər həyəcanladırırdı. Kimi öldürüb? Nə səbəbə, nə məqsədlə soxulub o adam Orucun evinə? Hər nə səbəb olursa olsun, hər halda, Oruc adam öldürmüşdü. Ömründə ilk və yeganə dəfə adam öldürməyin sarsıntısı bir yana, bu cinayətin açılması qorxusu, ümumən, bu qorənbə, izahsız olayın vəhimsəsi Orucu osim-əsidirirdi. Həyəcanını, xofunu, qorxunc forziyyəlorini kimləsə paylaşa, kimləsə bölüşə bilirdimi? Heç kəsə!

O gedə do gözünə yuxu gətmədi və səhər üzünü qıraxkən güzgüdən ona baxan qapırmızı qızarmış batıq gözlori, gözlorin altındakı qara halolori, sapsarı saralmış sifoti görəndə bildi ki, dənə bəlo bir gecəni yaşamağa tabi-təqəti qalmayıb. Bu halda işə də gedə bilməzdi. Pakizo do gec-tez onun halını başa düşəcəkdə, hələ başa düşməyib. (Hələ ki, "yaman başım ağrıyır" – deyə canını qurtarırdı, hokim çağırmaqdan imtina edirdi və yaləndan başağrısı həbləri atırdı.)

Üç gecənin yuxusuzluğu Orucu həlsizləşdirmiş, beynini yormuş, osoblorini pozmuşdusa da, hər halda, düşüncələrini, atmaq istədiyini addımları müəyyən bir montaj əsasında düzməyə çalışırdı. Aydınirdi ki, öldürdüyü adam Balominin oğlu deyildi və ümumiyyətlə, o ailəyə doxli yoxdu. Deməli, şəxsi-qorəzlik, düşmənçilik motivləri aradan qalxır. Hüseynağa öldürüləydi, şübhəsiz, Balomi Orucu günahlandırma bilirdi, hər vətəhlə ondan qisas almağa çalışardı. Öldürülən isə naməlum bir şəxsdi. Əlbəttə, bu cinayəti də Oruc boynuna almamalıydı. Amma onun açılmasını aylaqla gözləyə do bilməzdi. Bolko albino sorsorinin biridir, heç kəs, heç bir vaxt onu itirib axtırmayacaq...

Amma axı yay mövsümü gəlirdi, istilər düşəcəkdə, tən doyo-cəkdi, onsuz da gec-tez bağa gətəməli olacaqdılar və o zaman bu cinayət daha mürdələr, iyərənc şəkildə üzə çıxacaqdı. Meyiti yarıb öldürülmə tarixini də təqribi təyin edə bilərlər və o zaman bir şübhəyə də düşərlər ki, necə olub Oruc iki-üç aydır bağa gətirmir. Axı onun hər həftə, ya iki həftədən bir bağa gətdiyini çox adam bilirdi... hələ Pakizo da bilirdi, dostları da bilirdi... Hələ Ofelya bir yana dursun. Ofelyayla uzun müddət görüşəndə imtina etməyirdi, bu da tozo problemlər çıxaraçaqdı.

Yox, ha tərəfdən baxırsan bax, məsələni uzatmaq olmaz. Elə günün bu günə bağa gətəməlidir, meyiti "aşkar etməlidir", dərhal milisə xəbər verməlidir. İşin içindən quru çıxmaq üçün birçə şey lazımdır – özünü itirməmək, özünü ələ almaq, bütün iradəni toplayıb özünü sakit və şax tutmaq. Yəni tamamilə günəhsiz, təqsirsiz kimi. Sarsıntıdan həyəcanlandıqı, özünü bir az itirdiyi isə tobbi görünəcəkdir – gəlib öz evində kiminsə meyitini görərsən – əlbəttə, həyəcanlanacaq, sarsılacaqsa, özünü itirəcəksən.

Yox, mütləq elə bu gün gətəməlidir. Bu qeyri-müəyyənliyə bir son qoymaq lazımdır. Pakizoyə do bir şey demək lazım deyil. Gedib sayıdandan sonra hər şeyi ona danışar. Əlbəttə, milisə danışacağı şəkildə. O versiyanı. Niyə möhz bu günə bağa gətdiyinə bir həvəni

tapar. "Maşına tozo tokor alıb bağda qoymuşdum, – deyör, doğrudan da, belo idi – onun dalınca getmişdim". Yuxarı otağa çıxdım ki, ordan kaset götürüm. Onda gördüm..." və s. və i. a.

Soyuq, külöklü bir gündü. Bağa yaxınlaşdıca yağış da çisələməyə başladı. Maşını içəri salmadı, dalanda saxladı. Hoyoto keçdi. Ətrafa göz gozdirdi. Heç bir dəyişiklik yoxdu. Hor şey homişöki kimi idi. Tut ağacı, əncir ağacları, bağın üstündən keçən yüksök çörəyanlı elektrik xətləri, quyu, hovuz, meynələr, qaraj, sauna, iki-mərtəbəli ev. Birinci mərtəbənin qapısını açmadı. İkinci mərtəbəyə qalxdı, cıvnaa çıxdı, otaq qapısına yanaşdı.

Otaq qapısının üstündə yeno açar vardı. Orucun gözlləri bəröldi, axı bu üçüncü açarı quyuya atmışdı, ya bəlko bu üçüncü yox, dördüncü açarmış. Açar öz-özünə dönmöyö başladı, axıracan döndü, dayandı. İndi qapı açıldı.

Onsuz da şiddətlə döyünən üröyü az qala sıçrayıb köksündən çıxacaqdı. Qapını aralayıb içəri girəndə isə üröyü, elə bil, birdən-birə dayandı. Sanki qopub düşöcökdü.

Orucun gözlləri qaraldı, başı çöllöndü, az qala qoşş edöcökdü. Bütün iradəsini toplamağa, başını itirmömöyö çalışdı.

Otağın döşömosində nə qan izlləri vardı, nə qanlı bel, nə albinosun meyiti. Albinos – tobii ki, meyiti yox, özü, hom də sappasağ çarpayının üstündə uzanmışdı. Alnunda, başında, gicgahında yara, çapıq, qan izlləri-filan yoxdu. Orucu görüb tolosmodon tənbel-tənbel əyağa durdu.

Oruc:

- Sonson? – dedi, – yeno burdasan?

Albinos:

- Monəm, – dedi, – Hüseynağa. Baləminin böyük oğlu. Babamın, atamın cıvnaa gəlmişəm.

Oruc bu sözləri artıq bir dəfö də çşitmişdi, yenidən cıvnaa tək-rarını çşidirdi. Hüseynağanın – əgər bu, doğrudan da, Hüseynağa idisö – baxışı, hərəkətləri də cıvnaa oğnükülörün tək-rarı idi. Ən döşötlisi o idi ki, Oruc hadisələrin necö çöröyan edöcöyünü də bilirdi. Fəhmlü duymuşdu bunu və hadisələrin bu sayaq gödişinin heç cür qarşısını almaq mümkün deyildi – bunu da bilirdi.

Danıqan, elə bil, Oruc deyildi, elə bil, kimsö onun sosisyö dörd gün bundan qabaqkı sözləri cıvnaa tək-rar edirdi:

- İti burdan, çıx get. – Oruc özü, öz xoşuyyla yalmız bir yeni cümölə əlavə etdi, – mənə qana salma.

Hüseynağa – oğör bu oyduşö – lal-dinməz durub dayanmışdı. Hərəkətsizdi, gözllərini dö Orucun üzünö zillömişdi və Oruc da qurulu maşın kimi oğnükü sözlərini birca-birca tək-rar edirdi: "Burani mon tikdimişəm... Bağlar idarəsi... atan da yanıma gəlmişdi..."

Albinos susurdu. Hey susurdu. Döşötlü doqiqə, döşötlü hadisö süröt qatırı kimi yaxınlaşır, anbaan yaxınlaşır, hardansa axıb onları üstünö gəlirdi.

Oruc çarpayının altına baxmamaq üçün gözllərini qaçırırdı, çünki çarpayının altında nə olduğunu bilirdi və çarpayının altındakı belin bir neçə saniyödən sonra çöröyan edöcök daləşdə nə röl oynaya-cağını da bilirdi. Döşötlü sonluğa bir neçö an qalırdı və vaxt yetəndö Hüseynağa çarpayının altından beli çıxarıb Oruca hücum etdi. Oruc bu hücmdən qorxmurdu, çünki noticəsini bilirdi, bilirdi ki, ona, Oruca heç bir şey olmayacaq. Amma bu hadisöni bildiyi üçün qor-xurdu, hom dö bilirdi ki, istosö dö, istomosö dö qarşısındakı gənci – kim olur olsun, fərqi yoxdur – öldürməli olacaq.

Bir az süpürölşödlör, belin sapından yapışıb hərəsi bir tərəfö çökdü, amma moqam gələndə bel Orucun olındö idi və albinos Oruca yumruq ilişdirəndə Oruc da beli onun topösini endirdi. Albinos yero sənildi. Qan da cıvnaa oğnükü kimi adyalın üstünö sıçradı, bilirdi, yero axdı.

Oruc otaqdan çıxdı, dösmal çıxarıb barmaq izllərini silmədi bu döfö. Bunun heç bir monası yoxdu. Artıq heç bir şey haqqında düşünö, heç bir montiqi noticəyö gələ bilmirdi. Pəşö təcübəşiyölə bağlı on qoribo, on izahsız psixi sapıntılar yada saldı. Deqiq bilirdi ki, doli olmayıb, beyni pozulmayıb. Amma bu izahsız olayların mən-tiqi ardıcılığında da baş açə bilmirdi. Haçansa hardasa oxuduğu yanfantistik bir forziyöyünü xatırladı – bəzən insan föhmlö gələ-cəkdə baş veröcök hadisəni öncöndən on oyanı şökildö duya, görö, yaşaya bilir. Bəlko bu elə homin qoribo hadisələrdən biridir. Bu gün, indicö baş vermış hadisöni dörd gün bundan qabaq belö aydınca, oyanı şökildö görüb, yaşayıb. Deməli, ö gün baş vcrən cinayöt xoyalı imiş, təsəvvür imiş... Eloyşö, bəlko bugünkü cinayöt də cıvni cür xoyalidir, təsəvvürdür...

O da yadına düşdü ki, xəstələrdən – pasiyentlərdən biri onu xəbərdir etmişdi – emmən ö bağı tilsimlöyib, yeni cıvni divarlarına zöhörlü maddələr hopdurub. Bəlko bu doli sayıqlamalarında bir höqiqöt varmış – qalyutsinogen maddələr mövcuddur axı... Onların beynö təsiri də elmo mölumdür. Ümmün, bu sən illörin hadisələrini hamı-mızın beynlərini az, ya çox dorocodö çşdırmayıbmı, sapdırma-

yıbmı, möhvərindən çıxarmayıbmı? Bir də axı kim deyib ki, insan təbiətin bütün sirlərindən, əfsunlarından agahdır. Dünyanın o qədər açılmamış sirri, tilsimləri var ki... otağa tərəf boylandı – bu da onlardan biri.

Pilləkənə aşağı endi. Külək güclənmiş, yağış şiddətlənmişdi. Bir an Oruca cəldi ki, bağda nə isə başqa bir iş də olub və bu iş son dərəcə vacibdir, onun həyatı əhəmiyyəti var – bu Orucun həyat və ölüm məsələsidir.

Amma bunun nə olduğunu, nədən ibarət olduğunu heç cür təyin edə bilmirdi. Nə qədər say-odirdisə, heç cür təyin edə bilmirdi, başa düşə bilmirdi.

Başə düşə biləcəyi an gələndə isə artıq gec idi – beləcə sonacın nə baş verdiyini dərk etmədi...

• • •

Küləyin gücündən yüksək cərəyanlı elektrik xətti qırılıb hətəyə düşmüşdü. Hətəyə yağışdan yamyaş idi. Çardaq altındakı eyvan qupquruydu.

Oruc birinci mərtəbənin eyvanından yamyaş torpağa ayaq basan an yanib kösövə döndü.

• • •

Orucun meyitini ölümündən iki gün sonra aşkar etdilər. Mühüm məsələ irə vardı. Oruc evdə, işdə olmadığından təbii ki, dalınca başa adam göndərdilər. Dalınca gələn Mehdimin sürücüsü idi.

Mehdimin sürücüsü qapının ağzında Orucun məşinını gördü, darvazanı xeyli döydü, açılmayanda barını aşib hətəyə düşdü. Hətəyə indi qupquruydu və Mehdi yerə sərilməmiş qapqara cəsədin Oruc olduğunu əvvəl-əvvəl heç başa düşmədi. Sonra başa düşdü, amma ölümünün, illah da belə qapqara qaralması sənə səbəbini yənə də anlaya bilmirdi. Hər nəyə xəbər elədi, gələn Orucun meyitini şəhərə apardılar.

Qəzətlərdə nekroloq çıxdı, mətəm mərasimi xəstəxanalarında keçirildi. İkinci fəxri xiyabanda dəfn etdilər. Dəfndə ailə üzvləri (oğlu da uçub gəlmişdi), dostları, iş yoldaşları, qohumları, qonşuları, tanışları iştirak etdirdi. Ofelya bir bucağa çəkilib xırsın-xırsın ağlayırdı. Baləmi də iki oğluyla – Hüseynağa və Həsənağayla – qəbir-üstünöcən getdilər.

4 yanvar 1993, Bakı

ÇİNGİZ HÜSEYNOV

(1929)

Görkəmli yazıçı və ədəbiyyatşünas Çingiz Hüseynov 1929-cu il aprel ayının 20-də Bakı şəhərində doğulmuşdur. Burada orta məktəbi bitirdikdən sonra ADU-nun filologiya fakültəsinə daxil olmuş, ikinci kursda Moskva Dövlət Universitetinə dəyişilmiş. oranı qurtarmışdır. SSRİ EA Şərqşünaslıq İnstitutunun aspiranturasında təhsil almış. namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmişdir.

Əmək fəaliyyətinə aspiranturamı bitirdikdən sonra – 1955-ci ildə SSRİ Yazıçılar İttifaqında milli ədəbiyyatlar üzrə məsləhətçi kimi başlamış, sonra İctimai Elmlər Akademiyasında çalışmışdır.

Ədəbi fəaliyyəti XX əsrin 50-ci illərində başlamış, nasir və tanqidçi kimi şöhrətlənmişdir. Onun "Ləblüdlük", "Fətəli Fətəli", "Novruzqulu", "Məhəmməd, Məhəmməd, Məhəmməd", "Ailə gizliləri" kimi roman və povestləri məşhurdur.

Yazıcının bədii özünəməxsusluğunu əks etdirən "Adalar" hekayəsi onun eyni adlı kitabından (Bakı, Gənclik, 1980) götürülmüşdür.

ADALAR

Anam Məxfirət Məlikəmməd qızının unudulmaz xatirəsinə

İlk səs – çığırtı... Hamıya məlum heqiqətdir – doğulanı çığırtı: mənəm də, sənəm də. Deyir, ay camaat, ay dünya, gəlmişəm, səsimdən mənə tənəyin. Daha nələr gizləni? Yaz, yoz, poz, yeno yaz – uydurma məharəti: nə bilən var, nə deyən-dənışən.

İlk göz yaşları nə monim yadımdadır, nə də sənəm. Amma deyirlər ki, yumulu gözələrdən axıb çığırtını yuyan bu göz yaşları çay suyu kimi şirindir, sonralar dəniz suyu kimi acılaşı.

İlk gülüş... Bu da yadımdadır deyil. Amma deyirlər ki, çox da deyirlər?! Qara buludlardan gözələnilmədən boylanan günəş kimi, göz yaşlarından doğulan gülüş homin ilk gülüşlərdəndir: hələ dodaq-

lar özük-üzük, gözlərdə isə gülüş gılgıclımları... Tolxoyo, oyunbaza, mozali sözo – hansı gülüş ilkindir?

Nə vaxtdan yadımdayam?

Düşün, fikrə get, ümidlən ki, bəlkə yuxuda gördün, – yox, yadıma gəlmir: qədimdən-qədim tarixim, qeyri-adi dövrüm, ofsanəvi zəmanə, bəlkə də heç olmayıb... Yaddaşında xırda, işiltılı adalar, otfar isə boşluq, qaranlıq, hansı ada övvləkdir, on yaxındır.

Beş? Hə, deyəsən beş yaşındayam.

Əmioğlum Ənvərlə qaçıraq. Elə qaçıraq ki, dayananda üzümüz istidən yanır, qaynar tər dodacağımızı qəynodir, sanki üroyimiz elə bu dəqiqə ağzımızdan çıxıb şappıltı ilə yərə dəyəcək, qənbər kimi. Otağımızdan qızıl qülləsi görünən Aleksandr Nevski baş kilsəsinin şiş uclu, oxvanı domir milləri arasından çıxıb üzüyuxarı qaçıraq... İndi nə əmioğlum sağdır, nə həmin hasar durur, nə də baş kilə var: dəniz uddu, qaynar alov ərıtdi, zəmanə yıxdı.

Qaçıraq... Və ilk dəfədir ki, mən təkəə özüm enli qozbel küçədə-yəm. Boylanmadan, – indicə tutacaqlar! – qaçıraq. Əmioğlumla kiləə bağında oymində ağ paltar, başında qırmızı lənt olan göygöz bir qız tutub saxlamışdıq, mən bir yanağında öpürəm, əmioğlum o biri yanağında, qız isə hərəkətsiz durub çığır, haray qoparı: "Maaaa..." Bıqlı kişi hasarın o tərəfində qaldı, millər qoymadı ki, bizə tutsun. Hasar arxadadır. Hey qaçıraq. Evə! Hoyətimizə!.. İri, göy, yumru-yumru qənbərlər yadımdadır... Əmioğlum məni ötdü, tını burulub gözəndi. Tez ol, tez!.. Uca, domir qapılar, daş pillələr, aynabənd... "Nə olub, nə xəbərdir? Bir dayan!.." Sonra isə – yaddaş uçurumu.

Bəlkə başqadır ilk yadda qalmağım?

Həmin baş kilsənin həyətı. Çəmənlık, gömgöy tər ot mən boydadır, mənəndə də uca. Atam kəndəndə gəlib, quzu gətirib, quzunu tozlu səhərin çəmənlık adasında otarıram. Quzu tələsmədən, – bir özüdür, bir çəməndir, bir də mən, – otu xırda-xırda qəparıb yeyir, ağ dənli, yumruqözlü, alnı təpəl quzu... Nə kəsildiyi yadımdadır, nə dadı – uçurum!..

Yox, deyəsən ilk-əvvəl bu yadımdadır: qonşumuz oğlunu əzizləyir, sinəsində oturdub söyüş söyməyi öyrədir. "Ay sənin dilinə qurban!" – deyir. – "Söy kimi istəyirsən!.. Məni?!" Söy, dilinə qurban! Lap mənim özümü də söy!.. İsti gündür, məni və oğlunu gəzməyə aparır, şəklimizi çəkərmək istəyir. Dar otaqda, qaranlıqda

şəklimizi çəkirlər: oğlunun damağında uzun papiros, lap omollisindən, mənim olimdə isə kibrit, guya yandırırım, o da çökür; papiros da yalan, kibrit də, təkəə şəkil hoqiqətdir. Bir də ata, çünki sağdır, oğul isə – qayıtmaz dünyəsində...

Bolkə də bu deyil, budur: pətfon çalınır. Çalanlar elə bil yəşiyin içində oturub çalılar, üzə çıxsalar inanaram, çünki təcübə nə olduğunu bilmirəm – xoruz belində bostan okən cırdandan əz çitməmişəm. Məni kətıl üstündə oturdublar, ayaqlarım nənki yərə, heç kətılın iki ayağını birləşdirən tiro çatmır. Milis otağında yəm, üçüncü şöbə... Milis idarəsi və pətfon!.. Mənim, bir də kişilər – ucaboy, enlikürək böyüklər... Atam tez-tez deyirdi, mən onun sözlərini anlamırdım: "Mən fohlo-kondli milisiyəm!" Pətfon lozginka çalırdı, kişilər də burada – milis rəisinin dansıql, kiçik otağında atılıb-düşür, yeyin-yeyin oynayırdılar. Aşıрма qayıqlar cırdıyır, qalife şalvarlar daha da qabarmış, par-par parıldayan çəkmələr otfarə işıq saçır. Atam oynamağı xoşlayır, oynamaqdan doymur, pətfon da hey çalır, yorulmaq bilmirdi... Atam hordən ayağının bəməndə oynayıyır, qolları havanı qılnc kimi kəsib-dəğrayır... Həmin bu lozginkinə bəzən əşidirəm, çox nadir hallarda; o vaxtdan sanki osrlər kətıb, bəlkə yadımda qalan heç olmayıb, xəyaldır?.. Lozginka və oynayan kişilər!.. Əksəriyyəti, atam kimi, kənddən gəlib, kəndüllü, "fohlo-kondli" milis libasını geyib, edokliklorinə qolbon inanır və inandığını ələyirlər... Dodaqlarda, sifotlorə, gözlərdə sevinc, gülüş... Xoş çığırtilar, şənsəslər... Gözüm kişilərdədir!.. Onların arxasında dünyanı işıqlı görürəm və heç kəmdən, heç nədən qorxum yoxdur. Oynayan kişilər!.. Tonəffüs idimi, bayram idimi?.. Təkəə bu danışdığım yadımdadır – kişilərin rəqsı... Kişilər... Onların yaşı nə idi ki? İyirmi, uzaq başı otuz... Mənim indiki yaşımдан çox-çox az... Məndən çox-çox cavan idilər o zamankı oynayan kişilər... Amma yadımda nohong qalıblar, ucaboy enlikürək kişilər.

Bolkə bu da deyil ilk yadımda qalan?

Bos ilk nə idi?

Birini danışdım, o birisindən dedim, amma duyuram: nə odur, nə budur, nə də üçüncüsü... İlk yadımda qalanı qovmağa çalıtdım – olmadı ki, olmadı! Amma danışsam, heç kim inanmaz, deyirlər: "Ota bilmez! Uydurmadır!.." Hoqiqətdən: bu "ilkim" qeyri-təbii bir haldır, doğumdan əvvəl yadda qalmaq kimi bir şeydir – desəm, güllərlər.

Amma danışacağam. Qoy inanan inansın, inanmayan çiyninlorini çökib gülümsəsin, heç üstünü vurmaşın. Axı xırda cizgilərə qəder yadımdadır!.. Anam moni gündüz asma nənnidə yatırdı, özü isə irigövdəli, qara tut ağacının kölgəsində yerə sərilmiş xalçanın üstündə uzandı. Birdən yuxudan oyanıb mənə nənnidə görmədi, tez qalxdı. "Vaxsey!.." Mən nənnidən yerə düşüb qum yeyirdim. Quman dadı indi də yadımdadır: duzsuz, dadsız, yeyilmir ki, yeyilmir – xırçıl-dayır, donə-donə yığılıb ağzıda qalır, dişlər arasında... yox, hələ dişlərin çıxmasına xeyli var, bütöv bir tarixi əsr keçməliyəm – sürünə-sürünə, yıxıla-yıxıla, dilim söz tuta-tuta...

Yadımda qalan adalar...

İlk, birinci, əvvəlki...

İndiyə qədərki – başlangıç idi, əsas mətləb isə irəlidedir.

II

Yadımda qalan ilk sevincim...

Düşün, düşün!..

Bəlkə budur:

Mən Pirsağı bağındayam.

Evin dal tərəfində divara yapışmış qum təpəsi; bu qumu Abşeronda tez-tez əsən şimal küləyi gətirib, divar dibinə yığa-yığa təpə düzəldib.

Biz damdan təpəyə hoppanıb tomiz quma yıxılırdıq, quma batırıq.

Birdən elə bil kim isə dedi: "Anam gəlir!"

Əslində heç kim bir söz demədi, ürəyimə damdı.

Anam istirahət evindən gəlirdi.

Onun ilk və sonuncu istirahəti.

Qum təpəsindən ayağımı güclü çəko-çəko tilsimdən qurtaranlar kimi tələsə-tələsə çıxdım və ayaqyalın, ılıq toza bata-bata yumşaq, sakit kond küçəsi ilə yüyürdüm.

Küçənin lay-lay tozundan ayaqlarıma dözəcəm ağırtılı pərdə çökdü, elə bil toz bataqlığıdır, küçəni toza bürüyə-bürüyə hey yüyürürəm, elə qaçıram ki, ox da atsan çamaş, – axı üzünü çoxdan – bir aydan bəri görmədiyim anamı qarşılamağa tələsirəm.

Uzaqdan yalnız anamın sifətini görürəm.

Üzünü gülüş yayılıb, axı o da sevinir – ayrı cür ola bilirmi?..

– Budur – anam!

Qaç-a qaça qucağına hoppanıram, məni tutur, başına basır, qucağında aparır, – sağlam, güclü, ön öziz... Yegano. Əvəzolunmaz. Mənim...

Bəlkə...

Yox, deyəsən, ilk sevincim yalnız budur...

Amma yox, biri də yadıma düşdü: odumu ilk sevincim, bumu?..

Xalam – mənim cəld, qoçaq, dilli-dilavər xalam məni arabaçıya tapşırırdı.

Kənddən şəhərə gəlirəm. Mən və arabaçı.

Araba hey gedir, axşam düşür, biz isə hələ də yoldayıq, mənzilə çata bilmirik.

Əvvəl qumlu-tozlu yolla gedirik, sonra daş yola çıxırıq, bizi dalbada elektrik qatarları ötür... Arxadan goldiyini eşidirik, qulağımıza dalğa-dalğa dolan uzun fit verib ox kimi keçir, ətrafa istilik yaya-yaya... Biz isə hey yol gedirik. Yaxında-uzaqda vışkalar görünür, ətrafa neft iyi yayılıb – mənim uşaqlığımın, mənim bütün həyatımın qanına keçmiş, canıma hopmuş neftin iyi, nöyüt qoxusu: bu qoxuda – yollarım, doğma şəhərim, doniz və məni keçmişimə, doğma yurduma bağlayan min-min tellər.

– Budur, təpə, buradan qənbər yolu başlanır. Buradan, bu hündürlükdən şəhər görünür, çıraqlar içində, ev-ev, mülk-mülk. Az qalib, çatmışıq...

Artıq şəhərdəyik.

Arabaçı arabanı birbaşa küçəmizə sürür.

"Evinizi taparsan?" – soruşur. Üzü qapqaradır, tüklü-saqqallı.

Qapqara gözlerini mənə, "şəhər uşağı"na dikib, deyəsən gülümsünür.

Bu nə sözdür? Nəce yəni taparsan?! Odur – evimiz də, küçəmiz də, həyətimiz də.

Mən arabadan düşürəm və vidalaşmadan uzaqlaşırım. "Bos çox sağ olun han?!" – soruşur. Mən isə artıq həyotimizin dəmir qapılarından keçib civimizə tələsirəm. Bağ! da çoxdan unutmuşam, yolu da, arabaçını da... Evimizə! Çoxdan bəri qoyub getdiyim evimizə!.. Qapılar!..

Bir anlığa dayandım, ikinci mərtəbəmizə baxdım – otaqlarımızın hamısında işıq yarırdı. Balkonumda da işıq içindəydi. Tərtəmiş silinmiş şüşəsi par-par parlıdayır, qaynar elektrik lampaları ətrafa gur-gur, bol-bol işıq saçır. Bu işıqda o qədr istilik, doğmalıq, sevinc var idi ki!.. Birco söz: evimiz!

Hamı sağ idi – atam da, anam da... Gənc, sağlam, güclü... Xoşbəxtlər, bəxtəvərlər... Yaxınlaşan, evin kəndərində duran müharibədən xəbərsiz... İşığı söndürən müharibədən... Bəlkə də duyurlar, bilirlər, bəlkə mənə indi clə gəlir ki, bilmirdilər... Amma başqa faciədən həqiqətən xəbərsiz idilər, bilmirdilər ki, yaşamalanna çox az vaxt buraxılıb.

Bu işıq isə hey yanır və yanır, ilk sevinc işığı.

Kim bilir, nə qədər yanacaq, axı mənim, yalnız və yalnız mənim işığıdır, ilk və əbədi... Bu sözlün mənasını indiye qədər dərk etmirdim, indi-indi yavaş-yavaş dərk etməyə başlamışam... və yanıldığıma zərrəcə şübhəm yoxdur.

III

Yadımda qalan ilk kədərim...

Həç yada salmağa chtiyyac yoxdur.

Çığırtı!

Qonşu qızın çığırtısı!

Eyvanimızın o ucunda yaşayan və anadangəlmə iki ayağından topal, mənim yaşdım, indi isə boyca məni ötüb-keçən beş oğul anası qonşu qızın çığırtısı!..

Bakının qızmar avqust günü idi. Qapılar, pəncərələr – həm cývana açılan, həm də küçüyə – taybatay, açıq. Ümidimiz buludsuz, rəhmsiz göyədir – ay soma, ay təbiət, – deyə yalvarırıq, – bəlkə azca da olsa yeləbənzər, küləkvari nofəslə bu durgun, alov dolu havanı tərpədəsən?..

Qız clə qışqırırdı ki!.. Telefon təkə onlardadır və yalnız qonşularımız qızın çığırtısına səbəb olan bu faciəni ilk əvvəl eşidə bilirdilər. Və qız eşitdi! Və eşidib inanmadı, amma çığırtı, eşitdiyini söz qışqırtıya qarışdı, qışqırtı içində təkrar olundu.

Və bu təkə sözdən mən qurudum, ayaqlarım yerə mışlandı.

Ağardım, ürəyim soyudu, sanki nazik bir sapdan asıldı.

Qonşum eşitdiyinə qışqırdı. Bu xəbər dünyada hamıdan çox, hamıdan əvvəl yalnız və yalnız mənə aiddir, mən çığurmalıyam, mən bağırmalıyam.

“Öldü?!”

Anam öldü

Mənə clə gəlir ki, mən hələ indi-indi yaşayıram, hələ həyatımın əsas illəri irəliddir, hələ ömür uzanacaq... Anam isə mənim indikimdən də az yaşadı, çox-çox az.

IV

Məndə baş qaldıran ilk qorxaqlıq...

– Mən onu – bu qorxaqlığı, həç vaxt unutmuram. İstəsəm də unuda bilmirəm...

Xalamın gözləri qızarmışdı, səsi kallaşmış, clə bil dərin quyudan gəlirdi.

Məni çağırıb dedi:

– Get xostəxanaya! Anan səni görmək istəyir!

Mən bilirdim, eşitmişdim ki, dünya anamı palatadan çıxarıblar, çarpayısını xostəxanada dəhlizin bir küncünə sürüyüblər ki, o biri xostələr ölən adamı görməsinlər...

Xalamın sözlərində mən: “Anan ölür, get ananla vidalaş!” eşitdim.

Və getmədim.

Getmədim!

Qorxdum!

Ölən adamı görməyə qorxdum.

Pəncəsi iti, eli sümüklü görürdüm mən onu, bu ölümü. Yapışsa – buraxmaz.

Bu ölüm indi anamın ətrafında fırlanır, anamın yanındadır – həm rühdür, həm ötlü-sümüklü canlı.

Getməyəcəyəm!

Durdum – və yerimdən tərpənmədim.

Daş kimi susdum, qaya kimi lal oldum.

Birdən o (kim “o”? Ölümünü? Anamımı?.. “Hom “o”, həm də “o”.

Çünki “onlar” mənim qorxumda birləşmiş) yaxamdan yapışdı?! Birdən mənə: “Sən də gedək” – dedi?!

İstəmirəm!

Getməyəcəyəm!

Bəli, qorxuram!!!

Küt, həyvanı qorxu!

Daş dövrü...

İlk qayğım...

Birillik ömür sürdü, monim bu ilk qayğım...

Küçəmizin yoxuşu anama əziyyət verməyə başladı, işdən sonra təbəşinə qalxa bilmirdi.

Bir də – qaranlıq.

Küçələr axşamdan zülmət içində batır – işıq gözögörünməz olub, gizləlib, çünki müharibədir.

Qaranlıq küçə təhlükəsiz deyil, vəhimo də basa bilər – çünki müharibədir... Ən əsas isə – ürok, ürəyin gündən-günə şiddətlənən xəstəliyi. Anamla yanaşı gedəndə ürəyinin döyüntüsünü eşidirəm; monə elə gəlir ki, anamın ürəyini hətta görürəm: yekəlib, sinəyə sığmır və təmiz havaya möhtacdır, havası çatmışır, qanı bədəndə qovub dolandıрмаğa gücü qalmayıb, az qala ürok dayanacaq və partlayacaq... Köks də darlıq edir, ürəyi sıxır, ürok bu köksə sığmışır ki, sığmışır!..

Anam, mama işlədiyi doğum evindən çıxanda mən onu qapıda qarşılayıram. Qolumdan yapışib, monə arxalanıb, yavaş-yavaş gedirik. Əvvəl daşından belə yod iyi gələn doğum evi binasını və kiçik bağçasını əhatə edən domir hasanın böyründən keçirik, tinə çatıb dənşəq Basın küçəsində tramvaya minirik və bu üç nömrəli tramvay bizi gətirib səs-küylü, tozlu-torpaqlı Bazar küçəsində düşürür.

Və bütün çətinliklər tramvaydan sonradır: küçəmizin yoxuşu.

Ağır-ağır, asta-asta üzüyuxarı qalxırıq. Kor pəncərəli, birmərtəbəli evlərin arası ilə. Küçə dardır. Divara toxuna-toxuna, divardan tuta-tuta bir tin keçdik. Qədim ikimərtəbəli evin qapısında anam ayaq saxlayır. Zülmət gecədə onun göyərən, rəngini itirən dodaqlarını sanki görürəm. Nə isə demək istəyir, nəfəsi çatmır ki, sözləri itələsin, cələ çıxartsin. Ələcsiz qalıb başını aşağı salır, əlini evin ovulmuş, küləkdən-zamandan çopurlaşmış divarına yapışdırır, mon də yanında durmuşam, azca geri çökülmişəm ki, havası bol olsun, monim yaxınlığı mənə danxındırmasın, ürəyini sıxmasın... Ürəyinin döyüntüsünü də aydın eşidirəm... Az qala ağzından çıxıb düşəcəkdir... Amma daha çatmışıq, evimizə çatmağa bircə tin var. Anam başını aşağı salır, hiss edirəm ki, özünü danlayır, ürəyini ürokləndirir, ürəyinə ürok-dırək verir, ona keçmişyi xatırladır: "Axı, sən belə deyildin, ay ürok!" – deyir. – "Axı bir zamanlar sən bu yoxuşu bir-

nəfəsə qalxardın, indi nə olub sənə, ay ürok? Məni niyə belə incidirsən, axı monim günahım nədir, ay ürok!" Danlayır, amma fikri artıq bu yoxuşda deyil, – pilləkondodir, ikinci mərtəbəyə qalxan pillələrdə!.. Eybi yoxdur, – anama deyirəm, – onu da keçərik, heç danxma, tək evimizə çətaq!..

Yenə yavaş-yavaş, asta-asta gedirik. Mən qəsdən bir addım geridə dururam, qəsdən addımlarımı yavaşdırıram ki, o da tolosmasın, elə bilsin ki, mən də yorulmuşam, elə bilsin ki, tələsən yalnız özündür, ayaq saxlayıb bir az dincələ bilər, nə xəbərdir, niyə tələsir?..

İkinci və sonuncu küçəni keçirik, budur – küçəmiz!.. Divarı dəmiri, daşları çəhrayı, rəngi qaranlıqda belə görünən evimiz, uca, dəmiri alaqaqımız, – Bakıda nə çox dəmir var: qapılar, hasarlar, pəncərə dəmirləri!.. Bu qapıdan pillələrə qədərki yol, yəni həyətin içi, o qodor da rahat-hamar deyil, qorxuludur, adam yıxan çökəkləri, təhlükəli döngə – uçurulan var, odur ki, tələsmək lazım deyil, ayaqlarını çiyatla at... Amma mən bu qısa yolun bütün sirlərinə bələdəm, gözüyumulu keçərəm, biliyəm ki, harada addımım uzun, harada isə qısa olmalıdır bax burası çökəkdir, burada isə zirzəmiyə gedən pilləkən var, ağzına daş qoyublar ki, yıxılan olmasın; bura su süzülüb, çünki krani bərk bağlamayıblar, ax, bizim bu kranımız! Addayıb keçmək lazımdır: burada isə azca sağa dönmək, çünki tənəcik var, sonra isə – sola və iki addım sayıb əlini uzat – olin pilləkən möhəcçəsinə toxunacaq... Amma pilləkənə hələ xeyli var: həyətdəki yeraltı su yollunadan domir qapağı azca diki, onu elə keçmək lazımdır ki, ayaq ilişməsin...

Budur, nəhayət, pilləkən möhəcçəsi. Anam bu tirdən yapışır və yenə dayanır, tez-tez nəfəs alır, sanki qüvvə toplayır. Otuz daş pillə! Son hücum!.. Düz otuz! Nə az, nə çox... Daşların ortası xürcüçürdür, bizim addımlarımız, bizdən əvvəlkilərin addımları ilboil, günbögün bu daşları yalaya-yalaya, sürto-sürto ovub...

Evdə anam özünə tez gəlirdi, axı evdir!.. Xoşladığı üstü meşin "kuşetkaya" oturub, gözlerini azca yumar, dincələrdi; ayaqlarından ağırılıq çökülür, bütün bədəni ürəyə xidmət edirdi ki, ürok toxtasın, köksü vurub dağıtmısan... Qabırğalar incə, dənisi də kağız kimi nazik, açıq şabalıdı rəngdə, azca osmar, monimki kimi.

Ürok neylosin – ürəyə şifə hava lazımdır, şifə lazımdır...

Məgər təkə bunlarımı?..

İlk acığım.

İndi də – kütloşə də, azca soyusa da – keçməyib mənim ilk acığım, bəlkə indi heç acıq deyil, yalnız düşüncüdür? İnsan zəifliyi bərdə acıgabənzər duyğudur? Hissidir?..

Hər dərin anamın dayısı Abdul kişi ilə rastlaşırım. Qocalıq onu qupquru qurudub. Tez-tez öskürür, öskürəyi də qupquru. Yazığım gəlir: elə qocalıb ki, canını güclə gözdürir. Hal-ohval tuturuq – necə olsa, yeno də qohumdur. anamın yeganə dayısı, səksən yaşlı kişi...

Səhərə çox nadir vaxtlarda gəlir, bağda olur, atadanqalma mülkdə... Meynəliklər, əncir ağacları, qum və bağın ortasında – nohəng qara tut ağacı, ağacın ömrü əsri keçib, amma yeno də sağlamdır, bu yerlərin ən qocaman ağacı... Tutu da şirin, dadlı. İndi də dadı damağımdadır: iri dənələr, içi şiro dolu... Daha çox anamın dayısı oğlunu görürəm. – Akifi. İşi-peşəsi məlum deyil, gah tör-töküntü sifotində, gah da ki, təzəbəy kimi, kefi kök, damağı çağ. Görürəm və atası yadıma düşür. qəlbimdə acıgabənzər nə isə torponir. Qohumlar kimi salamlışıraq, ondan-bundan hal-ohval və – xudahaftız! Gələn dəfəyə qədər. gələn görüşə qədər!..

O ili müharibə axır ki, qələbə ilə noticalandı... Cibimiz boş, anama isə dincəlmək hava-sə kimi lazımdır! Yay şəhərdə qalmaq olmaz – istidən bişib yanar. xəstə ürəklə səfərə çıxmaq da çətindir, haraya gedəsən? Nə cür?... Ürəyə üzüm lazımdır, tut lazımdır – ağ, ya qara!

Doğmacı dayısına ağız açdı. Pis dolanmırlar, gəliri yaxşıdır – şəhərin mərkəzində baqqal dükənində işləyir, keçən il müharibənin qızğın çağında bağdakı evini – gözəl, ikimortəbəli, uca binadır – təmir elətdirdi.

Ağız açdı.

Yox, yox. söhbət ikinci mortəbədəki otaqlardan getmir, tutu da pulsuz yeməyəcəyik, ənciri də. Bizə kiçik otaq lazımdır, özü də bilirsiniz hansı otaq? Pillokanın altındakı, küçəyə balaca pəncərəsi olan, quyuya yaxın otaq; bu otaqda binədən heç kimi yaşamır, burada yalnız təsərrüfata aid damir-dümür, xırda-xuruş şeylər saxlanır, onları odun anbarına da yığmaq olar...

Abdul kişi qasqabağını salladı, arvadına baxdı... Arvadının üzündə onsuz da əbədi narazılıq həkk olunmuşdu – elə bil indicə ya turşu badımcan yeyir, ya gözlü limon dilimləndir; ya da ki, piy basmış

boynunu ağcaqanad sancıb... Səsi də üzünün ifadəsinə uyğundur – danışanda elə bil indicə ağlayacaq, sızılıtlı, incik, şikayətli.

Anam hiss elədi ki, dayısı arvadı ağzını açsa, xahişimizi rodd edəcək, odur ki, onu qabaqlayıb dedi ki, otağı havayı istəmirəm; pul səhbətini çsiddədə təəccübləndim, axı bildirdim ki, pulumuz yoxdur.

Qohum danışımağa başladı: anamın dayısı.

Dedi ki, otağı başqasına söz vermişik (adını dedi, uzun-uzadı onun haqqında danışıdı, "ağsaqqal adamdır", "mömin kişidir", "kəbəleyidir" və sairə...). Hotta pulunun bir hissəsini almışıq (ücrəgəmlı möbləğ deyilir), "olbotto, o qədər də böyük pul deyil, amma yeno də puldur, hər halda alınıb da, xərclənib də, mövacibə iso holə xeyli var..."

Anam: "Pulunu qaytararaq" – deyir, yeni anamın verdiyi pulu dayısı homin mömin kişiyo qaytarar.

Dayı qurtarıb, dayısı arvadı başlayır: deyir ki, səhbət "beh" də deyil, bütün möbləğdədir; axı alacağı pulu indidən borca girib xərcləmişik, bağban tutub evləncədən pulunu vermişik ki, qaçmasın, bağ işi ağır işdir, meynələr, filan, mögər onların üzümünü almayacağıq!" tut ağacı, tutu, olbotto, pulsuz da yeye bilirik, "axı qohumuq..."

Anam deyir ki, bütün möbləği ödəyörük...

"Varmı pulumuz?! Niyə demir ki, axı dayımsan, belə qohumluq olmaz?!"

Anam da pulu fikirləşirdi: bahalı tirmə şalını, atamın ilk hədiyyəsini satar, üzünü lombarda qoyar, birtəhər toplayar bu pulu, tək razılaşırlar.

Susub səhbətə qarışmaq istəmirəm, çünki anam osobiloşor, baxışlarla qaynayan qəzobimi qohumlarımıza yağdırıram, amma anamın dayısı görmür, saymır, qəzobimi heç vecinə almır.

O yay anamın sonuncu yayı idi...

Amma ilk günlər bağ havası anama düşdü: özünü birdən-birə yaxşı hiss etməyə başladı, hotta bir dəfə özü, mənim köməyim olmadan alpinistsayağı ikinci mortəbəyə dırmaşdı; pillolərlə yox, pillonin böyründən azca kənara çıxan daşlardan yapışa-yapışa, mən göstərdiyim kimi, tələsmədən yuxarı dırmaşdı, sonra olini uzadıb evyanın möhəcərindən adladı, o tərəfə, evyana aşdı. Elo sevinirdi ki!... Eyvandan donizə sarı baxdı – gömgöy, ipok kimi işıldayan donizə həsrətli, ümidli baxdı!.. Sonra başını oyib yuxarıdan aşağı moni süzdü, gülümsəndü, saçını düzəldib, yeno də üzünü donizə sarı tutdu, uzaq, məhraban, ilıq yulu, yumşaq qumlu donizin seyrinə daldı, doymadı ki, doymadı.

Ürəyi də sözündən çıxmadı, istəyinə qul oldu, docollıq etmədi,
– quzu ki, quzu!..

Dəmə, toblüka konarda durub acı-acı gülümsünürmüş. Bir həftə-
dən sonra, avqustun övvəllərində ürok ağrıları tokrarlandı, xostoliyi
şiddətləndi, tezliklə səhərə döndük, anam öz ayağı ilə xostoxana
qapılarından keçdi, tramvay zonginə boylanıb qaynayıb-qarışan
küşçaya xeyli baxdı...

Bağa köçməmişdən övvəl pulu anamın dayısı Abdul kişiyyə apa-
rıb vermişdim. O zaman İçərişəhərdə olurdular, indi köçüblər: özü
sokson neçə yaşında, odun kimi qupquru qurumuş və arvadı, – üzü
turuşmuş, səsi siziltli, ağlansınan, efo bil ağcaqanad sancıb, yaxud
limon diliminə gözü düşüb, indicə onu yeyəcək.

VII

İlk incikliyim...

Atamdan idi mənim ilk incikliyim: boğazım yandı, ağrı ürəyimi
sıxdı, qohorlondim. Əfsus ki, ağlaya bilmədim, ağlasaydım – yaş
acını yuyub aparardı; incikliyi bəs necə, əridirdimi?..

Və atamdan incikliyim – onun sağlığında yox, onu basdırandan
sonra

Efo acı inciklik ki, nə edirson et – keçmir ki, keçmir!..

İndi isə inciklikdən əsər-alamət qalmayıb – acısı oriyib, zomano
axını onu aparıb dəniz suyuna qarşıdırıb, sadəcə qüssə qalıb.

Küco ilə gedirdik: anam, bizim "jensovet" qonşumuz və mən.

Birdən anam dayandı, ağappaq ağardı, dodaqları əsdi.

– Dəlison ey! – qonşumuz anamın üstünə qışqırdı. – Üz ürəyini,
çürüt ömrünü, vur öldür özünü!.. Ay dəli, adam da cəsləndən ötrü
ürəyini yeyor? Bir üzünü bax, gör noyo oxşayırsan... A! bax!
– qonşumuz cəld əl çantasından balaca güzgü çıxarıb anama uzatdı.
– A! Bax!

Anam isə qabağa, ürəliyə baxırdı. Qonşumuz da o tərəfə baxdı.

– İstəyirsən, bax, bu saat gedim, dizimlə onu daldan vurum, yixib
bax bu dabanlarımla o ki var ozişdirim!.. Gedim? Niyo dinmirson?
Gedim? De "get!" və bax gör analar necə qızlar doğub!..

Anam susurdu. Ağappaq ağarmışdı. Sanki bu saat yixiləcək, ürəyi
gedəcək... Əli ilə ürəyini tutdu, sən günlər ürəyi onu narahat edirdi,
xüsusən o gündən sonra ki, atam...

Atam evo gec gəlməyə başladı.

Tez-tez osobiləşirdi, öcoşkon olmuşdu, anamı sancır, qolbino
toxunurdu.

Kim isə anama dedi: onu sarışın arvada görüblər. Hotta qadının
ünvanını dedilər. Sögzözdürənə no var ki?..

Bir axşam atam evo qayıtmadı.

Sohor obaşdan anam geyinib evdən çıxdı.

Göstordikləri ünvana getdi.

Və qapını döymədən itoləyib açdı.

Atam ayaqlarını çarpayıdan salıb qalifə salvarını geyirdi; çarpa-
yının yanında qoyulmuş xrom çokmolori par-par parıldayırdı. O isə...
homin o qadın... stola sohor yeməyi düzürdü...

Anamın ürəyi uçundu, silkoləndi, sanki qaralıq dünyaya düşdü.

Və indi biz üçümüz həmin o sarışın qadını gördük. O gedir, mən
isə bizim "jensovet" in ona necə yaxınlaşdığını gözlorimə canlan-
dırırdım. O zaman bilmirdim ki, gördüyümüz o qadın kimdir. Atam
ölkədən bir il sonra anamın danışıdığı həckayoni – sohor tezdən qadı-
nın evinə gedib orada qalifə geyən atamı gördüyünü eşidəndə boğa-
zım yandı, qohorlondim.

Ağrı, daş olub boğazımın yolunu kəsdi.

Əfsus ki, ağlanadım. Çünki udquna bilmirdim. Ağlayanda isə
udqunmalısan ki, boğazına tıxanan incikliyi uda biləson...

İndi oriyən ilk incikliyim. Onu illər apardı.

Mənim bu incikliyiməndə yalnız qüssə qalıb. Qüssəvari duman.

Yaxına tutub baxdığım bir kitabı bürüyən örtük kimi, ağımtıl pordo
kimi. Homin o kitabı gözlorindən azca konar et, bir qədər uzaqdan,
eynok şüşəsinin müsbət "bir", yaxud "bir yarım" məsafəsindən bax
– örtük oriyib yox olur, kəlmələri açıq-aydın oxuya bilirsən: "Biri
vardı, biri yoxdu..."

VIII

– Sono baxıram: yanaqların yumru, dodaqların otli, qamın tox...
Sən də mənə baxırsən. Həyatından razı baxışın mono zilləndir. Baxı-
şın dorindir, bolko düşündüyümdən də dorin.

– Nə demək istəyirsən? Sözüñ də qurtar!

– Ahe!.. Gözlorində narahatlıq gozdi!.. Buna mən varam!.. Özün-
dən razı olanlardan zəhləm gedir.

- Bilirəm.
- İndi ki, bilirsən, qulaq as!
- Nə demək istədiyini də bilirəm.
- Bilsən də deyəcəyəm!
- Niyə? Yoxsa ürəyini boşaltmaq istəyirsən?
- İstəyirəm narahatlığım ürəyinə dolsun, ağır bir daş olub ürəyini özsin!

– Ürəyimiz məgər bir deyil?
 – İndi birdir! Anıma əvvəlco sənə baxanda, yumru yanaqlarını, tox gözlorini görəndə bir deyildin. Sən mono yad idin. Mon uzaq müharibə gününü sənə xatırlatmaq istəyirəm!.. Anana dediyin sözlər yadındadırmı?!

– Mənim ilk qəddarlığım!.. İndi də bilirəm necə oldu ki, mon o sözləri anama dedim.

- Bir də de, eşidim!
- Mümkün deyil!.. Desəm, dilim alışıb yanar!..
- Elə bilirsən yazmaq asandır?! Səndinmi “Çörəyi yolda yemişən” qışqıran?! Səndinmi “çörəyi bol” tələb edən?!
- Heç bilirəm o sözlər dilimdən necə qopdu!..

- Niyə susdun? Danış!
- O sözləri yadına kim saldı?
- Həmişə yadında idi.
- Bəs niyə indi, möhz indi deyirsən?!
- Bilmirəm.

– Bəlkə dünən gecə yuxuda uzaq müharibə günlərinə qayıtmışdın? Evinizi gördün? Üstünə müşəmbə salınmış dördkunc, iri stol, müşəmbənin bir ucunda ütüdən yanıq yeri, uca tavanlı otağı-mızı güclə qızdıran hisli keroqaz, yayları üzə çıxmış və incəni yırtıq, yamaqlı taxt, taxtın üstündə oturan yorğun baxışlı anan...

- Hərdən yuxumda görürəm, amma dünən gecə görməmişdim.
- Bəlkə...
- Səbəb axtarma! Üvvəl-axır deyəcəkdim bunu sənə!.. O sözləri anana dedin, bəs sonra? Sonra nə oldu?!
- Sən ki bilirsən.
- De!

Anam həyatından böyümüş gözlorini üzümə dikdi. Həyəcandan dodaqları titrədi. Nə isə demək istədi, bacarmadı, dodağı əsdi.

Birdən-birə otaq əlo sakitləşdi ki, mon hövlək vahimo içində yəcimdən qalxdım. Dediym sözlər beynimdə cingildədi. Ananın baxışına dözməyib otaqdan çıxdım, qəhor mənə boğurdu.

- Anan doğrudan da yolda o qara çörəkdən bir tiko yemişdi!..
- Sus!.. İllər keçdikco xocalotın yükü!..
- İndi necə!
- Çox ağırdır!
- Çünki toxluqdan şişmişəm?! Qamın yekolib?!
- O günləri qaytara bilsəydim!..
- Həyat!

Axşam evə döndüm. Anam mənə gözloyirdi. Üzümə baxıb astaca, lakin qoti dedi: “Çörəyi başqaları kimi bölsək, ürəyimiz partlar!”. “Mon də, – dedim, – bunu istəmirom!”

– Bilirəm... Lakin anan o gün çörəyi böldü! Öz tikosindən soninə payına...

- Sus, dinmə!.. Sən ki bilirsən, mon o tikoyə dəymədim!
- Aforin!
- Tikoni anama qaytardım!
- Alqışlar!
- Anama yedizdirdim!
- Ha-ha!..
- Bununla özümü tomizliyə çıxarmaq istəmirom!
- Bacarmazsan da!
- Özümə boraət!..
- Kos sosini: o sözlər artıq deyilmişdi!
- Anam günahımı bağışladı!
- Yoxsa sən üzr istədin?!
- Yox.

- Bəs nə bildin ki, bağışladı?
- Hiss əloyirəm.
- Nədən?
- Anam ömrünün axırındak mənə özizloyir, mən...
- Bəşdir! Sus!.. Anan bağışlasa da, mən bağışlamıram! Bağışlaya bilmirəm!.. Bolko ömrünün sonunda, ürəyinin dayanmasına bərsaniyə qalmış, vaxt olsa, sonin oməllərin düşüncə torəzisinə çökiləndə bağışlaram!.. Bulko!.. İndi isə itil gözüməndən!..

İlk, övvəl...
 Və sonuncusu.
 Demədən olmaz.
 Qıbtə və həsəd!
 Tez-tez mənə oyanan. Və hər dəfə – toptəzə.
 Oğluma həsəd, oğluma qıbtə...
 Anası var. Qaynar səslə, gənc və sağlam. Əli şəfqətli, baxış
 qayğı dolu, məhəbbət dolu.
 Anama oxşar.
 Anam kimi...
 Lakin anam deyil, oğlumun anasıdır.

ƏFQAN

(1929)

Görkəmli nasir, dramaturq və jurnalist Əfqan Əsgərov 1929-cu il sentyabr ayının 23-də Əli Bayramlı rayonunun Qarabağlı kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra ADU-nun filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsində təhsil almışdır (1948-1953).

Əmək fəaliyyətinə "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin redaksiyasında şöbə müdiri kimi başlamış, sonra C. Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında redaktor. "Kommunist" qəzetində şöbə müdiri, "Sovet kəndi" qəzetində redaktor vəzifələrində çalışmışdır.

Ədəbi fəaliyyətə tələbəlik illərində başlamış, nasir və dramaturq kimi məşhurlaşmışdır. "Qartal əfsanəsi", "Gülyanaq", "Kətib", "Bəy İnal" romanlarını ədəbi tənqid yüksək qiymətləndirmişdir.

"Gözəllik sorğusunda" hekayəsi yazıçının eyniadlı kitabından (Bakı, Azərbaycan, 1964) götürülmüşdür.

GÖZƏLLİK SORAĞINDA

Dünya gözəlliklərlə doludur.
 Pis ona görə tez gözə çarpi ki, azdır.

Mən onun ala gözlərini heç vaxt unutmayacağam. Ona görə yox ki, o gözlər məhz ala idi. Yox... Mən o gözlərdə ülvə bir məhəbbət görmüşəm. Elə bir məhəbbət ki, onu ancaq gəncliyin salam atəşi olan ilk məhəbbətlə yanaşı qoymaq olar. Mən o gözlərə bütün ömrüm boyu baxmaq, and içmək istərdim. Əfsus ki, gözlər gözlərdən uzaqda, çox-çox uzaqdadır.

O gözlərin sahibinin adı İnaradır. Gözəllik vurğunu İnarə... Gözlər İnarə... Vəfalı İnarə... İndi son hardasan? Göron tale bizi bir də üz-üzə, göz-gözə götürəcəkmiz?

İnara latış qızıdır. Mən onunla mahnı bayramında bir təsadüf notəcosində tanış olmuşam.

Doğma Bakının baharı da, yayı da çox gözəldir. Lakin hər il may və iyun aylarını Rıqada keçirtmək mənə bir adət olmuşdur. Bu, heç də ədəbatsız deyildir. Bilirsinizmi, Rıqanın baharı Bakıdan bir ay gec başlayır. Bizdə xəmi alça və giləs şirin yeyiləndə Rıqanın ağcaqayın ağacları təzə-təzə yarpaqlayır. Məgər bir ildə iki baharı qarşılamaq gözəl deyilmə?! Axı, bahar ilin tacıdır, ilin körpəliyidir. Əgər təqvimə yenidən tutmuş və mənədən rəy soruşmuş olsaydılar, təzə ili baharın əvvəlində qarşılamalı israr edərdim. Əslində də belədir. İl anadan olur – bu, bahardır, qoncloşır – bu, yaydır, yaşa dolur – bu, payızdır, qocalır, – bu, qışıdır. Hər fəslin öz yeri, öz gözəlliyi olsa da, biz ancaq bahara gözəl deyirik. Bəlkə elə bu səbəbdəndir ki, heç bir fəslin gəlişi bahar qədər duyulmur.

Bahar... Körpə uşaq kimi şıltaq və sevimli bahar... Ətrafı ucuz-bucaqsız meşə olan Rıqada hər il baharın gəlişi mahnı ilə qarşılır. Həm də bu gül-çiçək mahnısını xorla bütün Latviya oxuyur, bütün Latviya "liqo-liqo" deyə yallı gedir. Liqo bahar bayramının adıdır. Deyirlər, bu bayram həm də vüsəl bayramdır. Liqoda evlənin cavan – xoşbəxt ata, ərə gedən qız xoşbəxt anadır. Dünyanın ən xoşbəxt adamı isə liqo bayramında ən çox oxuyan, ən çox çiçək toplayan adamdır.

Bəli, bəli, mən İnara ilə səadət mahnıyla, gül-çiçəklə ölçüldüyü bir gündə tanış olmuşam.

Həmin günün səhəri mən yaşadığım "Ovçular evi"nin evyanına çıxıb, bülbüllərin bir-birini necə şura gətirdiyinə heyranlıqla qulaq asırdım. Belə vaxtlarda nə əlli addımlıqdakı dənizin uğultusu, nə də şam qozalarını çırtlaya-çırtlaya yeyən dələlər mənə şirin xəyallarımdan ayıra bilmirdi. Mən bozən gözələrimi və yumurdum ki, bütün varlığım eşitdiyim bahar nəğmələrinə bağlansın.

Lakin ürəyimdəki arzular qədər şirin olan bir səs bülbüllərin cəh-cəhinə qarşısında, mən gözələrimi açdım.

– Andrita, sənsənmi?!

– Bəli. Gözləmərdin?

– Doğrusu, yox, heç ağıma gəlməzdi...

– Goldim soni liqoya dovat edəm. Bu gün hamı düzlərə, meşələrə çıxıb mahnı oxuyacaq, çiçək toplayacaqdır.

– Axı, mən mahnı bilmirəm...

– Öyrədərəm.

– Bəlkə heç sosisim yoxdur...

– Yeno də oxumalısın. Başa düşürsənmi, bu gün hər kəs oxuduğu mahnı, yığdığı çiçək destələri qədər xoşbəxt olacaqdır. Son xoşbəxt olmaq istəmirsənmi?

– İstəyirəm.

– Onda düz saat doqquzda mənə gözəl! – deyə Andrita ürək maral kimi götürüldü və şam ağacları arasında yox oldu.

Andrita ilə mən dünən Rıqadan Dubultya gələndə elektrik qatarında tanış olmuşdum. Ancaq heç inanmırdım ki, o, görüşə çıxsın. Çünki Andrita öz nadir gözəlliyi ilə təkcə mənə yox, vaqondakı adamların, kişili-qadınları, hamısını heyran etmişdi. Bu sarışın qız latış nağıllarındakı dəniz poriləri qədər zərif və cəzəbedici idi. Heç də təsadüfi deyildir ki, yarımda oturmuş ota yaşlı bir kişi bizə tərəf addımlayan Andritaya heyran-heyran baxıb:

– Su pərisi... – deyə pıçıldadı. – Beləsini görəndə adam həyatə lənət yağdır.

Bu pıçıldadı mən gənclik illərini hədə keçirmiş bir qəlbə naümid iniltisini eşitdim və gənc olmağımla bir daha fəxr etdim. Bir daha həyatın şirinliyini, yaşamağın gözəlliyini bütün ürəyimlə duydum. Elo bu qürur hissi mənə cəsəretimi birə-yüz qat artırırdı, biz tanış olduq.

Bu gün hava ilıq, buludsuz göylər yaqut rəngində idi. Elektrik qatarları hər iki tərəfə dolu gəcdirdi.

Andritanın təklifi ilə biz Liçupe adlanan yərə getdik. Artıq saat on idi. Hər ağac altında bir məclis qurulmuşdu. Qızlar və oğlanlar bir-birini qova-qova çiçək toplayır, çələng hördürdülər.

Yaşıl talada 50-60 adam dövrə vurub, "liqo-liqo!" deyə-deyə yallı gedən cavanlara əl çalırdı. Meydanın mərkəzində Yanyu-ata ilə Yanyu-ana mahnı oxuyurdular. Qədim latış ifsanosinə görə, xoşbəxtlik rəmzi olan Yanyu-atanın əlində bir dolça pivo, bolluq rəmzi olan Yanyu-ananın əlində isə ağ dəsmalə bükülmüş pendir var idi. Onlar öz mahnılarında insanlığa xoşbəxtlik və bolluq arzulanırdılar.

Yanyu-atanın təklifi ilə qızlar bir dostoyə, oğlanlar isə ikinci dəstəyə bölünüb, üz-üzə dayandırlar. Yanyu-ana, ən gözəl çələng hördüyü üçün Andritanı qızların kraliçası seçdi.

Andrita alqışlar altında meydana çıxdı. Tör çiçəklər hər tərəf-dən yağış olub onun başına öləndi.

– İndi ön yaxşı oxuyan gənc, gözəllik kraliçası ilə oynamaq hüququ qazanacaqdır!

Yənyu-ata sözləri deyəndə Andrita qeyri-ixtiyari olaraq mənə baxıb güldü. Bəli, oxumağa qalanda mən gözəllik kraliçasına nəinki rəfiqliyə, heç nökrəliyə də yaramırdım. Andrita ilə oynamaq yan-şını Yanis adlı bir gənc uddu, o da mənim xoşbəxtliyimdən gözəllik kraliçasının çiynindən oldu. Həminin gülüşünə səbəb olan bu rəqs bitəndən sonra cavanlar yelləncək asıb, öz sevgililərini yelləməyə başladılar.

Andrita özü ilə ip götürməyənləri topaldıçaq oyununa soslədi. Biz çox oynadıq, günəş günortadan dənuncə oynadıq. Yanışın kəsilmə-sinə yorgunluğumuz yox, aclığımız səbəb oldu.

Yuyunub nahar ələdikdən sonra bir tərəyə çıxıb, nəfə-simizi dərə-dərə ətrafa baxmağa başladıq. Tərənin ətrafı qarışıq meşə idi. Meşə, gözəllikdə misli olmayan bir ovalıqla birləşirdi. Yamyaşıl ovalığı Lielupe və Dauqava çayları beş-altı hissəyə bölüb, müxtəlif şəkili adalar əmələ gətirmişdi. Lap ayağımızın altında, bayram paltar geymiş adamlar körpüyə yan almış, nəhəng başmağı xatırladan baliqçi gəmisinə doluşurdular.

Andrita sevincək qışqırdı:

– Dənizə gəzməyə çıxırlar! Gedək! Görək kim kimi ötcək!.. – deyə o. olını əlimdən üzərək, yayından ayrılmış ox kimi üzəuşağı yüyüdü.

Mən ayaqqabımın içinə düşmüş çöplü çıxarıb, gülə-gülə onun ardınca götürüldüm. Yaxşı deyiblər ki, mərdimazarı axtarmaqla deyil, rast gəlməklədir. Mən təzəcə yolu yanlayırdım ki, kim isə qəflənlən böyrümə soxuldu. Müvazinətimi saxlaya bilməyərək yıxıl-dım. Elə bu vaxt bir neçə addımlığımda inilti eşitdim. Tez qalxıb arxaya döndükdə, yerə yıxılmış bir qız gördüm. O, inildəyə-inil-dəyə dikəldi və mənə məzəmmətlə baxıb:

– Düz yəriməyi də bilmirsiniz? – dedi.

– Mən, ya siz? Siz az qalmışdınız mənim böyrümə deşəsiniz. Hələ bir diliniz də var? Hayıf ki, qızısınız...

– Oğlan olsaydım, nəynərdiniz?

Mən sözlərimin mənasızlığını duyub güldüm. Qız da qofloton güldü. Mən qalxıb üst-başımı çırpıdıqda, gördüm ki, baliqçi gəmisi sahiləndən xeyli ayrılmışdır.

– Bəs... bəs Andrita hardadır?..

– Mən hardan bilim? – deyə qız ufuldaya-ufuldaya deyindi.

Odur! Andrita gəminin kapitan körpüsündən mənə yaylıq əddirdi.

– Andrita!!! – deyə var səsimlə çığırdım və cavab olaraq gəmi-nin uzun, zil vida fitini çşitdim.

Sonra orkestr çaldı və mənim Andritam sarsaçaq bir oğlanla üz-üzə durub, rəqs etməyə başladı. Mən Andritanın vəfasızlığından çox laqeydliyini görüb, anbaan ələvənləndim.

– Andrita gəlir? – deyə yənə həmin qız dilləndi.

Mən cavab vermədim. Əslində, qəzəbimdən susurdum.

Qız oturduğu yerdəcə bir də ufuldayıb qurcalandı:

– Nə fikrə gətmisiniz?

Mən yənə dinmədim.

– Sizə heykəl kimi dayanmaq heç yaraşmır.

– Siz mənəndən əl çəkəcəksiniz?

– Mən yərimdən qalxa bilmirəm... – deyə qız yazıq-yazıq mızıldandı.

Mən ikinci dəfə axmaq vəziyyətdə qaldığımı başa düşdüm.

Qız ümitsiz bir soslə:

– Siz mənə qalxmağa kömək etməz...

Mən gözlerimi uzaqlaşmaqla olan gəmidən ayırıb, qıza tərəf döndüm. O elə yıxıldığı yerdəcə qalmışdı.

– Yənə ədəbazlığınız tutub?

– Nə üçün siz hər şeyə söhbə ilə yanaşırsınız?

– Nəcə buyurursunuz? Sizi peyğəmbərimə sanım?

– Yox. İnsana həmişə inanmaq lazımdır.

– Əgər o, pisdirsə?

– Beləsi çox azdır.

– Siz "azdırıla" "heç yoxdur" arasındakı fərqi görmək istəmir-sinizmi?

– Mən həmişə yaxşıları görməyə çalışıram. Bunu sizə də məsləhət görürəm.

Qızın hazırcavablığı məni lap haldan çıxartdı:

– Dediğiniz nədir? Bundan sonra bütün nədərüstlərin qarşısında papağımı çıxarıb təzimlə etməliyim? Bəlkə onlara "Ən namuslu insan" ordeni də verdirsiniz?

Qız nədənsə mənim bu sözlərimə güldü və gülə-gülə do soruşdu:

– Belə bir orden vardırmı?

– Təsəvvür edin ki, var.

– Siz də təsəvvür edin ki, dünyada bütün insanlar gözəldir. Siz də gözəlsiniz, sizin sevgiliniz Andrita da gözəldir...

Artıq mən tamamilə təsəvvürlə olunmuşdum. Yaşca mənədən kiçik olan qızın məntiqi, şirin ləhcəsi və sösdəki məlahət bütün şüuruma hakim kəsildi. Həmin doqquqlarda mən böyük həyat yolu keçmiş ağıllı bir müəllimin qarşısında hazır dayanmış şagirdə çevrilmişdim. O, mənə oxlaqdan istədiyi qiyməti yazmağı bildirdi...

– Nə fikrə getdiniz? – deyə qız yaranmış sükutu pozdu.

– Fikirliyəm ki, siz bu ağılla vaxtından tez qocala bilərsiniz.

– Nə yaxşı olardı... – deyə qız bu dəfə bir uşaq səmimiyyəti ilə güldü. – Qoca olsaydım, siz mənimlə söz gələcəyəm əvəzinə, olimdən tutub ayağa qalxmağa kömək edərdiniz.

– Bağışlayın... – deyə mən üz istədim. – Əlinizi verin...

Qız sol əli ilə cavab ağcaqayın ağacının gövdəsindən yapışmış sağ əlini mənə verdi.

Yalvarıram, cəhəngatla...

Mən kömək edib qızı ayağa qaldırdım. O bir ayağının üstündə durub, ikinci ayağını yerə qoymaq qorxurdu.

– Siz həmişə birayaqlı gözirsiniz? – deyə mən zarafat etdim.

– Yox... Ayağım bərk sancır.

– Bəlkə...

– Narahət olmayın... Adıca bürxulmədir. – Qız elə qayğıkeşliklə gülümsədi ki, sanki ağrının onun ayağı yox, mənim ayağımı idi və ona yox, mənə təskinlik vermək lazım idi.

Qız bir də ölimdən tutub, ayağını qorxa-qorxa yerə basdı. Ancaq yeriyə bilmədi. Ağrının şiddətindən üzünü tursutdu, dodaqlarını dişlədi.

– Yeriyə bilmirəm... Bərk ağrıyır...

Bu da təzə xəbərdir! – deyə düşündüm.

– Yaxşı, indi bəs mən sizinlə nə edim?

– Siz gedin. Mən gözləyəcəyəm...

– Kimi? Sevgilinizi?

– Yox, ayağımı... Gözləyəcəyəm ağrısı çəkilsin. Siz gedin, Andrita inciyor. O sizi çoxdan gözləyir.

– Gözləmir... – deyə mən dənizin üfqlə birləşdiyi yerə baxdım.

Günəş artıq çəhrayı rəngə boyanmışdı. Qızılı ləpələrin üzərində yığılən balıqçı gəmisi hələ də uzaqlaşdı. Ağac gövdələrinin

uzun kölgələri yerini milomil doniçiyə köynəyinə döndürmüşdü. Hava bir qədər sərinləşmişdi, ancaq soyuq deyildi. Məşənin hər tərəfindən həzin məhni səsi eşidildi. Mən ilk dəfə idi ki, günəşin qürbunub insan əhvalına təsirini gördüm. Hotta quşlar da susmuşdular. Tokco qarabaşlı qağayılar çayın ortasındakı kiçik adada böyük məclis qurub, elə heç qışqırdılar. Mən bu qədər qağayını da bir yerə ilk dəfə gördüm.

– Toy edirlər... – deyə qız xəyalımı lap uzaqlara, uşaqlıq illərinə apardı.

O vaxt biz də söyürlükdə qanlaşan qarğaları göstərən elə güman edirdik ki, toy edirlər. Mənə xeyal ələmindən qızın ikinci sualı ayırdı: – Sizin adınız nədir?

Doğrudan da biz nə vaxtdır ki, dalışıb, küsüşüb bərlənmişik, ancaq bir-birimizin adını da bilmirik. Mən günahkarcasına gülümsünüb öz adımlı dedim.

– Bəs sizin adınız?

– İnar.

– Doğrudan? Lap bizim adlara oxşayırsınız ki... İnar, Minara, Gülnara... Gözəl adlardır.

– Amma mənim öz adımdan heç xoşum gəlmir.

– Hansı qızın öz adından xoşu gəlir ki, sizininki də gəlsin.

– Bəs Andrita? Andrita bəzə bütün adların şahı sayılır.

İnar Andritanın adını çəkəndə mən qeyri-ixtiyari olaraq donizə tərəf böyləndim. Balıqçı gəmisi artıq görünmürdü.

– Siz onu çoxmu sevirsiniz?

– Kimi? – deyə mən gözlərimi qızarmaqda olan üfəkdən çəkməyə çalışdım.

– Andritanı...

Mən dinmədim. Çünki hələ özüm də qəlbimdəki hisslərin sevgimi, yaxud qızın marağını olduğunu ayırd etməmişdim. Bir də, Andritanın qəlbimdə mənə atıb, heç nə olmamış kimi, başqası ilə rəqə etməsinə bəraət qazandıra bilmirdim. Gözəllik kraliçası kimi tanıdığım bir qız indi mənə çətinliklə qonana qayğısız, vofasız kəpənəkləri xatırladırdı. Bəlkə də mən haqsız idim, bəlkə də Andrita çox gözəl insan idi. Ancaq onun bu nüksənini mən görmək istəmədim də, görməyə bilmirdim. İnar isə tozu dil açmış uşaq kimi sualı-sualın təyinatına bağlayırdı.

– Andrita necə? O da sizi sevirmi? Ürəkdonmi sevir?

– Yox... Sevmir...
 – Nə üçün?
 – Çünki gözəllik kraliçasıdır. Nərgiz kimi özü-özünə bənd olub...
 İnarə yarınkınayə ilə deyilmiş bu sözlərdən bir qədər tutuldu.
 – Siz bütün qızlar barədə belə fikirdəsiniz?
 – Hər halda siz narahat olmaya bilərsiniz.
 – Deməli, mən hamıdan çirkinəm?
 – Bunu sevgilinizdən soruşun. Səhərdən dalınızca da gəlmir.
 – Mən onu incitmişəm.
 – Vəfasız mı çıxmısınız?
 – Susun!!! – deyə İnarə qoflənən qışqırdı. – Siz tanımadığınızı adam barədə nə üçün pis düşünürsünüz?!

– Tutaq ki, mən yanıılmışam, bəs sizin sevgiliniz? Oğlan da qız kimi küsürmü?
 – O, küsməyib... Arvadının yanındadır.
 İnarə mənim heyrətimi görüb, özü öz sözü ilə izah verdi.
 – O, evlidir. Bir qızı da var...
 – Demək, o sizə vəfasız çıxıb. Ay nədürüst!.. – Mən acığımdan alimim altındakı cavan qaşın budacağını çökib sındırdım.
 – Yox. Yox... Siz nəhayət yero hirsilonirsiniz. O heç də pis adam deyil. O, məni indi də dolıcısına sevir.
 Mən heç nə anlamadım. Sınıq qaşın budacağını buraxıb, İnarənin yanında diz çökdüm.

– Görünür, siz osil məhəbbətin nə olduğunu bilmirsiniz!
 Mənim bu hökmüm İnarənin ancaq acı gülüşünə səbəb oldu.
 – Əsil məhəbbət... Mən bütün səadətini osil məhəbbətə qurban vermişəm, bundan sonra da arzum qarımı döyən səadətini həmin məhəbbətə qurban verməkdir. Yəcnədomi osil məhəbbətin nə olduğunu bilmirəm?..

– Siz, sizə sevməyən adamı kor-korana sevirsiniz.
 – Susun!!! – deyə İnarə ikinci dəfə qışqırdı və özü də susdu.

Onun geniş açılmış gözləri nəmənən bir nəqtoya zillənib qalmışdı. Mən İnarənin gözlərinin belə gözəl olduğunu bilmirdim. Əslində ilk dəfə idi ki, bu gözlərə diqqətlə baxırdım. İnarənin iri ala gözlərindəki həyat işığı, aydınlıq və dərin mənə bütün fikrimi alt-üst elədi. Dənizdən əsürək ağcaqayın ağaclarının şux yarpaqlarını xoff-xoff xışıldadan sərin axşam məhi İnarənin latış qızlarına xas olmayan şabalıdı saçında, geniş ağ alnında oynayırdı. Onun qalın qaşları

saçından da tünd idi. Sol yanığında qara xalı vardı. İkinci elə bir xal onun yaraşlıq çənəsini bəzəyirdi. Hələ rəng üzü görməmiş dodaqları isə körpə uşaq dodaqları kimi zərif və zəif idi.

İnarə bəlkə də bu gözəlliklə deyildi, Latviyada çox qız, elə Andritanın özü İnarədən gözəl idi. Amma heç kəs İnarə kimi yaraşlıq ola bilməzdi. Yəne gözlər!.. Mosum gözlər!.. İnarəni gözəllik sultanına çevirmiş ala gözlər!..

– Siz mənəndən incidiniz ki?..

– Əsla... Mən ötən günləri xatırladım... Raymondu...

– Raymond kimdir?

– Ürək qədər yaxın, ulduzlar qədər uzaq...

– İnarə, bu, xoşalardır.

– Boli, indi xoşalardır. Amma bir zaman hoqiqət idi. Biz bir həyotdə yaşayırdıq... – deyə İnarə ixtiyarsız olaraq öz hekayətini danışmağa başladı.

– Bu, iki ilin söhbətidir. O zaman mənim on yeddi yaşım var idi. Onuncu sinifdə oxuyurdum. Ata-anamın birco donosi idim.

– İndi necə?

– Elə indi də. O zaman bilmirəm oxuduğumuz romanların, baxdığımız filmlərin, tamaşaların təsirindənmi, ya nodonso, oğlanlarla maraqlanmağa başlamışdıq. Bu hiss mənim bir nəçə rəfiqəmdə lap doqquzuncu sinifdən baş qaldırılmışdı. Onlar tonəffüslərdə bir qışqoyu çöküb, xısnlaşa-xısnlaşa oğlanları tərifiyyəndə, mənim acığımdan tuturdular: çünki lap balacalıqdan oğlan uşağı ilə it-pişik kimi yola gətmişəm. Bir də, mənim rəfiqələrim çox vaxt öz yaşlıları ilə sevişirdilər. Bu məni yüngüllük kimi gəlirdi. Elə indi də həmin əqido-dəyom. AXI, mən yaşlılarımdan əskik olmaya-olmaya, onları necə idəcəldirdim?! Mənim ələməmdə, qadın nə qədər ağıllı olursa olsun, kişi ona dərs verməlidir.

– Bu, feodal düşüncəsi deyilmi?

– Feodalizm dövründə mögər hər şey pis olub? Görünür, siz evləndəndən sonra arvadınızı ailə başçısı seçəcəksiniz.

– Bunu heç kəs eləmir.

– Deməli, lazım da deyil. Əgər kişi gözəl insan olsa, osil mənada kişi olsa, qadın ona həmişə hörmət edər. Mənim ələməmdə, or arvadından heç olmasa yeddi-səkkiz yaş böyük olmalıdır ki, qadın onun etibarlı olurlarını və istəməsinə hiss etsin. Mən yetmiş yaşlı babamın öz arvadını necə bir novazişlə oxşadığını, altmış iki yaşlı nonəmin

İso körpö uşaq kimi orköyünlük etdiyini, orinin novazışlari altında xoşlanıb mürgülediyini güdmüşəm. Qarıbə qoca idilər. Onlar bozo-nib şöhərə çıxanda hamı tamaşaya dururdu. Nonom homişə deyirdi ki, hər tozo paltar insana tozo gözəllik getirir. Amma özü köhnöni do tozo ovozino geyməyi bacardı. Nonom elo soliqeli, özünə qarşı elə diqqətli idi ki!.. Holö babam!.. Babam qoca vaxtında saçına otir vurub darayardı. Biğ darağı cibindən heç oskik olmazdı.

— Onlar vəfat eleyiblər? — deyə mon hüznö soruşdum.

İnara monim bu sənizimö qaqqınaq çökib güldü. Onun saf diş-ləri sapa düzölmüş mirvariyo oxşayırdı. İnara monim gözlerimdo get-gedo gözölşöirdi. Mon elo heyran olmuşdum ki, nə liqo bay-rarı, nə do Andrita yadıma düşürdü.

— İnara, bəlkə səhv edirim?..

— Siz qarıbə oğlansınız. Əlbəttə, səhv edirsiniz. Monim babam da, nonom do lap top kimidirlər. Bu axşam onların qızıl yox, briyant toyudur. Düz ölli ildir ki, ər-arvaddırlar...

— Siz evvolco elo danışırız ki, tokco mon yox, hamı clo düşünö bilərdi...

— Çünki onlar indi bizimlə yaşayırlar. Bilirsinizmi, babam lap uşaq vaxtından balıqçı olub. Dünyanın bütün donizlerini dolayıb. Babam ilin çox vaxtını okeanda keçirdiyindən, mon nonomlo yatırdım. Çecələr nonom mənə orinin igidliyindən gözəl-gözəl hekayötler danışdı. Guya nonomi yoxsul babama vermök istomoyıblər, babam isə toy günü nənömi götürüb qaçıb. Guya babam Baltik sahilindəki bütün kişilərdən güclü olub. Guya babam okeanda çimorkon bir sürü köpök balığı ilə üzölmiş, onların hamısını bıçaqlayıb öldürmüşdür.

— Siz do inanırdınız?

— İnanırdım. Çünki monim babam çox qoçaq adamdır. Qışda Yuqla gölünün buzunu baltalayıb çimir. Heç indinin özündə do babam Lulus özünü qoca hesab etmir. Şagirdləri do təqaüdə çıxır, amma o, qocalığı təslim olmur. Babam hər səhər ala-qaranlıqda gənclərlə işə getməkdən həzz alır. Homişə deyir ki, insanın birinci gözəlliyi zəhmətdir. Buna görə do babamı hamı sevir. Hətta balıqçılar arasında gözəl bir ədət yaranmışdır: təzə evlənen gənclərə xeyir-dua verib deyirlər ki, görün Lulus və Velta kimi bir-birinizə sədəqətli olasınız, uzun və xoşbəxt ömür sürsünüz.

Velta — nononim adıdır. Mənim babamla nonəm doğrudan da xoşbəxtidirlər. Çünki onların bir-birinə olan məhəbbəti tükanməzdir.

Tokco anamla atam uğursuz evlənmışlər. Onlar yaşiddirlər. Olsun ki, mənön qabaq onlar deyib-gülmüş, bir-birlərini sevmışlər. Lakin mən dünyaya göz açandan atamı qaşqabaqlı, anamı isə clo heç deyinen görmüşəm. Bilmirəm no sobobdonso, atamı anamdan çox sevmişəm. Baxmayaraq ki, o, moni anamdan az dindirər, az əzizlərdi. Mən atamı, demök olar ki, heç deyən-gülen görmömişəm. Əvvöllər mənə belə gəlirdi ki, atam tez qocalıb do deyib-gülmöyi xoşlamır.

Atam on altı yaşından çilingör işləyir, indi do çilingördür. Onun iri ölləri işləməkdən qabar bağlamış, geniş alını isə fikirleşməkdən qırışmışdır. Mən homişə atamın qüvvətli olması ilə öyünmüşəm. Buna görə do rəfiqələrimin sevdiiyi ağzı belönd qoxuyan “kişiləro” baxanda moni gülmök tuturdu. Atam sənizlərin onunu bir yumruqla yıxardı!

Hoyotimizdo ikinci bir çilingör do yaşayırdı. Bu, atamın iş yoldaşı Raymond idi. Məni Raymondla bağlayan atama qarşı məhəbbətlim olmuşdur. Onun necolliyini təsovvür etmək üçün atamın gəncliyini gözörünüz qarşısında canlandırm. Raymond atamdan yaşiyirmi yaş kiçik idi.

Raymondla mən övvöllər sadəco olaraq bir-birimizə hörmət edirdik. Mən yeddinci sinfə qodur, işdən qayıdan atamı qarşılayıb öpöndo, Raymond da öpürdü. Çünki Raymond atamın on yaxın dostu idi. Atam heç bir işi Raymonduz görmözdü.

— İnara, get Raymondı çağır, — deyirdi, — o cavandır. Beyni monimkindən yaxşı işləyir.

Raymond hər həftənin dörd-beş axşamını bizdo olar, gəco yarısnadök atamla birlikdə yeni çilingör dozğahı layihəsi üzöründə işlərdi. Monim on çox sevdiiyim nölöncö onların ciddi, ösil kişi söhbətino qulaq asınaq idi. Tokco anam moni saat on olan kimi yatmağa məcbur edirdi:

— Səhərlər oyanmaq istomirson, get yat. Siz do bu zohrimarı az çökün. Evdo nəfəs almalı deyil. Belə başınız var idi, gedib clo institut qurtaraydınız da...

Raymond anamın xasiyyətinə bolod idi. Atam kimi o da tez papi-rəsu söndürüb, otağın havasını doyişör, yenidən öz işinə buşlardı. Anam isə deyinə-deyino yatağına girər, deyino-deyino do yuxurlardı.

Anam yatan kimi mən yermidən qalxıb, barmaqlarınım ucunda qonşu otağa keçördim. Hər dofo do atam moni unama qulaq asmadığım üçün məzəmmətəloyor və sonm “get yat” demök ovozino:

– Bizə qəhvə gətir, – deyirdi.

Mən, əlimdən heç nə gəlməyə də, yaxşı qara qəhvə dönləməyi öyrənmişdim. Atam qəhvəni qaradınmız içər, mən soruşmamış “ikincisini gətir” deməzdi. Raymond isə həmişə məni tərifiirdi.

Bir gün atam işdən qayıtmadı. Anam pəncərədən Raymondı səslədi. Dedilər ki, Raymond da hələ gəlməyib. Nigaran qalmış anam məni zavoda göndərdi. Mən zavoda çatanda artıq ikinci növbə işləyirdi.

Mən soraqlaşma-soraqlaşma atamı baş mühəndisin kabinetində tapdım. Atam və Raymond layihələrini divardan asıb, bir dostə mühəndisə yeni avtomatın üstünlüklərindən danışirdılar.

Altı aydan sonra qəzətlər yeni avtomat çilingor dəzgahı barədə yazmağa başladılar. Mən köşkdən bir qəzet alıb sevincək evimə yüyürdüm. Həyətə girən kimi yazamın bork deyindiğini eşitdim və istər-istəməz düşündüm ki, yazıq atam sevincək gələcək, yeno də anamı deyinen görəcəkdir.

Raymond öz pul mükafatına bir motosiklet aldı. O öz göy maşınını uğuldaraq lap yanımda saxladı, sevincək:

– İnarə, min tərkimə! – dedi.

Mən ikinci təklifi gözlemədən dal oturaçağa mindim və yıxılmamaq üçün Raymondı tutdum. Raymond xam olduğundan, sürəti elə dəyişdi ki, motosiklet dəli ə kimi yerindən sıçradı. Mən qorxub Raymondı bərk-bərk yapışdım.

Xoşbəxtlikdən, istirahət günü idi. Küçələrdə çox az maşın olduğundan, Raymond motosikleti qozaya uğratmadan şəhərdən çıxdı. Biz bütün yollardan, döngələrdən quş kimi keçirdik. Amma mən qorxmurdum, çünki ürəyimin dərinliyində Raymondı qarşı böyük inan var idi.

Biz, ətrafı qayın meşəsi olan Yuqla gölüne çatdıq. Raymond yoldan çıxıb motosikleti gölə tərəf sürdü, ancaq saxlaya bilmədi. İkimiz də motosiklet qarışıq suya soxulduq. Mən, ağayımın əzilməsinə baxmayaraq, birinci olaraq sudan çıxdım. Raymond çim suyun içində motosikletin buynuzlarından tutub elə çəkirdi ki, elə bil batmış öküzü çıxarırdı.

Mən qəhqəhə ilə gülürdüm. Raymond, nəhayət, palçığa bulaşmış motosikletini çəki, göy çəmənin üstünə yıxdı. Nə qədər çalışdısa, onu işə sala bilmədi. Biz ağır “İ” motosikletini itələyə-itələyə yola düzəldik.

Biz həmin gündən başlayaraq tez-tez motosiklet seyrinə çıxdıq. Sonra kinoya, teatrayə parka getdik. Bu yaxınlığa xoşbəxtlikdən nə atam, nə də anam cıtraz ctdi. Xüsusilə atam məni görüştə gecikməyimin üstündə tez-tez danlayırdı.

Göy motosiklet bizim böyük sevincimə çevrilmişdi. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, “İ” də canlıdır, bizim üçüncü dostumuzdur. Mən ona Raymondı inandırtım qədər inanırdım, ən gizli sirlərini ona açırdım, onunla məsləhətləşirdim.

– “İ”, – deyirdim, – sən bu işə necə baxırsan?

Raymond mənə bir yana getməyi təklif ctdikdə, mən o saat “İ”-dən soruşurdum:

– İcazə verirsənmi?

Aydın məsələdir ki, “İ” həmişə çox mənalı şəkildə susurdu. Raymond əvvəllər bundan çox bacarıqla istifadə ctdib, gülə-gülə:

– Susmaq razılıq işarəsidir, – deyirdi.

Sonralar mən sualı başqa cür, yəni öz xeyrimə qurdum.

– “İ” bu işə razı deyil. Belə deyilmi, “İ”?

“İ” susurdu. Deməli, o mənimlə razıdır. “İ”-in hökmü qəti olduğundan, hər kəs çalışırdı ki, ona birinci sual versin. Biz bu göy maşına nə qədər vurulmuşduqsa, anamın ondən bir o qədər zəhləsi gərdirdi. O:

– Sizin beyniniz qandır, – deyirdi. – Bu motosiklet əvvəl-axır ikinizdən birini şikəst ctdəcək. Rədd eləyin onu. Camaat baladan qaçır, siz onu satın almırsınız. Hələ bir əzizləyirsiniz də...

Aydın məsələdir ki, nə mən, nə də Raymond anamın bu öyüdlərinə qulaq asmırdıq. Anam ürəyi yana-yana “yavaş sürün” dedikdə, biz sürəti yüze qaldırırdıq. Ancaq bu da bizim ürəyimizdəki həvəsi söndürə bilmirdi. Mən təyyarələrə də həsəd aparmırdım, istəyirdim ki, göy “İ” kosmik raketdən də yəlli getsin. İrelidə bir maşın gördükdə, Raymondı “Onu öt! Öt!” deyirdim. Çünki istəyirdim ki, mənədən irəlidə təkə arzularım olsun. Arzular işə tükənməz idi. Bizim riyaziyyat müəllimimiz həmişə deyərdi ki, hesabda rəqəmlərin sayı ilə insan arzulayan bir-birinə düz mütənəsidir, hər ikisi kainat kimi sonsuzdur. Ancaq mənə belə gəlir ki, kainatın da, hesab rəqəmlərinin də bir sonu olacaq, yalnız arzu əvvəlki kimi sonsuz qalacaqdır.

Mənim arzularım böyük idi, xam torpaqlardan tutmuş ən uzaq ulduzlara qədər ucaldırdı. Mən arzu ctdirdim ki, Raymondı bütün dünyaya tanısin. Ulduzlara ilk dəfə Raymond uçsun. Raymondun şəkli

qəzetlərin, jurnalların bəzəyi olsun. Nə bilim daha no... o!.. Raymond isə kəndli balası olduğundan, mənə dünyanın ən məşhur torpaqbanası görmək istəyirdi. Mən gülo-gülo:

– Ayda, Marsda, Yupiterdə xam torpaqları ilk dəfə mən oynadacağam! – dedikdə o:

– Sən əvvəlcə doğma Latviyanın bataqlıqlarını qurudacaqsan, – deyirdi.

Mən heç cürüz eləmədim. Sevinirdim ki, Raymond mənim gələcəyimi barədə də düşünür, mənim gələcəyimi onun arzusudur. Mən Raymondun bütün arzularını yerinə yetirməyə hazır idim. Əlimdən çıxan hər yaxşı iş üçün Raymondan “çox sağ ol” eşidəndə ürəyimi forxılı dolurdu. Raymond və mən belə sevinc gölündə üzərkən heç ağlımıza da gəlmirdi ki, kəder bir kölgə kimi bizi izləyir: buna səbəb heç də, anamın qorxduğu kimi, “LJ” olmaıdır.

Sən günlər Raymond xeyli fikrili görünürdü. Tez-tez papiros çəkirdi. Amma hiss edərdim ki, buna səbəb mən deyiləm. Çünki o mənə əvvəlki qızğınlıqla sevirdi. Onun kənar işlərinə də çox qarışırdım. Bilirdim ki, o mənə inanır, bu gün də olmasa, sabah özü hər şeyi açıb-danışacaqdır. Lakin o susurdu və mənim yanımda bacardıqca şad görünməyə çalışırdı.

Bir gün atam evə homişəkəndə gec və çox pərişan qayıtdı. Anam mətbəxə çəkib, qapını bağladı. “Bəlkə Raymondun başında bir iş var...” – deyərək mənə tez həyəət yüyürdü. Raymondun evinin qapısı bağlı idi. Qapını döydüm.

– İnara, – deyərək atam mənə pəncərədən çağırırdı. – Qızım, evə gəl.

– Ata, Raymond hardadır?

– Ona heç nə olmayıb, sağ-salamatdır. Evə gəl.

– Ata, sən mənə nəşə gizlədirsen?

– Dedim, Raymond sağ-salamatdır. Bu arvadlar iblis südü içiblər. Başları qarışıq qeybətə, heç bilmirlər uşaq küçədə neyin.

– Hansı arvad, hansı uşaq, ata?

– Heç özüm də bilmirəm. Növbəni verib gəlirdik demiryolunun kənarı ilə. Adını ana qoymuş iki arvad irəlində çənə-çənəyə vermişdi. Qəflətən onlardan biri qıyyə çəkdi. Gördük ki, 4-5 yaşında bir uşaq demiryolunun üstündə oynayıb, sürütlə gələn yük qatarı da onu haqlamaqdadır. Biz bir qərara gəlincə, Raymond rəislərin arasına atılıb uşağa doğru yüyürdü. Bu, qızım, insanın ölümlə kəllə-kəlləyə gəlməsi idi.

Atam sanki bu qəhrəmanlığın qarşısında təzim edirmiş kimi susdu. Onun təfəssilatla uyması mənə lap əsəbiləşirdi.

– Bəs sonra, sonra...

– Sonra Raymond uşağı parovozun lap ağzından alıb, tez kənara sıçradı. Uşağa heç nə olmadı. Raymond azacıq özildi. Apardılar demiryolu xəstəxanasına. Qorxma...

Mən atamın sözünü ağzında qoyub, xəstəxanaya doğru qaçdım. Corrahiyyə şöbəsinin qapısında iki qadın dayanmışdı. Onlardan biri o birinə razılıq edərək deyirdi ki, “sizin Raymond çox qoçaq oğlandır. O, ölmədən qorxmadı. Mənim uşağımı parovozun altından qurtardı. Bilmirəm ki, mən ona necə yaxşılıq edim”.

Mən ilk dəfə idi ki, Raymondun şəhinə deyilən təriflərdən xoşlanmırdım. “Axı bu qadın kimdir? Nə üçün Raymond onun olsun? Nə üçün? Nə səbəbə? Nədən ötrü?” Mən bu sualların ağırlığı altında irəliləyib, qapının zəngini basdım. Ağxalətli şofqot bacısı çıxdı.

– Mənə Raymond...

– Bacım, Raymondun yanına adam buraxmırlar.

– Mən onun nişanlısıyam. – Bu sözləri deyərək qeyri-ixtiyari cavan qadına baxdım və bununla ona elan etdim ki, Raymond mənimdir!

Şəfqət bacısı:

– Raymond çox qan itirib, haldan düşmüşdür. Professor onun yanına heç kəsi buraxmır.

Şofqət bacısının sözləri mənə qorxutdu:

– Raymonda nə olub ki?..

– Qorxmayın, bacım. Əli, ayağı salamatdır. Kənara atılarkən başı elektrik dirəyinə deyib yaranalmışdır. Qorxusu yoxdur. Ona qan vurmaq lazımdır.

Mən öyrəndim ki, burda duran qadınların hər ikisi Raymonda öz qanını təklif etmişdir. Bu, mənə çox narahat etdi, xüsusən cavan qadının qanının Raymonda vurulmasını istəmədim. Elə bu vaxt ikinci şəfqət bacısı gəlib bildirdi ki, onların qanı Raymonda düşmür. Mən sevincək:

– Mənim qanıma yoxlayın, – dedim. – Bizim qanımız birdir.

Şəfqət bacısı güldü. Mən bir daha tələbbürlə cavan qadına baxıb, içəri keçdim.

Raymondla mənim qanıma xoşbəxtlikdən düz gəldi. Raymond sağaldı, gənc olduğundan, çox tez sağaldı. Çox sevindim ki, onun

damarlarında mənim qanım axır. Raymond xəstəxanadan çıxandan sonra mən onu cavan bir qadına qışqandığımı dedim və onun kim olduğunu soruşdum. Raymond ovvələ qaldı, dedim: sonra:

– Tanımırım... – deyib moni qucaqladı. – Bolke iş yoldaşlarımdan... ya könüllü donörlerden biridir. Tanımırım...

– Tanımasan yaxşıdır. – deyə mən sevincimi gizlədə bilmədim.

Bir aylıq intizardan sonra biz yenidən sevinc gölündə üzümə başladığ. O vaxt mən Raymondu bütün qohrəmanlarla müqayisə edərdim. Yerli-yersiz, anama onların məhəbbəti barədə suallar verirdim. Anamın dediyinə görə, atam da onu çox sevmişdir, hə haqiqi məhəbbət keçmişdə olub. İndiki cavanlar sevməyi bacarmırlar:

– Atan mənə bir an da danxmağa qoymazdı. O çox deyib-gülən idi. Çoxlu lətifə bilirdi...

– Bəs, atam indi niyə deyib-gülmür, anacan?

– Bilmiyəm... – deyə anam köksünü ötürürdü. – Təqis özündədir, il-ildən ağzına su alır.

Bizim söhbətimiz həmişə anamın osobiloşib, deyinməsi ilə bitirdi.

Bir axşam Raymondu kinodan çıxıb “Arkadi” parkında gozınırdik. Mən Raymondu kamal attestatını alandan sonra instituta getməyəcəyimi dedim.

– Nə səbəbə?

– Bunu sən mənədən yaxşı bilirən.

Raymondu susdu. Çünki bu bizim birinci söhbətimiz deyildi. Bu fikrə mənə Raymondu özü eyhamlarla başa salmışdı. Raymondu haqlı idi. Mən beş il də institutda oxusaydım, onun yaşı lap öteçəkdi. Bir də, axı, necə ola bilər? Arvad ərinədən bilikli olsun? Raymondu belkə də belə düşünmürdü. Amma mən özümədən əşkik kişiye arvad olmaçtım.

– Bəs Raymondu nə üçün qiyabi oxumurdun?

– İstəmərdi. Oxumağa çox tənəbəl idi. Əlino kitab alan kimi yatırdı.

Biz elə oradaca belə qərara gəldik: “İyulun 16-sında mənəim on səkkiz yaşım tamam olar. Həmin günün axşamı biz məclisin başında ər-arvad kimi oturaçağıq”.

Raymondu sevincindən mənə qucaqlayıb öpmək istədi. Mən onun qolları arasından çıxıb yüyürdüm. Siz “Arkadi” parkında olmuşunuzmu? Ora gənclərin ən çox sevdii yerdi. Lap məşhəri xatırladı. Deyirlər ki, guya bu parkı sevgililər üçün salmışlar. Son vaxtlar biz də “Arkadi” parkına, xüsusilə “Məhəbbət xiyabanına” ayaq açmışdıq. İndi də mən tanıx xiyabanla yüyürəkən kiminso şahrah gülüşü

moni saxladı. Bu nədir? Gənclərin “Məhəbbət xiyabanına” beş nofər qoca soxulmuşdur! Xiyaban yarıqaranlıq idi, amma buna baxmayaraq mən onlardan birini tanıdım. Tanıdım, lakin nə gözlərimə, nə də qulaqlarıma inana bilmədim. Çünki monim həmişə qaradın-moz tanıdığıim adam indi heç kəsə amam vermədən ucadan danışıq, öz mozoli söhbəti ilə yanındakıları elə hey güldürürdü. Onun səsində qoribo bir məlahət, hər gənçə moxsus olmayan şirinlik, cazibədarlıq və toravət var idi. O, monim Raymondun danımda da gözəl danışıq, gözəl güldürdü. Mən, özünü yetirən Raymondun olından tutub, iş paltarını soyunmamış kişiləri göstərdim:

– Tanıyırsan?..

– Bəli. Atan da onlarıdır.

– Danışib-gülən odurmu?

– Əlbəttə. Atan sevimizdə ən zarafətli adamdır. Xüsusilə kefi bir qədər saz olanda...

– Bəs o, evdə niyə qaradınmazdır?

– Bilmiyəm... – deyə Raymondu üzümə baxdı, – yoxsa qışqarırsan? O arvad bizim tabelçi Austradır...

Mən lap atam kimi ucadan güldüm.

– Sən də qoribo oğlansan. Mən atama yenidən vurulmuşam, Raymondu. Mən hələ atamı bu qədər gənç və dilavər görməmişdim. O, dünyadakı bütün kişilərdən gözəlmiş, hətta sondən do!

Mən evə gələndə anam hələ yatmamışdı. Atamın qarasına deyiniirdi, səbəbini heç başa düşmədim. Mən anamın pojmürdə görkəminə, tolosik darlanmış, belkə də heç darlanmış saçına, oynındeki solğun paltara, yamaqlı döşlüyə, ayaqlarındakı köhnə başmaqlara ürək acısı ilə baxıb dedim:

– Demək, təqis səndəymiş, anam.

Anam mənəim sözlərimdən daha da açıqlandı:

– Birleşin! – dedi. – Bir görün moni öz evimədən qova bilorsinizmi?! Bəli, təqis mənədir ki, sizin müftə qulluqçunuz olmuşam. Təqis mənədir...

Həmin hadisədən sonra mən öz gələcəyimi haqqında bir də düşündüm və ənd içdim ki, anam kimi arvad olmayacağam. Arvad üçün təkə orini və övladlarını sevmək, yaxşı evdar olmaq əzdir. O öz toravətini və gözəlliyini də saxlamalıdır. Axı atam bir zaman anamı dolicesinə sevmişdir. Nə səbəbə anam orə gedəndən sonra özünü atamın həyat yoldaşı kimi yox, mohz müftə qulluqçu kimi

aparmışdır? Nə üçün anam, dost-dost tozə paltar ola-ola, evdə nımdaş geyinir? Nə üçün o, axşamlar tovuş quşu kimi bəzonib atımla gözəməyə çıxmır? Axı insanın gözələri ta körpəlikdən gözəllik əsiri olmuşdur. Yox, mən elə edəcəyəm ki, Raymond həmişəki kimi gözəl olsun. Atam kimi evdə bir cür, işdə başqa cür olmasın. Axı bu bir həqiqətdir ki, insan özü öz həyatını gözəlləşdirməlidir.

Bir neçə gündən sonra Raymondla sözü bir yerə qoyub, kəbin bürosuna getdik.

– Biz evlənməyi qərara almışıq! – dedik.

– Çox gözəl, – deyə ağsaçlı bir qadın bizə təmiz blanklar verib, ycr göstərdi. – Oturun, doldurun...

Biz üç-dörd blankı korladıqdan sonra, nəhayət, bütün suallara cavab yazdıq.

Ağsaçlı xala səliqə ilə doldurulmuş blankları nəzərdən keçirt-dikdən sonra, məhrəbanlıqla soruşdu:

– Evlər idarəsindən arayırsınız varmı?

– Nəinki evlər idarəsindən, heç valideynlərimizdən də arayıq yoxdur.

Ağsaçlı xala bizim sözümrüzə güldü:

– Bir-birinizi çoxdan tanıyırsınız?

– Bir həyatda böyümüşük.

– Çox gözəl. – Ağsaçlı xala bizim kağızları tozə qovluğa tikib, üstünü nömrələdi.

Mənə elə gəldi ki, artıq bütün işlər öz qaydasındadır, indicə kəbin kağızımız veriləcək, pasportlarımızın “Xüsusi qeyd” vərəqləri möhürlənəcəkdir. Ancaq hor şey gözələdiyimizin əksinə oldu.

Ağsaçlı xala qovluğu şişə qapılı rəfə qoyub:

– Bir həftədən sonra gələrsiniz, – dedi.

– Bir həftə?.. Bir həftə nə üçündür? Üç gündən sonra mənəm ad günündür.

– İndidən tərrik ediorəm...

– Axı biz istəyirik ki, ad gününədək...

Ağsaçlı xalanın məhrəban sifəti birdən-birə ciddiləşdi:

– Qızım, kəbin kağızı ad gününə veriləcək hədiyyə deyil, yeni

bir ailənin səadət müqaviləsidir. Bu gün nəzərdən qaçan kiçik bir səhv sabah sizin bütün həyatınızı poza bilər.

Mən üzdo ağsaçlı xala ilə razılaşam da, üreyimin derinliyində bütün kəbin bürolarını söydüm. Kükəyə çıxan kimi Raymond:

– İnara, – dedi, – bir həftə çox uzun vaxt deyil ki. Qanundur... Gerek gözəlyək...

– Mən gözələməyəcəyəm! Lap onların acığına gözələməyəcəyəm.

– Kilsəyə gedəcəksən?

– Yox! Ad günü məclisi dağılan kimi köçəcəyəm sizə. Guya o kağız parçası olmasa, sən mənə sevməyəcəksən?

Biz belə də razılaşdıq.

İki gündən sonra Raymondun ata və anası Dauqavapilsdon gəldilər. Mənim valideynlərim isə əhvalatı başa düşüb, daha böyük hazırlıq görməyə başladılar. Əgər əvvəllər anamın yanında mənim bir gün orə gedəcəyimdən söz açılında o ağlayırdısa, indi sevinirdi. Çünki onun yeganə övladı öz evindən uzaqlaşmayacaqdı. Raymond anamın üreyincə idi. Özü çox zohmətkeş olduğundan, onun əzmə-büzmə kişilərdən zəhləsi gəldirdi.

Artıq bütün qohum-qonşu, tanış-biliş bilirdi ki, mən və Raymond evlənik. Atam zavodun direktorunu da evimizə davət etmişdi. İyulun on altısı axşamı mən hədsiz sevincə içərisində qonaqları və rəfiqələrimi qarşılarəkən, qonşu uşaqlardan biri:

– İnara, – dedi, – səni küçədə bir xala gözəlyir.

Mən təlosik küçəyə yüyürdüm. Alaqaqıdan bir qədər aralı tünd-göy paltar geymiş bir qadın durmuşdu. Mən onu tanıdım: xostoxanada gördüyüm gənc qadın idi. O, torəddü içərisində mənə yaxınlaşıb, son dərəcə müti və xosto bir sözlə:

– Siz İnarasınız?.. – deyə soruşdu.

– Boli, – deyə mən heç xasiyyətimə yaraşmayan bir chtiyyət-karlıqla cavab verdim.

27-28 yaşı ancaq olan bu qadının solğun sifəti, kədərli gözələri, hoyocandanmı, hoyadanmı və yaxud qeyri bir səbəbdənmi titroyun dodaqları mənə qorxuya salırdı. Araya çökən sükut nə qədər cansızıcı olsa da, mən onun danışmamasını istəyirdim. Çünki üreyimin derinliyində baş qaldıran sövq-tobii duyğular bu naməlum qadınə qara xoberlə gəldiyini xəbər verirdi. Mən özümdən də çox Raymond üçün qorxurdum.

Lakin uzaqdan eşidilən motor uğultusu üreyimə su çiledi. Bir göz qırımında Raymond və “İJ” bizim yanımda dayandılar.

– Əzizim! – deyə mən Raymondun boynuna sarıldım və gözələdim ki, bax bu saat o, mənə öpəcəkdir.

Ancaq Raymond mənim qollarımı boymundan açib, toləsik namo-
lum qadına tərəf addımladı. Salam belə vermədən:

- Sən bura nə üçün gəlmisən?.. - deyə soruşdu.

Onun səsinə tələbdən çox yalvarış var idi. Qadın sanki əvvəlki
mütəliyini pozmamalı üçün dinmədi. Məni qışqanclıq və şübhə alov-
ları bürüdü. "Deməli, Raymond bu qadını tanıyırmış. Bəs o, bunu
məndən nə üçün gizlədirdi?.." Mən onların ikisinin arasına girib,
qeyri-ixtiyari Raymondun ölini tulum.

- Sən bu qadını tanıyırsanmı?..

- İnarə, sən get evə, - deyə Raymond məni uzaqlaşdırmağa istədi.

Onun rəngi avazıymış, gözləri çamışmış, geniş alını isə tərləmişdi.

- Raymond, bu qadın kimdir?!

- İnarə, dedim get evə!

- Mən hələ sənəin arvadın deyiləm! Qışqırma! Bu qadın kiindir?!

- Tanıyıram! - deyə Raymond mənim ölini buraxıb, acıqlı halda
həyətə girdi.

...Mən evimizə qalxanda qonaqlar artıq süfrə başında əyləşmiş-
dilər. Onlar məni görəndə belədən səsləndilər.

- Canım, belə təqşirək olar?.. Belə gəlin olar?.. Boy tok danxır...
Araq zəhərə dönüb... Keç... Keç!..

Mən hələ nə edəcəyimi bilmirdim. Yuxarı başa keçib, Raymon-
dun yanındakı yeganə boş stulda oturdum. Məclis qızıqdı. Əvvəlcə
müəddimə üçün mənim on sikkiz yaşımı təbrik etdilər. Sonra
zavədən direktoru ailənin gözəlliyindən, ailə qurmağın sirlərindən
və tarixindən danışdı. Raymond bir insan kimi, əməksevən, iste-
dadlı və yenilikçi çilingər kimi uzun-uzadı mödh etdi.

Söz mənim gələcək qaynatama verildi. O, arvadının köməyi ilə
iki-üç cümlə quraşdırıb məni təriflədi, sonra alnımdan öpüb nişan
üzüyünü barmağıma taxmaq istəyəndə, mən sanki yuxudan ayılı-
m, dəli kimi yerimdən qalxıb:

- Dayanın! - dedim.

Bayaqdan gur-gur guruldayan otağa birdən-birə məzar sükutu
əndi.

- Mən bilirəm ki, siz bütün insanların xoşbəxtliyini istəyirsiniz.
Bunun üçün çox sağ olun. Mən Raymondı bütün həyatım qədər
sevirdim. Ancaq mən ona arvad ola bilməyəcəyəm. Çünki Raymond
bir aydan sonra ata olacaqdır. Raymond, oğor sən mənə dost olaraq
qalmaq istəyirsənsə, o küçədə göz yaş tökən Ritaya... təkcə Ritaya
evlənməlisən!..

Mən bu sözləri deyərək hövlnək evdən çıxdım. Həmin gecəni
sohərə qədər ağladım.

Raymond Rita ilə evləndi.

İndi kimin xoşbəxt olduğunu bilmirəm.

- Bəs insan da öz səadətindən ol çəkərmə?

- Mən homin əhvalatdan sonra Raymond ilə xoşbəxt ola bil-
məzdim. Səadət birinci növbədə təmiz vicdanla yaşamaqdır. Rita-
nın bütün gözəlliyi arxada qalmışdı. Mən iso təzo-təzo qonçələndir-
dim. Bir də, səadət böcək kimi təkcə özün üçün yuva çəməkdirmi?
Əgər belə olsaydı, heç ananız sizi doğmazdı. Bütün ömrü boyu barsız
ağaclar kimi əzab-əziyyətsiz yaşayardı. Ancaq insan ağac deyil.
Məncə insanın böyüklüyü bundadır ki, o öz səadətini özündən
sonra gələnlərin də üzündə görmək isteyir.

***

İnarə susdu. Mən də susurdum. Təkcə meşə susmaq bilmirdi.
Yenə mahını... mahını... mahını... Adamlar kimi günəş də bu gün yat-
maq istəmir, Rıqa kərfəzinin qızıl sinəsində üftüqə boyu sürünürdü.
Qəflətən dohşətlə guruldayan göy moni də, İnarəni də diksindir-
di. İnarə ala gözlərini başımız üzərində qaynayan qara buludlara dikib:

- Yağış yağacaq... - dedi.

- Yağınız necədir?

- Bir az toxtoyub, - deyə İnarə ağcaqayın budağından yapışıb,
ayağa qalxdı. - Lap az ağrıyır.

Mən İnarənin çiçəkdən hörlülmüş çələngini yerdən götürüb qalx-
maq istəyirdim ki, Andritanın gülə-gülə gəldiyini gördüm.

- Sən harda qalmısən? Bəs niyə gecikdin? Bilirsen necə yaxşı
idi?!

Andrita sualı sual üstündən yağdıra-yağdıra dikdiri qalxdı.

- Nə gözəl çələng hörmüsən? Bu mənimdir?..

Mən cavab ovəzino port halda İnarəyə tərəf döndüm. Ey dad!..
İnarə yox idi. Mən azmış uşaq kimi oտrafa boylandım. İnarə yox idi.
Mən hoyocanla:

- İnarə!!! - deyə çağırırdım.

Top güllosi kimi açılan haça şimşək və göy gurultusu səsimi
batırdı. İri yağış damcıları əvvəlcə tok-tok, sonra cüt-cüt, sonra da
şırıltı ilə yere töküldü. Liqə bayramına çıxmış kişilər gülür, qadın-
lar iso çiğnirdilər.

Tokcə mən susurdum. Andrita isə böyrümə qısılararaq, clo hey İnaranın kim olduğunu soruşur, şübhələrini yüz yero yozurdu.

Biz qəsəbəyə qaçıdanda saat on biri vururdu. Hava isə yeno işiq idi. Göyün üzü yağışdan sonra bənövşəyi rəngə boyanmışdı. Andrita istiqlalılıqla soruşdu:

– Sən sabah axşam nə iş görəcəksən?

– Bilmiyəm...

– Kinoya gedək?

– Yaxşı...

– Saat səkkizdə səni burada gözləyəcəyəm, – deyə Andrita olimi sıxaraq, taxta məhəccərli evlərinə tərəf yüyürdü.

“Ovçular evi”ndə heç kəs yatmamışdı. Hamı, hotta qonşu binalardan da iki nəfər tacik şairi Anzorinin otağında idi. Onlar bir balaca içdiklərdən, ucadan danışib güldürdülər. Mən pəncələrimin üstündə pilləkəni xəlvət qalxıb, öz otağıma girdim. Yatağıma uzanıb, bütün gecəni özümə lənət oxudum ki, nə üçün İnaranın ünvanını götürmədim, nə üçün?.. O da görəsən indi mənə düşünürmü?..

Səhəri günü mən sözləşdiyimiz vaxtda görüşə getdim. Andrita gəlmişdi. Mən heç buna təəssüflənmişdim. Çünki tək olmaq, düşünmək... düşünmək istəyirdim. Çünki İnarə mənim qəlbimə də, beynimə də hakim kəsilmişdi. Mən Sloka küçəsi ilə dənizə tərəf yollandım.

Hava sərin olduğundan, dəniz kənarında çox az adam var idi. Sükutu səhildə yem axtaran qağayıların çığırtısı və lap uzaqda tez-tez suya baş vuran boşboğaz ördüklərin ah-vayı pozurdu. Bu axşam günəşin də rəngi dəyişmişdi. O da dənəki kimi gülmür, sanki İnaranın həsrətini çəkirdi. Hələ doniz!.. Külöksiz, sakit dənizin xırda ləpələri dənəki kimi şadyanalılıqla pıçıldasdır. “İnarə... İnarə...” deyə hiçqırmırdı.

Mən Rıqada olduğum günlərdə hər evdə, hər bağda, hər küçədə, hər tində İnaranı axtardım. Ancaq biz bir də rastlaşmadıq. Hotta arayış məntəqəsinə də baş çəkib:

– Mən İnarə adlı bir qızı axtarıram, – dedim.

Pəncərənin dəlində oturmış kürən qız ot içində olan xırda göz-lərnəni bic-bic süzdürərək:

– Tokcə Rıqada 500 İnarə var... – dedi.

– Mənim axtardığım qız gözəldür.

– Bizdə İnarə adını ancaq gözəl qızlara verirlər.

– Görünür, sizin də adınız İnaradır.

Qız xoşlanaraq güldü. Mən də güldüm.

O vaxtdan mən hər gözəl şey görəndə İnarə yadıma düşür. Dünya isə gözəlliklərlə doludur. O vaxtdan İnarə kimi mən də bütün dost-aşnaya, tanış-bilişə yaxından tanımadıqları adama “pis” deməməyi məsləhət görürəm. Çünki insan gözəl hisslərlə gəncəlişir.

O gündən Andrita da xoyalımdan çıxmır. Axı o da xoşbəxtliyi məhni ilə, gül-çiçəklə ölçürdü. Bolko də clo mənim belə möyüs olmağıma sobob Latviyanın bahar bayramında az məhni oxumağıdır... Kim bilir...

ÇİNGİZ ƏLƏKBƏRZADƏ

(1936-1999)

İstedadlı yazıçı Çingiz Ələkbərzadə 1936-cı il oktyabr ayının 17-də Bakı şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Tovuz şəhərindəki A.S.Puşkin adına orta məktəbi bitirmiş. ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almışdır (1955-1960)

Əmək fəaliyyətinə Əli Bayramlı şəhərindəki 2 saylı orta məktəbdə müəllim kimi başlamışdır. Müxtəlif dövrlərdə jurnalistlik etmiş. Əli Bayramlıda "İşiq" qəzetinin, "İsmayillıda "Zəhmətkeş" qəzetinin redaksiyalarında məktublara şəbəsinin müdiri, Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində "Sən səhərlər" və "Günün səsi" redaksiyalarında müxbir kimi çalışmışdır.

Bədə yaradıcılığa tələbətlik illərində başlamış, ilk hekayəsi 1958-ci ildə Almaniyada dərc olunmuşdur. Sonralar müxtəlif nəşriyyatlarda çoxlu hekayələri, roman və povestləri çıxmışdır. O, 1999-cu il yanvar ayının 7-də vəfat etmişdir.

"Altıncı sım" hekayəsində ömrünü kölə kimi yaşayan insanın iradəsizliyi, qorxaqlığı təsvir olunur. Hekayə yazıcının "Qızıl səhəri at" kitabından (Bakı, Gənclik, 1976) götürülmüşdür.

ALTINCI SİM

– Vətəndaş sormişinlər, qayıqları bağlayın, toyvara lazımı yük-səkliliyə qalxmayınca papiros çəkmək olmaz.

Stüardessa mərsrut, ekipaj və reys barədə məlumat verdi.

"TU-114" nəhəng mətərlərinin yeknosəq səsini sormişinlərin beynində sınıq vəl kimi oxutmağa başlayanda pəncərələrdən içəri gün düşdü. Kimsə ucadan "şükür" dedi və günəş üçün dərxan sərnişinlər pəncərələrə sarı boyladılar.

On gün idi ki, Kislodovsk günəş üzünə həsrət idi. Elo vaxt olmurdu ki, şəhərin tavanından asılan bulud onun yaşıl mənzərəsini yağışa "qonaq" elməsin və bu "qonaqlıq" demək olar ki, həminin üreyini vurmuşdu. Yerilərin də, istirahət edənlərin də.

Pəncərə ağzında oyləşən, əynində hava rəngli dəkrəndən kos-tiyumu olan cərrahı günəş maraqlandırmırdı. Çiyində, boyun-

boğazında rəqs edən günəş şüaları onun üçün payız milçöyi kimi bir şey idi. Cərrah razı idi ki, bundan sonra da keçirəcəyi günlərin həmişə yağışlı olsun. Ancaq onun istirahətini pozub geri çağırma-yayırdılar. Cərrah yağışlı, azad günləri yoqin ki, uzun müddət yadından çıxarmayacaqdı. Hələ srağagün, dünən, beş saat əvvəl həyat nə qədər gözəl idi, cərrah yenice ayaq açıb gözün körpə kimi sevinirdi. O, çətinini tutub yağışın səsini qulaq əsa-əsa parkin çal-çarpaz cığır-ları ilə addımlayır, tez-tez bumnunu çökür, çiçəklərin yuyulmuş ötrini axtara-axtara "Xram vozduxa" qalxır, ya qayıdıb "Zamok" a gedir, ya da "Mayskaya polyana" adlanan yamaqlığa üz qoyurdu. Yağışın çətirdə oxutduğunu məhənlər da cərraha birgə gozirdi.

Cərrahın böyründəki cəynəklə ariq qadın tez-tez öyilib özündən qabaqda oyləşən ortaboylu kök arvadı nəsə piçıldayır, başını qaldır-bir cərraha baxır, öz-özünü deyincini: "Pah atənnən, az qalmışdı o boyda bina yerli-dibli kökündən qopa". Cərrahın eşitdiyinə görə şöhorin ortasıyla gedən səlin bir qolu Narzan vannasının anbarına axıb, anbarda iso karbit olub. Həmin gün şöhor adamları yuxudan bərk gurultu oyadı, bu səsdən döşəmə titrədi, pəncərə şüşələri sil-kələndi. Vannanın partlama xəbəri ildırım sürətilə ölkəyə yayıldı. Kislodovskda qohumu, dostu, tanış istirahət edənlər şöhorə telefon, teleqraf, məktub "atəşinə" tuturdular. Və eşidəndə ki, ancaq birco otaq partlayıb, hədisə zamanı vannada heç kim olmayıb, adamlar sevinildilər, bir-birlərini təbrik etdilər.

Sonra buludlar nəsəsinə dördü, istirahət edənlər şöhorə təkül-şüb, küçələrin kimsəsizliyini yağışın olından aldılar. Cərraha teleqram gələndə günəşin barmaqları bulud köynəyinin birco düyməsinə aç-bilməşdi və açıq yerdən şam meşəsinə elo bil proyektor düşmüşdü.

Teleqramda cərrahın gözünə birinci satəşın arvadının imzası oldu. Onun əvəzinə başqa ər olsaydı, düşünə bilirdi ki, yoqin arvadı vannu əhvalatını eşidib narahət olub. Cərrah üreyində gülmək istəyəndə sanki teleqramdan çöpur burunlu, kirpiksiz gözlü, yekə bir sifət çıxıb, özim-əzim əzildi, qırım-qırım qırırdı. Cərrahın qulağına səs gəldi: "Ölürom, o-o ölürom, sən orda kef çəkirsən, mən ölürom".

Cərrah çamadanını götürüb aerodroma gətmək üçün küçəyə çıxanda yağış tənədən başladı. Çətir bu dəfə nəgənə oxumadı. İki dam-lalar qara parçada təbəl səsə çıxardılar. Və cərraha elo gəldi ki, ardı-arası kosilməyən təbəl sədləri altında onu edam etməyə aparırlar.

Stüardessanın payladığı cəvherli konfetdən cərrah götürmədi. Eynəklə qadın konfeti kağızdan açıb, sormağ əvəzinə onu xar-

taxartla yeməyə başladı. Sonra üç-dörd dəfə asqırıb geriyyə çevrildi. Yan-yörəsinə baxıb qabağa oydı, az qala burnunu kök arvadın qulağına dayadı. Kök arvad geriyyə dönüb qəti etiraz etdi:

– Yox, yox, adam-zad olmayıb.

– A... necə olmayıb? Vannalar mənim qulağımın dibində partlayıb. Evinizlə oranın arası heç yüz addım olmazdı.

Cərrah söhbətin axırına fikir vermədi. O, penceyinin cibindəki teleqramı çıxarıb bir də nəzər saldı. Cərrahın qaymı, yəni arvadının qardaşı Porviz ölürdü. Onun köhnə xəstəliyinin təzo sancısı tutmuşdu. İynələr, dərmanlar bu adamın uzun illərdən bəri özündə gözdirdiyi xəstəliyi (öd kisəsində daş vardı) müvəqqəti qıllaflaya bilirdi və bu qıllaq gec-tez partlamalı idi. Arvadının yazdığına görə qardaşını təcili operasiya etmək lazım idi. Bəs kim etməli idi və operasiyanı? Əlbəttə, cərrah. Yəni o. Onun özü. Çünki Porvizin ondan başqa heç kimə etibar yox idi. Porvizin fikrinə görə, son vaxtlar cavan-cavan həkimlərin etdiyi adi-adi operasiyalardan böyük-böyük adamlar ölürdü. Cərrahın gözü yenidən teleqrama sataşdı: “Qardaşım ölür, ölür... qardaşım...” və bu dəfə elə bil teleqramdan tüklü bir sino çıxıb, fasilosiz qalxıb-ənməyə başladı. Sino qalxıb-əndikcə uzun, sarı tüklərin arası ilə soyuq tər damlları kücük kimi o yan-bu yana diyirlənirdi. Elə bil zəlzələ olmuşdu. Cərrahın rəhbərlik etdiyi böyük xəstəxana bu zəlzələnin gücündən laxlayır, əlli kvadrat-metrlik kabinetinin parket döşəməsi ayaqları altında sürüşürdü.

Cərrah teleqramla alınmış tərini silib, tüklü sinəni gözünün qarşısından uzaqlaşdırmaq üçün pəncərədən bayıra baxdı. Yox, sinə elə bil onu hipnoz eləmişdi. O, cərrahın baxışlarını oğurlayıb “məna bax” deyirdi. “Məna bax, gör mən nə çökürəm”.

İyirmi ilə yaxın idi ki, cərrah bu sinəni tanıyırdı. Nəinki sinəni, bu sinəyə məxsus olan gövdəni, başı, ayağı, bir sözlə, bütün bədəni tanıyırdı. Bədənin daxilinə gəldikdə isə cərrah onu yeddi simli musiqi alətinə oxşadırdı. Cərrahın fikrinə öd kisəsindəki daş bu simləri çala biləcək yeganə mizrab idi. Və cərrah həmin daşla iyirmi ilə yaxın idi ki, dostluq edirdi.

İyirmi il böyük vaxtdır. Bu müddət ərzində cərrah daş mizrabı yalnız bir simə toxundurmamışdı. Bu, altıncı sim idi. Cərrah onun adını da bilmirdi. Qalan simləri yaxşı tanıyırdı. Hətta simlərin bezi-lərinə ad da vermişdi. Məsələn: birincisini “torif”, yedincisini “ölüm”.

Porviz torifi gözəl bir qadın kimi sevir. Torif həmişə hər yerdə hava kimi onun başının üstə olurdu. Porviz onu su əvozinə stəkani-nə süzüb içir, yatanda isə bu gözəl məxlucu bərk-bərk qucaqlayırdı. Ancaq o, bəyinin, qulağının və mədəsinin torif tutumunun ölçüsünü bilmirdi. Onu bilirdi ki, sağ böyründə Qarqantua ağızlı bir baş gözdür. Bilmirdi ki, bu ağız dünyanın torif ağaclarında yetişən meyvələri çənməmiş udmağa hazırdır.

Cərrahın yadına Porvizin ünvanına dediyi birinci torif düşdü. Bu o vaxtlar idi ki, tibb institutunda oxuyanlar müharibəyə getməyə hazırlanırdılar. Porvizin bacısı cərrahla bir sinifdə oxuyurdu. Bütün institut bu inco səsi, qoşong, normo-nazik qıza həsədlo baxırdı. Baxanlardan biri də cərrah idi. O öz çalışqanlığı, biliyi və ciddiliyi ilə o birilərindən fərqlənirdi. Bu arıq, uzun, penceyi yamaqlı oğlan başqaları kimi qızı göz dustağı clomirdi, hətta özünü clə aparırdı ki, guya onu görmür, yaxud görün, ancaq məhəl qoymur. Bir dəfə qız cvlorindən ağ çörək götürüb sinifdə yoldaşlarının arasında bölüşdürəndə, cərrah udqunmağını zorla saxlayıb, ona uzanmış olin sahibinə “istəmirəm” – dedi, “toxam”.

Uşaqlar müharibəyə yola düşən günün institutun akt salonunda kcçirilən yığıncaqda Porviz gənclərin qarşısında çıxış etdi və sözünü Somod Vurgunun iki misrası ilə tamamladı:

“Bilsin ana torpaq, çəitsin Vəton,
Müsəlləh osqerəm mon do bu gəndən”

Müharibəyə gedənlər adından cərrah danışırdı. O, nitqində Porvizin atasının adını çəkirdi. Onun vaxtılı əksinqiləbçilərlə qohromancasına vuruşmasından söhbət açdı. Nəhayət, fikrini yckunlaşdırdı. “Biz do onlar kimi, onun kimi vuruşmalıyıq”.

Həmin günün axşamı qızlar osqerləri ötürmək üçün vağzala gəlmişdilər. Porvizin bacısı da onların arasında idi. O, cərrahla üzboz dayanıb, başını aşağı salmışdı. Vağzalda iyno atsan, yerə düşməzdi.

- Gedirsən?
- Gedirəm.
- Sənin səhorki danışığın qardaşımın çox xoşuna gəldi.
- Sənin necə?
- Mənim də.
- Əgər qalmaq istəyirsenso, mən qardaşımın danışıq, səni saxlasın.

– Yox, sağ ol, gedirəm.

– Heç bilmirəm sənə nə deyim. O qədər söz var ki...

– Gəlməyin mən sözə deyər.

Qızların hönkürtüsü qatınn fit sösino qarşında Porvizin bacısı ol çantasından öz şöklini çıxarıb, corraha uzatdı.

Corrah төləsik, onu-bunu itoloyo-itoloya çamadanını qoyduyu zero getdi. Ordan qozeto бүкүлү şöklini gotirib, Porvizin bacısına uzatdı.

– Evdə açarsan...

Tayyarə hava boşluğuna düşüb-çixanda corrah fikirdən ayıldı və gördük ki, eynəkli ilə kök arvad möhkəm mübahisə edirlər. Hətta arxadakı erməni arvadı da onlara qoşulub. Eynəkli qadın corrahin nəzarələrini üzündə hiss edəndə mübahisəyə ara verdi.

Yeddinci və axırıncı simin adı "ölüm" idi. Yəni daş. Corrah bu daşı kəşf edəndən sonra Porvizlə söhbətini xatırladı.

– Operasiya etməliyom.

Porvizin rəngi ağardı.

– Başqa müalicə üsulu yoxdurmu?

– Var. Ancaq müvəqqətdir. Operasiya isə birdəfəlik...

Porviz əsəbi halda onun sözünü kəsdi:

– Öldürər.

– Sağaldar.

– Mən ölümdən qorxmuram. Ancaq fikirleşəndə ki, adamlara hələ lazımam, ölmək istəmirəm.

Balkə də corrah buna inanardı. Ancaq daşı əritmək üçün hər dofo iynəni Porvizin kürəyinə yaxınlaşdıranda bu tükü küreyin neco nürədiyini, puçur-puçur tər tökdüyünü görürdü. Əgər corrah Porvizin bütün sınırlarına ad vermiş olsaydı, növbəti simin adı "qorxaqlıq" olardı. Porvizin elə bir ezamiyyət, məzuniyyəti olmazdı ki, corrahi özü ilə aparmasın. "Birdən sancım tutar, yolda ölüb clərəm".

Corrahin heç yadından çıxmaz. Bir dofo Porvizlə Azərbaycanın gözəl, mənzərəli bir rayonunda ezamiyyətdə olarkən onları bağlı-bağatlı bir evə qonaq aparırlar. Axsam idi. Qurbağalann, cırcıramalann səsi bir-birinə qarışmışdı. Qonaqlar evvanda öyloşib yeyib-icməklə məşğul olduqları vaxt Porviz öyilib corrahin qulağına pıçıldadı:

– Mənim atam uzun müddət bu rayonda qaçaqlarla vuruşub. Dün-yanın işini bilmək olmaz. Başa düşürsən, nə deyirəm? Yəni burada bizi istəməyənlər də tapılar.

Corrah başını tərpotdi. Porviz stəkamındaki bulaq suyundan bir qurtum içib, davam etdi:

– Dediym budur ki, çhmalca dur, get bağın ayağına, barının yanından mən oturdugum zero bax, əgər ağaclar arasından görün-səm, xəbər olə yerimi deyirəm.

Təzo pomidor, xiyar iyi təyyarəyə yayılarda sornişinlorin çoxu-nun ağzi sulandı. Corrah gözəli cynəkli qadının dizinin üstündeki qəzet süfrəyə baxıb udqunada qadın dilləndi:

– Buyurun, qardeş, utanmayın. Götürün. Xalis vitamindi.

Corrah təşəkkür edib əlini süfrəyə uzatdı. Birdən motor danışıqlara nöqtə qoydu. Sonra cynəkli qadın sükutu motorun ölindən aldı. O, ağzındakımı çeynoyə-çeynoyə kök arvada dedi:

– İnanmırsan, qonşundan soruş.

Kök arvad böyründəki sarışın oğlana nosə dedi. Oğlan çiyinlərini çəkdi. Arvad geri çevrildi.

– Bu heç partlayışı eşitməyib.

Ermoni qadın arxadan dilləndi:

– Niyə mübahisə edirsiniz? Vannalar partlayanda deyirlər içəridə bir arvad olub.

Eynəkli arvad qələbə çalmış adamlar kimi sösini qaldırdı:

– Eşitdiz? – Sonra üzünü corraha döndərdi: – Dəli oluram də.

Corrah maraqlandı:

– Niyə?

– Bahadır Süleymanoviç bizi belə öyrotməyib. Dediym qanundur. Vossalam! Sözüm təsdiq olunmayanda əsəblərim mənə gicitkən kimi dalayır.

– Harda işləyirsiniz ki?

– Nazirlikdə katibəyəm. Bilirsiniz, Bahadır Süleymanoviçin dediyini qaytarmaq olmaz. Biz də onun kimiyik. Adam var onun qəbuluna düşmək üçün mənim yanına gəlir. Birco kolmə deyirəm: gözləyin, vossalam! O gözləməkə dörd-beş saat gözləyir. Bahadır Süleymanoviç bizi belə tərbiyə edib. İndi bunlar – o, əlini havada yellətdi – mənimlə mübahisəyə başlayıblar.

Corrah Porvizin rəhbərlik etdiyi idarəni xatırladı. Porvizin gərəki, əzəmoti, üzünün cizgiləri və istədiyi vaxt bu cizgiləro vərə bildiyi ifadə, onun ağır, bahalı mebelli kabinetinə girmək istəyənləri bir ürok də başqasından borc almağa məcbur edirdi. Onun idarəsində işləyənlərin çoxusu özünü rəisə oxşatmağa çalışırdı. Hətta

bazilori ayaqqabısını, kostyumunu Porvizinki rəngdə geyirdi. Bu təsir idi. Əgər corrah istəsəydi Porvizin növbəti simlorinin birinə "tosir" adı verərdi. Porvizin işçiləri demək olar ki, bir-birlərinə oxşayırdılar. Sanki yarı bölünmüş alma idilər. Danışıq torzi, davranış, yerləş, oturuş... Pərviz özünün xasiyyətini sanki şprisə doldurub, işçilərinin beyninə, ürəyinə yeritmişdi. Demoli, Pərviz öləndən sonra hələ uzun müddət yaşayacaqdı.

Cərrahi fikirdən isti ayırdı, onun küreyi su içində idi. Arxadan kimsə papiros çəkib, elə bil qesdən tüstünü ona tərəf üfürdü. Eynokli qadınla kök arvad dil boğaza qoymurdu. Corrah alını sərinlətmək üçün başını pəncərənin şüşəsinə söykədi. O, baxışlarını göyün süd dənizində itirib, Pərvizin o biri simlori haqqında düşünmək istəyəndə sanki dənizdən qara bir adam çıxıb corraha yaxınlaşdı. Onun qoltuğunda toz basmış qovluq vardı. Dəniz adamı qovluğu açıb, corraha bir şəkil göstərdi:

"Tanıyırsanmı bu şəkli?"

Cərrah başını törpətdi.

"Al bu şəkli bax, otuz il əvvəl çəkdimişəm. İnstitutun ikinci kursunda oxuyurdun. Hələ əsgərliyə getməmişdin. Görürsənmi, cindən cindarlar hürkür, sifətdə bir tiko ət yoxdur. Pəncəyin yamaq yamaq, ayaqqabın ağzını açıb adamı udmaq istəyir".

Cərrah yenə fikrə getdi.

"Sən bu şəkli Pərvizin bacısına müharibəyə gedən günün vermişdin. Qayıdandan sonra dofələrlə həmin şəkli ondan geri almaq istədin. Ancaq ürək cləmədin. Pərvizin bacısı ilə sən müəllimlər otağının qarşısında rastlaşdın. Əsgər paltarında sənə tanımayıb, ötmək istəyəndə adını çağırırdın.

- Sənsən...

- Mənəm...

O, olını sənə uzadanda jurnal sürüşüb qoltuğundan yerə düşdü, əlləriniz bir-birini buraxmadı. Tələbələrəndən biri jurnalı götürüb Pərvizin bacısına uzatdı. Sən Porvizin bacısının tələbəsi oldun, dərəcə gəldiyinin dördüncü günü eşitdin ki, Pərvizin bacısının əri var. Və bu ər üç aya yaxındır ki, müharibədən qayıdıb. Özü də ürəyinin başında güllə gözdür. Əgər operasiya edilməsə, güllə hərəkət edəndə ürəyə dəyər bilər. Həmin eşidəndən sonra Pərvizin bacısının gözünə baxa bilmədin. O isə heç nə olmamış kimi sənə söhbət edirdi, ərinin səhhətindən danışdırdı.

Pərvizin bacısının əri operasiyadan çıxmadı. Sən beşinci kursa keçəndən sonra onlara ayaq açdın. Ayaq açdığı gün Pərvizin bacısı ona yadigar verdiyin həmin şəkli sənə göstərdi. İndi bu şəkli sən evinin ümumi albomundan götürüb gizlətmisən. Albom deyəndə, bilirəm, ürəyin ağrıyaq. Çünki ora yalnız arvadının və arvad qohumlarının oksləri yapıdırılıb. Sən bir vaxtlar həmin adamların simasında öz doğma atanı, ananı görür, tosəlli tapırdın.

Bu şəkli sən o vaxt dəfn etdin ki, arvadın onu evin ümumi albomuna yapışdırmadı. Yadından çıxıbsa xatırlada bilərdim. Dedi ki:

- Bilirsən, o gün bacım sənə bu şəklini görəndə dərəcə gəldi. İncimə, özüm, fikir versən görürsən ki, burda sənə adicio şəklin yox, həm də yoxsulluğun, aclığın böyüdülmüş, gəl bunu albomdan çıxaraq, sənə təzo şəkillərindən birini böyüdülmüş divara vuraq.

Sən yenə etiraz cləmədin.

Sizin altuotaqlı monzilinizin divarlarından Pərvizin cürbəcür görkəmdə böyüdülmüş şəkilləri asılmışdı. Altıncı otağa isə sənənin şəklini vurdular.

Bir gün arvadın dedi:

- Sənə adam edib, el içinə çıxartdım. Axı sən kim idin? Mən olmasaydım Allah bilir sorağın hansı kənddən gəlirdi. Sənənin qurtarların çoxunun dalından itələdilər ağcaqanadlarla mübarizə cləməyə. İndi adam olmasan. Özün də yadından çıxartma, sən mənə çox qarşılaşma lazımsan.

Dəniz adamı cərrahın qolundan yapışub otaqları gözdirdi. Axırncı otağın qapısını açdılar. Bu otaq sumaqı rəngdə idi. Divardakı lüt qadın portretinin altında bir-birindən beş addım aralı iki çarpayı qoyulmuşdu. Çarpayıların hər birinin baş tərəfindəki sumaqı rəngli tumbaların birinin üstündə cürbəcür rənglər, boyalar, otir şüşələri, pudralar, o birində isə ürək və yuxu dərmanları var idi. Bu çarpayılar evləcləndən tortib edilmiş cədvəl üzrə birləşirdilər. Düzünü desək çarpayılar öz yerində qalırdı, birləşən onların sahibləri idi. Cədvəli Pərvizin bacısı tutmuşdu və onu heç bir qüvvə poza bilməzdi. Cərrahın arvadı işdən sonrakı saatlarının çoxunu qarşıya, bacısı, qohum-əqrəbasıgildə keçirər, bəzən heç evə gəlməzdi. Corrah öz çarpayısında uzanıb bir müddət gözünü arvadının çarpayısına dikər, sonra gecə yarıya qədər min dəfə gözünü sağa-sola çevirir və yuxu dərmanı atandan sonra yatardı.

Cörrah alını şüşödan çəkib, baxışlarını ağ dənizdən yığışdırmaq istəyəndə qulağına doniz adamının səsi gəldi:

"Altıncı sim, altıncı sim, altıncı sim..."

- Bu nə deməkdir, necə yəni altıncı sim?

"Altıncı sim, cörrah, yəni sən... altıncı sim". Deməli Pərvizin daxilindəki altıncı sim cörrah imiş və gəy cörrah iyirmi ildə onun adını bilmirmiş.

Dəniz adamı güldü: "Çox yaxşı bilirdin. Ancaq qorxurdun mizrabı ona toxundurmağa ehtiyat edirdin ki, birdən bu simin sədələri sənə daxilindəkiləri aşkara çıxarar, deyər hanı inoyini satıb səni oxumağa göndərən atan? O, hansı cəbhədə öldü? Hanı səni böyüdü-böyüdə "çiynində gora gedim" - deyən anan? Onun qəbri hardadır? Kimlər onu dəfn elədi? Axı nə vaxta qədər kölə olacaqsan? Məgər sənəin sərbəst düşüdü, sərbəst gəzməyə ixtiyarın yoxdur? Pərvizlə iyirmi illik qohumluğunda sənə birinci dəfə idi ki, otuz gün azadlıq verilmişdi, sən yenidən ayaq açmış uşaq kimi sevinirdin. Bu otuzunu onunu leysan yağışları döyəcələsə də, sən çox şeyi unutmışdın. Azadlıq sənə hər şeyi öz rəngində, öz qoxusunda göstərirdi. Təbiəti də, insanları da. Əgər teleqram almasaydın, Teberdəyə gədəcək, Qaraçayskidən keçərkən sol tərəfdə, yaşıl yamacın qurtaracağında, dağların başlanğıcında salınmış kosmos pavilyonuna girib tacik əspazının bişirdiyi mantılardan ləzzətli yeyəcəkdin. Hələ bir qalın stəkan araq da içəcəkdin. Teberdəni gəzib Dənbay çayının köpük-lənən sularına baxacaq. Fərel gölündə çiməcəcək, heç olmasa üç gün çadırda yatacaqdın. Gecələr çadırın damını döyəcələyən yağışın səsində qulaq əsa-əsa özünü dünyanın ən xoşbəxt adamı sayacaqdın. Əgər bu teleqram olmasaydı və bu teleqramdan çəpür sifətli, kirpiksiz gözlü, yekəburunlu bir adam çıxıb bağıra-bağıra: "Vidcansız, sən orda kef edirsən, mən burda ölürəm" deməsəydi, fasilosiz qalxıb-ənən tükü sine, bu sine üstündə qurulmuş olli kvadratmetrik kabinetin dağılmaq təhlükəsi olmasaydı, bəlkə də otuz gün azadlıq səni ən il cavandırdıracadı".

- Bəsdir! - Cörrah öz səsindən diksindi. Eynəkli arvad sözü özünə götürüb tələsik cavab verdi:

- A, necə bəsdir? Ölmüşdü Minəyə ki, uşaq-muşaq onun "he"sino yox deyə!

Sən demə eynəkli qadın kök arvadla bərkədən-bərkədən danışırmış. Eynəkli deyirdi ki, partlayan vannalarda gəy adam olub. Arxadaki

cərməni qadını da kök arvadla qoşulub etiraz edirdilər. Bu səhbətə olavə dörd-beş adam da qoşulmuşdu. Əlbəttə, cörrah cəynəklinin de-diklorini eşitmədi. Onun "bəsdir"ini dəniz adamı cavabsız qoydu.

Sənə qara adam ağ dənizdə batdı. Cörrah dəsmağını çıxarıb üz-gözünün, boyun-boğazının torini siləndə sanki Pərvizin səsini eşitdi. Bu səs zəryə-zəryə, yalvara-yalvara deyirdi: "Məni operasiya cələmə. Özün bilirən ki, səni gərəndə ağrımın yarısı kəsir. Elo bil dəş zəhrimər də səsiz dənxir. İstəyir ki, homişə yanımda olasan. Biz bir-birimizə öyrəmişik, doktor. Rəziyəm, qalan ömrümü də birtəhər iynələrlə keçirəm, mənə operasiya cələmə, doktor".

Bu vaxt cörrah kiminsə ölini çiynində hiss edib diksindi. Eynəkli qadın idi. Qadın yalvarıcı səsə soruşdu:

- Qardaş, xahiş edirəm, qurban olum, bəlkə siz deyəsiniz, vannalar partlayanda bərkətdə adam olub, ya olmayıb?

Cörrah başını tərəpətdi:

- Olub... olub...

Kök arvad çevrilib tərə-tərə cörraha baxanda stüardcəssanın səsini eşitdi:

- Vətəndaş səmişinlər, papiroslarınızı söndürün, qayıqlarınızı bərkidin...

1976

FƏRMAN KƏRİMZADƏ

(1937-1989)

Tanınmış nasir Fərman Kərimzadə 1937-ci il mart ayının 3-də Qərbi Azərbaycanında – Vədi rayonunun Böyük Vədi kəndində doğulmuşdur. İbtidai təhsilini doğma kəndində almış, orta məktəbi Beylaqan rayonunun Şahsevən kəndində bitirmişdir. Ə. Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbində oxumuşdur (1955-1960). İsmayilli və Beylaqan rayonlarında orta məktəb müəllimi. "Yüksəliş" qəzetində redaksiyasında ədəbi işçi, şöbə müdiri, məsul katib işləmişdir (1962-65).

Moskvala Ümumittifaq Kinematografiya İnstitutunun itkillik Ali ssenari kursunu bitirəndən sonra Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində tərcüməçi, böyük redaktor, "Aşgəron", "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetlərinin redaksiyalarında şöbə müdiri, ədəbi işçi, xüsusi müxbir işləmiş. Şüalan yaradıcılıq evinin direktoru olmuşdur.

1989-cu il mart ayının 17-də dünyasını dəyişmiş. Bakıda dəfn edilmişdir. Ədəbi fəaliyyətə ədəbiyyat illərində başlamış, istedadlı nasir kimi tanınmışdır. "Qanlı aşırım", "Xudafərin körpüsü", "Çaldıran döyüşü" tarixi romanları XX əsr Azərbaycan nəsrinin klassik nümunələri sırasına daxildir. "Xəlli maral" povesti yazıcının "Ömrümüz, günümüz" (Bakı, Gənclik, 1969) kitabından götürülmüşdür.

XALLI MARAL

Öğlüm Əzizə ithaf edirəm

GECƏ

Gecə hər şeyin üstünə qara pərdə çəkmişdi.

Şaqılı eşidildi. Elə bil güllə açıldı. Uzun bir zingilti zülməti başına götürdü. Sonra narahət olmuş quşların çıxırtısı otafaya yayıldı. Tülkü hinə girəndə tardakı toyuqlar belo səslənir. Sonra sanki at ilxısını hürkütdülər. Onlarca dırnaq torpağı didə-didə uzlaşdı. Səslər yavaşdı, itdi, yenə də eşidildi, get-gedə gücləndi, gurultuya çevrildi.

Piltosi aşağı çökülmüş çırağın dili titrədi. Taxtın cırlıtısı artdı. Uzun dırnaqlı yoğun barmaqqlar saçın içinə girdi. Yuxarı, aşağı dartıldı. Kürkün altından çıxan ayaqlar taxtdan sallandı, yerə basılında döve pəncələri kimi palazın üstünə yayıldı. Baş yuxarı qalxıb pərdiyə dirəndi. Zəkəriyyə gomoşdı, qollarını yanlara açdı.

Gözü çırağın yanındakı kağıza sataşdı. Sanki yazıları seçilməyən kağızda ona hirsə baxan, hədələyən Səfərəlinin sifətini gördü.

"Hə, eşidirsən? Düzünü de, belo ki, məktub yazırsan, mənə dara qısnayırsan, özün indiki səs-küyü eşidəndə qapıdan çölə ayaq basarsanmı? Yox! Qorxaqsan, bəgrrn çatlar. Bəs mən necə dözü-rəm? Neçə ildir köməkçi də vermişəm. Deyirsən ki, artıq xərdi, tək də bacarsan. Fikirləşmərsən ki, məşədə belo gecələr də var. Ay-hay! Gerek soni bir gün giro salam, tok-tonha daxmada saxlayam, onda ləzzətini görörsən. Yoxsa şəhərdə oli tomiz, ayağı tomiz oturub məkhtubla buranı topa-tüfəngə tutmağa, haqq-hesab tələb etməyə nə var ki?!

Zəkəriyyəni gör nə ilo qorxutmaq istoyirlər cy, kağızla!.. Daha demirlər ki, meşənin bu vurhavurunda bir tükü də tərponmir".

Zəkəriyyə oydı. Barmaqqların çökmənin boğazının iç tərəfindəki ilgoklərə keçirib yuxarı darddı. Ürəyində: "Çor dəymişlər yazıq heyvanlara rahatlıq vermirlər. Buynuzları töküləcək" – dedi.

Qundağı gilənar kimi panldayan tüfəng dirəkdən asılmışdı. Qara qataradakı gilizlər yan-yana düzülüşü nişan üzüklləri kimi işlədiyirdi. O durduğu yerdən olını uzatsa, tüfəngini götürə bilərdi. Lakin silah heç yadına düşmədi. Qayıfına taxdığı qarmaqdan asılmış ondilli, çəngöllü bıçaq atılıb-düşdü, çırağın zəif işığında bərq vurdu.

Çəftənin şıqqılıtsı eşidildi. Əyildi, çiyinləri çərçivənin yuxarsına sürtünə-sürtünə evdən çıxdı. Korpice qolbinə oxşayan poncorədən eşiyo fosfor tozu kimi işıq səpilir, yaxındakı ağacların iri kötlükləri səhnonin dərinliyində azacıq işıqlandırılan dekorasiyalar kimi görünürdü. Bu kötlüklərin arasından dırnaq səsləri sel kimi axıb gəlirdi.

– Ey-hey!..

Zəkəriyyə norə çəkdi. Elo bil bu axının qabağına bənd atıldı. İrəlidedi ana maralın buynuzları belindən yuxarı qalxdı.

Tohlükə yaxınlaşanda maral mürəkkəb konstruksiyalara bonzör buynuzlarını belinə sıxır, qaçır. Özünü ayaqlarına tapşır. Belo zülmətdə nə yer görünür, nə ciğir, nə də tala. Gövdələr poncorədəki narıncı işığı arabir kəsib o torof-bu torofə keçir. Yaxınlaşdıqca işıq

böyüür, dəmir tor isə onları pancorədən ayrı salır. Qaçırlar. Talada dənə-dənə hərənlirlər. Pancorədə görünür çırağ şöləsinə tərəf özlərini dənə-dənə atırlar, lakin taladan qırağa çıxa bilmirlər. Şaq-qılıya, zingiltiyə görə qaçan sürü nəroni eşidəndə dayandı. Ana maralın yəddibüğüm buynuzu bala maralların buynuzlarına toxunub şaqıldadı. O nəroni dinlədi. Bu səs ona tanış gəldi.

- Ey-hey!..

Xəzəlli meşədə nəroni eşidərdilər. Sürü qaçardı. Qıvrılıb açılan xallı pələng onların dalınca düşərdi. Lakin çatmazdı. Bir dəfə kol yatıb qalxdı. Marallar götürüldülər. Uzaqlaşdılar. Amma o vahiməli səs sürünü yenə də təqib etdi. Nəniti xıriltıya çevrildi, pələngin mırıltısı eşidildi. Sonra bu səs sındırılan körpə sümüyünün şıqqıltısı övəz etdi. Sürüdəki marallardan biri əzəldi. Ana maralın balası itmişdi...

Uzaqdan, meşənin lap dərinliyindən iy gəlir. İstü, bitənlən qan ıyı, balasının ıyı. Ana maralın burnunun ucu göynəyir... Bundan sonra ikinci bədbəxtlik üz verdi...

Külək əsəndə körpə ağaclar yerə qədər öyilir, qalxır, iri gövdəli palıd isə şax dayanır. Sanki meşə üçün o, cavəbdəkdir. Ana maral da balalarının arasında beləcə dayanmışdı. Sürünün içində ürkək bir qorxu gəzəndə elə bil bu yarpaqları tökülmüş, qol-budağı çıpaq qalmış palıd birdən-birə yola düşdü, cavan meşə isə quru, özəmətli gövdənin dalınca sıraya düzülür.

Arxada güclənən nəroni sonra qarşı tərəfdən eşidildi. Sürünü qovarı pələng əjdaha ortası kimi qıvrılıb açıldı. Bu dəfə körpələrə toxunmur, tullanıb qabaqda gedən ana maralın belinə qonur. Sanki suda buğulurmuş, çayın üzündə görünən quru budaqlardan yapışır. Yarpaqları tökülmüş bu palıd ağacı yerə gəlir. Balalar - yarımbyunuz marallar dayanmadan axıb gedirdilər. Sürü başsız qalır. Marallar o gündən nəradən qorxur.

- Ey-hey!..

Həmin nıdadan sonra hər şey susur. Ağaclarda narahət olmuş quşlar sakitləşir. Zingilti də kəsir. Sonra ağrıya tablaşmayan heyvan kəkək-kəkək ulayır.

Meşədə gülmüş xəncər parladı. Qəbzəsi Zəkəriyyənin olındı idi. Tıyası gövdələrin, kolların üstündə o tərəf-bu tərəfə çalınırdı. Otların, yarpaqların səhi tıyənı zərflərə, qətrələrə bölüb ətrafa səpələnirdi. Qərribə xəncər idi. Get-gədə cənənirdi, yayılırdı. Ağac kötlüklərinə rast gələndə qınılırdı.

Zəkəriyyə olındığı fənorin işığında başını kolluğa soxan çaq-qalın quyruğunu, torpağı cırmaqlayan dal ayaqlarını gördü. O, barmaqlarını qoşalayıb dilinin üstünə qoydu. Fit səsi uzandı, nazıldı və zilə qalxdı. Heyvan bir-iki dofo torpağı sovurdu, irolı gedə bilmədiyindən geri dartındı, belə dovo hürgücünə döndü, başını böyürtkən kollarından çıxarıb baxdı, qaçıb uzaqlaşdı.

Zəkəriyyə ömrünü meşədə, dağda-daşda keçirmişdi. Bu böy-buxunlu, ağır adam çarğının dabanını bərkidib tufəngin lüləsindən yapışanda qışa döndürdü. Sert qayalara dırmanırdı. Onun gəlişini bənti iyindən duyan dağ keçiləri sıldırımlarda, dansqal dağ çığırlarında itələşə-itələşə qaçırardı. O hər dağda, hər meşədə cüyürlərin, maralların su içdiyi bulaq başında marıq düzəlmişdi. Elə bulaq vardı ki, gözündən tokco marallar və Zəkəriyyə su içmişdi.

...Zəkəriyyə kolları yara-yara talaya çıxdı. İşığı onu görəndə atılıb-düşən, zingiltisi meşəni başına götürən tülkünün üstünə saldı. Tülkü dartındıca az qalırda ayağı qopsun. Tələ isə, canavar ağzi kimi, onu möhkəm tutub saxlamışdı. İşıq yaxında on-on iki ulduza, yaquta bənzər maral gözünü parıldadırdı. Marallar Zəkəriyyəyə tamaşa edirdi. Dünyanın on ürkək heyvanı olan maral ipə-sapə yatmışdı. Sürü indi onun nərosini eşidib tora yaxınlaşmışdı. Sanki onları bayaq hürkədəni görüb tanımaq istəyirdilər.

Ana maral qabaqda dayanmışdı. O, işıqla sürünün arasındakı dəmir tordan qorxduğu kimi heç nədən qorxmurdu.

Bir dofo sürü bənti iyü duyub meşənin dərinliyinə üz qoymuşdu. Sürünün qabağına oli tufəngli, tösmorək, seyrok saqqallı adamlar çıxırdı. Heyvanlar yolu dəyişirdi, xeyli qaçırdı. Yəno də homin adamlarla qabaqlaşdı. Sanki onlar sürünün üstündən keçib göbək kimi meşədə bitirdilər. Yol yəno də özgo somto düşürdü. Bu balacaboy, bellərinə xəncər-bıçaq taxmış ovçular sürünü nişan almadan patronları hara gəldi boşaldırırdılar. Meşəyə ildırım yağdırdı. Göy gurultularla dolur, yero yağış övəzinə sən, qırmızı yarpaqlar tökülürdü.

Marallar qovub dar bir çığra saldılar. Birdən-birə ana maral sürüdəndə, meşədəndə, torpaqdan da ayrıldı. Ayaqlarını yerəndə üzdülər. Gözünün qabağına dəmir tor çəkdilər. Xəzə paltarlı bu qoribə məxləqlər toru ağaca keçirib çiyinlərinə aldılar. Maralın belə yerlə sürünürdü, buynuzu kollara ilişirdi.

Onu qofosda çox saxlamadılar. Açıb özünə bənzəyən maralların yanına buraxıldı. O yeriməyə başladı. Ayaqları altından xoşagəl-

möz səslər eşitdi: "Taq-taq, taqq-tarıq". Qorxdı. İlk dəfə gördüyü marallara sığındı.

Hər dəfə qapıdan üstlərinə ot, taxta divarın dibinə qoyulmuş nova su tökdürdülər. O heç vaxt şəkli düşməyən sudan içməmişdi. Amma indi bu ot qarışmış bulanaq sudan sümürmək üçün gücü çatan körpə heyvanları o tərəf-bu tərəfə itələyirdi. Belə vaxtlarda yaş, liqli döşəmədə sürüşən dirmaqları taxtanın üzərində iz açırdı. Üstündə tok-tük ağ xalları olan, cılalanmış qara mərmorə bənzərən dirmaqların, nərndiş daraqla darabı sığallanmış kimi görünən derisinin parlılığı itmişdi. Çox keçmədi ki, onları qofosə doldurdular. Qofosə yığılmalı. Ana maralın uzun kipiqləri tora ilişmişdi. Gözlərini yumanda zorla açırdı, açanda zorla yumurdu. Gözünün qara gilə-sində dağlar enib-qalxırdı, dağlar yaxınlaşırdı. Gözünün rangı də dəyişir, maviləşirdi. Burada ağ talalar - buludlar oks olunurdu. Sonra hər tərəfə qaranlıq çökürdü; maşın məşəyö girmişdi, ağacların baş-başə gəlmiş hudaqları yolun üstünü örtmüşdü.

Maşın xeyli gedib dayandı. Qəfəsin qapısını açdılar. Marallar özlərini hara gəldi tullaırdı. Ağaca, kola, daşə baxmırdı. Həmişə qorxu duqları insanlardan qaçib uzaqlaşmaq istəyirdi.

Maral palıdların arasından talaya keçdi. Orada nərnci, başı hamar kəsilmiş kütüklər çox idi. Onlar bir-birinin yanına düzülmiş, içində xına quruyan boşqablara oxşayırdı. Maral yanısı yanib qaralmış kütü-yün üstünə qonmuş qarmaqadımək qaraquşla üz-üzə çıxdı. Bu qoca qaraquşun iri gözləri qəzəbli idi.

Quş maralı görəndə bütün ağırlığı ilə irolu atıldı. Qanadlarının ucu yerlə süründü, toz qaldırıb göyə qalxdı. Neçə ildir ki, bu dağ-larda marala rəsi gəlmir. Nə vaxtsə onun kölgəsi sürülərin üstünə düşmüşdü. Sonra birdən-birə azaldı, yoxa çıxdı.

Maral işə dayandı. huynuzları tufana düşmüş quru ağaclar kimi yığılmalı. Sonra səmtini dəyişib götürüldü, özünü kolları arasında daki boşluğa atdı. Gözünə görünməyən demir tora çırpıldı. Tor onu geriye tullaı. Yıxıldı. Qalxıb qaçdı. Talada qabağına özge bir maral da çıxdı. Yel kimi ötüb-keçdi. Dirmaqları altında nəşə şaqıldayırdı, qırağa sıçrayıb diyirlənirdi. Bunlar daş deyildi, xozəllərin altında qalmış qoz, fındıq idi. Cürüyni də vardı, qorxayından çıxmayıanı da. Bu ağaclıqdan keçənə qodər onun ağ xallı, qara mərmor dirmaqları sızıldadı. Ağrı artıqca daha bərk qaçdı. Birdən yenə də döşə zərblə tora toxundu. Tor maralı yenidən geriye atdı.

– Ey-heyl..

Norə məşəni başına götürdü. Zokoriyyə atını torun çöl tərəfi ilə yorğa yerləşə çapırdı. Onun səsini hər dəfə yandan eşidirdi.

Məşənin bir tərəfini demir torla çəpərləmişdilər ki, uzaqdan gətirilən marallar qaçib dağılmış. İndi onlar çəpəri yıxmaq, baş alıb getmək üçün üsyan edirdi. Zokoriyyə görəndə ki, maralı çəpərdə saxlamaq üçün təkçə demir tor bəs etməz; nərəndə də çəpər lazımdır. Bu fikirlə atın yönünə bəşaldı.

– Ey-heyl! Ey-heyl..

Norə fırlanğıc kimi maralların başına horləndi. Heyvanlar yoruldu. Tordan aralanıb xınalı "boşqabları" yanına topladı. Onlar nərəni itələyirdi. At horləndikcə narahatlıq, ürku, qorxu bir gözəndə o birinə keçir, Zokoriyyənin özü kimi dövrə vururdu. O gündən heyvanlar nərəni eşitdi, soso öyrəşdi. Zokoriyyə qoruğun iri qıfıl vurulmuş darvazasını açıb arpa xaşasını dalında içəri gətirməmişdən əvvəl də belocə soslənirdi. Xaşanı bulaq suyunun yığılıb göl əmələ gətirdiyi yerdə toz yonulmuş taxtlardan düzəldilən axura bəşaldirdi. İçəndən toz qalxan arpanı iri olləri ilə yayır, üstündə barmaqlarının izi qalırdı. O, axurun divarlarına darəşən qara taxıl bitlərinə tamaşə edib deyirdi. Sonra xaşanı torsinə çevirib var gücü ilə çırpır, qaıy-dıb qoruqdan çıxırdı. Marallar da yaxınlaşıb arpanı imsiləyir, dodəqları ilə eşib yeyirdi.

İndi, gecəyən, nərəsinə eşidən marallar ona yaxınlaşıb tamaşə edir.

O, tülkünün boğazından tutub yuxarı qaldırdı.

– Başın batsın, yaman da tülkünü. Canavara tolə qururam, son düşürsən. Hiyləgorliyin harada qaldı ki!..

Düən gecə canavarlar məşəndən yuxarıda sovxozun bir atını parçalamışdı. Quzğunlar, çalağanlar, qaraquşlar ləş üstündə didişmişdilər. Buraya soxulan tülkünün az qala gözünü oyacaqdılar. Tülkü özünü porsuq yuvasına dürtüb canını qurtarmış, lakin axırda aclıq onu bu toləyə tuş gətirmişdi.

Zokoriyyə toloni dərtdə şir ağzı kimi ayırdı. Sıçrayıb konara düşmüş et parçasını tapıb yerinə sancıdı. İşığı söndürüb qaranlığa elə zənlə baxdı ki, sanki orada gizləndən canavarları görəcəkdi. Son vaxtlar yalquzaqlar buradan ol çəkmirdi. Zokoriyyə maralların qorumaq üçün əndini basıb yenə tüləngə götürmüşdü. Neçə dəfə pusqada durmuş, tolə qurmuş, lakin onların heç birini gəbərdə bilməmişdi.

O, daxmaya tərəf yeridikcə tülkünün quyruğu şchli otları üstü ilə sürürdü. Böyütkən koluna çatanda qulağına at kişnəməsi gəldi. Dayandı.

Zəkəriyyənin nərəsi yenidən meşənin ön uzaq guşəsində əks-səda verdi. Özünü daxmaya necə yetirdiyini bilmədi. Tüfəngin lülə-sini qapıdan çölə uzadar-uzatmaz totiyi çəkdi. Havaya bir dəstə lələ püskürüldü. Sonra yolboyu qaçmağa başladı. Birdən at ayaqlarının tappılısım çsiti. Bu səslər get-gedo yaxınladı. Nəhayət, köhərle dös-döşə çıxdı. Ürkən at şahə qalxdı. O, yüyəndən yapışdı:

- Ədə, kimsən?
- Səni Allahın lənətinə gəlmisəsen.

Qadın səsi idi. Özü də, deyəsən, Zinyət idi. Zəkəriyyə fənərin işığı onun üzünə saldı. Başında iri gülləri olan şal vardı. Ətəyini dizlərinin altına yıxmışdı. Yəhərin qaşına yatmışdı, sifətini atın yalına yapışdırmışdı. Vəhşi qaçışla götürülən at canavar dişlərinin şaqqılısını eşitmışdi.

- Gecənin bu vaxtı meşədə nə gəzirsən, Zinyət?
- Sənin oduna düşmüşəm, Zeki!..

Bu sözdə inciklikdən çox ərk vardı. Uzun aynlıqdan sonra onları arasında dənışiq həmişə belə olurdu. Əvvəlcə onu sancmağa çalışırdı. Elə ki, üç-dörd gün bir yerdə qaldılar, o, Zəkəriyyənin hər kəlməsinə "bəli", "baş üstə", "can" deyirdi. Lakin gəlinin səsinə-dəki ərkə analıq indi qüvvətlənmişdi. Elə bil nəyə görəse ərindən hünərli çıxmışdı.

- Evi kimə tapşırıb gəlibsən?
- Kimə tapşıracağam, onsuz da hər tərəf adamdı. Səndən qor-xuram, səndən!..

Zəkəriyyə bu sözü Zinyətin dilindən dəfələrlə eşitmişdi. Ancaq o bu kəlmələri hər dəfə yeni bir ahəngə, şirintliklə söyləyərdi. Eşitdikləri də Zəkəriyyəyə ləzzət verərdi.

- Düşürsən?
- Daxmaya çatanda düşüm də...

O, yüyəni Zinyətin əlindən ərkə dartıb aldı. Qulundan yapışdıb özünə tərəf çəkdi, yəhərdən ayrılıb yerə qoydu.

- Utanmırsan? Görən olar...

...Zəkəriyyənin gülüşü maralları diksindirdi. Marallar da, quyruğunu gah o, gah da bu böyrünə şappıldadan at da irəlilədi insan qaraltılarına baxırdı.

Zirvənin dalından çıxan qırmızı Ay göylərə qalxdıca gümüş-ləndirdi. Meşədəki tala aydınlaşırdı.

İnsan qaraltısı qoşaladı. Birinin başındakı yaylıqın ətraf cizgi-lərini sanki təbaşirlə çəkdi, Zəkəriyyənin çiynindəki tufəng lülə-sinin dəyirmi ağzı parıldadı.

At otları qarpa-qarpa irəlilədikcə dımaqları da islanırdı. Sür-tülmüş üzəngi ışıldayırdı. Cilovun gəmi cingildəyirdi. Qabaqdakı adamlar ağacların altına girib görünməz olanda at dayandı, onun iri gözlləri qaranlığa dikildi.

- Bu qoca armud ağacı kimi çürüyüb gedirəm, Hümətənin nəvəsi. Çoxdandı isti su görməmişəm. Kürəyimdə əl qalınlıqda kir var.

- Sənə bu da azdı. Meşədə, kirin-pasağın içində ömür çürüt-mək çox vacibdi? Özünə bir iş tapa bilməzsen?! Qayıt gəl evimizə.

- Bu haqda sonra danışıq.

At ayağının tappılısı kəsildi. Elə bil kimsə daxmanın yanında dayanıb fit çalırdı. Əlüzyuyanın da danqılısı eşidilirdi.

- Balam, burada əl-üzünü yuyan kimdir? Qonağımız hardan gəlib.
- Qonağını mənədən soruşursan?!

Zinyətin ürəyinə özgə, xoşagəlməz bir fikir çökdü.

- Kimdi?

Zəkəriyyə səslənəndən sonra fit kosıldı. Əlüzyuyan yanı üstə düşdü. Donqluq eşidildi. Köhər dal ayaqları üstə qalxıb kişnədi. Sanki qanad açılıb göyə uçacaqdı.

Zəkəriyyə qolunu Zinyəti arxasına keçirdi.

- Dayan! Qorxma, ayıdı.

Zinyəti gülmək tutdu.

O, alaçıqda böyümüşdü. Uşaq vaxtı qoduqları minib bizləyə, sonuqlada-sonuqlada çapar, oğlanlarla ötüşürdü. Sürüşüb heyvanın boynuna düşsə də, qışqırmazdı, gülərdi. Məro başına çatanda qodu-ğun belində bond alıb qalan tok Zinyət olardı. Oğlanlar onun yanında dölşlərinə döyməyə, özlərini öyməyə cəsəret etməzdilər. Babası Hümətə kişi qırmızı tubluğa cubuğunu bizlə deşə-deşə deyirdi:

- Monim balam at üstə doğulub, onu quzu kimi xurcunda yaylağa aparmışıq. Ona görə də belə cəldi. Oğlan olacağımsı, fikrini dəyişib.

Zinyət böyüyəndə yaxşı at çapan oldu. Cavanlardan heç biri ürok cələyib onunla cidıra çıxmazdı. Çünki Zinyət tez-tez oğlanların papa-ğını götürüb qaçar, onları port cələyirdi.

Zəkəriyyənin Zinyətlə evlənməyinin qoribə tarixi vardı...

Bir gün obaya xəbər çatdı ki, Zəkəriyyə beş ayı vurub. Atıdan-ulaqdan çullayıb onun dalınca gəldilər. Axsama yaxın meşədən qalxan Palantökön yoxuşunda Zəkəriyyə göründü. Tüfəngini üzünə çıxarıb çıxınına keçirmişdi. Tərdən islamib saralan can köynəyinin yaxası açıq idi. Döşündə bir çəngə qıvrım tük vardı. Yol üstünə çıxmış qızları, qadınları görüb yaxasını düymələdi. Zinyot do atını minib onun qabağına çıxmışdı. Zəkəriyyə adamlarla salamaşdı, görüşdü, obaya tərəf yerdi. Laləliyin ortasında, ağ səkilli, qara atın üstündəki qırmızı paltarlı qızı görən kimi duruxdu. İndi o, hamının gözündə igiddir. Ən qoçaq cavanlar belə ona həsəd aparırlar. Bir anın içində bu igidlik möhv edilib – Zinyot onun papağını götürüb qaça bilər. Sübut eləyər ki, o, Zəkəriyyədən qoçaqdır.

Zəkəriyyənin gözlorindən belə bir sual oxunurdu: “Məndən nə istəyirsən?”

Qız atdan düşdü. Onun çöhrəsi lalələrdən od aldı.

Yəhərdən aşırıla qədər Zəkəriyyə ondan cəhiyat cəmlişdi. Bilirdi ki, lap papağını götürüb qaçmaq istəsə də, əli çatmaz. Heç bir söz deməz. Belə qıza kim qıyar?!

Zinyot öz atının cilovunu ona uzatdı:

– Al, obaya mənim atımı min get?

Bu nə deməkdir? Zinyot atının yüyönünü hələ heç bir igidə uzatmayıb. Zəkəriyyə torəddü içində cilovu aldı. “Çox sağ ol!” – deyib yəhər sıçradı. Gözdən itdi.

Atı uhanın arası ilə çapıb, çadırların yanından yel kimi ötürdü. Hərda düşəcəyini bilmirdi, qışırmaqdan özünü güclə saxlayırdı. Ürəyində tez-tez tokrar edirdi: “Zinyot mənə sevir, atını mənə verdi”.

Zinyot onun dalınca xeyli baxdı. Adamlar yaxınlaşdılar. Onlara qoşuldu. Eşitdi ki, Zəkəriyyə gözəlilmədən ayıların arasına düşüb. Özünü itirməyib; söyüd ağacına dirimləşib, ayılar da onun dalınca. Ağacın haçasında yerini borkidondən sonra onları bir-bir vurub, beşini də öldürüb.

İndi Zəkəriyyə ona deyirdi ki, ayıdan qorxma.

– Get, Allahın heyvanı, qanını bura tökmə, – deyər o, tüfəngi üzünə qaldırdı.

Aydın işığında dal ayaqları üstə qalxan ayı görünürdü. Onun qolları qalxıb-əmir, başı silkolenirdi. Zinyotə elə gəlirdi ki, bığı qaracının çaldığı qumrovlu qavalın səsini eşidib oynamır. Zəkəriyyə tüfəngin lüləsini ayıya tərəf çevirmişdi. Sağ lülə boş idi. Lazım olsa, arxadakı tətivi çəkəkəkdə. Barmağını tətiklərin arasına güclə dürtüdü.

– Zeki, öldürmə!

Arvadının yanında o da qan tökmək istəmirdi. Bir do məşədəki heyvanlara öyrəşmişdi. Elo bilirdi, ev heyvanlarıdır. Ayının mağarasını da tanıyırdı. Hərdən bir döşə qalxıb meşə seyrəlon qayalıqda özünü günə verdiyini, balası ilə oynadığını da görmüşdü. Ayı balalarını doyuncə baxmış, ah çəkmiş, ürəyi nisgilli-nisgilli çıxıb getmişdi.

Ayı yırğalana-yırğalana kiçilir, uzaqlaşdı. Ağacların altında sıq-qltı eşidildi. Kol ozıldı. Ayı donqudanıb yoxa çıxdı.

Daxmaya girdilər. Zəkəriyyənin çırağa tərəf uzanan qolu gət-dikcə işıqlandı. İşıqlı xotlər elo bil qara lövhədə onun alınının, bur-nunun, qalın dodaqlarının, ortası batıq çənəsinin şoklini çökirdi; reklamlardakı kimi. Geri dönəndə xotlər sönürdü. Kölgəsi Zinyotə görünməz edirdi.

Dönüb hər əli ilə arvadının bir çiyindən yapışdı. Elo bork-bərk tutdu ki, sanki bu saat qanad açıb uçacaqdı.

– Bu nə gün-dirilikdi, Zeki? – O, başı ilə tər-töküntü daxmanı göstərdi.

Parç yam üstə düşmüş, su axıb göllənmişdi. Dibi kirkoli stokanın altı nərbəkiyə pas kimi görünən dairələr yazmışdı. Əzilmiş cod kağızın arasında dişlənmiş quru çörək vardı. Ağır çuqun çaydanı qoyduğundan stolun üstündəki qozet qaçqara qarmışdı.

– Nə eləyim, səliqosizəm do.

– Bolko bir qonaq goldi. Deməyəcəklər bəs bu nədi?

– Soruşanda, bax, onları göstərəcəyəm. Deyəcəyəm. Deyəcəyəm ki, yoldaşlarım bunlardır. – O gülə-gülrə rəf boyu düzülmüş quş ovuqlarını göstərdi.

Koklik öyilib dən götürürdü. Çırağın işığı qaraquşun şüşə gözündə parıldayırdı. Bu, birinci gün maralla qarşılaşan quşdur. Sonralar o, maral balasının üstündə horlonmuş, fürsət axtarmışdı. Maralın buynuzları isə balanı qorumuşdu; qaraquş, balasının üstünə sıığıyanda onun qanadlarının qjiltısını Zəkəriyyənin tüfənginin sosi kəmişdi. Quş yərə düşdükdən sonra sol qanadını sürüyo-sürüyo özünü balaya tərəf atmışdı. Başını qaldırıb oyrı dimdiyini şaqqıldatmışdı. Dərisinə saman təpiləndən sonra o da öz möğrurluğunu, tokəbbürünü itirməmişdi.

Sarkökənək, alabaxta, qaratomyuq qaraquşun yanında sakitcə dayanıb. Heç biri onun yaxında olduğunu hiss etmir. Quşların içərisində saman evəzinə, ovvolki kimi, ürok olsaydı onları bir yərə yığmaq

olardımı?! Didişördilər. Qaraquş onları al qana boyayardı. Ölüm sanki quşları mehribanlaşdırıb.

Zəkəriyyə ovuq düzəltməkdə pərgardı. Beş ayıdan birinin də dərisini satmamışdı. Ayrılan sıra ilə samanlığa düzmişdi. Onların başının üstündən pərdidən topa-topa armud asmışdı.

Zəkəriyyə bu ovaqları xeyli saxladı. Sonra ön balacasını uşağ bağçasına bağışladı. Körpələr həmin ayı balasının ətrafında indi də yallı gedirlər. Böyük ayını isə məktəbin zoologiya kabinetinə verdi. Ovuğun birini də çiyinləri çantalı iki oğlan və şalvar geyinmiş bir qız istədi. Geoloq idilər. Deyəsən, dağ-daşda bir şey tapmamışdılar. Şöhərə də əlibos dönmək istəmirdilər. Alındakı güllə yerindən üç-dörd saman çöpü çıxmış ayı ovağını da geoloqlar apardı.

Sonra da quş ovağı düzəldib, tələnə quranda ağına gəlmişdi ki, canavarların da dərisinə saman topsın.

Hərdən fikirləşmişdi: "Mənim meşədo bu marallardan başqa nəyim var, kimim var? Bir Zinyətdi, o da ki elə. Buradan getsəm, beç bir işin qulpundan yapışa bilmərəm".

...Zinyot daxmanı yığışdırmağa başladı. Aşağı oyıldı. Nəyi isə götürmək istədi. Zəkəriyyənin in və ağır əli onun küreyinə qondu.

- Özüne əziyyət vermə, sabah yənə də bu günə düşəcəksən.
- Keçi keçidi, dırnağı ilə təmizləmədiyi yerdə yatmaz.
- Bəsdə, sən allah, bundan o yana səlhiyə öyrənməyəcəyəm, - o, çirəyi işığı azaltdı. - Bəri gəl.

- Dərdim qurtarmışdı.
- Taxt cırdıladı.
- Zəki, mustuluğumu ver!
- Nə olub? Mustuluğun mənim gözüm üstə!
- Vaxtdan çox keçib...

Zinyot cavanlığında at sürməyin, özünü kişi kimi aparmağın əzabını indi çəkirdi.

Zəkəriyyə Zinyotı neçə dəfə şöhrə aparmışdı. Əvvəllər qadın həkimlərinin kişi olduğunu görəndə dərindən danışmış, geri qayıtmışdı. Qadın-həkim axtarmışdı. Üroyində deyirmişdi ki, bu, no qaravəllidi, qadına da kişi-həkim baxarmı? Qadınlara göstərmişdi. Hərəsi bir nüsxə yazmışdı, əlac olmamışdı.

Bu axşam isə ümid itən gündən iki ayı yaxın vaxt keçmişdi. Ata minib özünü Zəkəriyyəyə yetirmişdi.

Yoğun və güclü qollar Zinyotun belinə kəmə kimi qurşandı:

- Sənin mustuluğun mənim gözlərim üstə, Hüməmotin növəsi!
Zinyotun ona övlad verəcəyini düşünəndən sonra Zokəriyyənin qolları bəşlədi, mülayimləşən, gözəlləşən, ipoyu döndən qadını oxşamağa başladı.

Durub çıxarın piltəsini qaldırdı.

- Zinyot, səndən bir kobud, çirkin, amma sümüklü oğlan istəyirəm!

SƏHƏR

Meşədo səhərin rəngi mavi olur. Ağacların yarpaqları geniş, narıncı sənəm naxış-naxış doğrayır. Adama elə gəlir ki, yarpaqların arasından keçən gümsü diroklər bu nöhrəng yaşıl çadırları göydə saxlayır. Hər tərəfdən quşların səsi çsədilir. Gecəyandan ötdən meşəyo çökmüş duman oriyib şəho dönür, ağacların gövdələrində, yarpaqlarında damcılara çevrilir. Qoca ağacların səbət hörgüsünə bonzəyon qırışları daha da aydınlaşır. Daşların üstündəki, daxmanın kərəmitlorindəki, pəncərənin taxtalarındakı mainırlar islanır. Torun içində mixə bağlanmış köhrəi sanki qovub tərldirlər.

Zinyot yeridikco şəhli otları yəro yapırıx, yaşılıqda onun ayaqlarının yeri qalır. O, meşənin içərisinə tərəf gedir, olvan qadın paltarı maviliyə qarışib Şərq miniatürlorindəki əfsanəvi təsvirləri xatırladırdı.

O dayandı. Qabaqda, çitçiklikdə qurumuş çır-çırçı görünürdü. Zinyot bir addım da atdı. Çır-çırçı tərpendi, qalxdı. Onların kökündə bir cüt göz görünürdü. Mehriban, qorxaq, etibar etməyən gözlər Zinyotə baxırdı. Xınalı maralın üstünə sanki ağ kəpəklər qonmuşdu. Nə golin tərpenirdi, nə də maral. Zinyot maralın gözəlliyinə, duruşuna məftun olmuşdu. Yun jaketinin aşağıdakı qızılı düyməsi altında hiss etdiyi varlıq da ona beləco xoş gəlirdi.

İki ağ, totuq əl kolları araladı, özünü yol açdı, səvincə içini çəkdi, marallara tərəf qaçdı. Zinyot gözünü yummuşdu. Onun gördüyü həqiqət deyil, xoyal idi. Ana arzusu ilə yaranan övlad ayaq açmışdı, ona sən yüyürdü.

Duman arasından bir dostə maral iroliloyirdi. Mavi duman marallar şoklində xınalanırdı. Ana maral ürək-ürək golino baxırdı.

Bu, onlara arpa verən, noro çökən adama oxşamır, rəngi də özgədir, gorkəmi də. Adam maralla maraqlanırsu, demək, niyyoti var.

Pələng də bir vaxt kolları arasında sürünmüşdü, başını pəncələri üstünə qoyub marıtlamışdı. Kiçik bir pələng indi də hordon beləcə pusuqda durur. Qəribədir ki, maralların deyil, sərçələrin üstünə atılır.

Daxmanın yanından çırılpan kisonin səsi gəldi. Marallar başlarını qaldırdı. Səslə onların arasında bir naməlum məxluq dayanmışdı. Sürü iki yərə bölündü. Bir dəstə Zinyotin sağından, o birisi solundan keçdi. Onu arkada qoyandan sonra yenidən birləşdi, sürü gözəl yerləşlə axurlara tərəf səydi.

...Zəkəriyyə oyananda Zinyoti yanında görməmişdi. Əvvəlcə onun özü də yada düşməmişdi. Yuxusuna Səfərəli girmişdi. O göndərdiyi kağıza cavab istəyirdi. Bunun üstündə Zəkəriyyəyə bərk tərpinmişdi. Gözlərini açanda xatırladı ki, nə isə qiymətli bir şey tapıb, ancaq yoxdur, itirib. Gözlərini yumub fikirləşmişdi: "Yaxşı, o öziz şey nədi? Hə, axı mənə muştuluq gətiriblər – oğul! Bəs Zinyot hara getdi?"

Qalxıb geyindi, qoruğa getdi. Qoruğun bu səmtində söyüd payalarını yərə basdırmışdı. Çoxusu zoğ atmışdı. Zəkəriyyə onları yulub yərə atmışdı. Bu barsız, xeyirsiz ağacların belə tez cücürməsinə, yarpaqlanmasına paxıllığı tutmuşdu. Zinyot bu xəbəri tez gətirmişdi, belə etməzdi.

O, uzaqdan Zinyoti gördü. "Yox, deyəsan, əziyyətimiz hədəf getmədi. O da bu dünyada bir iz qoyacaq".

Zəkəriyyə anbara girdi. Pəncərədən çapıdan, tavandan, divarların arasından düşün işıq daxmanın içini gündüzə döndərmişdi. Dolu arpa kisəsinin üstündə içi boş zərf vardı. Dünyə yadından çıxıb qalmışdı. Zərfi iki gün əvvəl odun aparmağa gələn poçtalyon vermişdi. Yazdırdılar ki, komissiya göndərəcəklər. Buynuzun itməsi məsələsini yoxlayacaqlar.

Hirsle, hədə ilə yazmışdılar. Zəkəriyyəyə belə gəlmişdi ki, bir buynuzda görə onu topa-tüfəngə qoyacaq, buynuzdan buynuzla atacaqlar.

Marallar tez-tez itələşir, buynuzlarını bir-birinə söykəyib burunlarını yərə verir. Yaxınlaşib doğrasan belə, xəbərləri olmazdı. Geri çökülür, ayaqlarını yerdən üzür, ox kimi bir-birinin üstünə süzürdü. Səs meşənin "Yaşıl tunc!"inin o başına gedib çıxırdı. Belə vaxtlarda buynuz düşürdü. Vədəsi gələndə isə saralmış yarpaq kimi səpləğindən üzülürdü. Maral yərə düşmüş buynuzunu imsiləyir, yüngüllənmiş başını dik tutaraq hürküb qaçır. Buynuz səhrada ölmüş

dəvə qabırğalarına oxşayırdı. Sonra Zəkəriyyə onun bir tərəfindən tutub sürüyə-sürüyə anbara gətirir, üroyindo deyirdi: "Fərsiz övlad kimi, bu buynuzların marallarına xeyri nodur? O ağırlıqda şeyi aylarla başlarında gozdürür. Gözəllik tamamlananda isə baltalanmış ağac kimi yərə gəlir, maral yenidən buynuz həvəsinə düşür".

Qoruq təzə yaradılanda gəlmiş ucaboy, başının tükü tükülmüş Səfərəli Zəkəriyyəyə aydınlaşdırmağa çalışmışdı:

– Bunlara buynuz yox, pant deyirlər. Onlardan pantokrin hazırlanır. Miokardit, parok, infarkt, rəşşirəniyə və sairə üçün təsirli preparatdır.

Zəkəriyyə "pant" kəlməsinin mənasını başa düşmüş, onun sonrakı sözlərinin xəstəliklərlə əlaqədar olduğunu görüb soruşmuşdu:

– Bunlar nə xəstəliyi?

– Ürək, – deyər Səfərəli olını döşünə qoymuşdu.

– Tək ürəyin bir belə xəstəliyi var?

Səfərəli:

– Hələ bu hərasıdır, – demişdi. – Uzun sözün qısa, maralın buynuzunu özündən bahadır. Maral itso, bir söz deməzlər, özü ilə buynuzunu aparsa, vay sonin halına...

İndi bir buynuz itib. Üç-dörd gün qoruğu ölək-vələk clədi. Tapılmadı. Şöhərə sifariş göndərdi ki, buynuz yoxa çıxıb. Onlar da tənbellik eləməyiblər, götürüb məkub yazıblar. Komissiya gələcək.

"Gəlsin də, gözllərim aydın, elə bil özüm buynuz çıxardacağam. Bu zohimara qalmış da itməyö vaxt tapdı. Yaxşı, bu buynuz necə oldu? Göyə uçu, yərə keçdi?"

Zərfi götürüb ozişirdi, cibinə basdı. Biləyinin qaşındığını hiss etdi. Paltarının qolunu geri dartıb baxdı. Taxıl bitləri idi. Onları vurub yərə saldı.

"Bir buynuzun üstündə az qalır mənə dama basdırınlar, ancaq gör marallara necə arpa buraxırlar. Hamısının içi boşdur. Belə buynuz qədri bilənsiniz, maralların yemini bələ eləyin. Əlbət bura gələrsiniz. Sizinlə danışaram".

Gün qalxmışdı. Duman oriyib yoxa çıxmışdı. Yarpaqların arasından keçən şüalar qızıl bıçaq tiyələri kimi yərə sancılmışdı.

Zəkəriyyə kisoni sürüyüb eşiyo çıxartdı. Qara qarışqaların otlarının arasında ağaran öyri-üyrü yoluna baxdı. Onlar arpanı öz yuvalarına aparırdı. Yolun qurtardığı yerdə minlorlu sarı qarışqa üst-üstə yığılmışdı.

Zəkəriyyə ürayında: "Gör maralın nə qədər şoriki var. Taxılbiti bir tərəfdən, qarışqa bir tərəfdən". - dedi, sonra sağ ayağını onların yolu ilə sürüyə-sürüyə getdi. Qayıdıb kisoni qucağına götürdü, aparıb axura qoydu. Ağzını açdı, boşaltdı. Kisoni çevirib çırpdı. Marallar meşənin hər tərəfindən ora gəldi.

Quşlar ağacların aşağı budaqlarına endi. Sanköynək aman vermədən ötdü. Sərçələr cikkildəyib axurun taxtasına qondular. Quyruğunu başından yuxarı qaldırıb yelpik kimi açan və oynadan birohıtdən hamısından cold və sirtıq idi.

Meşə "tunelinin" dərinliyindən saşsağan səsi eşidildi. Başqaşı ona "hay" verdi. Biri topa paldıqlıqdan çıxdı. Şaqqalanıb yerə salınmış budağa qondu. Bayaq sələdiyini də öz yanına çağırırdı. Onlar tapışdılar, maralların axuruna tərəf uçdular.

Zinyət öllərini qoyunna qoyub marallara yaxınlaşdı. Marallar onun golişini duydu. Bir-bir daranıb o yana keçdi. Zinyətlo Zəkəriyyənin arasında bir maral da qalmadı.

- Zeki, sabahın xeyir.

- Aqibətin xeyir. Kişinin kefi necədir? Bu yerlər xoşuna gəlirmi? Zinyət gülümsündü, heç nə demədi.

Zəkəriyyə yeyib doymuş kefi kök adamlar kimi guruladı:

- Bu qoruqdakı maralların hamısı ona qurban! Hansını xoşlayırsa kəsir. Bir maraldan ötrü mənə Sibiro göndərməyəcəklər ha!..

- Yox, lazım deyil, maral otindən ötrü gəlməmişəm ki... Dedim səbə baş çəkərəm. Nəçə vaxtdır gəlib-gətmirsən, səni özgələrdən soruşuram.

Zəkəriyyə Zinyətin marallara necə baxdığını görürdü. "Demək, maral ötinə... Belə oğulun axırı nə olar? Hələ dünyaya göz açmamış maral ötinə dadansa, yekələndə dağı-daşı boş qoyar. Mono deyirdilər ki, anam yenikləyəndə ceyran öti yeyib, ona görə də axırın belə olub. Yox, görək oğlum mənə oxşaməsən. Qoy onun yanında toyuq kəsəndə öti ürəşsin, gözlorini yumsun. Yoqin Zinyət elə bundan ötrü yanına gəlib. Boynuna almır, ancaq gözlorindən oxunur. Əvvəl-lər mənəm yanına niyə belə bixat gəlmirdi? Demək, səbəbi var. İnsan övladında hökmə bax!"

Zəkəriyyə yüzüncü maralın qayıtdığını eşitmişdi. Ancaq onun nə deyəcəyini fikirləşməmişdi. İndi birdən-birə özünü bu sorgusualda hiss etdi.

Sürü qaçırdı. O isə tufəngi üzünə qaldırmışdı. Tətiyə çəkdiyi anda vurmaq istədiyi maral sürüdən ayrılıb irəli gəldi, onun qabağında dayandı.

"Axı mən səni nə eləmişəm?"

"Heç no!"

"Bəs mənəm üroyimi niyə nişan almısən? Heç bilirsən orda nə var? Bilmirsən? Vurduğun doxsan doqquz maralın, ceyranın qanı! Gözlorimlə onların səni olan kimi, nifroti. Dilimlə onların qarışığı, nifri. Odur ki, dil açmışam. Gör nə qədər günah törədibsiniz, bizi cana gətiribsiniz ki, dil açıraq, şahid kimi üzünüzo dururuq. Onsuz da güllən açılmayacaq. Bizim əhimiz, nifratimiz sənin gülləndən itidir - səni övlad üzünə həsrət qoyan bizik".

"Övlad" sözü eşidəndə gözlori ilə Zinyəti axtardı. Yanında gördü. Əlini böyründəki maralın belinə toxundurdu. Maralın dorisində titrəyi vardı. Elo bil maralın bütün əzaları tanıma çəkmişdi, qorxu mizab kimi onlara çalınırdı, ehtizaz isə Zəkəriyyənin ovcunda birleşirdi.

"Düşmən bir olar, beş olar. Polonglor, qaraquşlar, canavarlar, vaşaqalar, sərçələr, qarışqalar, saşsağanlar... Ağlı kəsən də, kosmo-yon də onun nəslinə dəş atıb, güllə atıb, yemini boğazortağı çıxıb. Bir düşmən də tozo peyda olub. İşiq üzü görməmiş bu körponin iddiasına bir bax!"

O, Zinyətə dedi:

- Səni yaxşı bir kabab verəcəyəm.

- Zeki, nəçə ildir onların üstündə zahmət çəkibsən, gəcən-gündüzün olmayıb, üzünü pis söz gəlməyib. İndi istəyirsən mənə ötrü...

- Eybi yoxdur.

Yarpaqların arasında süzülən günəş şüası Zəkəriyyənin üzündə, boynunda, sifətində gəzdi.

- İstə no tez düşdü, - deyə göyə baxdı. - Bürkü olacaq.

Marallar arpanı yeyib uzaqlaşmışdı. Axurun yanında Zəkəriyyə ilə Zinyət qalmışdı. Gəlinin gözü marallarda idi, Zəkəriyyənin gözü axura dərəşmiş qarışqalarda.

- Gəl gedək, hələ bir şey yeməmişik. Kababa qədər səni noy qonaq eləyim, hə? Yaxşı göbələyim var.

- Evdə bir şey görmədim, - deyə Zinyət tutqun halda cavab verdi.

Onlar qol-boyun olub uzaqlaşdılar. Ot tayasını yanına gəldilər. Bir kökdən qalxan fil qulağı boya dörd yaşıl yarpağın horosi bir tərəfdə arxasını yerə qoymuşdu. Çürümüş bir çəngə otun arasında

isə lələ bitmişdi. Lakin qırmızı leçəkləri qopub düşmüş, onların çöklük-
lərinə şəhər dolmuşdu. İri, tütən kimi sarı, tüklü yarpaqları olan qatırquy-
ruğunun qarğıdalıya oxşayan çiçəkləri tökülmüş, toxum bağlamışdı.

Zəkəriyyə kolları araladı. Üstündə torpaq, peyin qalmış süd
kimi ağ göbək göründü. Yanında torpağı təzəcə qaldıranlar da var
idi. Göbəkləri Zinyət yığdı, Zəkəriyyə ağacın quru budağından
tutub dartdı, qopartdı, xırdaladı. Ocaq qaladı.

Zəkəriyyə qoruqda bir yetim quzu saxlamış, onu maralların südü
ilə böyütmüşdü. Quzunu kəsmək, özünü də Zinyətə göstərmək
istəyirdi.

O, göbəkləri közün üstünə düzdü. Duz səpdi. Aradan az keçən-
dən sonra tərələdi, öz təri ilə kəkasını doldurdu. Zəkəriyyə göbək-
lərdən birini götürüb arvadına verdi:

– Oğlumun mənə oxşamasını istəyirsən?

Zinyət göbələyin turşməzə, dadlı suyunu içdi.

– Yox, onu oxudacağam. Bizim ikimiz də...

– Bura bir nəfər gəlmişdi. O deyirdi ki, adamın savadı artıqca
ömrü gödəlir. Məni xoşbəxt hesab eləyir. Deyir yüz yaşayacaqsan.

GÜNORTA

Talada maşından bir adam düşdü. Əlində narıncı portfel vardı.
Günəş başının ortasını parıldadırdı. Əlindəki portfel irilikdə kölgəsi
yerə düşmüşdü.

Zəkəriyyə irəli yeriyib, onunla görüşdü.

– Ver çamadanı götürürəm, – dedi.

– Çamadan deyil, ay xani-xarab!

“Bəs bu irilikdə nədi, içinə yorğan yerləşər. Şəhərdə qatardan
düşəndə beləsini aparmağa həmişə hambaal tuturdular”.

– Şəhərdə də bunu gəzdirirsən?

– Tək mən gəzdirmirəm, bu saat maddadı.

– Elo bildim ki, bəs... – dedi və sözünün dalını üreyində tamam-
ladı. – ... et aparmağa gəlibsən. Ora bir qoyun cəmdəyi yerləşər.

Səfərəli pəncəyini qolunun üstünə atmışdı. Sağ əlini qabağa uzat-
dı portfelin ağırlığını yoxlayırmış kimi qaldırıb endirdi.

– İnsan gətdikcə daha çox fərdiləşir; yəni təkəcə özünü fikirləşir.

Elə bu çamadan dediyin portfelini götürək. Əvvəllər özümle idarəyə
kiçik bir qovluq aparardım. Təkəcə kağız-kuğuz yığardım. Bunun

isə içində hər şey var. Kitab, dəftər, qələm, mürəkkəbqabı, çay qaşığı,
yemək-içmək, göy-göyortü, dəyişək, çimərlik paltar – bir sözlə
arvaddan başqa lazım olan nə varsa doldururuq bunun içərisinə.
Bizim nəsil köçərdi, daimi məskənimiz yoxdu. Tramvayda, qatarda,
təyyarədə, küçədə, iş yerində daha çox olurdu; odur ki, dərzi kimi
iynəmizi yaxamızda gəzdirməyə öyrəşmişik. Keçmişdə adamları dəfn
eləyəndə yanına hər şey qoyurdular. Biz də eyni işi görürük. Təkəcə
biz yox ha, ümumiyyətlə bütün dünya ziyalılar hazırda bu vəziyyə-
tə yətdir. Ölüm bir anın içində baş verir. O, adamı hər yerdə yaxalaya
bilir. Məşhur bir şair küçədə qəzet növbəsinə durur, toza çıxmış
şeyirlərinə baxmaq istəyirmiş. Qəzet əlinə çatmamış canını tapşır.

Onun söhbəti Zəkəriyyəyə qərribə göründü. Fikirləşdi ki, bunun
başına hava gəlib. Hər dəfə Səfərəlini görəndə belə düşünürdü. Onun
danışığı da, fikirləri də, hərəkətləri də Zəkəriyyəyə dəlini xatır-
ladır. “Qəbir nədi, çamadan nədi, bu hansı zamanədə yaşayır,
yoxsa beyninə at töpib?!”

Səfərəli onun dinnmədiyini görüb davam elədi:

– Xoşbəxt adamsan, Zəkəriyyə! Özünü veribson bu meşələrin
yaşıl, sərin qoynuna. Qatıqdan-süddən yeyirsən, natural sudan içir-
sən, ləzzət alırsan. Ayağının altında qır ərimer, başında beynin qay-
namur. Su növbəsində də dərursan. Hər gün on beş dəqiqə işə
gəcikiyəm, denən niyə? Qəzet növbəsində yubanıram. Satıcı şikəstdi,
qəzetləri bir-birinin içindən çıxarana qədər adamın səbri tükənir,
əsəbiləşir. Sənra qəzeti açib oxuyanda əsəbilik üstünə əsəbilik gəlir.
Nədi, belə şeylər sənə qərribə görünür?

Zəkəriyyə taxtın üstündə oturub zarafatla dedi:

– İstəyirsən yerimizi dəyişək. Sən gəl qoruğa, mən gedim şəhərə.

Zəkəriyyə bu sözlə zarafatla, elə-belə dedi. Ancaq doğrudan da
özünü şəhərdə hiss elədi. Başında həsir şlyapa, əlində portfel. Yeyin-
yeyin gəlir. Tərəliyib. Budur, meşəliyə çatır. Axurları görür. Portfelin
içindəkiləri axura tökür, ətrafa baxır.

– Ey-hey!..

Marallar səse gəlir. Adamlar dönüb təəccüblə ona baxırlar. Səs-
dən narahat olub qaçır, hərəsi bir tərəfə üz tutur. O isə nəre çəkir.

– Ey-hey!..

Nərə qaralmış daş binalarda əks-səda verir, küçələrə yayılır.
Adamlar necə də çoxdur. Sokilər, küçələr tutmur. Axur bildiyi isə
bağdakı skamya imiş...

Zəkəriyyə Səfəriyyə baxıb güldü.

– Düzdü, dilim deyir, ancaq mən orda yaşaya bilmərəm. Burdan heç yerə tərponməyəçəyəm!

– Mən də ha deyirəm ki, birdofəlik bura çökülüm... görürəm yox, qəzet oxumasam, radio eşitməsəm, televizora baxmasam, bağnım çatlayar. Təmiz havaya, suya, asudoliyyə uyub bu "Allahu əkbər"ın qurtardığı yerdə qala bilmərəm.

O, daxmanın qoruğa açılan pəncərəsini itələdi.

– Soliqlə daxman var. Nə vaxtdan belədir?

– Arvad gəlmişdi, səndən qabaq gedib.

– Hə?

Səfərlə Zəkəriyyədən su istədi. İçdi. Əlini ağzına qoyub dişlərinin göynədiyindən şikayətləndi.

Pəncərədən eşiyə baxdı, ağacların arasında bir maral gördü.

– Hə, indi danış görək buynuz necə olub?

– Pişik aparıb.

– Zarafata başlayıbsan?

Məktub Səfəriyyə çatanda fikirləşmişdi ki, itən çox şaxəli, böyük buynuzlardandı, kiməsə bağışlayıb, o da tikirdiyi tozə cvinin divarına vurub.

Səfərlə neçə il idi ki, ev həsrətindəydi. 26-lar bağnım yanında on kvadratmetrlik mənzili vardı. Buraya özü, arvad-uşağı, televizor, soyuducu, şifoner, qoz ağacından bir çarpayı, stol və stullar yerləşdirmişdi. O, idarədə tez-tez "dünyada əhalisi on sıx olan yer bizim evdir" deməyi xoşlayardı. Çox vaxt tənoffüs olmamış işdən yoxa çıxardı. Lazım olanda köhnə univərmaqda axtarıb tapırdılar. Görərdilər ki, şlyapasını əlinə alıb, barmağı ilə başının tən ortasını qaşırır.

– Nə alırsan, Səfərlə?

– Uşaq çarpayısı, xarici maldı, keçməli deyil.

Onu məzəmmət eləyirdilər: "Sənin ki, şey qoymağa yerin yoxdur, onu alıb necləyirən?"

– Evim darsqaldır deyən xoşum gələn şeyi almayacağam?!

O, aldıqlarını kağıza büküb bağlayar, şifonerin üstünə yığardı. Zarafata salıb deyirdi ki, bizim bir otaq tozə evlərin ikisinə deyər. Təzələrdə adamın başı tavana toxunur. Bizim evdə isə üç nəfər bir-birinin çiyinə çıxsa, başı tavana çatmaz. Aradan kösdirsən, iki-mörtəbəli olar.

Zəkəriyyənin məktubunu alan kimi ağlına qoribo fikir gəlmişdi: "Necə il bu idarədə işləsəm də, evimdə maral buynuzu yoxdur. İşdən gəlirən, şlyapanı çıxarırsan, onu maral buynuzundan asmağın lozəti başqadır. Sanki maral öz buynuzunda mənim itən şlyapanı, uşağın zivədən götürülən paltosunu, arvadın zibilo qarışib gedən corabının bir tayını hardansa tapıb gətirib".

Səfərlə fikirləşmişdi ki, maral buynuzu dormandır. "Qoyunu nə qədər yaxşı yemləsən belə, gözünün qabağına canavar bağlayandan sonra arıqlayıb çöpə dönər. Əgər ürək dormanı qorxunc buynuz şəklində evə girsə, orada xəstəlik davam gətirə bilməz".

Müdirin yanında qoruğa getməyin səbəbini aydınlaşdırmaq üçün də behano tapmışdı...

İçəri girdi. Müdir onu görüb xatırladı ki, Səfərləni yanına çağıracaq, xüsusi tapşırıqla qoruqların birinə göndərəcəkdə.

– Yaxşı ki, gəlmiş, – dcdi. Yaxınlımda ona ycr göstərdi. Bahalı siqaret qutusunu qabağına itələdi.

– Mən çəkmirəm, Bilal müəllim.

– Yaxşı eləyirsən, Səfərlə. İndi sənə papiros təklif etməyə körpə uşağa papiros çəkəməyi öyrətmək kimi cinayətdir. Ürəyini qoru. Sonra ələ düşməyəcək.

– Bilal müəllim, fermalar nə vaxtdan bəri yaylaqdadı. Dabağın tüğyan eliyən dövrüdür. Zəkəriyyə fikir verməyəcək, maralların arasına xəstəlik yayacaq.

– Deyirsən dabaq düşəcək, hə?

– Bəli.

O, katibəyə tapşırırdı ki, bütün şöbələrini işçilərini kabinetə çağırınsın, iclas var.

Həmi gəlib oturdu. Müdir Səfərləni ayağa qaldırdı.

– Dur, sənə bir yaxşı-yaxşı görsünlər. Gözlərinə su versinlər.

Səfərlə ayağa qaldı.

– Onun üzündəki tori görürsünüz? Gəlir yanıma, deyir, Bilal müəllim, bir ideyam var. Soruşuram, – nə ideyadır, Səfərlə? Deyir ki, Bilal müəllim, bəs qoruqlara gedirəm. Birdən marallara dabaq düşər. İndin profilaktiki tədbir görmək lazımdır. Çəst i slava vam! Yaş! Əmr verəcəyəm, sənə üçün direktor fondundan mükafat ayrılınsın, belə oğlanlara halaldır! Baxın, ona yaxşı-yaxşı baxın, nümünə götürün, işə can yandırmaq belə olar. Hansınız gəlir deyibsiniz ki, mənə filan məsələ düşündürür? Heç biriniz! Götürüb gül kimi

maralların talebini sizo tapşırırlar, daha demirlər ki, sizin özünüz maralsınız, rəhmətlik Öbdürəhimbəyın marallarından. Saysın, görürük ki, işçilərimiz saxladığımız marallardan çoxdur. Heç birinizin də yadına əsas işimiz düşmür. Bura bax, Salaxov, nəçə qoruğumuz var?

Müdirin üz çevirdiyi adam yanındakı yoldaşına tərəf döndü. Çünki müdir onun yanındakının familiyasını deyib buna baxırdı. Sonra olını düşünə qoyub soruşdu:

– Məni deyirsiniz?

– Soni! Yəni adını, familiyanı da bilmirson?

– Bilal müəllim, mənim familiyanı Verdiyevdi, o yoldaş da Salaxov yox, Salaxıyandı. Milliyyətimiz də ayırdı.

Müdir hirsəndi:

– Bura bax, araya söz qatma, onu da tanıyıram, soni də. Də görüm, qoruqların sayını bilirsonmi? Bilmirson! Daha lazım da deyil. Onsuz da yalan deyəcəksən. Otur, otur!..

Danlanan adam birco bunu deyə bildi ki, Salaxıyan mühasibin üçüncü köməkçisidir, idarə işçilərinin omək haqqını yazır.

– Soforəli, – deyə müdir üzünü “dostuna” tutdu, – Salaxov kimi adamların acığına sənə təşəkkür də elən eləyirəm.

Sonra o, katibəyə tapşırtdı ki, deyilənləri protokolda qeydə alsın.

Katibə yazırdı. Saçı tez-tez irəli axıb üzünü örtürdü.

– Sən niyə başını aşağı salırsan? Adın da yadımdan çıxdı, – deyə müdir dızları çənəsinə dirənən kişini “yaxaladı”, – Niyə təklif irəli sürmürsən?

– Adım Sorbazdı, Bilal müəllim, Skladda işləyirəm. Mənim də təklifim var.

– Hə, də görüm nədi?

Sorbaz qalxdı. Müdir başı az qala tavanı çatan bu adamı birinci dəfə görmüş kimi süzdü. Qışqırdı:

– Otur aşağı! Belə uzun adamın təklifindən nə çıxacaq? Hə, eşidirəm.

Sorbaz oturdu.

– Bilirsiniz, Bilal müəllim...

– Yox, bilmirəm.

– Zəkəriyyənin qorucu rəhmətlik şairin yadigarıdır. Gəlsəniz qorucu bir xətiyə lövhəsi yapıyırdıq.

– Yox, mən öləsən, gəlsənə marallara çəir oxuyaq. Təklifin bəyənilməsin. Biz kişinin adını biabır eləyə bilmirik. Təklif verin

Soforəli kimi! İncinə Soforəli kimi! Mən soni yaxşı tanımımışam, Soforəli. Görək ki, sənənin evin də yoxdur, eləmi?

– Yoxdur, Bilal müəllim.

– Olacaq, belə işçinin ev məsələsini holl eləməyə, vicdanımız ağrıyar. Ay qız, protokola yazırsanmi? Yaz ki, ev məsələsi bu günlərdə holl edilsin. Hə, indi durun gedin, hərə öz təklifini hazırlasın.

Adamlar kabinetdən çıxanda o, Soforəlini saxladı. Bir papiros çıxardı, bumaqlarının arasında yumşaldı, sonra dodaqlarına torsinə alıb yandırdı.

– Bilirson nə var, Soforəli! Mən arıqlıqda də müdir olmaşam, orada işləyəndə bir hoqiqəti dərək eləmişəm ki, bul tutan barmaq yalayar. Müxtəsəri, yalınalıdır! Məni başa düşürsonmi? Çəgər yaxşı işləyirsonsa, bunun sənə xeyri doymoludur. Direktor fondundan ayrılmış onluq da, şəxsi işinə yazılan təşəkkür də, ev məsələsi də lazımdır. Bunların hamısını eləmək olar. Eləyəcəyəm də! Bunlar öz yerində. İndi sənə şəxsi tapşırıqım var. Bizim qızın müdafiəsidir. Olur elmlər namizədi. Onun banketinə böyük və məşhur adamlar gələcək. Deyirəm, biz də bir iş görək. Vurnı verən utanmaz. Sənə üreyim qızır, ona görə bu sözləri deyirəm.

– Arxayın olun, Bilal müəllim, mənim yanımda baş kəsilə, inkir-minkirdən də gizlədərəm.

Müdir olını belinə atdı. Üz-gözünü turşutdu.

– Zohimar radikulit qoyur ki?! Bütün canımızı bu yolda çürüt-dük. Heç kim də bizim heykəlimizi ucaltmayacaq. Elə indi tür-müzə deyirlər ki, çıx get pensiyaya. Nəçə gedim, görək yerimə bir adam hazırlayam, ya yox? Sənənin kimi bir oğlanı işin içində bəşir-səm, bilərəm ki, mənədən sonra marallara doyb toxunan olmayacaq, ondan sonra gedərəm istirahətə. Hə, istəyirəm ki, bu banketdə bizim də adımızı yada salan olsun. Kişinin özü də qıza eşitdirib. Heykəli, maral oğlondan bir kabab...

Soforəli olını gözünün üstünə qoydu...

İndi o, bərdən-birə Zəkəriyyəyə aqib demək istəmirdi ki, maral kəsib aparmaq üçün gəlib.

– Demək, mənimlə zərifətə bağlayıbsən. Buynuzun qiymətini bilirson, ondan üç-dörd qutu dərman hazırlam. Bəs nə bilməy-din buynuzul Neyləyibson?

Zəkəriyyəni od gətürdü:

– Nəynəmişəm? Səxnişəm gözümə! Yaxşı ki, buynuz çıxartma-mışam, yoxsa deyərdiniz ki, maralın buynuzudu, başına sancmışam.

Səfərəlinin moqsodi Bilal müollimin tapşırğını necə olursa olsun yerinə yetirmək idi.

"Aparsam, yanımda gözü kölgəli olacaq. Mənə ev düzöldəcek. Yaxşı, yağlı vozifo verəcəm. Mənə adam olacağam. Açığı budur ki, nə dissertasiya müdafiə eliyənəm, nə də böyük istedadım var. Xırda-xırda qalxmağa çalışmalıyam. Ensəm, vay halıma! Yıxılısam – dərğuzmayacaqlar. Zəkəriyyonin birco nöqşanı göstörüm, qorxağın birdir. Başlayacaq yalvarmağa, sonra da nə desəm, əlini gözünün üstünə qoyacaq".

Qalxıb qabağa düşdü, qoruğa girdi. Üstündə ağac göbələyi bitmiş yaşıl rəngə çalan kötüyə baxdı. Bu arvad kötüyünün qabığında nə vaxtsa yazılmış "R" hərfi irilib əcaib sədakı düşmüşdü: qabıq hor tərəfdən qıçqırmış xəmir kimi irəli çıxmışdı.

– Qoruğa kim girib, bura adını kim yazıb?

– Bu qoruqdan qabaqkı işdi.

– Sizi başlı-başına buraxmışıq. Maral qoruğunu boyaqçı küpünə döndöröbüniz. Kim istəyir adını yazır, ağacları kəsib aparır, heyvanları vəhşicəsinə qırır. Onlarda vicdan qalmayıb, sizdə də insaf.

O, portfelini yelləyə-yelləyə ağacları altından yel kimi ötürdü. İstəyirdi ki, Zəkəriyyə qaça-qaça onun dalınca gəlsin. Ancaq onu özündən qabaqda gördü.

– Biri buynuzunu itinir, o birisi...

– Yəni bir buynuzdan ötrü mono güllələmək kəsdirəcəksən, gət vər məhkəməyə.

Səfərəli dayandı. Nənci portfel çürük kötüyün üstünə endi. Əlini Zəkəriyyənin gözləri qabığında oynatdı. Sanki bu saat onun bəbəklərini təkəçəkdi.

– Özüne çox güvənə. Tutarlar, holə o tərəfo də keçərlər. Vəzi-fədən sui-istifadə edirən.

– Ay yoldaş, mən ömrümü bu meşələrin heyvanları ilə bir yerdə keçmişəm. Dönüb onların tayı olmuşam. Bunun ovəzində buynuzdan ötrü dama saldıracağınsızsa, buyurun.

Səfərəli bu üsulla ona yol tapa bilmədiyini görüb dilini doyışdı:

– Sizdə qonaqla belə danışırlar?

– Mən sənin kimi qonaq görməmişəm. Bizim yerdə deyörlər ki, qonaq ev sahibinin dəvəsidir, harda xıxlasa, orda yatmalıdır.

Maral sos eşidib kolların arasından onlara baxırdı. Hor gün axura arpa təkən adam sürünün içinə girəndə ondan ürkmür. Cavan marallar onun paltarlarını uinsiləyir, o isə hamısının belinə ol çəkir, tumar-

layır, nərədən başqa hor sözü pıçılıtlı ilə deyir. Lakin onun yanındakı yad adamın gözöründə bıçaq, ölüm saçan tufəng lülosinin parıltısı var. Yatan marallar da qalxıdı.

Ana maral qabağa düşdü. Sürü onun dalınca qaçmağa başladı. Daxmaya sarı üz tutdular. Sonra bölükləndilər.

Kolların xışıltısı, dimaq səsləri Səfərəli ilə Zəkəriyyəni döv-rələmişdi.

– Görösən, heyvanlara nə olub? Günün günorta vaxtı onları qor-xudan, hürküdən nədi? – deyö Zəkəriyyə deyindi. Sonra öllərini göyö qaldırıp clo bil taləklə bütün havanı ciyerlərinə çəkdi və bork-dən qışqırdı:

– Ey-hey!..

Səfərəli diksindi. Rənginə sarılıq çökdü. Çıxmırdı:

– Meşodosən?

– Meşodo olmayanda bos hardayam?! Bura şöhor deyil ki, yavaş danışasan. Meşodo əlçaq səslə hökm clomək olmaz! Görək səsin bütün səslərdən güclü ola, gur ola.

– Holə bir də bağırırsan?

Zəkəriyyə onun dediklərinə məhəl qoymadı, ayrılıb sürüyö tərəf gətdi. Marallar ona çatanda yavaşlayır, Səfərəlini görəndə isə daha da bork qaçır.

O, qollarını qaldırıp sürünün qabağına çıxdı. Sürü dayandı.

Onların heç birinə özgə oli doymayıb.

Maral anadan doğulan kimi qaçır – yaşamaq istəyirso, qaçmağı bacarmalıdır. Dünyaya göz açdığı ilk anda anasının dili onun üstündə yavaş-yavaş, horamtlı gozir, hoyat isə ona qarşı belə məhrəban olma-yacaq. Onu ovçular güdəcək, canavar qovacaq, yaşaq tutacaq. Onu yerdən motosiklətlə, göydən vertolyotla qovacaqlar. Onun danışmağı dili yoxdur, lakin o, taleyini bilir.

Zəkəriyyənin qolları göyde qalmış, sürü dayanmışdı. Çox qızları nəhosə apardığı iri, qara, nomli gözler ona dikilmişdi. Fikirlişdi ki, nədonso gözəl gözler dünyada on aciz məxləqda olur. Maral üre-yinin tövşüməsini eşitməsən də hoyecanı, qorxduğunu uzun kir-piklərin bu qoruk kimi çöporlədiyü gözlerindən oxuyursan. Kodur də, məhzunluq da maral kimidir, elindən çöpor yıxmaq gəlmir.

– Nə olub, Alagöz, niyə qaçırırsan?

O, bu sözləri ana marala elö tomkinlə, clo ciddi dedi ki, sanki heyvan onu başa düşürdü, sualına cavab verəcəkdı.

Sofərəli yarpaqları tükülmüş budaqları bir-bir oyib zoğalı sivi-
rirdi. O, ciblərini doldurub Zəkəriyyənin yanına gəldi. Marallar kol
xışiltısı eşidib səksəndi və onu görüb Zəkəriyyənin o tərəf-bu tərə-
findən sıçrayıb qaçdı.

– Tez ol pəncəyini geyin, – deyə Zəkəriyyə səsləndi.

– Nə olub bəyöm?

– Köynəyindən səni pələngə oxşadıb qorxurlar.

Sofərəli özündən razı halda gülümsündü:

– Arvada deyirəm ki, bu köynəkdə pələngə oxşayıram, deyir
ala ey!.. Kaş burada olaydı. İnanaydı. Görəydi ki, Allahın maralları
da məni pələngə oxşadır.

Onlar daxməyə tərəf gəlirdilər. Sürü getmişdi, yerdə bir buynuz
qalmışdı, Zəkəriyyə onu götürüb Sofərəliyə:

– A! – dedi.

– Özün apara bilmirsiniz?

– Apararam, ancaq məni buynuz üstündə qoz qabığına qısna-
mışdın. Neynirom buynuzu, mənə maralın gözəlliyi bəsdı.

– Nə gözəllik! Əgər maralın iqtisadi xəyri olmasa, heç sax-
layarıqmı?! Bu qoruqlara görə heç bilirsən nəçə adam maaş alır? Bu
pullar hardan gəlir? Buynuzdan! Gözəli rəhmətlik İbrahim xanın
hərəm-xanasında saxlayırdılar.

Sofərəli maral oti aparmaq üçün gəldiyini ona heç cür deyə
bilmirdi. “Tors adama oxşayır. Məçədə böyüyüb də. Belosinə nə
deyəsən? Qabırğasıqalının biridi. Deyir, sözü atarsən ortalığa, sahibi
götürər. Bu götürür. Səhərdən bəri him-cimlə danışırım, bir qula-
ğından alıb o birsindən verir. Ayı mağaralarının yanında, vəhşilə-
rin içində yaşayandan nə gözləyəsən?! Radio çıtırır, qozet oxur
mı. Lap atom müharibəsi olsa belə, xəbər tutmayacaq. İnsanlar
göyə raket qaldırır, kosmosa gedib qayıdır, bu hələ fil qulağında yatıb.
Qabırğası çox qalındı, çox yaşayacaq. Vaxt gələcək, onun yubileyini
keçirəcəklər. Ondan çox yaşamağın sirlərini öyrənəcəklər. Özün-
dən yalanlar uyduracaq. Deyəcək: nə bilim ot yeməmişəm, qatıqdan
başqa dilimə bir şey dəyməyib, daha boynuna almayacaq ki, qan-
mazlığın ucundan ömrü uzun olub. Mən bunu necə başa salım, ilahi!
Bilal müəllimin yanına oliboş qayıtsam, toşokkürü pozub töhmət
yazacaq, mükafat əvəzinə ezamiyyət pulunu məşimədən çıxacaq,
toza cv əldən gədəcək.

– Marallardan xəstəsi var? – deyə o, Zəkəriyyədən soruşdu.

– Niyə yoxdur?! Hokim göndürsəniz ki! Yəmin bərdə pisi var
maralları, özün də deyirsən ki, bunların buynuzu dormandı. Qədrini
belə bilirsiniz də. İldə bir dəfə hokim gəlmiş, öz cibimə xorç
çəkib hokim götürürəm. Siz salamatına sahibsiniz.

Sofərəli evi, mükafatı, yağlı bir vofzofoni gözünün qabağına gəti-
rirdi. Zəkəriyyənin tərsliyinə acığı tutdu. Lakin yumşaq danışdı:
– Xostoliyə ağrıdı?

– Bəri gəl, – deyə Zəkəriyyə onu ot tayalının yanına apardı.
Sürüyüb getirdiyi buynuzu dirokdən əsdı. Aralıda donuxmuş böyük
maral göstərdi.

– El arasında bunun xostoliyinə “dilbaş” deyirlər.

– Bu ki ölü, akt yazıb kosok, mundar olmasın.

– Nə danışsən, hər dilbaş olanın boğazına bıçaq çoxsoydum,
qoruqda maraq qalmadı.

Sofərəli bu söhbətdə işıq ucu gördü. Marala yaxınlaşıb çömdü.
Bilici adamlar kimi sağdan, soldan baxdı. Sifotino ümitsiz bir ifadə
verdi. Maralın yumulu gözələrindən axan yaş burununu üstündə cığır
salmışdı. Alt dodağından köpük sallanmışdı.

O, şəqqiltı eşidib kirpiklərini qaldırdı, lakin qapaqlar yenə də
yavaş-yavaş endi.

– Ədə, bu ölü.

Zəkəriyyə onun təşvişinə ohomiyyət vermədi:

– Dava-dormanını eləmişəm. Səhərsürüyə qoşulacaq, – dedi.

Sofərəli qayıdıb Zəkəriyyə ilə üz-üzə dayandı.

– Özün bil, ölsə, günahı sonin boynunda qalacaq.

Zəkəriyyə fikirləşdi ki, maral kəssə, hom Zinyotin istoyini yerinə
yeyürə bilər, hom də Sofərəli ondan razı gedər. Bu, çox asandır. Amma
o, bir dəfə söz vermişdi, andını pozmayacağına and içmişdi. Elo bu
zaman qarşısında ağsaçlı bir adam dayandı. Onu ilk dəfə maralları
buraya gətirdikləri gün görmüşdü. Bu qoca o vədə verdiyi sözləri
bir də təkrar elədi:

– Zəkəriyyə, son əsil ovçu olubsən! Buna görə də səni çağırdır-
mışam. Səni bu vəsiyyətim var: doğma yurdun gözəlliyini qoru-
maq namus, qeyrot işidir. Maralların birinin də cəsədini qoruqdan
kənara çıxarılməsın. Ölonini bu palıdların altında basdır. Səni al
dilo tutacaq, yoldan çıxma!

Ağsaçlı adam yənə yoxa çıxdı. Onun göstərdiyi topa palıdlar saqqıldadı, meşə səsləndi, marallar yuxu kimi gözləri önündən bir-bir keçdi. Bos bu dazbaşlı, oli portfelli adam kimdir, nə istəyir?

Zəkəriyyəni tər bəsmişdi. O, sir-sifətinin torini silib üzünü Sofəraliyo tutdu:

- Heç ova çıxıbsan?
- Yox.
- Mənim yerimdə işləyərsən? Tokbaşına bu meşədo yaşayarsan?
- Dalı omuşam?!
- Mən də dalı olmamışam. İndiyə qədər az qan tökməmişəm.

Zəkəriyyə əl atıb qayışındakı bıçağı əsəbiliklə çıxartdı. Uzun, enli dilimi taqqılı ilə açdı. Bunu gören Sofərali sarılığa tutulmuş xəstəyə döndü.

Zəkəriyyənin hirsli gözləri, bıçağın pənldəyən tiyəsi, meşənin kimsəsizliyi bir-birini tamamlayan kino kadrlarına bənzəyirdi. Sofərali dalı-dalı gedirdi. Ayağı ilişdi. Zəkəriyyə onun üstünə oyıldı. Qolundan tutub qaldırdı.

- Nə istəyirsən, ay qardaş?

Bıçaq ona tərəf uzandı.

- Al, bacarığın varsa, özün kəs.

- Mən heç toyuq kəsməyi də bacarmıram.

- Bəs onda niyə könlündən maral əti keçir?

Sofərali bıçağı aldı. Marala baxdı. Heyvan bayaqkı kimi dayanmışdı. Yumulu gözlərindən yaş süzülürdü.

O, bir neçə addım marala tərəf getdi. Dayandı. Bıçağa baxdı.

Onu gücə gəldikcə tulladı, qayıdıb portfelinə götürdü.

- Yaxşı, görüşənk, - deyib əsəbi addımlarla daxməyə tərəf getdi.

Günəş zenitdə idi.

QÜRUB

Axşamçağı zirvələrdən üzülüb gələn buludlar yağış tökə-tökə keçirdi. Meşə səslərlə dolmuşdu. Dəmcilər şappılı ilə yarpaqlara dəyir, süzülür, otların üstünə düşürdü.

Marallar palıdların altına yığılmışdı. Onlardan tək birini yağış döyürdü. Onun kırıqlarına kiçik parlaq, ağ gilələr düzülmüşdü.

Günün şüalanı buludları arabir deşib keçir, sulu yarpaqları parıldadırdı. Bozun do buludlar günəşi bədirlənmiş Aya döndörür, sonra isə tamam itirirdi.

Sofərali pənçərədən marallara baxırdı. Zəkəriyyə gah müdirin göndərdiyi, stolun üstündəki kağıza, gah da Sofəraliyo kinli nozor sala-sala deyirdi:

- Aldım haqqımı. Əziyyətimin, neçə illik zohmətimin cavabı gəldi. Mükafat verdilər. Dedilər ki, evindən-çəyiindən ayrılıb heyvanlara qoşulmuşdun, isti yeməyə, rahat yorğan-döşəyə həsrət qalmışdın, arvadının üzünü ayda bir dəfə görürdün. Bütün bunlara görə sağ ol. Demədilər ki, bu müddətdə bir maralın burnu qanamaıyıb, onların sayını dörd-beş qat artırıbsan, adını, heç olmasa bir dəfə xeyirliyə çəkib. Mən indi gedib nə deyim? Günahım nodi?

- Özün həmişə deyirdin ki, işləmək istəmirsən, çox əziyyət çəkibsən. Get dincəl.

- Cavan vaxtımda mənə pənsiyaya çıxartdınız demək.

Sofərali onun deyintisinə əhəmiyyət vermədi.

Zəkəriyyə taxtın üstündən yapıxmış kürkünü götürüb çırpdı. Toz-torpaq daxmanın havasına qarışdı, pənçərədən düşən işıq zolağında qaynaşdı.

Sofərali iki barmağı ilə burnunu tutdu. Üroyında dedi ki, qoy tez rədd olsun. Qaynaşan tozun arasından gözlərinə, yuxuda olduğu kimi, müdir gördü. O da burnunu tutmuşdu. Kiflənməmiş qoyun dorisini iyi verən daxmada dayanıb əli ilə işarə edirdi ki, Zəkəriyyəni aralıqdan götürsünlər. Gözü görməmiş, könlü bulanmamış sil-süpur cəslinlər; vofzifosinə yaramır. mühüm tapşırıqlara əməl elomir...

Zəkəriyyə Sofəralini şəhərə olibəş yola saldığı günün səhərisi o yenedən qayıtmışdı. Qılığına girmişdi:

- Bilirsen nə var?

- Yox.

- Bilal müəllim bir tapşırıq verib, görək buna qeydsiz-şərtsiz əməl edə bilərsən. Elo bil ki, müharibədə məğlub olubsan. Bu, çox ciddi məsələdir. İki-üç ay bundan qabaq idarəetmə qonaqlar gəlmişdi. Səhəbət vaxtı, hörmət əlaməti olaraq, Bilal müəllim onların ağsaqalını dağlarımızda maral ovuna dəvət edib. Kişi görəb ki, bu cəntimdir. Yəni lap müəllimə oxşayırdı, bundan əvəllənə bilməz, razılıq da verməz. Elo hörmət xətinə təklifi ortalığa atıb. Dünən tələqram

vrub. İki gündən sonra burada olacaq. Ova çıxmaq üçün gəlir. Bilal müəllim dilindən beləyə düşüb.

Səfərəli sözüne ara verib demişdi:

– Bu məsələdə cəhriyyətlilik olmaz, burdan rəng qoxusu gəlir. – No rəngdi o?

– O elə bir rəngdi ki, adama çəkəndə otuz il gözə görünür.

O, Zəkəriyyəni qorxuzmaq üçün hər cür uydurmalarla əl atmağa hazır idi.

– Mənə kim rəng yaxacaq? Nədən ötrü rəng yaxacaq? Elə böyük vəzifəm yoxdur, mehtər babayam. Deyiblər, bu heyvanlardan göz-qulaq ol, mən də saxlamışam. Pis iş görməmişəm, mənə rəng yaxalar.

Səfərəli barmağını kəlləsinin ortasına qoydu:

– Ay baş! Yatıbsan ey hələ. Yuxu görürsən, sən hələ keçən əsr-dəsan. Her şey kağızdan keçir, rəngi də kağızla yaxırlar. İndi işinə bax, o, bura maral vurmağa gəlir. Başa düşdün?

Zəkəriyyə əsəbiliklə bir yarpaq qırıb çeynədi. Zəhor kimi acı olduğundan tüpürdü.

– Qara qızın dördü varmış. Hardadı elə çıxdas maral ki, birini də qonağa xoş gəlməkdən ötrü kefə qurban verək.

– Bunun ona daxli yoxdur. Qonaqdı, ova gəlir, maral vura bilməsə, gedib danışacaq ki, Azərbaycan dağları qurqurudu. Bilal müəllim də deyir çeyrət yendi, qonağın yanında özümüzü sındırmayacaq.

Zəkəriyyə özünü bilməməzliyə qoydu:

– Bunu mənə niyə deyirsən?

– Bəs kimə deyim? Bilal müəllim tapşırıb ki, qoruqdan iki maral təşkil eləyəsən.

– Gələnlər kordu, bilmirlər ki, bizim dağlarda xallı maral olmur?

– Bunun sənə daxli yoxdur, tapşırıqları elə.

– Bu barədə müdirin yazılı əmrini ver.

Uzun çəno-boğazdan sonra Səfərəlini yeno də pis yola saldı. Aradan bir gün də keçmədi. Zəkəriyyəni işdən azad etmək haqqında əmr götirdi. Yazmışdılar ki, işə səhlənkar yanaşır; bir buynuz itib.

O, şeylərini yıxırdı. Qab-qacağı, stəkan-nəbəkini xurcuna qoydu. Tüfəngi çiyinə aşırdı. Qapıdan əyilib çıxdı.

At pələndin kölgəsində başını yırtıqlayır, quyruğu ilə motalanları qovurdu. Yağış kosmuşdu. Cığırda su pələndayırıdı. Dəmcilər ağacların yağış kimi səpələnirdi.

Aşağıda, bulağın başında dayanmış yük maşınının təkəni aydın görünürdü. Orada ağac qabıqları, balta ağzından qalmış qamqalaqlar, bir neçə çəngə yosun vardı. Kabinadakı adamların qaraltıları seçilirdi.

Zəkəriyyə xurcunu atın təkəsinə qoydu. Toxunma bağlarla ilgək vurdu. O, başını qaldırıb qoruğa baxa bilmirdi. Maralları dodaqları oşə-şə sayıb Səfərəliyə təhvil verməmişdi. Akta qol çəkmişdi. İndi onun burada heç bir işi yox idi. Son anda, ata minmək lazım gələndə dözməyib döndü, qoruğa tərəf yeridi, heç olmasa, Alagözünü sigallamaq istəyirdi.

Qarıya çatdı, başını qaldırdı, oradan iri bir qıfıl asılmışdı. Əlini cibinə atdı. Açar cingiltisi eşitdi. Ancaq onu tapa bilmədi, cingilti arxadan gəlirdi.

Açarları Səfərəli olinədə oynadırdı.

Zəkəriyyə atı yedəkləyib dəmir tor boyu yeridi. Qoruqdakı bir sürü maral da onunla bərabər gəzirdi. Addımlarını yeyinlətdi – marallar geri qalmadılar. Dayandı – onlar da durdular. Zəkəriyyə dözmədi, atın belinə qalxdı, var səsi ilə norə çəkdi.

– Ey-hey!..

Dırmaq axını Zəkəriyyənin atını izlədi. Tora çatanda songidi, sonra baş alıb uzaqlaşdı. Tor onları çevrəyə salmışdı. Sürü də bu çevrə boyu dövr eləməyə başladı.

Zəkəriyyə meşədən çıxdı. Yol dağ düşündü qatlana-qatlana aşağılara enirdi. Yüknü təkəni ağarmış buludlar donuz tərəf sürünürdü. Günəş də enmişdi. İndi o böyümüşdü, qızarmışdı. Buludlara od vurmağa hazırlaşdı. Zəkəriyyənin qarşısında üç-dörd budaqlı ağac kimi şaxələnən çay ağ bir işıqla pələndayırıdı. Ətrafında kond cvləri düzülmüşdü. Zəkəriyyəni orada təkəni Zinyot gözəlmirdi, oğlu da vardı. Oğlu, mütloq oğlu! Onun istəyini yerinə yetirmədi. Bu işdə günahı özündə görürdü. Maralların kökünü kosmaq istəmə, bu arzunu yerinə yetirməyə no vardı ki! O, övladını ovçu olmağa qoymayacaq, çiyindəki bu tüfəngi də çinçillikdə dəfn edəcək. Qoy oğlu heç bilməsin ki, atasının ovçuluğu da varmış. Qoy heç bilməsin ki, ovçuluq adlı bir moşğuliyət də var. Axı, o böyüyök, məkəbə gedəcək, dərslər kitablarına baxanda maralın, ceyranın şəklini görəcək. Soruşacaq ki, bu heyvanlar hansı dağlarda yaşayırlar? Onda Zəkəriyyəni nə cavab verəcək? Deyəcək ki, dağlarımızı sonsuz qoymuşuq?!

Zəkəriyyə atın başını çəkib saxladı. Dönüb arxaya baxdı. Palıdların arxasından, meşonin üstündən qulaqlarına dırmaq sosi və "ey-hey" nidəsi uçub gəlirdi.

Günəş batırdı. Meşo qıpqırmızı qızarmışdı, elo bil od tutub yanırdı. Sanki ağacların üstünə qan çilənmiş, qan yağdırılmış, bütün meşo qana boyanmışdı. Ona elə gəldi ki, maralların biri də bu odun, bu qanın içindən salamat çıxmayacaq.

Zəkəriyyə ata bir torkim vurdu. Kəhər meşoyə tərəf götürüldü. Elə bil at, sahibinin fikrini duymuşdu; koso yolla dördnala qaçib qoruğa can atırdı.

Zəkəriyyə torun yanında atdan yerə sıçradı. Barmaqlarını tora keçirtirdi. Dartdı. Torun dirəyino çalınmış mismarlar qopdu. Toru o yana çəkib yol açdı. Nərə çəkdi:

– Hey-hey!..

...Kəhər qabaqda, sürü də onun dalınca meşonin dərinliyinə gedirdi...

1969

SABİR AZƏRİ

(1938)

Tanınmış nasir və tərcüməçi Sabir Azəri 1938-ci il mart ayının 22-də Ağstafa rayonunun Dağkasımın kəndində anadan olmuşdur. Orada orta məktəbi qurtardıqdan sonra ADU-nun filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsində təhsil almışdır (1956-1961).

Əmək fəaliyyətinə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində ədəbi işçi kimi başlamış. Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilənləri Komitəsində redaktor, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin redaksiyasında publisistika şöbəsinin müdiri, "Ulduz" jurnalının redaksiyasında nəsr şöbəsinin müdiri, məsul katib, buş redaktor müavini vəzifələrində çalışmışdır.

Ədəbi fəaliyyətə tələbəlik illərində başlamış və istedadlı nasir kimi tanınmışdır. Onun "Dalanda", "Sonsuzluq", "Duman çəkilib", "Bozdağın nağılı" kimi roman və povestləri ədəbi tənqid tərəfindən maraqla qarşılanmış və yüksək qiymətləndirilmişdir. "Dalanda" romanı rus dilinə tərcümə və Moskvuda dəfələrlə nəşr edilmişdir.

Yazıcının "Ölə bilməyən adam" povesti II Dünya müharibəsi zamanı cəbhədən yayınıb, arxada şəfərsiz dövrün sürən adamların daxili eybəcərliklərini əks etdirir. Hekayə müəllifin "Povestlər" (Bakı, Gənclik, 1984) kitabından götürülmüşdür.

ÖLƏ BİLMƏYƏN ADAM

Türbənün küncünə qısılmış Kər Fəti nəso pıçıldayırdı, lakin sükutdan, qaranlığın qatılığından, ağırlığından qulaqları necə batmışdısa, öz sosini özü eşitmirdi; axırda pıçıldamaqdan da beziib susdu, dişlərini bir-birinə belə möhkəm sıxsaydı, çənəsi yenə torponocəkdi. Sinosini, baldırlarını ovxaladı, deyəsən, osməcəsi kosirdi: "Belo do zülm olar! – dedi ürəyində. – Belo do zülm olar ki, mən düşmüşəm? Qəbiristanlıqda rahatca qalırım, di gəl ki, evimo gedəndə dizlərim osir, ayaqlarım yer tutmur".

Yenə dizlərinə möhkəm-möhkəm ovxaladı, çmalca ayağa qalxdı və ollərini göyə uzatmaq istoyirdi ki, barmaqları türbənün soyuq,

kələ-kötür, hörümçək torlu tavanına deydi, uşondi, hörümçək torunu төləsik silib, dizi üstə çökdü və allorini tozədən göyə qaldırıb pıçıldadı: "Cəddinə qurban olum, Axund, soni kimi mömin bəndoləri yaradan Allaha and verirəm, al mənim canımı! Al, bəlkə meyitimso rahatlına. Daha yaşamağa təqətim qalmayıb, daha adamların soyuqluğuna dözə bilmirəm. Əvvəllər heç olmasa üzümə, ya da arxamca söydürdülər, üroyim bir az sakitləşirdi, indi namərd uşağı namərd monə söymürlər də. Yox, daha dözəmmirəm bu soyuqluğa, al mənim canımı, ulu tanrı, al! Yalvarıram sənə..."

Kor Fətinin səsi yənə üzüldü, qırıldı və yənə ona clə goldi ki, doğrudan da Allah yalvarışını eşitdi, budur, alır canını.

Kor Foti türbonin içində uzandı, zülmətə bürünmüş bu dünyanı onsuz da görməso də gözlərini bərk-bərk yumdu. Çöldə həyatdan əso-r-ələmət duyulmurdu. meh əsmirdi, içəri, yəni türbonin torpaq dözəməso sərin idi və bu sərinliyi hiss etməsoydi, Kor Foti inanardı ki, doğrudan da ölüb. Amma Kor Foti bu sərinliyi açıq-aydın hiss edirdi, hiss etdikcə də fikri durulur, canındakı ağrı azalırdı. Əvvəl-əvvəl hər şeyi – üç ildir səhər obaşdan bura niyə goldiyini və qaralıq düşənəcən burda niyə qaldığını, bu türbəyə, Allaha niyə yalvar-dığını unutdu və azca qalmışdı ki, sinodolusu bir oxay çəksin.

Gözlərini açdı, yənə hər yanı zülmət görəndə üzüstə çevrildi, uzanıb pişik dirmaqlarına oxşayan dirmaqları ilə bu sərin, nomli, quzulamış torpağı didib-töküdü; dirmaqları bir-bir qatlamıb qırılır, qırıldıca da barmaqları sızıldayırdı, bu ağrının da heyfini torpaqdan çıxmaq istəyirdi. Axırda hiss etdi ki, daha salamat dirmağı qalmayıb, indi də ovuclarını yumub torpağı, sonra da türbonin divarlarını yumruqladı. "Ölmək istəyirəm, a tanrı, eşitmişən? Karsan? Korsan, görmürsən ki, daha adamlarla bir havanı udmaq, bir sudan içməyə, bir torpağın üstündə gəzməyə təqətim qalmayıb? Görmürsən ki, öz evimə gətməyə də ayağım gəlmir? Al canımı! Yalvarıram sənə, al canımı! Al, al, ya rabbii..."

Kor Foti süsləşdi və yənə inandı ki, bu dəfə yalvarış eşidildi. Nəfəsini də içinə çəkib, otırafi dinşoyirdi ki, bəlkə ayaq səsi eşidə, fikirleşirdi ki, görəsən, Əzrayıl gələndə ayağının səsi çıxırmı? Görəsən, Əzrayıl adamın canını necə alır: boğur, yoxsa qılıncla boynunu vurur? Qılıncla vurmaz, clə olsaydı, ölülərin hamısı başsız qalardı... Ya da bəlkə Əzrayıl adamı heç boğmur, cləcə üroyini çıxarıb aparır? Bə necə çıxarır ki, heç kəs görmür?

...Kəndən bu yana çıxan yolda bir "jiquli", bir donə də yük maşını göründü, qəbiristanlığın darvazasına çatanda "jiquli" dayandı, yük maşını isə içəri keçdi. Axund türbəsinin yaxınlığında yük maşını da dayandı. Maşından bel, külüng, iki çəllək su düşürdülər.

"jiquli"dəki adamlar da goldilər və onlar kəməkləşib qəbir qazmaq başladılar.

Foti baş açammırdı ki, ölə kimdir. Tərs kimi adamlar clə bil lal olmuşlar, dinib-danışmırdılar, o biri yandan da ağlayan yox idi. Heç kəs öz özünün qəbrini belə etinasız qazmırdı. Görəsən...

...Qəbrin konarındakı kişilərdən biri qüssəli-qüssəli, bir az da acıqlı dedi:

– O boyda qəbir nəyino lazım idi, bədbəxt İslam kişi büzüşüb uşaq boyda olmuşdu.

"Demoli, İslam kişi də öldü. – Foti bu xəbərdən bir az da sıxıldı. – Kəndin yüzyaşlı qocalarından axırıncısı da öldü, amma mənim üzüm dəşə dönüb".

Qəbir get-gedə dorinləşir, oradakı adam görülmürdü, içəridən çələ atılan torpağı külək sovrurdu.

***

Kənddən qəbiristanına doğru uzanan yolla xeyli adam gəlirdi, qabaqdakı adamların çiyində tabut vardı.

Dostə qəbiristanına çatanda dayandı, tabutu yerə qoydular, molla, adətə üzrə, burda yatanların hamısının ruhuna dua oxudu və tozədən torpəndilər. Kişilər bir-birini itələyə-itələyə tabutun altına girirdilər.

"İt uşaqları, clə bil dədələrinə gətirirlər, gör sonsuz İslamçün nə canfəşanlıq eliyirlər! – Foti bir az da yazıqlaşdı. – Kaş o tabutdakı mən olaydım... Görəsən, mon öləndə meyitimi yerdən götürən olacaqmı? Hər halda olar, insan deyillər? Bunnardan nə dəsən çıxar, bəlkə də heç yaxın durmadılar... Yəni qohum-oqrobam da yaxın durmayacaq? Qılınclımın dalı da, qabağı da kəsəndə əcləflər ağcaqanad təkə qapımdan ol çökürdilər, süfromin qırağında yallarırdılar, indi clə bil heç mənə tanıyırlar... Qohum-oqrobaya da pislik eləmişəm? Bilseydim ki, belə əcləflər çıxacaq, bunnarı yaddardan da yaman günə qoyardım. Aaaax, kaş davanı, o illərdəki hökmümü bircə həftəliyə dala qaytara biloydım..."

Kişilərdən ikisi qəbirlərə baxa-baxa Axund türbəsinə yaxınlaşdı. Foti lap künce qısılıb nəfəsini içinə çəkdi.

Kişilərdən biri dedi:

- Hələ də çiyinim ağrıyır.

İkinci kişi dedi:

- Ağrıyır da, hələ qırıqlar da, İslam kişinin tabutu zindan kimi idi.

Birinci kişi:

İslam kişi neynosin, bunu Fəti belə heyvora düzəldirib. Görək birinci o koron özünə qismət olaydı, o da ki, qurd kimi ulaya-ulaya durur. Molla da deyir ki, tabut sahibi ölməyə, onu tozəlomək olmaz.

İkinci kişi:

- Allahın işi də mötəll qalmalıdır, cavan-cavan oğlanları apurur, bu ilana yaxın düşür.

Birinci kişi:

Allah bilir neyniyir, ölüm də insan üçündür, Fəti insan deyil.

Onlar danışa-danışa uzaqlaşdılar.

Fəti əlini uzadıb torpağı diddi, sonra ovcundakı nom torpağı əzib-əzib daşa döndərdi və çölə atdı: "It uşağı it, monim ömrüm sizo qismət olaydı!"

• • •

... Qırx beşinci ilin bir aprel günündə, şor qarışan kimi Fəti dül-gor İslamı çağırırdı.

Onu belə tələsdiron dünənki uhvalət oldu.

Camaat pambıq ağacından qayıdırdı, Fəti atını Söyüdlü dərvinin ortasına bağlayıb gözlöyürdü.

Gündüzkü istinin nəfəsi hələ də tamam çökilməmişdi, dərədə hava ağır idi, elə bil yayın orta ayı idi. Yaxşı ki, külək qalxmışdı və yavaş-yavaş bu külək sorinlik gotirirdi, Fəti köynəyini soyunub göy otluğa uzanmışdı, yəhəri də başının altına qoymuşdu.

Ay doğmuşdu, amma söyüdlərin arasından bura işıq zəif düşürdü. Qurbagalar bir hay-küy qopartmışdılar ki, elə bil dalışıq, söyü-şürdülər.

Qara at oxrandı, sonra da başladı yeri dirəqləməyə.

Fətinin canından xoş gizilti keçdi, sıçrayıb qalxdı: "Nədi, Qara, - dedir. - Tellinin iyisini alıbsan?"

Qara at bir az da bərkədən oxrandı və qulaqlarını şəkəlyəb yola boylandı. Fəti də söyüdlərin arasından o yana boylandı və Tellinin hundür, sağrılı qaralmasını gördü. Telli, adət üzrə, ayaqlarını yerə

möhkəm çırpa-çırpa gəlirdi, Fəti yolun کنارını yeridi. Ay işığında Tellinin iri, amma yumru dişlərinin yırğılanması hiss olunurdu, Fəti tüklü sinosini qaşıyın-qaşıya uçunurdu.

Həmşə Telli burna yaxınlaşanda yerişinin yelini nırdı, ovvolca geri, sonra yan-yörsinə boylanır, heç kəsi görməyəndə səyüdlüyü burulur və dərhal da özünü Fətinin uzun, qüvvətli qollarının arısında görürdü...

İndi isə Telli burdan bir az da bərk keçirdi, Fəti onun qubacağını kəsdi:

- Telli!

Telli dayanmayandı Fəti onun qolundan yapışdı.

- Nədi, Telli, daha Fətinə görmürsən?

- Kor deyiləm.

- Bə onda...

- Əl çox yaxamdan.

- Nə?

- Deyirəm, yaxamdan ol çox!

- Yəni belə qudurubsan? - Fəti ona necə tors bir sillo çəkdisə, Telli yıxıldı. Yerdən çox long qılxdı, üst-başının tozunu sakitcə çırpıb Fətiyə nifrotlu, ikrahlı baxdı və soyuq soslə dedi:

- Daha sənə görmək istəmirəm, Fəti.

- Bilmək olarmı, niyə?

- Çünki kişilərdən utanıram?

- Kimlərdən?

- Kəndin kişilərdən.

- Hansı kişilərdən, amuz, davadan qayıtmış o üç-dörd axsaq-uxsaqdan?

- Hə.

- Onlar niyə kişi olur, nəz? Onlar ala-yarınçıq, bəlkə də axtalanmış...

- Hər halda osil kişidilər, bizim namusumuz yolunda o kökə düğüblər, daha sənə kimi namusumuz...

Fəti yenə Telliyə tors bir sillo çəkdi, lakin bu dəfə Telli sonda-laşa da yıxılmadı, dişi dodaqlarını kosmuşdi, ağzının qanını əliyə silib təzodən çox sakit, soyuq soslə dedi:

- Götürüm, qald məndən zorlusan, Fəti, amma bunun dextli yoxdu, heç, heç vaxt osil kişi olunmasan, olmuyucaqsan da.

- Loçor, bəs o vaxt moni kişi sanırdın, indi...

– Yox, yox, onda da mən səni kişi sanmamışam. Məni loçer eliyon da sən oldun, sən də binamussan. Bir parça çöroyin ucbatından, uşaqların ucbatından sənin qapına goldim, sən də mənə bu köko saldın. Yoxsa yalan deyirəm? Sonra binamussuğun da hoddini aşdı, öz canının qorxusundan mənə voenkomun qoyununa atdın. Bu da yalandır?

Fəti yumruğunu qolayladı, lakin niyosə havada saxladı.

– Dilini dişinin altında möhkəm saxla, yoxsa gözlərini çıxardaram.

Telli qımışdı.

– Gördün ki, sən kişi deyilsən? Üstolək də tülkü kimi qorxaq-sanmış.

Telli çevrilib asta-asta, ağır-ağır getdi, o tamam gözdon itondən sonra Fəti də söyüdükdən çıxdı.

***

Səhərsi günün axşamı, şor qarşan tək Fəti kəndin dülgəri İslamı çağırırdı. məqsədini ona deyində İslam kişi donub qaldı və kond səvəti sədrinə qorxa-qorxa baxdı, üroyində düşündü ki, yəqin...

Fəti onun fikrini gözələrindən oxudu:

– Başımə hava-zad gəlməyib, – deddi, – get, ələ günü səbahdan bir tabut hazırla.

– Nəəə?

– Kərsən, deyirəm tabut hazırla!

– Axı, kənddə heç kəs ölüsünü tabuta qoymur.

– Öyrənəyiblər, ona görə də qoymurlar. Şəhər yerlərində böyük, hörmətli adamları tabutda basdırırlar... Tabutu palıd taxtasından düzəlt, boyunu uzun el... Bilirsen nə uzunluğunda? Lap ələ mən boyda. Qəndin? İçərsini də gen-bol ələ. Qəndin?

İslam ona key-key tənəşə edirdi, Fəti qışırırdı:

– Qəndin nə dedim?

– Hə, hə, qəndim. – İslam tez ordan uzaqlaşdı.

Fəti onun dalınca bəxa-bəxa donquldanırdı: “Yox, mənim dünyadan xəbərim yoxmuş, camaat qədurb. Davanın qurtarməğni hiss ələyib yollarını azıblar. Bir yerdə ki, loçer Telli səni saymasın, dülgər İslam sözüünü eşidəndən sonra kolməni qabağında kolmə işlətin, deməli hökmdən düşürsən, Fotulla! Səbah qulluqdan çıxandan, peçət əlirdən gədəndən sonra bunlar mənə it yerinə də qoymayacaqlar, tabutumusa bəri səhdən düzəldirəm, öləndə Fotulla kimi, vəzifəli adam kimi basdırırlar...”

***

...İslamın qəbrini torpaqla doldurdular, üstünə də lay-lay beton düzüb gətdilər.

Fəti, uzaqlaşan yük məşməna, məşmənin içindəki qarqaru tabuta bəxa-bəxa fikirloşirdi ki, gərosən mən öləndə o tabuta qoyacaqlarımı?

Birdən üroyinə qorxu düşdü ki, yox, onu tabuta-zada qoyan olmayacaq, bolko heç ölümdən xəbor də tutmayacaqlar, ələ burda, qədim türbədə çürüyəcə, ilan-çayana, siçən-siçovula, qarışqalara yem olacaq, ondan bir qurucu başdaşı da qalmayacaq bu dünyada...

Tez bayıra çıxdı, lakin o dəqiqə də geri qayıtmalı oldu, çünki qəbiristanlığa sarı yənə adamlar gəlirdi.

***

Qulağına heybətli səs dəydi, az qaldı bu səsdən doğrudan da üroyi yatsın. Tərs kimi Ay hələ doğmamışdı, heç nə görünmürdü, bu səs bir də gələndə tanıdı – bayquş idi. Sən demo, oturubmuş düz türbənin başında. Fəti fikirloşdı ki, həə, deməli ölüm kəsdirib başımın üstünü.

Fəti var gücüylə qışırırdı: rədd ol!

Bayquş hürküb doğrudan da rədd oldu!

Fətinə tər basmışdı, göz-gözünün suyunu sildi və səvindi ki, nə yaxşı oldu o əclaf bayquş burdan itildi. Murdarın biri murdar, ələ bil qonmağa qəbir qəhotdi başına, gərək bu boyda qəbiristanlıqda gəlib Axund türbəsinə tapaydı!

Tozodən ətrafa qulaq kəsildi ki, gərsün bir səs-səmir eşitmir? Yox, yənə sakitlik idi; Fəti üroyinin dəyüntüsünü yənə aydınca eşidirdi və üroyinin belə iti, bərk, aydın dəyüntüsündən hiss edirdi ki, hələ ölmür, hələ öləndən çox uzaqdır. Birdən-birə səvindi və əyaqlarının tutulmasını unudub türbənin qapısından çöle atıldı, sonra beləcə yeyin-yeyin qəbiristanlıqdan keçib gətdi; əgər lap yaxınlıqda it hürməsəydi kor Fəti bolko düz vətəncə beləcə yüyürəcədi. Dayanın tək gözünü ciğirə zillədi, yəkə, qarqara bir it cığırın ortasında dayanmışdı, kor Fəti yərə əyildi, ələ heç nə keçməyə də özünü ələ göstərdi ki, guya ələndə daş-kosək, ya da sanballı nəso var və bu saat o itin beyninin qatırını dağıdacaq. Kor Fətinin qolaylandığını gərəndə qara it zingildəyö-zingildəyö qaçdı, kor Fəti qımı-şib yoluna davam etdi.

Kənd adamları işləməkdə də möhkəm olub, yeməkdə də, yatmaqda da. Şor tozocə qarışsa da, hələ saat on bir ələmsə də, həmi

yatmışdı, evlərin işıqları sönmüşdü, yol qırağındakı evlərin yanından keçdikcə təkə itlər xəbər tuturdular.

Fəti öz həyətlərinə çatanda dayandı. Onun evi qaranlıqda zorla seçilirdi, köhnəlib qurumuş, laxlamış darvazanı chmalca itələyib açdı, sonra belə chmalca əlini evin qapısında gozdirdi və qıfılı tapıb dartdı. qıfıl açarsız rahatca açıldı. İçəri keçəndə kosif nemişlik, siçan qoxusu onu elə vurdu ki, geri çəkildi, qapını açıq qoyub həyətlə boylandı, astadan itlərinin səslədi: “Çombor, Çombor!” Çombor həyətlə vermədi. “Qaçıb. Çombor də qaçıb. – dedi. – Eh, bir yerdə ki, ev sahibi durammasın, onda it bənd alar?! Tanrının gözü yero tökülsün, iki oğuldan biri də qalmadı ki, çıraqımı yandırır!”.

İçəridən gələn kəsif nemişlik və siçan qoxusu azalırtdı, Fəti evə keçdi, qapını açıq qoyub, qaranlıqda ora-bura vurmuxdu, dizi demir çarpayının küncünə toxundu, özünü çarpayıya yıxdı. Yorgan-döşəkdən də nemişlik və siçan qoxusu gəlirdi. Fətinin üroyi bulandı, qalxıb su içmək istədi, yadına düşdü ki, evdə su yoxdur.

Yavaş-yavaş bu tünd, ağır qoxuya öyrəndi və onu yuxu tutdu.

...Fəti pis yuxu görürdü, diksinib ayılanda içəri işıq idi, bu işıq gecədən xeyli keçmiş doğan Ayın və göyün üzünə səpələnmiş ulduzlara işığı idi. Fəti üşüyürdü, Ayın və ulduzlara bu ilıq işıqda qızınmaq ümidilə bayıra çıxdı.

Ayın işığı azalırtdı, ulduzlar da bir-bir harasa qeyb olurdu, təkə dan ulduzu çox parıldayırdı, lakin buna baxmayaraq Fətinin canına qorubə bir ilıqlıq gəlirdi. Fəti qüssoli-qüssoli pıçıldadı: “Yenə səhər açılır”. Uzaq həyətlərdən birində it hürdü, elə bil Ay da bu it səsinədən hürküb, özünü dərhal bir topa qara buludun arxasına verdi, dünyə təzədən qaranlıqlaşdı. Fəti bu qaranlığa sevinib kəndən çıxdı.

...İndicə üfüq qızaracaq, camaat inək-camışını qabağına qatıb qəbiristanlığın, kor Fətinin sığındığı türbənin yanından keçirib, Acı dərəyə qovacaq, naxırçı Nağıya təhvil verib geri qayıdacaq. Lap axırda yenə Musa kişi gələcək. Nağıya söyə-söyə (tərs oğlu tərs, elə bil beç-on doqquz gözleşə, canı çıxar), boynu dağdağanlı ala inoyini çubuqlaya-çubuqlaya qaçaçaqdi...

“Dünyanın işinə bax ki, total, vərəm Musa da kişi olub kişilər cərgəsinə qarışdı”. – Fəti az qalırtdı ki, dimağıyla yerə-yurdu, lap elə bütün bu dünyanı didib-dağıtsın, altını üstünə çevirsin, çünki yenə yadına davadan sonrakı illər düşmüşdü...

...Qırx altıncı ilin qışında, heç gözləmədən Fətinin arvadı tiffən öldü. Xəstəlik elə qəfiləndə peyda oldu ki, Fəti əvvəl-əvvəl buna məhəl qoymadı, bir də onda ayıldı ki, arvadı keçirir. Hökim gələndə elə bu cür də dedi: daha gecdir...

Fətinin get-gələ, biş-düşə, qonaq-qaraya alışmış evi birdən-birə boşaldı; Fəti bu boşluğa dözə bilmirdi, ona elə gəlirdi ki, gecələrin birində baş götürüb evdən qaçaçaq... Hər şeyi də o cür gecələrin birində qutulduşirdi və səhər obaşdan kəsdirdi Telligilin doqqazının ağzını. Telli, çiyində kətmən pambıq əlağına gedirdi, Fətinin doqqazın qabağına görəndə bərk qorxdu, çəpərə qısılib kəkələdi ki, nə var, nə bit-mi-sən yo-lum-da?

Fəti əvvəlki Fətiyə oxşamırdı, başını qaldırıb Tellinin üzünə baxmırdı da, dodaqlarını çeynəyib-çeynəyö mızıldandı ki, böyük bir xəhişə gəlmişəm, qorək ümidimi üzüməyəsən.

Telli kinayəylo qımışdı: xəhişə? Məndən umacağın var? Monim sənə nə köməyim dəyö bilər ki?

Fəti bir az da yazıqlaşdı və dedi ki, dəyör. Telli, indi monə sənin köməyin çox dəyör, kömək nodi, sən moni xilas eliyö bilərsən, elə bil ki, ölmüşəm, meyitimi yerəndə qaldıra bilərsən.

Telli qohqəhə çəkdi: belə de. Yenə nə koləyin var ki, tülkü dərşinə bürünmüşən?

Fəti bir az susub, Tellinin gözələrinin içinə baxdı və yalvarışlı səslə dedi: monə ərə gəl, Telli. Doğru sözümdü, monim arvadın ol, evimin çırağını yandır, anasız qalmış iki uşağına analıq elö. Həm də gözü-m-könlüm sənə isinib, Telli.

Telli qaşqabağını salladı: “Birco onu görməzsen”.

Fəti onun qabağını kəsdi: “Dayan, tamam ciddi sözümdür!”

Telli dirşoyi ilə onu konara itələdi: “monim də tamam ciddi sözümdür”.

Fəti tozəndə onun qabağına yeridi ki, nədir, a total, o vərəm Musaya yalmanmışan indi də? Elo bilirsən Musa sənə alacaq? Bilsə ki...

Telli bu dofo sakitco dedi ki, bilir, Musa bilir hər şeyi.

– Bilir? – Fəti inşedi. – Sənin...

– Hə, monim o vaxt sənə ikinci arvad olmağımi bilir Musa. Özüm danışmışam.

– O da hər şeyi qəbul eliyir?

– Hə, Fəti, hər şeyi qəbul eliyirəm. – Musa da kotmon çiyində çəpərin dalından çıxanda Telli də, Fəti də özünü itirdi. Telli onların

yanından sivişib getdi, Foti ilo Musa bir müddot bir-birine qanlı-qanlı baxdı, Musa kotmonı Fotinin başının üstündə yellədi. – Bir də Tellinin adını çoxsən, beyninin çatığını tökorom. Anladın? Sənini loyom, anladın nə dediyimi?

Foti aradan çıxmaq istəyəndə Musa onun qolundan dartıb saxladı: – Məna cavab vermədin.

Foti mızıldandı ki, anladım, anladım... Sonra da dedi ki, o, dava sızı binamı eliyib, əvvəllər belə arvada it də yaxın durmazdı.

Musa ona necə baxdısa Foti susub dala çəkildi, Musa boğula-boğula dedi ki, dava sını kimisini binamı elədi, bizi kimisinin ürəyini insafı bir az doldurdu, indi bilirik ki, günahsız günaha batmaq, zülm çökmək nə deməkdir.

Musa yeyin-yeyin gedib Telliyə zorla çatdı, Telli bir xeyli dinmədi. Musa deyəndə ki, dolison doli, elə buna görə doluxsunmusan, monə sənin indən sonrakı adın lazımdır... Telli qofildən hönkürdü və “əl çək, sən də məndən əl çək, bütün kişilərə nifrət eləyirəm”, deyib özünü arxın üstünə saldı. Musa ona yaxınlaşmadı, Telli sakitləşəndən, əl-üzünü yuyub sərinləşəndən sonra yola çıxdı...

Fotini yandıran bir də o oldu ki, camaat da bu işə pis baxmadı, Tellinin əvvəlki hərəkətinə hamı unutdu. Foti yenə fikirləşirdi ki, yox, dava camaatı da dəyişib...

Telli də tamam doyişmişdi, Fotiyə hər dəfə elə görüşüb-danışırı ki, elə bil onu birinci dəfə görürdü. Musa da doyişirdi, vərəmliyin-dən əsər-ələmət qalmır, günü-gündən kökəlirdi. İndi də odur ey, qocalsə da, qırğı kimi yeniyir, elə bil topal-zad deyil...

Kor Fotinin qanı qaralsə da, hər halda Musanı gördüyünə, hotta bu söyüşləri eşitdiyinə görə sevinirdi ki, nə yaxşı oldu bu geconı də salamət qaldı...

Sonra hərə öz işinə-gücünə dağılıcaq, qəbirstanlıqdan səs-somir kəsiləcək və kor Foti Koroğlu qayasını yarib çıxan günəşə, bu günəşin işığında əvvəlce sarımtıl, sonra yenə bomboz rəngə çalan, toz basmış qəbir daşlarına, qotazlı qanqallara, və qanqalları qəribə bir istahla qoparıb yeyən boş-bekar çəşoklərə baxıb qüssəli-qüssəli deyəcək: “Niyo almırsən canımı, a tanı? Niyo bir gün də uzatdın monim əzabımı?”

...Üfüqün qızartısı çoxalır, qəbirlər bir-birindən seçilirdi, Axund türbəsinin içi uşa hələ qaralıq idi. Amma Axund türbəsi də yavaş-yavaş isimirdi, işıqlaşdı, torpaqdakı nəmişlik azalırdı.

– Qırılmışlar! Durub heyvanı ötürürlər, birco onu bilirlər ki, yeyib-yatırlar, yeyib-yatırlar! Bir də kondin arasında veyl-veyl gozirlər... İt oğlu Colal da qudurdu, naxırçılığın daşını atdı, hər gün qalınq bir avaranın ümidinə.

Bu, Gülsüm arvad idi, yenə yuxudan gəc oyanmışdı. “Yazıq Gülsüm nə orından yandı, nə do doqquz uşağından. – Kor Foti bir istədi çıxıb desin ki, nəhaq yero özünü yorma, bilmirsən ki, böyün Nağının növbəsidir, Nağı da ki, hirsindən lap tula durmazdan qalxıb çökürək dağlara ki, mal-heyvan az olsun. İndi Nağı odur eyy, Qazan gölünün üstündə özünü verib qayalıq, məngüleyir... – O vaxtı ohalət yadına düşdü. – Qoy bu otiaci, bu bibor Güllünün canı çıxsin, o ki var yüyürsün”.

Kor Fotinin könlünə mal bazarı düşmüşdü, çoxdandı ki, Oğuztayıfa çayının yatağındakı mal bazarına getmir, qoyun-quzu, inək-camiş, at-çəşək satanların söz-söhbətini, sövdələşməsinə, şair Məmmudin, yoni dollal Məmmodin təriflərini, ya da bozomolərini eşitmirdi. Kor Foti novolərindən hansına yalvardı ki, məşinə mindir, moni mal bazarına apar, aparın olmadı. “Vaxtımız yoxdu”, ya da “mal bazarının iy-qoxusundan iyronirik” dedilər. (Əslində babaları ilə camaat arasında çıxmağa xocalot çökürdülər.) Kor Foti hirsəndi, iy-qoxulu sızsız, deyib onların özlərinə də, atalarına da yaxşı-yaxşı söydü, qabığı soyulub tökülmiş, bomboz bozarmış köhno gormoşov doyoynoyi tövlənin korələrini arasında çıxardı və bu köhno gormoşov ağacına yolu zorla (salamat gözü də daha tolaşdı) seçə-seçə, öton günləri yada salıb göynoyə-göynoyə yollandı mal bazarına... Bu gormoşov ağacını Kor qaya məşosindən kəsondo kor Foti kor deyildi, gözlləri qartal gözlləri kimi işıqlıydı, bu dngəndə o dağa balaca bir qaraltı da seçirdi. İndi bu gormoşov ağacını ovunda tutduğundan elə bil Fotinin gözllərinə yenə o illorin işığı dolmuşdu, kondin çala-çuxur, gölməçəli, dngəli yollarım çox yeyin-yeyin gədiridi.

Bir saat, ya saatıyarından sonra kor Foti gəlib çatdı Oğuztayıfa çayının qupquru köhno yatağındakı mal bazarına. Gün xeyli qalxmışdı və kor Foti bunu istinin gücündən yox, mal bazarndakı səs-küydən duyurdu. Bazann osil gur moqamı keçmişdi, amma hər halda bazar holo sovuşmamışdı, qoyun-quzu molortisi, inək böyürtüsü, at kişnortisi əlomi götürmüşdü başına. Hərdən bir də çəşək aqınır və o saat da kimso qışqırır: “Ə, saatlarınızı yoxluyun, görək düzmü işdiyir?” Üç-dörd adam xolla deyirdi: “Düz işdiyir, düz işdiyir, on tamamdı”.

Bir də güclü, kəşif peyin qoxusu vardı mal bazarında və kor Fəti bu peyin qoxusunu ürəkdən ciyərlərinə çəkib yenə köhnə günlərini xatırlayırdı...

...Fətulla Dilboz at yedəyində, olləri də dalında mal bazarnı dolanırdı, birdən gözü tünd-qırmızı, qızılı rəngli inəyə sataşdı. Qızıl inəyin yanında tanımadığı orta yaşlı bir qadın dayanmışdı, dodağının altında nəso mızıldanırdı, Fətulla yaxınlaşanda gördü ki, inəyi oxşayır: "Boyuna qurban olum. Qızıl! Səni gözümün işığı kimi bəsdüyəcəm, bircə südünü kosmo, uşaqların ümidini qırma".

Fətulla qımışa-qımışa yaxınlaşıb əlini Qızıl inəyin belinə çəkdi, gözəlri ni yumub şirin-şirin mürğöləyən, qadının oxşamasına qulaq asan Qızıl inək diksindi, silkinib at kimi fıncırdı, dirmaqlarıyla yeri çşib Fətullaya şğıdı. Qadın Qızıl inəyin ipini zorla saxladı əlində.

- A kişi, ey, - dedi, - yolunla düz gətsonə.

Fətulla aralıda dayanıb yenə qımışdı.

- Bu inəyi alıbsanmı, a bəji?

- Yox, oğulamışam.

- Yaxşı eliyibson, a bəji. Udubsan bunu almaqdan, inək ha deyil, bir yuxılı dəmin dirəyidi, dirəyi. Həə, bəji, udubsan, yəqin sən də...
- Fətulla arvada göz vurdu. - Dulsən, hə?

- Mənim də ərim davaya gətməyib, səni kimi buralarda boynunu yoğunlatıydı. onun-bunun arvadına göz-qaş oynatsaydı, mən də dul qalmazdım.

- Bura bax. ey, arvad, ağzını Allah yoluna qoyma, mən hökumət adamiyam, burdakı dələduzların...

- Heç, utanırsən. Fəti! Heç yerə girirson?

Fətulla geri çevriləndə gördü ki, Gülsüm arvad qurumuş, budaqları təküldüyündən, ya qoparıldığından qolsuz adama oxşayan qocə söyüd ağacının yanında çömbəlib. Fətulla üzünü bozardı, qaşlarını çatıb Gülsüm arvadın üstünə yeridi, amma Gülsüm arvad heç qimildənmədi də, barmağının arasındakı eşmədən dalbadal iki sortuq alıb, tüstünü ona sarı üfürdü. Tənbəkinin qatı, acı tüstüsü burula-burula gəlib Fətullanın burununa döldü, öskürdü, gözləri yaşardı. göz-lərinin yaşını silib kinayəli-kinayəli qımışdı:

- Hə, axır ki, sən də gəldin mal bazarnına, sətədin Qızıl inəyi.

Gülsüm arvad yenə eşməni sorub sakitcə, özü də Fətulla kimi kinayəli qımışa-qımışa dedi:

- Nolsun ki, Fəti, Qızıl inəyi sətədim, yerində qızıl düyəsi qaldı.

- Onu da sətəcəqsən.

- Yenə yərinde biri qalacaq.

- Qalmıyacaq, heç nə qalmıyacaq. Dörd ayaqlıdan bir it də qalmıyacaq qapında, çörək səni də çəkib gətirəcək mənim qapıma!

- Yox, Fəti, sənin qapına mən çörək də gətirə bilməz. Cobinin həyətinde acından ölürəm, səni kimi nəkişinin qapısına gəlməzəm. Anaxanım gəldimi? Yox, gəlmədi. Mən də gəlməzəm. Bilirsən niyə? Çünki sən nəkişin, mordiməzarsən. Sənin yanında lap... göstər-mə, utanmaram. Qadın satılarda da kişiyo satılır. Qadın, Fəti? - Gülsüm eşmənin axırına çıxırdı, sonucunu dəfo necə sümürdüso, Fətuyo elə gəldi ki, eşmədən heç nə qalmadı.

Fətulla yohoro sıçrayıb qəmçini necə endirdisə at kişnoyib götü-rüldü, yaxınlıqdakı qoyun-quzu hürküdü.

...Onda qırx beşinci ilin yanvarı idi və Fətulla yenə fikirləşirdi ki, davanın ömrü gödəlik, adamların dili uzandır. Bu, Fətulları bir az da hirslandırdı və atı qamçılıyırdı. Bir də onda ayıldı ki, gəlib çıxıb Koroğlu qayasının otoyinə. Fətulla buranı yaman xoşlayırdı, hor kefi kök gəldəndə, öziz, orkli qonaq-qarası olanda bir quzu (hərdən aşiq Abuzəri də) götürüb gəlirdi bura, çünki bura "pis gəzdən" iraq yeriydi, üstelik də çox monzozorli yer idi, qayanın dibindən suyu diş gəy-nədən bulaq axırdı. Yəyib-içəndən, özü dəmişkən, "aşığı şəç duran-dan" sonra Fətulla qaragöl dərindən olan "general papagını" endirdi gözünün üstünə, aşiq Abuzərin sazını olından alıb basırdı sinosinə və özü qoşduğu səvimli mahnısını oxuyurdu.

Yenə könlümdə tufandır,
Yan keç, oğyar, yan keç!
İç köpüklü qandırdı,
Yan keç, oğyar, yan keç!
Qorq olarsən, hey, hey!

Bələ moqamlarda Fətullanın gözəlri parıldıyırdı və çoxları ələ bilirdi ki, bu işıq şorabın işığıdır, amma əslində Fətullanın gözəlri yaşanırdı.

***

...Gülsüm arvad hələ də deyiniirdi: "Qırnılmışların bircociyi təcədən qalmıxır, dəmazlığı üzümüşü naxıra qatmır ki, bir səhərsə rahatca yatmaq. Bunnar mənə nəvə yox, cəfədlər, cəfə".

Bir az sonra Gülsüm arvadın giley-güzarı eşidilmədi, qəbiris-tanlığa yenə sükut çökdü və Fəti şığındığı türbə yenə soyudu. Elo

soyudu ki, Fəti titrədi. Yox, bu soyuqluq havadan deyildi, səhərə yaxın, üfşüq qızarmağa, çöldə, hətta türbədə də hava işıqlaşmağa başlar-başlamaz Fətinə titrəmə tuturdusa, demoli, Anaxanım gəlir və indico o da burdan keçib gedəcək, ala inəkə dəyoni naxıra qatacaqdı, demoli, naxır da buralardan çox uzaqlaşmayıb. Acı dərənin boğazında onu gözləyir, çünki hələ bu kənddə heç kos Anaxanım arvadı qoyub getməyib. Və bu gün növbəsi olan Nağı da deyəcək: "Anaxanım ana, sənin xətinə gözlədim, yoxsa bu tonbəl uşaqlarını düz Qazangölünəcoon yüyürdürocuydım".

Fəti özünü nə qədər sıxırırsa da titrəməsi kəsmirdi.

Türbənin içindən bir siçovul çıxdı, siçovul balaca, amma çox işli gözəlirini dəyö-dəyö çapıb qalmışdı, Fətinin torponmədiyini görəndə ürəkənib çölə qaçdı.

Lap qənsərdəki uca, qara mormordon yonulmuş qəbirədaşa qarğa qonmuşdu, bu qarğa da səkəkəli idi, yan-yörəsinə boylandı, qofloton hardansa bir tülkü peyda oldu, qarğa qəmlitəyə uçub getdi, tülkü də diksinib özünü türbəyə salmaq istoyirdi ki, Fətinə gördü və o da bayaqkı siçovul kimi çapıb qaldı, sonrada sıçrayıb harasa okıldı.

Fəti hələ də titrəyirdi.

Uzaqda üç qaraltı göründü, sonra bu üç qaraltı aydınca seçildi – onlardan biri Anaxanım idi, biri onun iri şaqqalı ala inəyi idi, o biri isə ala inəyə oxşayan kök, yuyumuru ala dəyə idi. Hərdən bu inəkə bu dəyəni naxıra Anaxanımın növləri qatırdı, çox vaxt da Anaxanım özü gətirirdi. "Səhərə tezdən durmaqdan xoşum gəlir" deyirdi.

Fəti ovvələcədən hiss edirdi ki, bu gün ala inəkə ala dəyəni kim gətirəcək. Elə ki səhərə yaxın bax beləcə titrədir, o saat bilirdi ki, gələcək Anaxanım.

Ala inəkə ala dəyə qəbiristanlıqdakı çayırardan, sarmaşıqlardan qopara-qopara gəlirdi, Anaxanım bəyvanı tələdirib-ələmirdi.

Gülsüm arvad geri qayıdırdı, Anaxanımın yanından keçəndə dayandı.

- Naxır dərənin boğazındadı, - dedi, - səni gözəliyə.

Anaxanım "lap yaxşı" dedi, Gülsüm kəndə sarı yollandı.

Fəti dizin-dizin sürünüb türbənəmə ağzına gəlmişdi, indi titrəməsi bir az da bərkimişdi, əstadən səsləndi: Anaxanım, ay Anaxanım!

Anaxanım onu çəitmodi, ovvəlki əstə yeriyişlə ötüb-keçdi, Fəti türbənəmə uçub yerindən başını çıxarıb, onun dalınca boylandı, qayıdanda saxlamam, fikirliyədi. Mütloq saxlamam, ürəyimi boşaldaram,

deyərəm, bəyün-səbahlığım, Anaxanım, heç olmasa səni nofosimdə keç günahımdan. Sən keçsən, camaat da keçəcək. Qoyun rəhatəcə öləm. Günahımdan keçmərsiz deyə ölə də bilmərəm, Anaxanım... Ay Allah, bu nə zülmü dəliyirson mono? Al canımı, qurtar bəyözəlləq bu ozabdan..."

Türbədəki siçovullar yəne üzə çıxmışdılar, biri Fətinə möhöl qoymadı, başladı o torof-bu torofə qatmağa, sonra bir künce cumdu və o küncedən bir buğda donosi gətirdi, siçovullar xırda, düməğ dişlərinin arasındakı bu sapsarı buğda donosi qızıl dişə oxşayırdı. Buğda donosi büsbütöv idi, elə bil sünbüldən tozocə qopmuşdu, ikinci siçovul dal ayaqları üstə qalxıb, gözəlirini dəyö-dəyö bu sapsarı buğda donesinə baxır, xörək iyisi almış əc adam kimi udqunur və addım-addım yaxınlaşırdı. Ağzında buğda olan siçovul qofloton qeyb oldu, ikinci siçovul özünü elə itirdi ki, civildəyö-civildəyö türbənəmə ölək-ölək etdi, axırda gələn Fətinin ayaqlarının arasını axtardı və başladı ayaqqabılarını tələsə-tələsə, hirslə-hirslə gəmirəməyə. Türbədə qaldığı üç ildə Fəti birinci dəfəydi ki, belə qorxdu, onu soyuq tor basdı, ona elə gəlirdi ki, bu balaca siçovul indico ayaqqabının birinin, sonra o birinin axırına çıxacaq, sonra da başlayacaq Fətinə dirnaqdan topoyə gəmirəməyə. Və gəmirə-gəmirə ondan elə gəlməli, qəbirə qoyulası bir parça sümük də qoymayacaq, buna görə camaat Fətinə heç qəbir də qazmayacaq. Niyə də qazaq, deyəcəklər, bir ovuc sür-sürüyü də qalmayıb ki, ataq ora...

Fəti qışırmaq istoyirdi, oslində qışırırdı da; intəhası səsi çəimirdi. Qorxa-qorxa papağını çıxarıb qoltuğuna vurdu, sonra qoltuğundan götürüb türbənəmə uçub yerindən bayıra atmaq istoyirdi ki, heç olmasa ondan bir papaqsa qalsın. Siçovul ayaqqabını gəmirəməyə ara verdi, boyuna görə çox yekə gərənün qulaqlarını şəkələdi, dal ayaqları üstə qalxıb Fətinin düz gözəlirinin içinə baxdı, sonra qollarını yere qoydu və civildədi – deyəson, qaçmaq istoyirdi, lakin qaça bilmirdi. Siçovul gözəlirini türbənəmə qarənliq küncə dikib titrəyirdi, Fəti də ora baxdı və işıqdan qamaşan gözəlirini yavaş-yavaş o küncün qarənliqində alışıanda "Qoca"ni gördü. Qofloton Fətinin səsi də açıldı və var gücüyə bağırdı:

- "Qoca", gəl, al bunun canını!

"Qoca" quyruğu üstə qalxdı, nazik dilini çıxarıb oynatdı, fısqırdı və irəlilədi. "Qoca" siçovulu çaldı, ya yox, Fəti bunu bilmədi, heç hiss ələmədi də, birəcə onu gördü ki, siçovul böyrü üstə sorilib və

onun ayaqçabasının altının xırdaca bir parçası siçovulun dişlərinin arasındadır.

Elo bil bayaqdan Fotinin havasını kosmuşdilər, indi buraxdılar – başladı toloso-tolosə nəfəs almağa.

– Yaxşı elodin, “Qoca”, – dedi, – yamanca aldın onun canını.

“Qoca” başını quyruğunun üstünə qoyub yatmışdı, sanki neçə günün yuxusuzu imiş...

...Foti bu türbəyə gəlmişdi üçüncü gecəydi. Onda yazın axırıydı, gündüz çox isti keçmişdi, şor qarışsa da, hələ hava bürkülü idi; düzdür, türbönin içi nəmli idi, soriş idi, soriş idi, amma divarın uçq yerindən bürkü gəlirdi. O gecəni Foti çox pis yatdı, tez-tez diksinirdi; bir dofo də tozəcə yuxulmuşdu ki, gördü yaman ağır nəfəs alır, boğulan, sanki kimsə sinəsindən bork-bork sıxır. Tərslikdən yuxu da bir yandan sıxırdı onu, gözlərini açmağa mical vermir, axırda özünü zorlayıb gözlərini açdı, sinəsi yenə ağır idi, olini çəmalca köksündə gözəldirdi, barmaları yumşaq bir şeyə toxunanda az qaldı üroyi yatsın – bu, qızıl ilan idi. Foti bilmirdi ki, neylosin – ilanı götürüb atsın konara? Birdən ata bilmədi, ilan duyduğu düşüb çaldı? Bolko çəmalca yana çevrilsin? Birdən ilan altında qalanda hirsəndi? Bus neylosin? Neylosin? Belo çox qalsa, Fotinin üroyi doğrudan da partlayacaqdı.

Fotinin yadından çıxırdı ki, üç ildir gündüzlər bura niyə gəlir. Gəlir ki, xəlvətcə ölsün və onun necə can verdiyini görün olmasın. Fotinin üroyinə daimmişdi ki, rahat ölməyəcək, yox, ölüm onu çox incidəcək.

Türbönin uçq yerindən içəri günün sarmıtlı, ilıq şüaları düşürdü, şüa topası düz Fotinin sinəsinə tökülürdü. İlan yavaş-yavaş qımıldandı, açıldı və sürüşüb bir künce çökəldi, Foti də yavaşca dikəldi. Onlar bir-birinə tamaşa edərdilər, ilanın gözləri də Fotinin gözləri kimi çox qüssəli idi, yorğun idi. Xeyli beləcə bir-birilərinə tamaşa edərdilər. Daha Fotinin üroyi çalxalanmırdı, hətta acı-acı qımışırdı da: “Hə, son də məni kimi öldən düşsənsə, “Qoca”, – deyirdi. – Olmaya sən də işıqlı dünyədə yaşamaqdan bezibson? – İlan sürünə-sürünə dala çökürdü. – Sən də mondən qorxursan? Qorxursansa, deməli, sənə etibar olmaq olmaz. Olmaz, “Qoca”, qorxaqlara etibar olmaq olmaz. Qorxaqlar adamı xəlvətə, özü də arxadan vururlar. Deməli, bizdən bir-birimizə qulaq həyanı, gor yoldaşı olmaz”.

İlan dayandı və geri qayıdı, gəlib Foti ilə üz-üzə dayandı, Foti yenə sakitcə dedi: “Nədi, “Qoca”, olmaya elo bəri başdan müxön-

notlik olmaq istəyirson? İlanın da, sonda da, sonda da, sonda da, amma onu bil ki, daha sonda qorxmuram. İnanmırsan? Bax, bu son, bu da mon, no bacarırsan elo, vallah, o saat yapışaram boğazından, çırpıram daşa-divara”.

“Qoca” onun yanından sivişib türbönin uçq yerindən bayıra çıxdı, Foti ilanın daldınca kodorlu-kodorlu baxdı, doluxsundu vo pıçıldadı: “Deməli, qorxaq deyilmişson, amma hiss eləyirəm ki, sən də moni kimi son günlərini yaşayırsan”.

“Qoca” türbönin böyründə qıvrılıb özünü günə verirdi.

Foti gah ilana, gah da onun çaldığı, şişib özündən üç dofo yeke olmuş siçovula baxırdı.

Bayırda ayaq sosləri çəildirdi, səs Acıdoro tərəfdən gəlirdi. Foti üşüdü və özünü çölo atdı. Anaxanım, olindokı doyonoyi yero dayaya-dayaya, ara-sıra dayana-dayana gəlirdi. “Son də qocalmışam, Anaxanım. – Foti dorindən bir ah çəkdi. – Dünya sonin də belini bükdü, üz-gözündən çoxunu aldı, Anaxanım! Kaş birco biləydin ki, sənə no qədər istəyirdim, Anaxanım. Mən sənə başqa arvadlar kimi istəyirdim, Anaxanım, bax bu kor olan gözələrimin işığı qədər istəyirdim, o vaxt gələydin, alacaqdım səni, Anaxanım... Alacaqdım və dünyanın on boxtovor kişisi olacaqdım. Tərsliyin tutdu, gələydin, özünü də yazıq elodin, ömrünü də çürütdün, mənə də bədbəxt elodin. Mənə tamam dəli eliyon, adamların qanı eliyon bir az da sən oldun, Anaxanım. Sən nəfəsində bunnarı biləydin, Anaxanım!”

Anaxanım da onu görmüşdü, qəbiristanlığın konarından keçirdi, Foti yeriyib qarşısını kəsdi, Anaxanım bir az da o yandan gedəndə Foti yenə özünü onun qabağına atdı, Anaxanım dayandı.

– Nədi, qarətikan kolu kimi no bitmişon yolumda?

– Niyə mondən qaçırsan, Anaxanım?

– Kim qaçır?

– Hamınız. Bütün kond. Biri elo son özün.

– Bunun günahı kimdodi, Foti?

– Özündodi, Anaxanım, bilirmən ki, bunun günahı özündodi.

– Onda camaatdan nahaq inciyirson.

Anaxanım keçib getmək istədi.

– Bir ayaq saxla. – Anaxanım dayandı. – Kond sonin sözümdən çıxırmı, de ki... – Fotini ağır, küt öskürək tutdu, gözələrimdən son axdı, dirşəkləri dəmişdi, çirkli pencyoyinin qollarıyla gözələrimin sildi. – Camaat da ki, siz də mono az sitom verməmişiz, nə toyunuza

çağırmissız bu neçə ildə, nə də yayınıza. Nə müddətdi gözünüze görünə də bilmirəm, gecəni çəkiliyə öz daxmama, gündüzləri də burda gizləniyəm. Diri-diri basdırmışız, axı mən də adam... – Anaxanın ona necə baxdısa da Fəti udqundu, yeno öskürdü və yeno göz-lərindən su axdı. Anaxanın da doluxsundu.

– Bədbəxt adamsan, – dedi, – yaman bədbəxt adamsan, Fəti.

– Ho, Anaxanın, bədbəxt adamam, özümün də son nəfəsimdi, ölüyüm daha, camaata də ki, keçsin günahından. Qoyun, gelim kəndə, sizin aranızda ölüm, meyitimi beşce kişi götürsün, üstümdə də beşce arvad ağlasın. Qoyun mənim də qəbrim olsun. Mən... mən... axı səni istəmişəm, Anaxanın. Əclaf olsam da çox istəmişəm, Anaxanın. Elə indinin özündə də çox istəyirəm.

Anaxanın bu dəfə ona qanlı-qanlı baxdı, indi onun da gözləri islanmışdı və qorxurdu ki, Fətinin yanında ağlayar. Qırx üçün avqustunda ağlamamışdı, amma indi ağlaya bilərdi, çünki indi gözləri Anaxanın sözünə baxmır, öz-özünə islanırdı. Dorisi qapquru quru-muş dodaqların çeynəyib:

– Yox, sən heç kəsi istəməyibsən, Fəti, – dedi və yeyin-yeyin uzaqlaşdı.

Fəti yanındakı qəbirdəşinə söykəndi, torlu gözləri ilə bu başda-şının üstündəki yazıları, bir bənd çəri oxumaq istədi, ha güc goldisə horfları seçə bilmədi, horflar bir-birinə qarışırdı; axırda gözləri tamam yoruldu, gilələri sancdı, yerə çöküb üzünü bu cədd, soyuq qəbirdəşinə söykədi...

...Onda da günün bu vədəsiydi. Onda da Anaxanın var-dövlət-dən qalmış yeganə, anıq inayəti bax bu qəbiristanlıqdan keçirib Acıdərəyə ötürürdü. Onda da kəndin naxırçısı yox idi, çünki naxırçı Güləli də davaya getmişdi. Güləli davadan qırx beşin iyununda qayıtdı, qayıtdığı günün sabahı, elə əsgər paltarını oynadığı, birçə medalı sinə-sində, zoğal dəyənəyi əlində kəndin içinə və başladı qapı-qapı düşüb həyləməyə: "Ay camaat, mən naxırçı Güləliyəm, mal-heyvanınızı gətirib verin, aparın otarın. Tez olun, ay camaat..."

Gülesi doqquzlarında az dayanırdı, çünki kənddə mal-heyvan yaman azalmışdı. Axırda bütün kənddən on-on beş anıq inək yığıldı, Gülesi bu anıq inəkləri bir yerə komaladı, kəmərinə keçirdiyi qarğı tütəyini çıxardı və başladı conğı çalmağa. arvad-uşaq yığışdı Gülelinin başına. İçin-için ağlayan da vardı, "məzən olsun, ay Güləli" deyib gülümsünən də. Sonra naxırçı Güləli başladı toqbaşına yallı get-

məyə, yallı gedə-gedə də qıy çəkirdi: "Darıxmayın, ay camaat, bir-iki ilə bu kənddə yənə hər qapıda inək mələr, qoyun-quzu mələr..."

...Hə, onda hələ dəvə qurtarmamışdı, naxırçı Güləli qayıtmamışdı, camaat da mal-heyvanını gətirib ötürürdü bu Acıdərəyə.

O günü Anaxanın da anıq, boğaz inəyini Acıdərəyə ötürüb qayırdı ki, Fətulla ilə qarşılaşdı. Onda Fətulla kənd sovetinin soderiydi, özünə də qızılı rəngli, dumaboğazlı, ceyranayaq bir köhər vermişdilər.

Fətulla əvvəllər kənd sovetinin milisioneriydi, ispalkom Kamal könlü dəvaya getmiş, möhürü də vermişdi Fətulla. Fətulla da milisionerlikdən döndüb olmuşdu ispalkom, özü də o gündən Kamal kişinin qızılı köherində gezirdi...

Fətulla atın yüyənini qofloten necə dardısa köhər şahə qalxdı, sonra yerində oynadı və kişnədi. Atın ayaqlarından qalxan toz, külək qovan çən kimi Anaxanın üstünə yeridi, toz çökildə Fəti gördü ki, Anaxanın dayanıb qaşqabaqlı, heç onun üzünə də baxmır. Fəti irişdi:

– Deyəsən qorxutdum, Anaxanın?

– Canavar ha döyülənsən sənədən qorxam.

Fəti qamçı ilə aram-aram, asta-asta çökmələrini şəppildatdı, köhər hər şəppildən atılıb-düşür, irəli şığmağa istəyirdi. Fəti hirsini boğub, zarafata keçdi:

– Dəməli, canavardan qorxursan, Anaxanın?

– Yox, bu dünyada Allahdan savayı heç kəsdən, heç nədən qorxmuram.

– Dəməli, Allaha inanırsan?

– Ho, inanıram.

– Bə onda o inandığın Allah orin Həmidini niyə salamat saxlamadı?

– Sənə kim deyir ki, Həmid salamat... – Anaxanın dili doluşdı.

– Adam gəlib yanından, qonşu kondondı, deyir ki, bizim sən-gəro bomba düşdü, Həmid də ordaymış.

– Yalan deyirsən! Gözünün içindən yalan deyirsən, əclaf! – Anaxanın atılıb onu vurmaq istədi, o ki köherin sifətinə çatdı, köhər bu qəfil silleləndə elə sıradı ki, az qaldı Fətini yerə çırpın. Anaxanın beş-on addım gedib geri qayıtdı, tozodən Fətulla ilə üz-üzə dayandı və sakitcə dedi:

– Fəti, bir şeyi yəqin elə: Həmid məndən ötrü həmişə sağdı. Ölmüş olsa da ruhu sağdı. Qandın? – Köhər dəvike-dəvike, hürkok-hürkok Anaxanına baxırdı.

Anaxamm getdi.

Fotulla hələ də yolun ortasında qalmışdı, Anaxanın kəndə girib gözdən itəndə Foti atın yüyönünü bərk dartdı, kohər necə qalxıb-düşdüsə, qabaq dirnaqları köhnə qəbrə batdı, kövrək sümük oxvalandı, bundan kohər də. Foti də qorxdı, kohər yüyönün tam çəkilməsinə, çənəsinin ortadan iki ayrılmasına məhəl qoymayıb götürüldü...

Anaxanın gözlərinin işığı sənən kiçik oğluna baxa-baxa qalmışdı. Doyunca ağlamadı, üröyünü heç olmasa bir az boşaltmaq istəyirdi, lakin ağlamırdı, çünki oğlunu qorxuza bilirdi. Hətta Anaxanın gülümsəyirdi və beləcə yazıq-yazıq gülümsəyə-gülümsəyə fikirləşirdi ki, ilahi, ağlamalı olduğun yerdə gülümsəməyə nə ağır dörd imiş! – Darıxma, qurbanın olum, – dedi, – qızırdıman keçəcəyəm, yəno qalxıb qoşulacaqsan yoldaşlarına. Dədəndən də kağız gəlib. – Oğlu dikəldi, nəsə demək istədi, deyə bilmədi, o da anası kimi gülümsəndü, çöyürkə dirsəklərinə oxşayan anıq, nazik dirsəkləri bəsləndi və təzədən kürəyi üstə düşdü. – Dədən yazır ki, lap yaxşıyam.

Uşaq gülümsədəkicə dodaqları soyuyur, çat-çat olur, bu çat yerlərdən qan axırdı və bu qan clo bil onun sifotindəki işığı da al rəngə boyayırdı.

Anaxanın sonbeşiyinə sarıldı, sonra çölə çıxıb qışqırmaq, qonşulan həyləməyə istəyirdi ki, Fotulla və indi onun yerinə milisioner işləyən Ağadadaş həyotə girdi. Anaxanın tez gözlərini sildi, hiçqırğını uddu, vaxtsiz ağarmış, codlaşmış saçlarını üröyünün altına yığıb sakitcə soruşdu:

– Xeyr ola, hökumət?

Fotulla səhərki kimi atı yerində oynadırdı:

– Yun planını niyə ödəmirsən? – dedi.

Anaxanın bayaqkindən də sakit cavab verdi:

– Nə bacarırdımsa, gücüm nəyə çatdırsa, vermişəm.

– Onda bu davadakılar neylosin – Fotulla oli ilə uzaqları göstərdi. – Hə, de görüm onlar neylosinlər? Şaxtada-boranda faşistlərlə olbəyaxa olduqları, sizi qoruduqları yetmir, hələ deyirsiz, üstölik də dənənlər?

– İndi ki, el-oba üçün belə canıyanansan, bu niyə sən də orda deyilsən?

Fotulla sıçrayıb atdan yerə düşdü:

– Bunun sənə dəxli yoxdur! Bunu rəykom bilir, ispalkom bilir.

– Hə, Foti, hə, düz deyirsən, bunun mənə dəxli yoxdur. Yaxşı, de görüm nə vermişən, ala bilmirsən Homidin ocağından?

– Yun planını niyə ödəmirsən? – Fotinin bağırmasını qonşular da eşidirdi, lakin onlar da yun söhbətindən qorxuqları üçün çölə çıxırdılar. – Karsan, Anaxanın, eşitmirsən nə deyirəm: yun ver, yun, yun...

– Yoxdu, daha evimdə yun yoxdu, yorğan-döşöyün hamısı pambıqdı.

– Var. Hələ döşöyün var.

Anaxanın gündən, əziyyətəndən yanib qaralmış sifoti clo ağardı ki, clo bil saçlarını qofil üzünə dağıtdılar. Tez içəri keçdi.

– Yaxşı elomirsən, ədəndə – milisioner Ağadadaş bunu clo yazıq-yazıq dedi ki, clo bil Foti Anaxanın yox, onun özünün axırncı döşöyündən yunu çıxartdırdı.

Foti onu açıqlı süzdü.

– Belo decc! Sən bu prinsipliqlə hökuməti qoruyacaqsan, Ağadadaş? İndi ki, belə üröyünənsən, sənə yollarıq cəbhəyə, gedərsən orada faşistlərlə qarda-boranda vuruşarsan, özün də yun corab, paltar geyməzsən.

– Əvvəla, mənə cəbhəyə qorxuzma, Fotulla, orda mənim dədəm vuruşur, əmilərim, dayılarım vuruşur, lazımı gəlsə, mən də gedərəm...

– Lazım gələrsə, mütləq lazım gələrsə.

– İkincisi, bu yazıq arvadlar da burda az əziyyət çəkmirlər.

...Anaxanın özünü artıq keçmiş oğlunun soyuq üzünə söykəmişdi. “Bağışla, qurbanın olum, bağışla, – pıçıldayırdı, – bu balaca döşöyü do sən çox gördülür”. Uşağı qucağına alıb, o biri taxtdakı mitili də sökülmüş pambıq döşöyün üstünə qoydu, balaca, nazik döşöyü qoşulduğuna vurub bayıra çıxdı.

Foti yəno atın belindəydi, milisioner Ağadadaş köhnə, çürük taxtılardan yamanmış əlaqapının dibində cəmbəlib eşmə çəkirdi.

Anaxanın gülümsünürdü – guya eçiz, ya da boxşış gətirmişdi. Döşöyü həyotin ortasına atdı.

– Evdə qalan axırncı yun döşək bax buydu, alın, bunu da aparın, tok davadakılardan canı salamat olsun.

Anaxanın bunu bərkdən deyir və qonşu həyotlərə boylanırdı: qonşu həyotlərdən birində bir qoca görünürdü, bu qoca olını gözünün üstünə qoyub göyə boylanırdı – günəşi axtarırdı, axırda qara, sıx buludların arxasındakı günəşi tapdı, üzündəki yorğunluq, kədər çəkildi və çevrilib Anaxanın həyotünə baxdı, Fotini, Ağadadaş, balaca döşöyü görəndə sifoti təzədən qaraldı, gözlərinə yəno qıssə doldu, zülmət çökdü.

- Gün öyilir, axşam olur, - dedi. - Yeno axşam olur. Gecolor-don lap bezmişəm, Anaxanım. Uşaqlar davaya gedondən gecələri dirngözlü açırım, söhbət clomoyo adam da yoxdu. Arvad-uşaq clo yorulur ki, işdən qaıydan kimi ölü düşüröl, mon do qalırım tok. Gündüzlör heç olmasa bir adam tapıb kolmo kosirom.

Foti onu tors-tors süzdü, sonra çevrilib belöce tors-tors Ağadadaşı süzdü. Ağadadaş gedib döşöyi götürmək üçün öyildi v xeyli qalxa bilmədi - sanki bu balaca, mitili süzlüb göz-göz olmuş döşək yundan yox, daşdan idi, qaldıra bilmeyöcəkdi. Döşöyin qulağını bura-xıb ayağa durdu və heyotdon çıxdı.

Foti qışqırdı:

- Ə, hara gedirsən, bu döşək?

Ağadadaş çöpörin o tayından cavab verdi:

- Döşöyi özün getir, mon getdim voyenkomata.

Foti düşüb döşöyi götürdü, sıçrayıb təzödən yöhərə qalxdı və ata necə bir qamçı çəkdiso, kehör açıq darvazanı qoyub çöpördən atıldı, çürümüş çöpör uçub töküldü.

Qonşudakı qoca: "Yeno gecə düşür. Yeno gecə düşür" - deyö-yöy heyotda vurmuxurdu.

Anaxanım içəri keçdi və özünü oğlunun üstünö salıb hönkürdü...

• • •

...Anaxanım, başında da beş-on adam, qobiristanlıqdan təzöce azalanırdılar. Hava külöklü idi, arvadların göz yaşları yanaqlarında qurumuşdu. Anaxanımın üzü kəndə sarı idi, ayaqları yeriyirdi, amma ona clo golirdi ki, üroyi geridə - balaca, ensiz, dayaz qobirde qalıb, clo buna görö de heç no hiss etmir, yan-yürösində sössizce, dördli-dördli yeriyön qohumlarını, qonşularını gönnürdü. Kimso gileyöldi ki, sazaq adamı kəsir, belö do payız olar! Anaxanım yalnız bu vaxt çevrilib otırafına baxdı, o sözlöri deyön adamı küt-küt süzdü və öz aləmində heyotöldi ki, hanı sazaq? Bə Anaxanım niyə hiss eləmir bu soyuğu?

İndi do kimsə dedi ki, ora baxın, ora baxın, ev yanır. Bir başqası da dedi ki, yanan ot tayasıdır, özü də kövşəndir, görmürsən, necə hirsli-hirsli, hikköli, necə çatılıyla yanır! Birinci adam dedi ki, baho, bu ki Fətinin evidir, ora baxın, ora baxın, Fətinin arvadı saçlarını yolur.

Qobiristanlıqdan gəlön arvadlar kəndə sarı götürüldölör. Bu danışqlardan heç nə anlamayan Anaxanım onların dalınca küt-küt boy-

lanırdı, birdön Anaxanım ora-bura vurmuxan Fotini gördü, Foti do Anaxanımı gördü. Anaxanımın ayaqları tamam heydon düşdü, ya nöydiso, dizi üstö çökdü, ollorini göyö qaldırıb noso piçıldadı, böyük oğlu Aslan hardansa peyda oldu, anasının qoluna girib, yaşına heç yaraşmayan tomkinlo dedi: gedok evö, şor qarşır!

Anaxanım bax, bunu o döqiqö hiss etdi, çünki bu anda Anaxanım zülmödon başqa heç nə görmüdü, hotta Fətinin evini bürümüş alov da, bu zülmöti qova bilmirdi. "İlo, gedok bala", deyib qolunu Aslanın olindön çıxardı və yecin-yeyin uzaqlaşdı.

Foti qulaqlarına inanmadı, ovölco bir üzünü, sonra o biri üzünü türbenin soyuq, nomli divarına söyköyib dınsödi, yeno homin sösi eşindödo başını çölö çıxardı. Yox, qobiristanlıqda heç kos yox idi, gün adamı qarşalayırdı, torağaylar başdaşılannın kölgöyündö lohloyırdılar, tokco bir eşşök etinasız halda, yerı-göyü yandıran bu istini vəcino almadan otlayrdı. Otlayrdı deyöndo ki, qobiristanlıqda ot adına heç nə qalmamışdı, hor şey yanıb külö dönmüşdü, boz eşşök qupqura qanqallan hirslo qoparı və belöco hirslo dö çeynöyib udurdu.

Qoca türbonin lap sorin yerindö büzüsmüşdü.

Foti indı apayında eşşidirdi ki, kondöton toy sösi golir. Fotini tööccüblöndirön oydu ki, bu sösa qara zurnamın sösi idi. Neço ilördi ki, onların kondindö qara zurnamın toy keçirilmirdi, indı klarnet, gitara, qarmon döbdöydi. Amma bu gün kondödo qara zurna ötürdü, hom dö clo zildön ötürdü, clo bil alomə qar çökmök istöyirdi ki, ay camaat, yox, holö bu dünyada qara zurna da var!

Foti kondö tərəf qaçırdı. Son üç ildo ilk döfoydi ki, Foti kondö gündüz golirdi, özü dö belö üröklö, sevino-sevino, döşü atlanaatlana gölirdi.

Kənd tərəfdön külök ösirdi, külök iti olsa da, Fətinin torli üz-gözünü, sinosini sorinlodirdi. Birdön yeno bürküloşdi, alının tori süzlüb gözlorino döldü - çünki indı Foti dayanmışdı. Niyo dayanmışdı? Özü dö bilmirdi. Törini silöndö moottol qaldı - qara zurnamın sösi gölmirdi. Foti ora-bura boylandı, yoldan bir uşaq ötürdü, onu söslödi:

- A bala, a bala, bir ayaq saxla görüm.

Uşaq onu tanıyırdı, keçib getmək istöyirdi, Foti do bunu bildiyi üçün titrödi:

- Kimin uşağısan, o? - dedi.

- Dedöminö - Uşaq götürüldü.

– İt küçüyü, gör no çomkirir üzümü, elo bil bunun da anasının oynaş olmuşam.

Külök lap yavaşmışdı, bürkü, çon kimi kondin arasına dolmuşdu.

Qara zumanın sosi tozodon çşidildi, Foti sosi itimemokəm yüyürdü və golib kondin alt yanına çıxdı. Camaat holə tamam yığışmamışdı, bir ucdan gəlirdi, Foti bu tozo evi tanımadı, yanındakı qızların birindon soruşdu:

– Toy kimindi?

– Elxanın!

– Elxan? O kimin uşağıdı?

– Anaxanınmı novosidi. – Qızın gözü mağardaydı, orda xeyli cavan oğlan vardı. Mağarın baş torofında stol qoyulmuşdu, o stolun arkasında çalğıcılar düzülmüşdü, zumaçı Nikol da oyloşmuşdı ortada, ovurdlarını şışirdib, gözlerini do yumub çalırdı. Uşaqlar böyükörlorin qoltuğunun altından, ayaqlarının arasından boylanırdı. Arvadlardan kimso çışqırdı ki, a cavanlar, niyo dumusuz, niyo oynamırsız? Cavanlardan biri cavab verdi ki, holo tezdır, qoy bir sümükörlorimiz qızsın. Hamı gülüşdü, cavanlar aqar dolu qodohlori bir-birino çırpıdılar. Bayaqqı arvad: “İndi ki, sizin sümükörloriniz holo qızmayıb, onda özcüyözüm oynayajam”, – dedi vo qollarını, duma qanadı kimi ağır-ağır yellədə-yellədə ortaya çıxdı. – A Nikol, “Ruhani”yo çevir, “Ruhani”ya. – Nikol havanı doydıdı.

Qadın çox kök idi, amma elo yüngölce fırlanırdı ki, elo bil doğrudan da duma idi, havada süzürdü. “Hə, kimin hünori var çıxısın döşümə”, – dedi. Cavanlardan torponon olmadı. Bu vaxt... Foti do, o qadın kimi qollarını ağır-ağır oynada-oynada ortaya yerdi. Qadın qolları gənilə haldaca qaldı, bunu görəndə cavanlar, arvadlar, kişilər do donub qaldılar. Zumaçı Nikol gözünü açanda gördü ki, heç kos oynamır.

– A başınıza pırlanım, cigorim parladı ki, üpürmokdon, bə niyo oynamırsız?

Nikol zumanın islanmış müştüyünü pencoyinin etayı ilə silib yerinə taxdı, nofəsini dorib, bir qədər araç içdi və girişdi yeməyo. Yeyə-yeyə fikir verirdi ki, yox burda nəso bir iş var, hamının gözü ortada büzüşmüş, üst-başı toza-torpağa batmış qocadır. O qoca, yəni Foti mağarın baş torofına yeriyəndə zumaçı Nikol ağzındakı tikəni çəyməməmiş uddu, tiko iri imiş, ona görə boğazından çötin keçirdi. Nikolun gözörləri böyümüşdü, sulanmışdı. Axır ki, zumaçı Nikol tikəni uddu, sevindiyindənmi, Foti lap yaxınlaşdığı üçün qorxduğundanmi, ya nöydiso, dərhal bir qədər araç içdi və irişdi:

– Ho, əmioğlucan, havanı de, çalım. Elo çalım ki, bax o köhno diröklor do oynasın.

Foti golib zumaçı Nikolla üz-üzə dayandı, pencoyinin qoltuq cibindən bir dost şax ollilik çıxardı, bu şax olliliklərdən birini burmağanını arasına Nikola uzatdı, zumaçı Nikol olliliyi alandan sonra rəngi özünə gəldi.

– Ha başına pırlanım, kişi bəlo olar, bax, – dedi, – no çalım, əmioğlucan?

– “Ruhani” çal, usta Nikol, bir xalis “Ruhani”.

– Bax, monim bu domba gözörlorim üstə.

Zumaçı Nikolun gözörləri doğrudan da domba idi, yumanda elo bildirin ki, göz qapaqlarının altında bir qoz qalib, amma bunu heç kos hiss elomirdi, çünki Nikol qara zumanı bir ayrı cür çalırdı, hamı, hotta on dordli adəm da o saat yüngülöşirdi, qova dönürdü, elo bil meç qalxsa, o meç qarşıb uçaqdılar göyo. Bax, buna görə do hamı gözünü yumur, no Nikolu görürdü, no do onun domba gözörlorini, no do qara zumasını; bu sehrlı, qüssöli, cingiltili, bu havalı sos do elo bil Nikolun zumasından yox, üroyinon qopurdu...

Yeno zumaçı Nikol çalırdı, yeno hamı gözünü yummuşdu, amma bu gün buradakı adamlar yüngülöşmirdi, heç yana da uçmayacaqdılar, uça bilmeyocokdilər, gözörlorini do ona görə yummuşdular ki, indico noso olacaqdı.

Zumaçı Nikol “Ruhani” çalırdı, Foti do qollarını gərib, astaca yırgalana-yırgalana oynayırdı. Düzdür, Foti gözörlorini yummamışdı, amma o da mağardakı adamları görmürdü, heç zumaçı Nikolun özünü do görmürdü, Foti qaya üstündə süzən yaralı quşa oxşayırdı, elo bil indico qanadlarını gərib, daşlara çırpılacaq, ordan da yumalanıb dorin, dibi görünməz dərəyo düşocokdi.

Kimso içini çokdi, arvadlardan biri çışqırdı:

– Ay aman, qoymayın, öldürocok.

Mağardakı adamlar gəri çevriləndə gördölör ki, Elxan olində balta şığıyır Fotiyo sarı. Cavanlar on dövrölodilər, Elxan baltanı yellödi.

– Çökilin, yoxsa sizi do doğruşaram!

Elxan iri gövdöli, boylu-buxunlu oğlan idi, tutub saxlaya bilmirdilər, qollarından, boynundan asılanları sürüyo-sürüyo gəlirdi.

– Qoca ilan, gəlmisən ki, monim toyumu mündarlıyasan? Bu saat şaqqahıyacam sonli!

Foti bildirdi ki, bu sözlör ona aiddir, yanındakı adamlar da pıçıldasıldılar ki, tez ol, okil, yoxsa öldürocok. Zumaçı Nikol da, nağaraçı

da donub qalmışdı, lakin kor Foti holo do oynayırdı vo heç gözünü açmırdı da. Hom do Fotinin gözünün kor tayında da iri-iri yaş gilonmuşdı.

Elxan qışqıra-qışqıra, söyo-söyo, qollarından, boynundan asılımış adamları kökündön qopmuş ağac kimi sürüyo-sürüyo gəlirdi.

– Son bu murdann monimə toyuma gəlməyine bax! İlan oğlu ilan, ömrü boyu hamını çalıb, dava illəri bizə qan uddurub, çuğulluq eliyib, neçosini günahsız güdazə verib, utanıb yero girmir, holo toyuma da gəlib. Çəkilin yolundan, bu saat bu binamusu şaqqalıyacam!

Elxan Fotiyo lap yaxınlaşmışdı, arvadlar Fotini itələyib mağardan çıxarmaq istəyirdilər, amma gücləri çatmırdı, deyirson bu arıq, çalimsiz Foti daşa dönmüşdü. Elxan neco dartındısa aradan çıxdı, yetirib sol əliyo Fotinin boynundan tutdu. sağ əliyo baltanı endirmək istəyəndə nonosinin zəhmli sosini eşitdi:

– Elxan!

Balta Elxanın olindön düşüb dizinə doydı, çevrilib daldə – qapının ağzında dayanmış nonosinə acıqlı-acıqlı baxdı.

– Nənə, görürson bu ilanı! Görürson! Ömrü boyu hamıya divan tutub, bir kosin toyunda olmayub, indi toyumuzda oynuyur. Elo bilirson sevindiyindən gəlib? Yoox, bu gürzə heç kosin şad gününə sevinmənnoz. – Elxanın şalvarının dizi cırlmışdı, balta otini yalamışdı, öyilib baltanı götürdü. – Nənə, qurbanın olun, qoy doğruyumu bunu, camaatın canı qurtarsın. – Elxan doluxmuşmuşdu.

Foti do Anaxanıma yazıq-yazıq baxırdı, dodaqları titrəyirdi.

– Anaxanı. – Foti çönüb camaata, sonra tozədən Anaxanıma baxdı. – Anaxanı, bu toy monimçün son toydu, moni qovma. No olub, olub, Anaxanı, keç günahımdan.

Qızlardan biri: “Yazıqdı, qoy oynasın” – deyib içini çəkdi.

Hamının gözü Anaxanımdaydı, o qar adama oxşayırdı, düməğ saçları ələ bil camaatın gözünün qabağında bir az da ağarırdı, bir az da nəzilirdi. Elo nazılırdı ki, ələ bil indicə küləyo qarşacaq, hamısı uçub töküləcəkdə.

– Çıx get, Foti, – dedi, – tez ol, get!

Fotinin yaralı quş qanadına oxşayan qolları şappılıyla böyürlünə doydı, başını yero dikib, asta-asta mağardan çıxdı.

Elxan baltanı tut ağacının gövdəsinə necə çaxdısa, balta küpünə necə içəri işlədi.

Anaxanın Nikolı acıqlandı:

– Niyo ağzına su almısan, Nikol, niyo çalmırsan?

– Baş üstə, Anaxanı bacı, baş üstə. – Nikol ovurdlarını şişirdib, qara zamanı dodaqlarına yapışdırdı.

Nikol indi “Qazağı” çalırdı, amma qara zamanın səsi bayaqkı kimi gur çıxmırdı...

***

...Foti qəbiristanlığa çatmışdı, tozo, köhnə qəbirin arasında yorğun-yorğun yeriyirdi. Köhnə qəbirin üst-başını, yan-yörəsini qanqal basmışdı, qanqallar onun dizlərini deşir, göynödirdi, Foti do acıya-ağrıya məhol qoymayıb qanqallığın lap qalın yerindən keçirdi.

Foti türbəyə çatanda dönüb geri – kəndə baxdı, qara zamanın səsi bura da gəlirdi. Türbəyə girmək istəyəndə Qocanı gördü. Qoca özünü günə verirdi, Foti istədi onun üstündən keçib içəri adlanın, tez do fikrini dəyişib ələ oradaca oturdu.

– Belə-bələ işlər, Qoca, – dedi. – Bu köpəyoğlu dünyanın belə-bələ işləri varmış.

Qoca ona baxırdı.

– De görüm, sən bu adamları günahsız yero niyo çalırısan?

– Mən günahsız yero heç kimi çalmıram.

Qocanın birdən-birə dil açıb danışmağına heyrtlənmək ovuzino Foti sevindi, bir az da ona yaxın oturdu.

– Bə niyo çalırısan?

– İstəmirəm ki, mənə tapdalasınlar. Kim ki mono doymir, mən də ona doymirəm. – Qoca yavaş-yavaş açıldı vo quyruğu üstə qalxdı.

Foti onu hirsli-hirsli süzdü vo üreyindən keçirdi ki, sən bir bunun boyuna bax, sözüno, hikkosinə bax. Yəni sən belə qürurlusan? Bu saat gəzəntorəm sənə qürurlu olmağın ləzzətini. – Əl atıb ilanını boğazından yapışdı, ovvoloco Qoca heç qımıldanmadı da, Foti bundan daha da hirsliyə onu bir az da bork boğdu, sonra qaldırıb yero çıxdı. Qoca yeno quyruğu üstə qalxıb dilini oynatdı, Foti qolı-qohu çəkdi. – Heə, qorxursan? Sən do özündön ucuzları çalmırsan! Çal da, çal görüm necə çalırısan mənə! Özündön betorinə rast gələndə dil çıxarıb yalvarırsan? Bir az ovvol mon do beloco yalvarırdım, noolsun, yalvarışma, hətta göz yaşlarıma da baxan olmadı. Mən do sənə yalvarışma baxmayacam, öldürəcəm sənə. Onsuz da bir gün ya sən mənə öldürməlisən, ya da mən sənə. Belə deyil? Yoxsu ilanlığından ol çökmişən? Ay çökdin hua!”

Fəti əlini bir anlığa boşaltdı və bu birçə anda ilan onun biloyından çaldı.

Fəti ağrını gec hiss etdi, hiss edəndə qışqırmaq özünə şaqqa-naq çəkdi, barmaqları tamam boşaldı, aralandı, Qoca da sürüşüb küncə çəkildi: "Deməli belə!!!" – Fəti hələ də gülürdü. – Deməli üç il qonşuluq elədik, axırda da belə?"

Qoca tamam qıvrılıb başını quyruğunun arasında gizlətdi.

Fətinin dizləri bükülürdü, o da türbəninin bir küncünə qısıldı və yönünü kəndə sarı çevirdi.

Qəbiristanlıqdan bir atlı keçirdi, Fəti ha zəndlə baxdısa, onu tanıya bilmədi, istədi çağırıns, nə qədər güc verdisə, dodaqlarını aralaya bilmədi.

Gün buludun arxasından üzə çıxdı və düz Fətinin gözələrinə düşdü. Sarımtıl şüalar Fətinin gözələrindeki iri, dupduru giloləri lap sarıltmışdı; həm də Fətinin tükülmüş gözünün oyugundakı gilolər çox iri idi, bu gilolər şüşə kimi donub qalmışdılar, üzünəşəği axmurdılar...

1979

VAQIF NƏSİB

(1939)

Tanınmış şair və nasir Vaqif Nəşib 1939-cu il yanvarın 16-da Qazax şəhərində anadan olmuşdur. Orada orta məktəbi bitirib ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almışdır. Əmək fəaliyyətinə "Azərbaycan gəncləri" qəzeti redaksiyasında ədəbi işçi kimi başlamış. "Ha buvəvəm nocmıy" qəzetinin redaksiyasında məsul katib, "Azərbaycan pioneri" qəzetinin redaksiyasında şöbə müdiri, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş redaksiyasında böyük elmi redaktor, "Qobustan" toplusu redaksiyasında məsul katib, "Gənclik" nəşriyyatında baş redaktorun müavini işləmişdir. Hazırda "Azərbaycan" jurnalında publisistika şöbəsinin müdürüdür.

Bədi yaradıcılığa 1957-ci ildə çap etirdiyi şeirlərlə başlamış, sonralar həm şair, həm də nasir kimi oxucuların dərin sevgisini qazanmışdır. "Uzundərə", "Ceyrançöllü qoç Kərəməli" kitablarına toplanmış povest və hekayələri onun nasir kimi özünəməxsusluğunu əks etdirir.

"Omaroğlunun qayıtməsi" hekayəsi yazıcının "Uzundərə" kitabından (Bakı, Gənclik, 1981) götürülmüşdür.

OMAROĞLUNUN QAYITMASI

Dedilər kəndə gəlir Omaroğlu. Tanyanların içindən bir sazaq kimi keçdi bu xəbər. Bir-iki ağsaqqalısa elə silkolədi ki...

Dəmirçi Abdulla əlini başının dalındakı şişə qoyub yerində döndü. Ürəyindən bu sözlər keçdi, gicitkən kimi içini dalaya-dalaya:

– Nəyə gəlir bu sağ olmuş, başımızı yerə soxmağamı. O ki, kəndin başbilon el atasıydı. Üstünə artırmayıbmı bəs ağılının, kamalının. Üzümüzə lombaynan tüpürməyənə gəlir.

Müsəllim kişi deyirməndə çətdi dəyirmançı Musaynan gapının şirin yerində. Sözüni ağzında qoydu bu xəbər: onun gözünə baxmaq-dansa dəyirmanın boğazına diri düşüb, ölü çıxmaq yaxşıdı, – dedi.

Sarısələrin Rohiminin başı daha çox osmoyə başladı. Elə bil bu xəbər qasırgaya dönüb başını silkoloyirdi: bu sinnimizdə belimizi qıracaq onun gəlişi. Namordlik nə bikar şeymiş, ay Allah.

Əbdürrəhim kişinin yorganına qor doldurdu bu gəliş, dedi, kaş o gələnə kimi canını verib gedəydim elə çayın o torofino, qəbiristan. Onsuz da deyərsən oləyim olənib.

Birca Qafarla ləzgi Məhəmmədə car eləmədi. Yerləri rahat idi onların. Nə bilmək olar, bəlkə o gecəsi qəbirləri od tutub yanacaqdı rəhmatliklərin.

Poçtalyon Musaya tərs-tərs baxdılar qocalar, bu xəbəri gətirdiyinə görə. Elə bil atalarını söymüşdü bu cıy-cıy poçtalyon. Birca Müsəllim çənəsinin altında bir də saldı onu. Qorxdu ki, birdən Tapdığın əməli olar bu da. Bir dəfə Tapdığın cinini tutduranda Omaroğlunu yadına salmışdı. Hələ bihörmət də eləmişdi Müsəllimi.

- Omaroğlu bir gün gəlib hərənizin imanınıza bir tula bağlayacaq.
- Özün gördünmü. a Musa?
- Gördüm.
- De canın üçün.
- Öz başım haqqı.
- Gap da elədinmi?
- Bə nə. gedim gəlməyim. itkin Qafar qağamın öziz canı üçün düz bir saat danışdıq. Danışdıq deyəndə ki, poçtun alt yanındakı bağda oylaşdıq. Saçı-saqqalı dumağdı. Danışmağı-zadı da yoxdu çox elə. Hərən başımı qaldırıb bir sual tullaıyırdı.
- Nə barədə, bizi də soruşub elədimi?
- Yox. elə birinci külfətini xəbər aldı. Dedim yaxşıdılar, şükür.
- Bə demədinmi...
- Yox. hara deyirəm. Cinqirimi çıxara bilmədim.
- Sonra nə gap elədi.
- Məmmərzo kişini soruşdu.
- Məmmərzo hamıdan kişi çıxdı, gənə sağ olsun. Özüm dedici şənliyə gələcəyəm.
- Ho. dedi, bir-iki günə ordayam, Məmmərzo de, evdə-eşikdə olsun.

Qocaların dördli-azarlı günləri başladı, nə başladı. Ev dustağı oldular. idarənin qabağına çıxıb doyunca gap eləyə bilmədilər o xəbər gələndən.

Axır ki, gəlib çıxdı Omaroğlu. Maşını birbaşə Məmmərzo kişinin doqquzına sürdü. Məmmərzo kişi saç-saqqalı çallaşmış, birca gözəl əvvəlki kimi zəlmi qalmış qaynına baxanda doluxsundu, irəli yəniyib bərk-bərk qucaqladı. İkisinin də gözünün seli-suyu bir-birino

qarıxdı. İkisi də dözümdə qaya parçası kimi şey idi. Bunu höyatın özü də sinəmişdi o ki var. İndi damlalar parçalayırdı bu sal daşları.

Sonra Məmmərzo qapıdan içəri buraxmadı onu. Əlini döşünə qoyub işarəylə bir az dur dedi. Özünü tövləyə verib üç-dörd gün bağlı saxladığı qoçu irəli çəkib yıxdı. Qabağındakinin necə adam olduğunu bildiyəndən sənini çıxartdırdı Omaroğlu. Qoçu onun ayağı altında boğazlayanda yəno gözündən sel-su axdı, saqqalına süzülürdü.

Bu o Məmmərzo idi ki, tutulmağından iki saat keçmiş dalınca çay-çörək gətirmişdi. Mohkəmə olana kimi dörd yanında osir-yesir olmuşdu... Söyüb qovluayan da olmuşdu onu, su dalınca, çay dalınca göndərən də. Əl buyruçusu olub ol çökməmişdi Omaroğlunun həndəvərindən. Sonra ona isti tuman-köynək, sırxılı göndərmişdi. Hər ay da xorclik. Sədr olan vaxtı, qamçısı kond boyu şaqıldayanda yəznosi bu gözütöx Məmmərzo ondan heç nə ummamışdı. Verdiyi damazlıq dünyoni zor-güclə tövləsinə buraxmışdı. Bacısı canını torpağa tapşırırdan sonra da bu Məmmərzo kişi tozo arvad almamağı bir yana, onunla qohumluğu kosməmişdi.

İndi də budu...

İçəri keçdilər. Lap başda govo üstə Omaroğluna yer hazırlamışdı Məmmərzo. Süfro də açmışdı.

- Mütökko yo dırsoklən bir az naştoylan, bu doqıqo kabab hazırla ocalaq, atam, anam.

Salam-kalam sössiz keçmişdi. İlk sözləri idi bu Məmmərzonin. Omaroğlu da heç forqinə varmadı bunun. Şişləri gətirib fətirlo como sıyırdı, özü də bardaş qurdu.

- Az-az, isti-isti yeyək deyirəm.

Omaroğlu ol uzatmayıb ona baxdı.

- Koprətiv yəno idarənin altındadımm?

- Nədi ki?

- Deyirəm bir az boğazı da...

Bu sözlər nə hala saldı yazıq Məmmərzo kişini. Boğazında qohor düyün saldı, gözündə yaş. Özü qəsdən ortaya heç şey qoymamışdı. Bilirdi ki, Omaroğlu dilinə vuran deyil. Elo çoxusu onun üstə dalaxmadımı bu sağ olmuş. İndi gör yazıq Omaroğlu "zohrimarsız" çörək yeyə bilmirdi.

- Bu doqıqo. dördin alım.

Əlini taxçaya atıb başı xamırlı iki zoğal arası çıxartdı. Omaroğlunun harda olduğu elə bil yadına indı düşdü.

- Əskipara dərəsində olduğumu gör necə də yadımdan çıxarmışam...

Daha heç nə demədi, böyüklorə bu ağzi xamırlılardan, cüyür otından həftə səkkiz yolladığını xatırladı.

- Açı görək. Qorxuram olım tutmaya.

Fikir verdi, arağı görəndo əlləri osirdi dağ boyda Omaroğlunun.

- Çappa stəkanlar doldur. Bu, balacalardan kal boğazı islanmaz.

Vuruşdurdular. Stəkanı birinci başına çəkdi Omaroğlu. Əlinin əsməsi-zadı da uçub getdi. Məmmərzə kişi də içdi. İçdikcə bildi ki, neçə ildə birinci dəfədi ki, belə stəkanla zoğal arağı vurur.

Kababdan ikicə tikə yedi Omaroğlu. Bir loğma da pendir dürməyi ötürdü.

- Bir də süz, ay yeznə, görək.

Bir stəkan da içdi hər ikisi. Sonra stəkanını ağzi üstə qoydu Məmmərzə.

- Məndə o nəfəs hardandı, dərđin alem. Bunu da söyündüyümdən heç bilmədim harama içdim. Sən istəyirsən döşə, mən bir çay qoyum deyirəm. Kəkotu çayı.

- Qoy, qoy, sən allah. Bunlar hamısı sən deyirsən yadıma düşür.

Omaroğlunun hər sözü Məmmərzənin ürəyini kövrəldir, xamir kimi yoğururdu. Bu gözütəx, ağayana kişi gör nə hala düşmüşdü sən sənin allahın.

- Hələ səhə xəngəl bişirdəcəyəm. Üstü cücalı. Sonra da öynə ilə ürəyini nə istəsə.

Omaroğlu fikrə getmişdi. Saçıkal kişi elə bil Qazança dağının otağın küncündə balaca qəlibi idi. Məmmərzə kişi onun dağdan ağır fikrini bilirdi. İndi qorxurdu ki, sualların ağzi açıla. Nə cavab versin, ürəkəçən nə desin bu biçərəyə.

Bir azdan "Qazança dağı" hərəkotə gəldi. Bir stəkan da ötürdü.

- Əyə, bu mənə heç tərpedib eləmir. Yerindəndi canın üçün. Səndürə bilmirəm Quru dərədən içimdə başlayıb indiyə qov kimi tüstülənən bu yangını. Çay içib bir yatım bəlkə.

Kəkotu çayından sonra yerdəcə mütəkkəyə baş qoyub yatdı Omaroğlu. Oyanana kimi heç bilmədi nə götür-qoy eləsin Məmmərzə. Görəsən şənlilyə düşmək istəyəcəkmə, nodi fikri-zadı. Həmişəlikmi gəlib kəndə?

Bir azdan "Qazança dağı" hərəkotə gəldi. Bir stəkan da ötürdü.

- Əyə, bu mənə heç tərpedib eləmir. Yerindəndi canın üçün. Səndürə bilmirəm Quru dərədən içimdə başlayıb indiyə qov kimi tüstülənən bu yangını. Çay içib bir yatım bəlkə.

Kəkotu çayından sonra yerdəcə mütəkkəyə baş qoyub yatdı Omaroğlu. Oyanana kimi heç bilmədi nə götür-qoy eləsin Məmmərzə. Görəsən, şənlilyə düşmək istəyəcəkmə, nodi fikri-zadı?! Həmişəlikmi gəlib kəndə?!

Bir azdan onun sosi gəldi.

- A yeznə, o ağzi xamırlıdan ver görüm, bir az da şor dürməyi.

- İtbumu suyu da var, onnan necə?

- Bə bayaqdan niyə düzmürsən ortaya. Bəri ver. Hə, atın-zadın varmı?

- Atı neynirsən?

- Deyirəm, səhə birinci banda bir atlanacaq sənənlə, dağa-daşaya baş çəkmək istəyirəm.

Daha demədi ki, bu neçə ili elə hey bu yerlərin eşqilə yaşamışdı, meşələr, talalar, bulaqlar gözünün qabağından gətməmişdi. Hələ neçə dəfə yuxusuna da girib onu şeytan kimi aldatmışdı.

- Ata nə var, a sağ olmuş, bir ilxi taparıq.

- Kənddə çoxdumu araq çəkən?

- Nədi ki, var hə.

- Beş-on dənə al yığ başımın altına.

- Hasand şeydi o, dərđin alm.

- Ağlındadı, a yeznə o dilimə vurmadığım. O köpəkoğlu Ağamalyev, o köpəkoğlu.

Omaroğlunun fikri neçə sənə geri addamışdı yənə. Sədrə olduğu vaxtlara. Rayon rəhbərlərinin səviyyəli yeri idi Əskipara dərəsi. İstəklilə sədrəli idi Omaroğlu. Hamısının gəlişini toy-bayram eləyirdi. Yaxşı məclis qururdu səfrəsinə. Birco zongləri ilə nə lazım oldu gəndərdirdi. Dostlarının odunu, kömürü, əvəliyini, qurudu, kəkotusu, zoğal arağı, motal pendiri Əskiparada bağlanıb gedirdi. Hələ cüyür vurdurub gəndərməyi o yana. Onun çərəyini can rahatlığı ilə yeyirdilər. Bilirdilər camaatın boğazından kosib verilmə Omaroğlu. Hamı başına and içir bu el ağsaqqalının. İşləri yaxşı qurub, camaatı dolandırır. Bir də adamlar özü çalışqan, yer özü axar-baxarlı idi.

Yoldaş Süleymanov özü də Omaroğlunun süfrəsində oturmaqdan çəkinməzdi. Bilirdi ki, başda bu kişi olmaqla Əskipara dərəsinin

adamlarından ziyan gələn deyil. Hər gələndə Omaroğluya maşından-zaddan verir, kəndə bir az da əl tuturdu.

Bircə Ağamalyevin gəlişi açmırdı onu. Üzündən-gözündən kəm-fürsətlik yağan, ayağını nördivanın yuxarısına qoyub hamıya meydan oxuyan prokurorun. Hər şənliyə gələndə bir-iki dəfə çörtməse, olmazdı onu.

Bu dərəcə ovdan-ova yolu düşərdi Ağamalyevin. Həmişə də başının dəstəsilə. Tanımadığı adamların yanında Omaroğluya sataşardı çatan kimi.

- Salam, ay ayrım, necəsən ə.

Sonra üzünü qonaqlarına tutub ayrımların zırtmalığından gül-məcələr danışardı.

- Daha siçan dəliyi də yoxdu, içəcəksən, a ayrım.

Omaroğluya elə bil sille vurdular. Yəne heç cıqırımı çıxarmadı.

- Götür görək, sənə nə kar eləyəcək, məşallah ayı kimi şeysən. İç görək.

Qonaqlar güldüldü. Omaroğluya bir tərş sille də dəydi. Nə desin bu mənəbsizə.

- Di tərşən görək, yaxşı, kefimizə soğan doğrama.

- İcməyəcəyəm, atamın goru haqqı.

- Yıxıb boğazına təkəcəyik.

- Elo şey eləməzsən.

- Durun görək.

Ağamalyevin işarəsilə sürücülə işçilərindən biri Omaroğlunun üstünə cumdular.

- Yaxın gəlməyin. hərənizi bir dərəcə salbeleyərəm.

Dediyi kimi də elədi. İləyəib yıxdı qolundan tutanlar. Ağamalyev bilmirdi, neyləsin. Əvvəl istədi naqanını çəkib qorxutsun, fikirləşdi ki, Süleymanovun qulağına çatar. Qabağındakı ayrım olanda nə olar, kolxozun sədridi.

Fikrindən vaz keçib dedi.

- Getdik, oturun yoldaş Şahniyarov. Gədə süfrəsi belə olar.

Bu söz Omaroğlunu novruz yumurtası kimi qıpqırmızı elədi. Bir istədi... Dəli şeytani lənətləyib dişilə dilini kəsdi. Maşına doluşub gətdilər. Süfrənin başında tək qoydular kabab çəkməkdən üst-başı his qoxuyan Omaroğlunu. Hələ maşın tərşənəndə qulağı bir söz də çaldı.

- Ayrım köpəyoğlu.

Sözü, söhbəti hədə-qorxu, tutub damlamaq idi elə. Hər dəfə də meclisin axırında guya ki, Omaroğluya xoş söz deyirdi:

- Salamət qal, ə ayrım. Sənəndə də şikayət-zad gəlir. Atımı bir az yavaş şeyir. Gəlib bizim tövləyə girməsin.

Omaroğlu öyrənmişdi ki, dədəsi də mordimazar olub bu tula yosunlunun. Onu-bunu qaşmaqla ömür sürüb.

Deyirdi, yəne hər kimdi süfrəsində çörək kəsir. Hər üzünə döz-mək lazımdı. Yeşin o da basıb keçməz loğmanı.

Axır ki, düşünüdüldü. Bu barədə çoxdan dalağı sancmışdı sədrin. Bilirdi ki, ha bu üzünü vurdurca o birini çevirə də, yəne axırda bir hoqqa çıxaracaq Ağamalyev.

Bir gün əziz qonaqların yerində başını yerə soxdu onun. Qonaqların biri kefi kökələndən sonra Omaroğlunun içmədiyini gördü, dedi ki, görək içə.

Tors damarı tutmuşdu, nə tutmuşdu. Ha başa saldılar ki, bu kişi ömründə dilinə vurmayıb, inadından öl çəkmədi. Omaroğlu yazıq özü də bir ağır danışdı.

- Sizin öziz başınız üçün, deyin, gedim bu saat Qazançanın başından qar götürüm - yüyürüm. O dilimə dəyşə, ustalarım.

- Biz içib ölmürük ki, sən də öləsən, iç öyrən. Yoxsa dünyanın kefindən geri qalırın.

Yer-yerdən qışqırdılar:

- Əla sözdür.

Əvvəl Omaroğlunun içməyino baş qoşmayan Ağamalyev qonağının tutulduğunu görüb kobudluğunu, gədəliyini işə saldı.

Artıq bütün kənd bilirdi, Omaroğlu gəlib, Məmmərzəgildodir. Dəmirçi Abdulla içəri girəndə Sayalı onun gözüne baxmayıb çıxdı. Kişi gördü ki, günün günortacağı arvad özünü tövləyə verdi. Nə işi olardı ki, ində oralıq. Ağılı bir şey kəsmədi. Birdən kişi aytlan kimi oldu. Elə bil başına qaynar su tökdüldü. Bilir kişiyi. Şənliyi dağıdır bu xəbər. Əşitməyə nə var ki. Yüngülloşsin deyə tövləyə gəldi. Sayalının gözleri qıpqırmızı idi. Onu görəndə üzünü donunun otəyilə bir də sildi. Abdulla boğula-boğula dilləndi.

- Nədi, nə ağlaşma salıbsan, nə mərəkədi.

- Nə olacaq, heç nə, kül mənim başıma.

- Başına niyə küllüyorsən, nə olub axı.

- Bundan böyük nə olacaqdı. Gəlib çıxıb...

Gözünün suyu axdı yəne.

- Bə bilmirdimni bir gün gələcək.
- Bilirdim, ancaq o sevdaya düşdüyüm günə daş yağaydı, özü də qara daş.

- Bə pöhləvan kimi bir oğlun oldu. Niyə daş yağdırırsan.
- Bir pöhləvan da sonson. Arı yeyib namusu da belinizə bağladınız. Elo bil yarasının közü indi qopmuşdu arvadın.
- Dəmirçi Abdullanın körüyünü basdır elə bil. Od götürdü kişini.
- Kiri, kiri, bilsəydim, aparıb sümüyümü it sümüyünə calamazdım. Buna bax, buna, təzədən qeyrətə gəlib.
- İndi nə cür toy çaldıracaqam, arə də verəcəyəm. Solvinaza, İkico gün qalıb. Eşidib bilmiyəcəkmə dedəsi sən deyilsən.

- Toy da çaldıracaqam, arə də verəcəyəm. Solvinaza dedələyi mən eləmişəm.

- Hələ bir gör oğlan tərəf nə deyir. Olar da indi eşidib yəqin.
- Heç nə deməzlər. Deyirlər, geri qayıdır nişanları. Bura bax, olmaya təzədən geri qayıtmaq istəyirson?

Bu dəfə Sayalını od götürdü.
- Mənim birco çatım əskikdi. Yerimə kim olsa, inəyinin çatısını açıb boğazına keçirir.

Abdulla yumşaldı:
- Fikir-zad eləmə, get tədərükünü gör. Omaroğlu diydix deyil. Gəldiyi kimi, çıxıb da gedəcək.

***

Səhər obaşdan Məmmərzəylo Omaroğlu Coğazan o tayında da üstə idilər. Məmmərzə görürdü ki, kişi at sürməyi yadırgayıb eləməyib.

Gəlsənə dəyişək atları. Dedim, yadırgamış olarsan, yorğasını sənə verdim. Səninki alapaça atları, bilirəm.

- İstəməz. Bu saat elə mənə yorğa at lazımdı. Yavaş-yavaş getsin, yadıma salım bir doyuncə olub keçəni.

Doğrudan da Omaroğlu at üstündə özündə deyildi. Elo hey gözü orda-burda, fikri ala dağda, qara dağdaydı.

Noylu bulğa çatanda dilləndi Omaroğlu.
- Buraydı o yer. Köpökoğlu Ağamalyev.

***

Onlar açıq çəyib gedəndən bir həftə sonra Məzəmli Abbasqu-lunu tutdular bazarda, bir xurcun zoğal arəyiyə. Ağamalyev burax-dırıb demişdi:

- Apar ver, bunların hamısını içsin Omaroğlu. Qurtaran kimi xəber göndərsin.

Bu xəbərdirlik idi. İstədi araya ağsaqqal salıb barışım o mordi-mazarla. Papasını qabağına qoyub fikirləşdi ki, yox, onda görək sonra Ağamalyevin ol tulası olsun. Hom do o qədər söyüşdön sonra, bə qeyrəti harda gizləyib barışaydı. Başladı işini chtiyyətli tutmağa, yaxa elə verməməyə. Çox ümid idi ki, günlərin bir günü Ağamalyev yeno ova gələcək. Ona ağır dolusu bir yeko ayırım deyib barışacaqdı.

Sonralar Ağamalyevdən səs-soraq çıxmadı. Nə onun adını çəkdi, nə də deyib-dolaşdı.

Axır ki...

O qıtlıq ili. O aqlıq ili. Başqa olacı yox idi Omaroğlunun. Kond oldən gedə bilirdi. Camaatı hara qıra bilirdi. Başına yıxdı ağsaq-qalları - Müsöllimi, Abdulları, Əbdürəhmanı, Hasanı, Qafarı, lozgi Mohommodi. Kondin qaymağını. Dedi:

- A kişilər, sizə moslohot çəyirəm. Nə desəniz, necə buyursanız elə olacaq. Abənnə dibindəki birtəhər kəndi yazı çıxardacaqam. Sonrası üçün artıq yer okmək istəyirəm, bir az tütən yerindən, xeyli do xam, dəməyə yerdən. Camaatın yeməyi üçün. Nə deyirsiniz? Amma görək ovvolo aramızdan kəndə çıxmaya, sonra da kənddən çıxmaya bu xəbər.

Çox boyondılar Omaroğlunun toklifini. Bilirdilər, el üçün çəyir bu. Şənlək üçün çəyir. Yüz hektar artıq yer okdirdi Omaroğlu. Yüz hektar. Camaatı çıxardı o pis ildən. Qonşu kondlor də Əskiparanın çəyirini yedi o vaxtlar.

Dağ boya da kişini maşına basdılar camaatın gözü qabağında. Ağamalyev özü gəlmişdi kəndə. Kim demişdi, kim xəbər vermişdi, görəsən.

Məhkəmədə şahid durdular Müsöllim kişi, Abdulla, Hasan, Əbdürəhman, Qafar, lozgi Mohommod. Dədilər düzdü, artıq yer okdirdib Omaroğlu.

Ona son söz verəndə baxıb şahidləri görmədi. Kond adamlarından da heç kəs yox idi zalda. Birco Məmmərzə sırıqlısına büzüşüb ona baxırdı. Tüpürməyə bir üz tapmadı Omaroğlu.

Evini, əmlakını müsadirə elədilər. Xostəxana oldu mülkü. Arvadı, körpə qızıyla atası evinə köçdü. Sonra da Abdullaya getdi, dəmirçi Abdullaya. İyirmi beş il ömrünü çürütmək istəmodi Sayalı. İyirmi beş ilə kim ölə, kim qala deddi Abdulla.

...Dağı-daşı öldən saldılar Mommorzoyla Omaroğlu. Axır gəlib Koroğlu qayasının üstə durdular. Kəndin evləri ovuc içindəydi burdan. Durbinlə baxan həyətdekiləri də seçərdi lap. Dorin bir köks ötürdü Omaroğlu. Bunun nə demək olduğunu başa düşdü yeznəsi.

– Ahın dağlara, daşlara...

– Ay gidi dünya, gidi dünya. Ölməyib gəlib Əskipara dərəsini bir də gördük. İnsanın canı it canıdı, canın üçün. Əvvəl deyirdim, partdamaya düşəcəyəm.

Birdən-birə gözünə baxdı Məmmərzo kişinin. Neçə gündü ki, gözündən qaçan gözləri yaxaladı yaxşıca.

– Demək, heç bir il məni gözləmədi o suyuq Badamin qızı.

Məmmərzo kişi gördü ki, hamısını bilir Omaroğlu. Bir az yüngülləşən kimi oldu.

– Arvad xaylağının çətinə tabı ha yoxdu, atam, anam. Gedib, gedib. Köpöklüluğü o sığa oğlu sığa görək cloməyoydı.

– Bəs Səlvı necədi. Səlvı.

Omaroğlu gedəndə üç yaşına yenicə girmişdi Səlvınaz, yenica şeytanlaşdırdı ki...

Bu sözləri deyəndə səsi kallaşdı Omaroğlunun. Məmmərzo başa düşdü ki, balasından ötrü humunun ucu göynəyir onun. Hər şeyi açıb demək qərarına gəldi.

– Maşallah olsun ceyrandı, ceyran. Dədəsinə çəkib sümüyü irilikdə, şikillilikdə. İki günə toyudu özü də. Sestralığı qurtarıb, doxdurdu Səlvınaz. Nişanlısı da agronomdu.

Omaroğlunu dik adırdı bu xəbər. Elə kövrəldi, clə kövrəldi ki, gözünün yaşı yerə damcıladı. Səlvınazı körpə kimi gördü yazıq. Körpə, arə gedirdi indı, bu gidi dünyada.

– Maşallah olsun, bir oğlandı ki, nişanlısı. Başı and yeri olub bir-ikicə ildə. Musaköylüdü əslı. Bu gün-sabah sədr seçəcəklər.

Bir xeyli sonra Omaroğlu bir az da kallaşmış sosislə soruşdu:

– Toy nə vaxtdı?

– Birsügün.

– Mən Səlvını necə görü bilərəm. Çağırmaq olarmı bir yerə.

– Danışım gəlsin, cijingilə.

– Lazım deyil.

– Kənd xostoxanasına gedəsən görək. Bir də toyuna görə işə çıxırmı ha.

Məmmərzo kişi indı başa düşdü ki, Səlvınazə görə kəndə gəlib Omaroğlu.

Qara zamanın səsi kəndin hansı torofino desən gedib çatırdı. Obaşdan içməyə başlamışdı Omaroğlu. Böyründə oturmaşdu Məmmərzo. Toyun səsi gəlonədə gözü Omaroğlundada idi Məmmərzonin. Ha baxırdısa, ağına bir şey gətirə bilmirdi. Bilmirdi, nə çəkir Omaroğlu.

Bir onu gördü ki, hər hava kəsildə yüz qramlıq küncü rum-kayla araq içir. Qorxurdu partlamaya düşər yazıq kişi. Birdən səs gəldi dirik torofindən. Bu səs heç Məmmərzoə də tanış deyildi.

– Qonaq istəmirsinizmi, Allah qonağı.

Omaroğlu özünü yığışdırdı. Məmmərzo çşiyə xoş-beşə çıxdı. Gəloni ha çalışdısa tanıya bilmədi. Yaxşı ki, tanışlıq verdi suyuşirın, ortabay, ortayaş kişi.

– Musaköylü Yusufam, İsmeylin dədəsi. Nə var, nə yox, tanış olaq bir.

Aqronom İsmayılın atası idi, tozo boyın. Gərosən, niyə gəlmişdi? Özü də tək-tonha.

– İçəri gəl, xoş gəlib, səfa gətirimsən. Keç-keç. Tanış ol, Omaroğluyla da.

Omaroğlu ayağa durub ikiöllü gördü gəlonlə. İçməyi heç bilininb-clomirdi. Elə bil başı xamırlılardan yox, sonokdon doldurub, Alı bulağının suyundan içirmiş. O da fikirleşirdi ki, kimdi gərosən bu gəlon, nə göziz belə.

– Ağrın alım, Omaroğlu, yaxşı deyiblər iğidin adını eşit, özünü gərmə. Üzümə səlib goldim ki, özünü də gərmə. Çox çətinmişdim haqqında.

– Məndən nə iğid. İndinin iğidləri cavanlardı.

Omaroğlu fürsət tapıb Məmmərzoə baxdı ki, bəlkə o gözlo-qaşla qandıra kimdi bu belə. Məmmərzo başa düşdü o saat.

– Bizim aqronomun atasıdı, gəlib gap cloməyoy.

Hər şey aydın oldu. Qudasıdı demək. Yaman pis oldu Omaroğlu. İşə bax gör, son sonin allahın, birco yadigarı Səlvının toyunda da qıraqda qalıb, balasının xeyir işini də görə bilmir, iki addımlıqdan.

– Hə, lap yaxşı, bə xeyir ola belə?

Kişi bir xeyli sözünü yığa bilmədi. Sonra elə nə cür gəldi kəkələdi.

– Gəlmişəm xeyir-dua vərəsen, hər halda el bilir gəlonimizın atası Omaroğludu.

Omaroğlu yaxşı başa düşdü bu gəlişin məqsədini. Qorxurmuşlar, toya gəlib çıxar birdən. Xeyir-duasını buradaca alıb, yolunu çoprolməmək istəyirlər. Odur ki, bozardı:

– Sizə qızı mən ha verməmişəm, xeyir-dua istoyirsiniz. Kimə elçi düşmüşünüz, o da versin.

Daha heç nə deməyib baş otağa keçdi. Yusif kişinin pərtliyini görüb yazıq Məmmərzo əl-ayağa düşdü.

– Fikir vermə, dərdin alem. Ağırtdı dana onun üçün də. Gedin sadyanalıqla toyunuzu eləyin. Allah xeyirlərini versin. Oğullu-qızlı olsunlar.

Kişi dil-ağız eləyib getdi.

...Toy evində iynə üstə oturmuşdu ağsaqqalların çoxu. İynə üstə. Dəmirçi Abdullanın qulağı səsdə, ürəyi seksəkədo idi. Bir doqiqə, bir il kimi gəlirdi ona. Sayalının rəngi-rufu özümdə deyildi. Doqiqədə bir gözünün qorasını sıxırdı. Müsəllim kişi özünü vermişdi Hasanın böyrünə, hər ikisi üzü əlaqapıya tərəf oturmuşdu ki, içəri girəni birinci görsünlər. Evində Əbdürrəhmanın yastığı bir az da ağırlaşmışdı.

Qızların dövrəsində olan Səlvinaz bacılığından hərdən soruşurdu:
– Dədəm, cijim gözümə bir cür görünür. Elə bil damazlıq inək-ləri ölüb.

Hər şeyi bilən bacılığı qızı azdırdı.

– Səni kimi dünya gözəli köçürürlər, nə zarafatdı!

Toyun şirin yeri idi. Gəlincədən hava çalırıldı. Səlvinazı oynamağa çıxardırdılar.

Birdən ala-səy Temi əlaqapının ağzında göründü.

– Omaroğlu gəlir, Omaroğlu.

Toy əhlinin üstə su oləndi elə bil. Səlvinaz mat qaldı. Nə oldu adamlara görəsən. İstər-istəməz hamı kimi o da əlaqapıya baxdı. Bir azdan ağ saçları pırtlaşdı, ucaboy, nəhəng bir adam göründü. Hiss olunurdu ki, xeyli içib. Addımlarını sərrast atmırdı ancaq. Onun görünməyilə zamanın-balabanın səsinin batması da bir oldu. Yavaş-yavaş irəlilədi. Səlvinaz anasının bu adı eşidən kimi tövlə tərəf qaçdığından nəso anladı. Atasını meyite oxşayırdı. Omaroğlu gəlib Müsəllimlə Hasanın qabağında durdu. Camaat hamı başını yerə dikmişdi içi onlar qarışıq. Qocaları xeyli süzdü, başlarını qaldırmaq istəmədi ki, qalxmadı. Bir xeyli də onun qabağında durandan sonra qızların əhatəsindəki Səlvinaza doğru irəlilədi. Bayaقدan hamını susduran bu adamın ona tərəf gəlməyi Səlvinazı qorxutdu. Yaxşı ki, bacılığının səsi kəməyinə çatdı.

– Qorxub-ələmə. Yaxşı adamdı bu. Həm də qohumundu.

Omaroğlu qızın düz qonşısında durub gözlərinə baxdı. İndi onun yadındakı bu qabağında duran iriqəmotli, xanım-xatın, orlik qız deyildi ki, şeytanlığı yeni başlayan, doqiqədə bir "baba mənim", "baba mənim" deyən körpə idi. Gözlər homin gözlər idi. Gözlər doyışmış ha, böyümür ha, homon, homon qalır. Adamlar böyüyür, qocalır...

Qızı qucaqlayıb bərk-bərk bəgrinə basdı Omaroğlu. Səlvinaz hiss elədi ki, üz-gözü suya batdı, isindi. Camaat görməsin deyə gözlərini onun üzünə, saçına quruladı Omaroğlu. Sonra cibindən iri brilyant qaşlı bir üzük çıxarıb onun barmağına taxdı. Bu Məmmərzo kişidə qalmış saxlancın ən qiymətli siidi.

– Bu mənim Səlvinaz balama hədiyyəm.

Bu sözləri xırıldaya-xırıldaya deddi. Qız barmağındakı bahalı üzünə, qabağındakı yavaş-yavaş qanı qaynamadığı kişiye baxıb heç nə başa düşmürdü.

Omaroğlu üzünü zumaçılara tutdu.

– Ə, bir sümüyə düşsən hava çalın. Səlvinaz balamla oynayacağam. Zumanın səsi eşidildi. Omaroğlu Səlvinazla süzməyə başladı.

Yavaş-yavaş başlar qalxırdı...

Səlvinazı yerinə ötürəndə dedi Omaroğlu:

– Bundan sonra bir dərdim olmayacaq, dərdin alem.

Çıxdı getdi Omaroğlu. Əvvəl toydan, sonra da kənddən. Onu yola salıb Məmmərzo kişi toya gəldi. Gördü, vur çatlasındı yenə. Heç elə bil Omaroğlu gəlib-getməyib. Yenicə oyləşib loğmaya əl atırdı ki, zumaçılara dedilər:

– Çalmayın görək. Qızın anası özündən gedib, halı pisdi.

ELÇİN

(1943)

Tanınmış nasir, tənqidçi, kinodramaturq Əfəndiyev Elçin İlyas oğlu 1943-cü il may ayının 13-də Bakı şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Burada orta məktəbi, ADU-nun filologiya fakültəsini bitirmiş, Azərbaycan EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasında təhsil almışdır.

Əmək fəaliyyətinə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda elmi işçi kimi başlamış, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi İdarə Heyətinin katibi, "Vətən" cəmiyyətinin sədri olmuşdur. 1993-cü ildən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sədr müavini vəzifəsində işləmişdir.

Ədəbi fəaliyyəti 1959-cu ildə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində çap etdiyi "O inanırdı" hekayəsi ilə başlamış və çox zəngin yaradıcılıq yolu keçmişdir. O, böyük nasir, dramaturq və tənqidçidir. Əsərləri bir çox xarici dillərə tərcümə olunmuş və dünyanın müxtəlif ölkələrində çap edilmişdir. "Baladadaşın ilk məhəbbəti" hekayəsi yazıcının "Beş daşıq və ədəbiyyat" (Bakı, Gənclik, 1984) kitabından götürülmüşdür.

BALADADAŞIN İLK MƏHƏBBƏTİ

(hekayə)

Abşeronunda, dənizin lap کنارında bir kənd var idi və elə bil bu saat həmin kənd Yer üzündə birçə kənd idi, çünki gün möhkəmco şığırdı, hamı da gizlənməmişdi evində-çəşiyində, ins-cins yox idi və bu tənhalıq da daha təkco bu kəndin tənhalığı deyildi, elə bil günün beləcə qızmarında bütün Yer üzünün, kürteyi-örzin tənhalığı idi.

Bu kəndin birmərtəbəli, ikimərtəbəli evlərindən, kol-kosdan çöpər çökilmiş, taxtadan sürəhi salınmış, daşdan hasar tikilmiş həyotlərdən, salxımları qoralmış meynolerdən, qırmızı çiçəklili nar ağaclarından, oncir ağaclarından, tut ağaclarından, bolluca günəşindən başqa, bir də dəniz var idi və bu saat dənizin lap xırdaca ləpələri sahil qumlarına tərəf elə mülayim-mülayim gəlib-gedirdi ki, elə bil dəniz həmin kəndin tənhalığına layla deyirdi.

Kənddə ins-cins gözo doymirdi, birco Baladadaşdan başqa; Baladadaş kəndarası asfalt yolun sokisində, tut ağacının dibində oturmuşdu və bütün kənd camaatından fərqli, günün bu cırhacırında istidən qorxub-cləmirdi; ağacın qotur kölgəsi no vaxt idi yerini doymışdı, amma Baladadaş öz ycrini doymiomışdı, clo-cloco günün altında oturub mürğü döyürdü.

Baladadaş yalın ayaqlarına sondol gecymişdi, oynindo parusın şalvar, qısaqol milomil trikotaj köynok var idi, başına "acrodrom" kepka qoymuşdu və hondonbir tor damcıları bu "acrodrom" kepkanın altından yuvarlanıb Baladadaşın sısqı sifotindən üzəuşağı axırdı.

İçə pivo çollokləri ilo dolu bir yük maşını asfaltından gəlib keçdi və bu maşının tırlıtısı Baladadaşın heç xoşuna gəlmədi, ağcaqandı olindon gəccə yaxşı yata bilmədiyino gəro, oməlli-başlı qızarmış gözələrini açıb yerindən tərponmədon maşının ardınca baxdı, sonra gözələrini qıyıb günəşə baxdı, sonra da tut ağacının yerini doymüş qotur kölgəsinə baxdı, amma orindiyindən və kosalat onu basdığında yenə də yerindən tərponmədi, ayaqlarını irəli uzadıb sidqi-ürəkədon osnədi və qollarını da geniş açıb yaxşıca gərməşdi.

Qarşıdakı həyotün daş hasarından bir oğlan uşağının başı gəründü və bu oğlan uşağı Baladadaşı gərön kimi, tez də başını çəkdi, o saat da həyotün göy darvəzasının kiçik qapısı açıldı və yaxmacdan dişləyib ləzzətlə çəynəyo-çəynəyo taxta parçasını ona uzatdı:

– Şimaqədon yon də monimçün!..

Baladadaşdan sos çıxmədi. Oğlan yenə yaxmacdan ləzzətlə bir dişdəm alıb dedi:

– Nolar, yon də!..

Baladadaşdan sos çıxmədi. Oğlan ağzındakı dişdəmi çəynəyib qurtardıqdan sonra yenə dēdi:

– Nolar!..

Baladadaş gözələrini qıyıb bir müddət oğlana baxdı, elə bil onu birinci dofo idi gərürdü, sonra dēdi:

– Qemışini çək mēndon.

Oğlan olindokı yaxmaca baxdı və elə bil bir az moyus oldu ki, yaxmacm qurtarmasına az qalıb, dedi:

– Əhmədağanı əsgərliyo aparanda demədin ki, onun yerino şimaqədon yonacaqsan monə?

Baladadaşdan sos çıxmədi. Oğlan dēdi:

– Dünön Əhmədəğadan məktub gəlmişdi, soruşurdu məndən ki, şimaqəqədər yonur səninçün Baladadaş? Sonra da yazmışdı ki, məndən atəşin salam deginən Baladadaşa. (Öz canımçün!

Baladadaş əvvəlcə yənə heç nə demədi və yənə də bir müddət yərindən qımıldanmadı, sonra bir balaca gəməşdi, əlini şalvarının cibinə salıb "Avtora" çıxartdı, içindən bir dəno sıqart götürüb qoydu qulağının dibinə, qutunu soxdu cibinə və bu dəfə də o biri əlini şalvarının o biri cibinə salıb açılıb-örtülən bıçaq çıxartdı, dilini açıb dirmağında itiliyini yoxladı və dedi:

– Ver bura.

Sohərdən bəri səbirlə Baladadaşın cavab gözləyən oğlan əlindəki taxta parçasını ona verdi və Baladadaş da taxta parçasını alıb o tərəf-bu tərəfinə baxdı, sonra da yonmağa başladı.

Qarşdakı göy darvazanın kiçik qapısı yənə açıldı və həyətdən bir qadın çıxıb Baladadaşın yanındakı oğlana səslədi:

– Ağanəcəf, ay Ağanəcəf!

Ağanəcəf anasına tərəf baxdı:

– Nə var?

– Gəl otur uşaqların yanında, gedirəm bazara.

Ağanəcəf bir anasına baxdı, bir Baladadaşa və olindəki yaxmacın axıncı tikəsini ağzına soxub çeynəyə-çeynəyə dedi:

– Qurtaranda qışqır mənə, gəlmişəm, hə?

Baladadaş öz işində idi və clo bil heç nə çitmiridi və ümumiyyətlə, clo bil ki, dünya Baladadaşın vecinə deyildi.

Ağanəcəf qaçıb həyəte girdi. Qadın gəlib Baladadaşın yanından keçəndə ay-aq saxladı:

– Necəsən, Baladadaş, anan necədir?

Baladadaş başını qaldırmadan:

– Yaxşıdır, – dedi.

– Haçan gedirsən əsgorliyə?

– Payızda.

– İnşallah. Əhmədəğa da kursa girib orda.

Baladadaş başını qaldırıb qadına baxdı:

– Mən də girəcəyəm.

– İnşallah.

Qadın yoluna davam etdi. Baladadaş da taxtını yonmağa başladı və hirsən yənə başını qaldırıb qadının ardınca qışqırdı:

– Əhmədəğaya salam yazun məndən – atəşin. Yazun ki, salam-duası var sənin Baladadaşın.

Qadın gülümsəyib başını tərpedo-tərpedo:

– Salam göndərəm sağ olsun, çox sağ ol, – dedi və tını burulub gözəndən itdi.

Yənə də bir kənd idi, bir günün cırhacırı, bir də tut ağacının altında oturub cidd-cəhdlə şimaqəqədər yonan Baladadaş.

Bir də doniz idi; göy uzaqda birləşirdi və güclə sezilən bu üfüq xotti clo bil ki, dünyanın axırı idi.

Göy tərtemiz idi, doniz də dalğasız, səssiz-küysüz və bu təmizlikdə, bu səssizlikdə bu doqıqo clo bir əbədilik var idi ki, clo bil dünyada nə yağış olub, nə çovğun, nə doniz uğultusu, nə də ki, bir başqa şey.

Əvvəlcə yük maşının səsi gəldi, sonra özü göründü və səs sala-sala asfaltla gəlib Baladadaşın yanından ötdü, iyirmi-iyirmi beş metr aralıda dayandı.

Maşının banında yekə bir dost yorğan-döşək, miz, taxta kətillər, böyük paltar dolabı, qab-qacaq, qazan, samovar var idi və belə məlum olurdu ki, təzo köç gəlib.

Sürücü motoru söndürüb aşağı düşdü, o tərəf-bu tərəfə boylanıb dedi:

– Hə, budə, bax, buradır.

Kök bir qadın hıqqana-hıqqana kabinodan düşüb sürücünün göstərdiyi taxta qapıya baxdı, sonra o tərəfə nəzor saldı, sonra doniz eməlli-başlı süzüb:

– Allah Muradın camını sağ closin, – dedi. – Lap əntiqo yerdə kirayə götürüb bağ.

Sürücü cibindən çıxartdığı açarla taxta qapının ağzındakı yekə qıfılı açdı və qapını itələyib içəri boylandı. Əncir, heyva və nar ağacları bu balaca həyətə başdan-başa kölgəlik cəmmişdi. Artımalı, birmortobəli binanın arxa tərəfi meynəlik idi. Həyətin aşağı başında kiçik bir bostan var idi, bostanın yanında isə ikimortobəli talvar və bu saat bir dostə sığırcın homin talvarın alt mortobosindəki kölgəlikdə cəvildeşə-cəvildeşə kəfə baxırdı.

Kök qadın bu xudmani həyətin səliqəsindən, kölgəsindən xeyli feyzyab olmuşdu və bir müddət beləcə dayandı qapının ağzında, sonra yeqin yadına düşdü ki, qapının ağzında dayanıb tamaşa etməyə gəlməyibdir bura, şeyləri evə daşımaq lazımdır və görünür, bu da yadına düşdü ki, on səkkiz yaşında qəşəng bir qızı var və qız hələ bu xudmani həyətə baxmayıb.

– Seva, bir gol, bax gör nə alomdi!.. – Kök qadın ətrafına nəzor saldığı və yalnız indi hiss etdi ki, Seva səhərdən bəri gözə doymir, balaca bir təşvişlə sürücüyə baxdı. Sürücü də gözlerini ətrafa dolandırıb təəccüblə çiyinlərini çəkdi, yonı gözə deyirm Seva xanım.

Kök qadın get-gədə artan bir təşvişlə yük maşınının dörd tərəfini dolandı, o tərəf-bu tərəfə boylandı:

– Sevil! Hardasan, Seva!..

Kök qadının təşvişi yavaş-yavaş sürücüyə də sirayət edirdi:

– Seva xanım!

Sürücü pəncələri üstə qalxıb maşının banına boylandı – heç kim yox idi.

Doğrudan da, hardadı görsənən və qız?

Səhərdən bəri tut ağacının dibində oturub şimaqədər yonmaqla məşğul olan Baladadaş başını qaldırıb yük maşınına tərəf baxdı və sonra yenə də başını aşağı salıb cidd-cəhdlə işinə davam etdi.

Kök qadın sürücüyə yaxınlaşmış özü öz sözlərindən qorxmuş kimi:

– Birdən yolda uşağ maşından düşər a?.. – dedi.

Sürücü onsuz da başını itirmişdi. Yenə pəncələri üstə qalxıb maşının banına boylandı və dedi:

– Murad yoldaş bilse ki, Seva xanım kuzovda gəlib, mənim qanım getdi!..

Kök qadın daha sürücüyə təskinlik vermək halında deyildi, əməlli-başlı qorxuya düşmüşdü:

– Sevil! Sevil!

Birdən Sevilin səsi gəldi:

– Nə var, maması?..

Kök qadın duruxdu və sürücüyə baxdı. Sürücü yenə də çiyinlərini çəkdi və bu dəfə əyilib maşının altına baxdı, guya ki, Sevil maşının altında olacaqdı.

Kök qadın yenə çığırdı:

– Seva!

– Bəli!..

Sürücü də, kök qadın da çaşbaş qalmışdı və bu zaman maşının banındakı yekə paltar dolabının qapısı açıldı və əynindəki ağ donuyla elə bil ki, göyün yeddinci qatından uçub gəlmiş Sevil adlı mələkə rəverans etdi, yonı ki, buyurun zatı-aliləri, qulluğumuzda müntəzirom.

Kök qadın əlini sinosinə apardı:

– Bir də ürəyimi partladacaqsan, – dedi, amma gülümsədi, çünki molum olmuşdu ki, onun gözəl-göyçək qızı yolda maşının banın-

dan ycro düşməyib və başına başqa bir iş do gəlməyib, elə-beləcə, həmişəki zərəfatındadı.

Sürücü elə bil ancaq indi başa düşdü ki, adamın atasını yandıran günün altında dayanıb, cibindən yekə dəsmalını çıxarıb üz-gözü-nün tərini sildi.

Sevil pişq-ponq topu kimi bir göz qırpımında maşının banından ycro atıldı və səhərdən bəri gözünü ondan çəkməyən Baladadaş da günün istisini hiss etdi, yerindən qalxıb şalvarının dalını çırpdı və bu dəfə keçib tutun qotur kölgosində oturdu.

Sevil taxta qapıdan boylanıb həyəte baxdı və əlini olinə vurub:

– Oyl!.. Kakaya krasota!.. – dedi. – Prosto prelest!..

Kök qadın bütün yayı qalacaqları bu xudmanı həyəti bir də göz-dən keçirib gülümsədi – hom öz yerinə sevinirdi, hom do qızının yerinə – və dedi:

– Yaxşı, şey-meyi düşürək ki, rahatlanacaq.

Sürücü banın yan sürəhisini açib aşağı sallatdı və yükü bir-bir boşaldıb evə aparmağa haşladı. Sevil do, anası da xırda-xuruş şey-lərdən götürüb sürücüyə kömək edirdi və artıq qana-tərə batmış kök qadın hördenbir yenə do heç noyi vəcino almayıb tutun kölgə-sində şimaqədər yonmaqla məşğul olan Baladadaşə tors nəzərlər salırdı, yonı ki, görmürsən tozo qonşular gəlib, kömək elmək-dənə, kölgədo avaralanırsan.

Baladadaş kök qadının, sonra da sürücünün tors nəzorlərini öz üzərində hiss edirdi, amma Baladadaş da ona görə Baladadaş idi ki, öz bildiyini atasına da verməzdi, necə lazım bilirdi, elə də edirdi.

Kök qadın lap birtəhor olmuşdu, hərəçdən hördenbir yük daşı-maq ona ziyan elomozdi. Sevil isə ding-ding dingildəyö-dingildəyö gəlib bir kitab götürürdü, ya lap kiçik bir bağlama götürürdü, aparırdı evə, təzədən qayıdıb yenisini götürürdü və elə bilirdi ki, əməlli-başlı iş görür.

Axırda sürücü maşının banına qalxıb yekə paltar dolabını yerin-dən dobertməyə başladı və kök qadın da daha özünü saxlaya bilmə-yib üzünü Baladadaşə tutdu:

– Ay oğlan, – dedi, – gol kömək elə do bir az, görmürsən, güc-müz çatmır?..

Baladadaş başını qaldırıb bir müddət kök qadına baxdı və sonra soruşdu:

– Monimlesiz?

- Hə... Bos kiminloyom?

Baladadaş yəno də bir müddət kök qadına baxdı və dedi:

- Hambal gotirəydiz də özünüzü

Kök qadın başa düşə bilmədi ki, Baladadaş bu sözləri onları lağa qoymaq üçün deyir, ya cəld doğrudan da bu fikirdədir və onlar gərəklə hambal gotirəyidilər özləriylə?

Tərdən ağ köynəyi bədəninə yapışmış sürücü acıqlı-acıqlı Baladadaşa baxıb nə isə demək istədi, amma bu zaman qapının ağzında dayanmış Sevil Baladadaşa baxa-baxa piçqıldadı və sürücü də daha heç nə demədi.

Baladadaş "acrodrom" kepkasının yekə dimdiyi altından Sevilə baxdı, sonra olındokı taxta parçasını sokinin üstünə qoyub ayığa qalxdı, açılıb-örtülən bıçağını bağlayıb cibinə qoydu və ədəb-orkanla parusin şalvarının dalını çirpib asta addımlarla maşına yaxınlaşdı.

Sevil günün bu cırhacırında Baladadaşın başına qoyduğu kepkaya qulağının dibindəki siqaretə baxdı və yəno də piçqıldadı.

Baladadaş gözücü qızı baxdı və halına tofəvət qoymadan sürücüyə işarə etdi ki, paltar dolabını aşağı itələsin, özü isə küreyini maşının banına söykəyib ollorini yuxarı qaldırdı.

Sürücü əvvəlcə tərdüdü etdi, çünki dolab çox yekə idi, Baladadaş cılız, amma Baladadaşın inamı ona da sirayət etdi və o, hiqqana-hiqqana paltar dolabını Baladadaşın küreyinə endirdi.

Baladadaş ollori ilə başının üstünə oylmış dolabı tutub addım atmaq istədi, amma ağırılıq altında dizləri titrədi, gözlləri qaraldı və o, birco anın içində fikrindən keçirdi ki, ogor bu saat bu ağır yükün altından qaçmasa nə əsgərliyə gedə biləcəkdir, no də Əhmədağa kimi kursa girəcəkdir, anası da ağlar qalacaqdı və yadından çıxartdı ki, yanında on səkkiz yaşlı gözəl bir qız var və qızın adı Sevil idi və Sevil yaman güləndi.

Baladadaş güclü kənara sıçradı ki, ağır dolabın altında qalıb xurd-xoşil olmasın və dolab da bayaqdı ha, gumbultu ilə ağziştə yerə - qır sakinin üstünə düşdü.

Paltar dolabının gurultusundan sonra bir anlıq sükut çökdü və yalnız bu bir anlıq sükuttən sonra Sevil əvvəlcə piçqıldadı, sonra da lap şaqqanaq çəkib güldü və onun bu gülüşü cəld bil ki, kök qadını yuxudan oyadı:

- Vaxsey-yi!..

Baladadaş əvvəlcə ağziştə yerə sorulmuş dolaba, sonra da gülüşü ilə kondin homişokı yeknosəliqini alt-üst edən Sevilə baxdı və dedi:

- Eyib etməz, düzəldirik.

Kök qadın özünü saxlaya bilmədi:

- Nəyi düzəldərik, ay mon deyon? Xoşilo döndərmisən şifoneri, indi də deyirsen düzəldərik?!

Sevil yenidən şaqqanaq çəkib güldü.

Yoqin ki, Murad yoldaşa no cavab verəcəyi barədə düşünən sürücü matı-çutu qurmuş halda maşının banında dayanıb yuxarıdan-aşağı Baladadaşa baxırdı və ağzını açıb birco kolmo də deməyə halı yox idi.

Baladadaş isə gözllorini dolabdan çəkib yəno Sevilə baxdı və birdən-birə başa düşdü ki, comi yərmece saat bundan əvvəl heç tanımadığı bu on səkkiz yaşlı gözəl qız onun üçün çox doğma və öziz bir adamdır, bu hiss onun bütün bədənindən axıb keçdi və ona cəld gəldi ki, donizin lopolləri bütün bədənini oxşadı; doniz isə Baladadaş kimi duyan, hiss edən və sevon ikinci adam tapmaq çətin işdi.

Baladadaş ilk mohobboti belə başladı və bu ilk mohobbotin ilk günortası homin bu dolab əhvalatı ilə sona yetdi; Baladadaş əvvəlcə parusin şalvarının dalını çirpdi - guya ki, yəno sokinin üstündən qalxırdı və sonra heç nə olmaybmış kimi, geri dönüb tokco Baladadaşın gozo biləcəyi asta və bigano yerləşə uzaqlaşdı.

Hor tərəf doniz idi və bu saat donizdə balıqlardan başqa bir də Baladadaş üzürdü; balıqlar görünmürdü, amma Baladadaşın başı donizin üzərində qaralırdı, baturdı, çıxırdı; Baladadaş cəld çimliləcə üzürdü ki, donizin sakitliyi də öz sakitliyində qalırdı, sossizliyi də öz sossizliyində.

Baladadaş suyun üzərində arxasüstə çevrildi və gözllorini göyə dikdi; göy də doniz kimi intohasız idi və bu göyün altındakı donizdə bir Baladadaşın var idi, bu Baladadaşın isə ürəyində on səkkiz yaşlı gözəl bir qız var idi; bu qızın adı Sevil idi, özü də yaman güləyən idi.

Həmin güləyən qız indi oturmuşdu tozo həyotlorindəki iri oncir ağacının altında, amma daha gülmürdü, ollorini xurmayı şalvarının arasından başının arxasında çarpazlayıb iri göy gözllorini zilləmişdi somaya; somaya baxırdı və fəicir deyirdi:

Как прощались, страстно жались.

В верности любви...

Вместе тайн приближились.

Пели солонья...
 Встал гитару на прощанье
 И у струн исторг
 Все признанья, обещанья,
 Всей души восторг...
 Да, тоска заволнина,
 Порвалась струна...
 Не знала б, да не манела
 Дальняя сторона!
 Вспоминая же, ради бога,
 Вспоминая меня,
 Как седой туман из лога
 Встанет до плетня...

Şeri deyondən sonra ollorini geniş açib gormoşdı və yalnız bu zaman hasarın üstünə dırmaşmış ona baxan Baladadaşı gördü, ovvolco bir balaca duruxan kimi oldu, sonra soruşdu:

- Sən də şeir bilirsən?
- Nöş bilmirəm?..

Sevil yenidən dikoləib maraqla dedi:

- Yox a?.. – Elo bil inanmırdı ki, Baladadaş şeir bilir. – Də də birini.
- Məktəb-zəddi boyom?..

Əlbəttə, Baladadaş bir para şeir bilirdi, amma Baladadaş onu da bilirdi ki, bu şeirlərin heç biri Sevilə layiq deyil; yəni Sevilin, bu tomiz göyün, bu sossiz-somirsiz donizin, bax, indiki bu doqışənin şeirləri deyil o şeirlər, Baladadaş onu da bilirdi ki, tomiz göyo baxıb şeir deyən qızla lap inco, zorif danışmaq lazımdır, amma mosolo burasında idi ki, Baladadaş inco və zorif danışa bilmirdi.

Əslində Baladadaş bunu ancaq indi hiss elədi, indi hiss elədi ki, o, yəni on səkkiz yaşılı borabəb məktəbi də yenico bitirmiş moş-hur şimaqədər ustası Baladadaş qızla inco və zorif surətdə, yaxşı sözlər işlədə-ışlədə danışmaq qabiliyyətində deyil.

O, üroyinin lap dənliklərində hiss elədi ki, beləcə hasarın üstündə oturuh onca metrlikdən tamaşa elədiyi bu qız əslində onun dünyasından çox-çox uzaqdadı, amma Baladadaş hunu da hiss elədi ki, günlərin bir günündə, donizin sahilində, ayılı-ulduzlu bir yay gecəsində, özü də sənn bir gecədə bu uzun musafə yox ola bilər, bu gözöl qız da lap dəniz kənni onun saçlarını sığallayib üzündən öpə bilər.

Baladadaş cə bil ki, bu öpüşü sifotində hiss etdi, diksindi və suclu adamlar kimi qıza baxdı.

Molun mosolo idi ki, Sevil Baladadaşın fikirlərindən və bir neçə saniyo bundan ovvol onun arıq üzündən öpdüyündən xəbərsiz idi. Qız Baladadaşın başındakı "aerodrom" kepkaya baxıb gözələrini süzdü və Baladadaş da başa düşdü ki, onun bu saat şeir deyö bilmomosi çox pis iş oldu.

Sevilin anası artırmadakı qaz pilotəsinin üstündə tozo lobyə qızardırdı və hasara dırmaşmış Baladadaşı göröndə lap cin atına mindi:

– Mono bax, ora niyo dırmaşmısan? Başına yer qohotdir?..

Baladadaş kök arvada baxdı və heç nə demoyib hasardan yero atıldı, parusın şalvarının dalını çırpıb sondollarının burnu ilə qumu tozlandır-a tozlandır-a hasarlararası yol ilə uzaqlaşdı.

Sevilin anası pilotənin üstündəki lobyəyə dörd-beş yumurta çırpıb holo do oncir ağacının altında oturmış qızına dedi:

– Murad golocok indilördə, dur qəbdən-qacaqdan yığ stolun üstünə...

Sevil Muradın adını eşidöndə gülümsödi və quş kimi qalxıb otağa girdi.

Sevilin anası pilotənin odunu lap alıb, sarımsaq ozmoyə başladı və bu zaman hoyotin taxta qapısı açıldı və Baladadaş hor olindö içi su ilə dolu bir vedro hiqqana-hıqqana golib dayandı hoyotin ortasında.

Sevilin anası tors-tors Baladadaşa baxdı və Baladadaş da hir müddöt bu kök arvada baxıb:

– Şollar suyudu, – dedi. – Gotirdim sizünçün, işlədosüz.

Sevilin anası dedi:

– Get, bala, get. Sondən heç kim heç nə istomoyib, get öz işinə, gücünə...

Baladadaş, "aerodrom" kepkasının altında tor daməcları süzölö-süzölö yəno do bir neçə müddöt kök arvada baxdı və heç nə demöndə geri dönüb olindöki vedrolərlə birlikdə hoyotdön çıxmaq istödi.

Sevilin anası arxadan onu soslödi:

– Doğrudan şollar suyudu?

Baladadaş ayaq saxlayıb kök arvada sarı çevrildi və bu kök arvadı inandırmaq üçün sidq-ürökdən and içdi:

– Kəpkam haqqı şollar suyudu, inanmırsız?

Sevilin anası cə bil eşitödi:

– Nö?

Baladadaş vedröləri yero qoyub olini kepkasına vurdu və dedi:

– Əşşi, kepkama and olsun ki, şollar suyudu, nöş inanmırsan c. son?.

Birdən Sevil evin qapısından hoyoto tərəf boylandı və:

– Necə, necə! – dedi. – Kepkam haqqı?.. – Sonra da başladı şaq-qanaq çəkib gülmöyö.

Baladadaş başa düşmodi ki, Sevil indi noyo güdür; oslindo Sevilin gülmöyü, özü də şaq-qanaq çəkib gülmöyü onun xoşuna golirdi və buna görö də heç üröyindo dö ona açıqlana bilmirdi ki, adam belo gülöyən olmaz.

Sevilin anası dedi:

– Yaxşı, gotimmison, ver işlədok, amma day zohimət çokmo bundan sonra.

Baladadaş yenö dö geri qayıdıb vedröləri hıqqana-hıqqana artır-maya qaldırdı və suyu iri domir qaba boşaldı. Bu zaman hoyotın qapısı ağzında qırmızı rəngli bir “Moskviç” dayandı. Sevilin anası o saat ul-ayağa düşdü:

– Murad goldi! – dedi. – Seva, Murad goldi!

Sevil tolosik otaqdan çıxıb qaça-qaça hoyotö düşdü. Anası da Baladadaşı yadından çıxarıb dosmalla ollorini silö-silö hoyotö endi.

Murad otuz yaşında, boylu-buxunlu, yaraşlıqlı bir kişi idi. O, maşından düşüb hoyotö girəndö clo bil sohordon bori günün altında taqotsız qalmış bu hoyotö bir canlanma goldi, bu balaca evin, artırmann, pılənin – her şeyin sanbalı arıdı.

Murad:

– Ho, necədi? – dedi. – Necə yerləşmisiniz?

Sevil:

– Əntiqə! – dedi və özünü saxlaya bilməyib Muradın qoluna qıstıldı; anası yanında olmasaydı, yoqin indi Muradın boynuna sarı-lacaqdı.

Sevilin anası da bunu hiss clöyib bir az özünü itirən kimi oldu, sonra dedi:

– Lap yaxşıdı buralar. Lap yaxşıca da yerləşmişik.

Murad otrafi gözdon keçirib özündən və bütün bu hoyet-bacadan razı halda dedi:

– Şəhərdö bir isti, bürkü var ki, adam nəfəs ala bilmir.

Sevil onun gözlorinin içinə baxıb:

– Yorulmusan? – dedi və clo dedi ki, anası yenö bir balaca özünü itirən kimi oldu: qız açıq-aşkar Muradın boynuna sarılmaq istoyirdi.

Bu saat heç kim bilmirdi ki, dünyada Baladadaş adında bir adam var və tamamilö yaddan çıxarılmış Baladadaş boş vedröləri olinə alıb onlann yanından ötmök istoyəndö Murad soruşdu?

– Bu kimdir belə?

Sevil Baladadaşın “acrodrom” kepkasının altından tor damcıları süzülön sifotinə baxıb borkdön güldü.

Sevilin anası dedi:

– Şollar suyu gotirib bizo iki vedro.

Sevil iso gültürdü. Baladadaş ayaq saxlayıb Sevilö baxdı. Baladadaş üçün forqi yox idi ki, bu on sokkiz yaşlı gözöl qızın yanında bıqıburma zirpi bir oğlan dayanıb və həmin oğlanın toptozö qırmızı “Moskviç”i var və Baladadaşın gözlorini borlədib belöcö qıza baxmağı bu oğlanın xoşuna gəlmiş; Baladadaş birdön-biro onun üçün bu qeder doğma və öziz olan bu göy gözlorö, xurmayı saçlara, ağ bonizö baxmaq istoyirdi və buna görö dö baxdı.

Murad olini cibinə salıb bir döno gümüştü manatlıq çıxartdı və Baladadaşa uzatdı:

– Tut.

Baladadaş gözlorini xurmayı saçlardan, göy gözloridön, ağ bonizö-dön çökib gümüştü manatlığa baxdı.

Əlbəttö, başqa vaxıtlar olsaydı, Baladadaş da söyüş söyördi, ya gümüştü manatlığı alıb vızıldadardı göyün yeddinci qatına, axır ki, bir şey edirdi. Amma mosolö burasında idi ki, bu doqiqö Baladadaş özünü tamam itirmişdi və bilmirdi ki, nö closin, çünkü bu doqiqö onun yanında on sokkiz yaşlı gözöl bir qız dayanmışdı, özü dö bu qız göyö baxıb gözəl şeylor deyo bilirdi və indi bu qız da homin gümüştü manatlığa baxırdı.

Sevilin anası dedi:

– Elo-belö gotirib e, ay Murad, pulsuz.

Murad gülmösodi:

– Eyib etmoz, qoy gedib pivo içsin, sərinosin.

Baladadaş heç bir söz deməyib boş vedrölər olindö hoyotdön çıxdı.

Arxadan Muradın sosi goldi:

– Az oldu?

Sonra da göy-gözlü, xurmayısacılı, ağbonizli həmin on sokkiz yaşlı qız borkdön güldü.

İki Ay var idi: biri göydə, biri də dənizdə və dənizdəki bu Ay narn ləpələrin üzərində oynayırdı. Baladadaş sahilə – qumun üstündə oturub gözlərini dənizdəki Aydan çəkirdi.

Bütün sahilə heç kim yox idi, bir dəniz idi, bir Baladadaş, bir də dənizdəki bu Ay.

Sahilin bu tənhalığı bir həzinlik gətirmişdi və Baladadaş da həmin həzinlik içində gözlərini dənizdəki Aydan çəke bilmirdi.

Nəhayət, Baladadaş ayağa qalxıb parusin şalvarının dalını çırpdı və yavaş-yavaş sahilədən uzaqlaşdı qayıqların arası ilə kəndə tərəf gəldi.

Ağanəcofğilin həyətlərindən gələn mahnı səsi aləmi bürümüşdü: Qədir Rüstəmov "Sona bülüllər"i oxuyurdu və Baladadaş da mahnının müşayiəti ilə Sevilgilin təzə həyətlərinin daş hasarına dırmaşdı qaranlıqdan onların işığı artırmasına baxdı.

Sevil, anası və Murad artırmadakı kiçik mizin arxasında oturub çay içirdi.

Sevilin anası:

– Sən allah, maşını yavaş sür, – dedi. – Üreyim qalacaq sənin yanında. Telefon da yoxdur ki, şəhərə çatanda zong eləyib deyəsen.

Murad gülümsədi:

– Onsuz da yavaş sürürəm. Nigaran qalmayın.

Sevil dedi:

– Qal burda da, nə olar?..

Murad dedi:

– Yaxşı deyil...

Sevilin anası dedi:

– Bircə toyunuzu tez eləyirik...

Baladadaş atılıb hasardan düşdü və dınmır-söyləməz parusin şalvarının dalını çırpıb Sevilgilin həyətlərindən uzaqlaşdı.

Yenə günün cırhacın idi və belə isti ola, özü də şənbe günü – dəniz də, sahil də adamla dolu idi.

Baladadaş dənizdən təzəcə çıxmışdı və az qala dizinəcən uzanan qara trusiki nazik baldırına yapışmışdı.

Ağanəcof öldükdəki taxta şimaqədəri qumluğa yorta-yorta ona yaxınlaşdı:

– Əhmədağadan bu gün məktub almışdıq. Sənə salam yazır. Deyir, gəlsin mənim yanıma. Murskı oblada. Deyir ki, kursa da girir yaxşı. Ordan sonra veyenni akademiyyəyə də girmək olur əntiqə. Mən də

bu gün yazdım ona ki, Baladadaş yaxşı-yaxşı şimaqədərli düzəldir mənimçün. Anam da yazdı ki, Baladadaş salam deyir sənə.

Baladadaş birdən-birə:

– Sənə nə var e... – dedi. – Dünya vəcəne döyül... – Sonra qumun üzərində uzanıb gözlərini qıydı və günəşə baxdı.

Ağanəcof ömründə Baladadaşdan belə sözlər gözləməzdi və mat-qutu qurmuş halda gözlərini döyüb bilmədi ki, nə desin. Sonra sahilə tərəf gələn qırmızı "Moskviç"i göstərib:

– Upravlyayuşı gəlir, – dedi.

Baladadaş soruşdu:

– Kim?

Ağanəcof dedi:

– Upravlyayuşı.

– Upravlyayuşı kimdir?

– Ode, qırmızı "Moskviç"ə gəlir.

Baladadaş dikolib qırmızı "Moskviç"ə baxdı. Ağanəcof həsəd dolu gözlərini bu toptəzə qırmızı "Moskviç"den çəkməyərək dedi:

– Təzə qonşumuzdu qız. Bu da onun nişanlısıdır. Yaycün gəliblər, yenə qeydəcəklər şəhərə payızdı. Qızın anası deyir ki, upravlyayuşı bu. Bilirsən neçə kilo olar qızın anası? Özü belə əntiqədi, ancaq anası yüz kilo olar.

Baladadaş dizləri üstə qumda oturub Muradla Sevilə baxırdı.

Sevilin xurmayı saçları çıpaq çiyinlərinə tükülmüşdü. Sevilin çıpaq çılqarı, yalın ayaqları qumun üzərində elə addımlayırdı ki, elə bil bütün bu dəniz də, bütün bu sahil də bu çılqarın sahibinə moxsus idi. Muradın əzələləri sayılan sağlam bədəni dənizin sularını yardı, Sevilə yol açdı və onlar üzə-üzə sahilədən uzaqlaşdılar.

Baladadaş dənizə idi və dənizdə Baladadaşdan, bir də ki... Sevilədən başqa heç kim yox idi. Sevil suda Baladadaşın qolları üzərində uzanmışdı. Sevilin xurmayı saçları dənizin üzünə yayılmışdı. Baladadaş Sevilin əllərində tutub dənizin üzü ilə gözdürürdü. Sevil gözlərini yummuşdu və gülümsəyirdi, həm də şeir pıçıldayırdı. Baladadaş Sevilin ağ benizinə, suyun üzünə yayılmış xurmayı saçlarına, şeir pıçıldayan dodaqlarında gülüşünə baxırdı və o da gülümsəyirdi.

Sevil göy gözlərini açıb Baladadaşa baxdı, sonra əlini uzadıb onun sifətində gözdürdü, sonra dodaqlarının tuşunda tutdu. Baladadaş dəniz təmi verən bu əli öpdü, öpdü və üfufə baxdı.

Gömgöy üfüq xətti bu dəniz xoşbəxtliyinin sərhədi idi; bu üfüq xəttindən bu tərəfə Baladadaşla Sevilin aləmi idi; bu üfüq xottindən bu tərəfə bütün dəniz Baladadaşla Sevilin idi və Sevilin xurmayı saçları bu dənizin üzünə yayılmışdı.

Baladadaş əlləri üstündə tutduğu Sevilə tərəf əyilib onun xurmayı saçlarını və dənizi öpməyə başladı.

– Peyin var bağ üçün, istəmirsən?

Baladadaş gözlərini dənizdən çökib eşşək arabasında oturmuş qoca kişiyə baxdı, elə bil heç nə görmədi və heç nə eşitmədi, təzədən dənizə baxdı, lakin dənizdə daha nə Sevil var idi, nə də Sevilin xurmayı saçları dənizin üzünə yayılmışdı.

– Peyin var deyirəm, bağ üçün, lazımdır?

Baladadaş yenə də gözlərini dənizdən çökib eşşək arabasında oturmuş qoca kişiyə baxdı, övvəlcə elə bil ki, təəccüb etdi; bu kişi hardan peyda oldu belə? Sonra oturduğu yerdən ayağa qalxıb parusın şalvarının dalını çırpdı, cavab gözləyən qocaya heç nə demədən adamsız, bomboş sahildən uzaqlaşdı.

Araba da təkərləri cımlıdaya-cımlıdaya axşamın toranında sahillə yoluna davam etdi.

Baladadaş qayıqların arasında keçib kəndə girəndə hava tamam qaralmışdı və o, yenə də Sevilgilin höyotlorinin daş hasarına dırmaşib qaranlıqdan işıqlı artırmaya baxdı.

Sevil artırmadakı həsir kreslodə təkəcə oturmuşdu, olinədə də kitab var idi.

Sevil sakitcə oturub kitab oxuyurdu və xəbəri yox idi ki, cəmi yarımcə saat bundan övvəl onun bu xurmayı saçları bütün dənizin üzünə yayılmışdı; xəbəri yox idi ki, Baladadaş dənizin üzünə yayılmış bu saçları cəmi yarımcə saat bundan övvəl öpürdü; xəbəri yox idi ki, onun bu xurmayı saçlarının şorməzo tomini Baladadaş indi də dodaqlarında hiss edirdi.

Birdən Sevil göy gözlorini kitabdan çökib bir neçə an qaranlığa – Baladadaşın hasara dırmaşdığı səmtə baxdı və dedi:

– Yenə gəlib çıxmısan hasara?

Baladadaşın üroyi birdən-birə qırılib hasarın dibinə düşdü – qabaqlar belə şeylər olmazdı Baladadaşda.

Sevil dedi:

– Bilirəm də, hasarın üstündəsən. Dünyə axşam da çıxmışdın ora. Elə bilirsen xəbərim yox idi. Murada desəm, bilirsen neyləyər sənə?

Baladadaşın səs çıxmıdı. Tokco qurbağalar quruldayırdı – deyən son yağış yağacaqdı. Bir də ki, cırcıramaların səsi aləmi götürmüşdü başına. Sevilgilin evindən do səs gəlirdi – yoqin televizordə kino göstərirdilər və Sevilin anası da oturub kinoya baxırdı.

Sevil gözlorini qaranlıqdan çökmodən dedi:

– Nə istoyirsən? Sonin tayınam? Get bir güzgüdə kepkana bax... Kepka deyil e, acrodromdur, aerodrom. Üstündən qalxıb Aya uçmaq olar.

Sonra Sevil özü öz sözlörinə güldü.

Sevilin anası içəridən boylanıb soruşdu:

– Kimlə danışırsən elə?

– Heç kimlə. Özüm özüm! – Sevil yenə güldü. – Olmaz?

Baladadaş başa düşdü ki, aşağı düşmək və buradan əkilmək lazımdır, özü də daha heç vaxt bu hasara dırmaşmaq lazım deyil. Baladadaş bunu başa düşürdü, amma məsələ burasındaydı ki, ol-ayağı sözüno baxmırdı, elə bil ki, Sevilin sözləri onun üroyini kosib hasarın dibinə atmamışdı, olini, ayaqlarını qurutmuşdu.

Sevil daha gülmürdü. Bu dəfə lap acıqlı-acıqlı dedi:

– Niyə düşüb getmirsən? Sonin üzündən gedib evin istisiudə oturum?

Yenə də qurbağalarla cırcıramaların sosisindən başqa cavab gəlmədi və Sevil hislə ayağa qalxıb evo girdi, qapını da arxasınca çırpdı.

Baladadaş bir müddət qurbağalarla cırcıramaların sosisinə qulaq asdı, sonra axırı ki, hasarın üstündən düşüb Sevilgilin höyotlorindən uzaqlaşdı.

Bu dəfə Baladadaşın yadından çıxdı ki, parusın şalvarının dalını çırpsın.

***

Kənd irolido idi və Baladadaş iki olinin ikisini də parusın şalvarının ciblorinə salıb günün altında asfalt yolun ortası ilə kəndə toraf addımlayırdı.

Qırmızı “Moskviç” arxadan gəlib onun yanında dayandı və Murad maşının pəncərosindən boylanıb:

– Gəl otur, – dedi.

Baladadaş bir qırmızı “Moskviç”ə, bir də kənd tərəfə baxdı, sonra əllərini şalvarının ciblorindən qurdalayıb maşına yaxınlaşdı, qapını açib Muradın yanında oturdu.

Qırmızı "Moskviç" yoluna davam etdi.

Murad gözlərini asfaltdan çəkməyərək soruşdu:

– Oxuyursan?

Baladadaş elə bil ki, atasının məşinımış kimi, yerini rahatlayıb dedi:

– Oxumuram day. Qurtarmışam məktəbi.

– İşləmirsən də?

– Amurski oblasta gedəcəyəm payızda, oşgorliyo. Qayıdandan sonra işləyəcəyəm.

– Əşgorliyo? – Murad gülümsədi. – Özün öz ayağınla oşgorliyo gedirson?

– Hə, özüm öz ayağımla əşgorliyə gedirəm. – Baladadaş Murada baxdı və açıq-aşkar hiss olunurdu ki, bu saat bu "Moskviç" sahibi onun gözlərində çox pis adamdı.

Murad dedi:

– Sənə nə var ki, subay oğlansan, lap dünyanın o başına da gedə bilərsən. Gündə də bir qızla kefləyürsən. – Sonra əlini uzadıb məşinin sandıqçasını açdı və içindən balaca bir qutu götürdü.

Qutuda qızıl medalıon var idi.

Murad dedi:

– Daha bizim günümüzdə deyilsən ki, gedib qızıldan, brilyantdan alıb gətirərsən ki, nişanlığın xoşu gəlsin. – Sonra medalıonu çıxarıb kəməyinin döş cibinə qoydu və boş qutunu Baladadaşa uzatdı. – Al, yaxşı qutudu, bağışlayıram sənə. Adam hədiyyəni qutuda verəndə elə bilirlər ki, qiymətini gözə soxursan. Qiyməti də ki, həmişə yazırlar qutunun üstünə.

Baladadaş boş qutunu aldı və dedi:

– Saxla burda, düşürəm.

Qırmızı "Moskviç" kəndin girəcəyində donizo tərəf enən qum yolun yanında dayandı. Baladadaş qapını açıb məşindən düşdü, sonra əlini cibinə salıb üç dəne iyirmi qəpiklik çıxartdı və dəmir pulları bir-bir məşinin oturacağına atıb:

– Çox sağ ol, - dedi. – Bu da yol xərcin. – Sonra məşinin qapısını bağladı, parusın şalvarının dalını çırpa-çırpa dənizə tərəf addımladı.

Murad arxadan nə isə qışqırdı, amma Baladadaş heç nə eşitmedi və geri də dönüb baxmadı.

Baladadaş donizo tərəf gedə-gedə əlindəki medalıon qutusuna baxdı, sonra qutunu bir az qabağa atıb qaça-qaça havada topiklə vurdu. Qutu göyün yeddinci qatına qalxdı və hara düşdüyü məlum olmadı.

Baladadaş qaça-qaça "acrodrom" kepkasını, milomil trikotaj köynəyini, parusın şalvarını, səndəllərini çıxarıb özünü doniza verdi, bir az ol-qol atıb arxası üstə suyun üzərində uzandı və göyə baxdı; göy təmiz və sonsuz idi və bu saat sonsuz göy də bu doniz kimi ancaq Baladadaşa məxsus idi.

Baladadaşın ilk məhəbbət macərəsi beləcə sona yetdi və bu məhəbbət macərəsinə o, yalnız bir dəfə – qatarla minib Amur vilayətinə əşgorliyə gedən zaman xatırladı və xurmayı saçlarının homin şormozə təminatını dodaqlarında hiss etdi.

MÖVLUD SÜLEYMANLI

(1943)

Tanınmış nasir Mövlud Süleymanlı 1943-cü il mart ayının 18-də Qərbi Azərbaycanın Kalinino rayonunun Qızıl Şəfaq kəndində anadan olmuşdur. Həmin rayonun İlməzli kəndində orta məktəbi, Bakıda ADU-nun filologiya fakültəsini bitirmişdir. Ədəbi yaradıcılığa tələbə ikən şeir yazmaqla başlamış, lakin nasir kimi nüshurluşmuşdur. "Səs", "Köç", "Dayırmın" kimi roman və povestləri onu orijinal yazı üslubu olan nasir kimi tanıtmışdır.

PAYIZ MUŞTULUQLARI

Kəndin bütün itləri Tapdığı tanıyırdı. Ona görə də Tapdıq bütün evlərə ev yiyəsi kimi gedirdi. Kəndin poçtalyonu idi. Qabaqlar adına Öyri Tapdıq deyirdilər. Dava başlayandan sonra cəlo Tapdıq dedilər. Bir arıq atı var idi. Gün yerindən oynayanda minib qonşu kəndə poçta gedirdi. Kimi xeyirliyə çağırırdı, düz qapılarna gedərdi. Xeyir olmasaydı, uzaqdan-uzağa səsliyərdi:

— Ay Yasımon, Ay Hürü, ay Bosti...

Evdən-evə xəbər yayırdı ki, Tapdıq filankosləri çağırırdı, özü də xeyirə deyildi.

1946-cı ilin aydın bir payız səhəri açılmışdı. İl bərəkətli gəlmişdi, torpağın dırmağının gözünü kimi var-dövlət idi. Uşaqların ırzından-rəngindən bilirdi ki, evlərdə buğda çörəyi bişir. Vaxtlı-vaxtında bacalar tüstülənirdi.

Bəyalı kişinin sazi köynəyindən çıxmışdı. Uşaqlar sevino bilirdilər. Amma hələ də anlaya bilmirdilər ki, dava nə olan şeydi. Nənələr ağlayanda qız nəvələri də ağlayırdı, oğlanlarsa burunlarını çökirdilər.

Elo həmin payız səhərinin birində Tapdıq şofer Volinin qapısını döydü. İçəri keçdi. Şofer Volinin arvadı ocaq qalayırdı. Od düşməmiş ocağın tüstüsündən gözlləri yaşarmışdı. Qapı açılan kimi başını

qaldırdı, yaşarmış gözlləri ilə qapıya baxdı. Tapdığı görün kimi gülüm-sodi, bildi ki, xeyirdi, dedi:

— Vəli inoyi naxıra aparıb, indi gələr, otur. Köynəyini niyə götürmədin suya çəkəydim, ay Tapdıq, bu nə üst-başdı, bəlo?

Tapdığıın çiyinləri ağrılaşdı. Cavab verə bilmədi, cəlo onu dedi ki, Vəliyə də, sodr çağır.

Ocaq odlanmışdı. Tozoyin yanq iyi evi götürmüşdü. Tapdıq tez-tez fikrindən keçirdi, fikirleşirdi ki, evlənorom, şofer Volinin evi kimi bir ev tikdirərəm. Deyərlər: o tüstü çıxan da Tapdığıın evidi, həmişə də bunlan fikirleşəndə şofer Volinin ocağının iyini xatırlayırdı.

Qapıdan çıxdı, bir az aralanmışdı ki:

— Tapdıq əmi, — deyə çağırıldılar.

Geri qanıldı. Şofer Volinin balaca qızı gözllərini ovuşdururdu.

— Tapdıq əmi, — dedi, — mənə do kağız götürərsən, ağrın alım.

Göyərçin arvadın qapısından keçəndə Cəmilə xatırladı. Cəmilə Göyərçin arvadın gözünün ağı-qarası idi. Tozoco nişanlanmışdı ki, dava başladı. Kolxozun sürüsünü otarırdı. Nişanlı, yeddimortoboli qamçısı var idi. Davaya gedəndə onu da apardı. Sonralar o qamçını vayenkomon otağında gördülər.

Cəmilədən tez-tez kağız gəlirdi. Üçküne məktubunun bir üzündə həmişə bayatı yazırdı:

Güürdü göy at moni,

Saxlasın sayat moni.

Baş qoyum dizin üstə,

Çox yatsam, oyat moni.

Sonra Cəmil bir do məktub yazmadı. Böyükdən-kiçiyə hamını niganar qoydu. Tapdıq Cəmilin bayatlarını özbor bilirdi. Arabir özü də düzöldirdi. Çox istoyirdi ki, uzaqlarda bir sevgilisi olaydı. Bu düzöldiyi bayatılan da ona göndörəydi.

Şenliyə sarı xalxdı. Evlərin heç birinin qırışığı açılmamışdı. Pəncərələrdə, bacalarda hələ də nom vardı.

Sarı kişinin oğlu bu günlərdə qayıtmışdı. Onlar da ürəkdon sevino bilmirdilər. Çünki qonum-qonşunun gözü yolda idi. Sevinmək, şadlanmaq olmurdu.

Bu vaxt kəndin ortasından uşaqlar üzəuşağı yüyürüşdülər. Tapdıqın ürəyinə damdı ki, gələcək var. Dizləri sıztıladı, cəlo bir andaca bütün qapılar açıldı, gəlinlər yaşmaqlarını unudular, qızlar gözəl-

tlarını. Çığırşa-çığırşa səsə sarı yüyürdülər. Çoxu ağlayırdı, kəsik-kəsik səsələr gəlirdi:

- Atam-anam ay qardaş, uğrunda ölüm!

Tapdıq yerindəcə donub qalmışdı. Heç kəs bilmirdi, bu muştuluq kimin qapısına gedir. Qabaqda qaçan yənə Mədət idi.

Mədət dava qurtaran gündən üç evi muştuluqlamışdı. Bu, dördüncü muştuluq idi. Amma özünün atasından heç bir xəbər yox idi. Anası ağlayırdı: - "Nə oldu bu baxtqaraya, səs-səmiri çıxmadı".

Mədət kəndin quzusunu otarırdı. Davaya qurtaran gündən quzunu yol üstə aparardı. İndi də quzunu qaşda qoyub başı-alovlu muştuluqla qaçırdı. Tapdığın yandıran keçəndə Tapdıq soruşdu:

- Kimdi gələn, ay Mədət?

Amma Mədət dinmədi, ötüb-keçdi.

Tapdıq birca onun gözlərini görə bildi. Mədət də ağlayırdı. Tapdıq da onun ardınca qaçdı. Mədət Hürü qarının hasarından atıdınıb özünü onların həyatına saldı. Hürü qarı hay-haraya eşiyə çıxmışdı. Gözləri yaxşı görmürdü. Əllərini irəli uzadıb taqotsiz addımlayırdı:

- Kimsən, ay oğul, kimsən, nə xəbər nə gəlirsən? Tez ol de, öldürmə məni?!

Mədət qışqırdı:

- Oğlun İsmayıl gəldi, muştuluğumu ver, ay Hürü nəne!

Hürü qarının dizləri qatlandı. Gəlin-qız hamısı elə bil dumana büründü. Mədət də birdən-birə necə gəlmişdisə eləcə də yox oldu. Hürü qarın gərmə qalağının dibinə çökdü, özündən getdi...

Bir azdan İsmayıl Hürü qarını qucağına götürmüşdü. Kövrələ-kövrələ gülürdü:

- Atam-anam, ay ana, noldu sənə, gəlmişəm, neylədiyini, bir belə gözləyibson?

Hürü qarı arada bir özünə gəlirdi, çıxırdı. Bacıları İsmayılın ayaqlarını qucaqlayıb ağlayırdılar, hamı gözüyaşlı gülümseyirdi. Yaşlılarsa Mədəti danlayırdılar:

- İlin bu vaxtında muştuluq gətirəndə də gözləyin, oğul, ürək fəqir neyləsin, dərdə yənə birtəhərlikdən dözüv, belə sevinclərəsə dözmür hərdən, chtiyatlı olun, gözləyin!

Hürü qarı özünə gəlmişdi. İsmayılın boynunu qucaqlayıb ağlayırdı. Heç kim sakitləşdirə bilmirdi. Mədət peşmançılıq çəkirdi, uşaqların hamısına da qəribə gəlirdi ki, Hürü qarı niyə sevinmir, sevincə bilmir?

Hürü qarının əlində-ovcunda boslədiyi qoçu muştuluğa kəsildi. Uşaqlar qatara düzülürdülər. Məhəmməd baba barmağını qoçun qanına batırıb bir-bir uşaqların alınına xal vurdu:

- Muştuluq qanıdır, - dedi, - a bala, gəl, alında gözdir, dodon gəlsin, sən də dəyin gəlsin, oğul, sən də omin gəlsin, qızım!

Hamısının da bir-bir könlünü aldı. Sonra Boyalı kişinin sazı dördüncü kərə köynöyindən çıxdı, el havası çaldı, oxudu.

Telli qarı da əsasən söykənib gəldi, İsmayıl yerindən qalxıb ona sarı getdi. Telli qar İsmayılın üzündən-gözündən öpdü. İçini çəko-çəkə dedi:

- Qaraltınıza qurban olum, or igidlorim, ürəyimizin yağın eritdi bu beş il. Torpaq götürməyəcək pis adamı. Bizim uşağı görmödinmi bə? Niyə bir yerə gəlmədiz? Dilim-ağzım qurusun, bir xəta-zad dəyər uşağa. Bir yerə qayıdaydınız dayna!

İsmayıl küreyindəki qəlpə yarası sızılındı, göynöndü. İstədi Telli qarına bir söz desin, udqundu, bir şey düzəldib deyə bilmədi. Boyalı kişi sazı dilləndirdi, yorğun, ağır səsle oxudu.

No yatıbsan, doli könlüm,
Oyan, yar gəldi, yar gəldi.

İsmayıl təzədən kövrəldi, burnunun ucu göynöndü. İsmayılın sümüklərindən hələ də səksəkə getmişdi. Hələ də elə bilirdi ki, indicə maşın gələcək, dayanacaq yarasını qabağında. O da minib yənə qayıdıb gedəcək.

Mədətin muştuluğunu verdilər, qayıdıb getdi. Ardınca baxıb, - ayağı sayalı uşağı, - dedilər. Atasına oxşayıb, atası da xeyirxəbər adamıdır. Fəqirin amma səsi-sorağı çıxmadı. Sən rastına sal, hey!

Mədət ayaqlarını güclə atırdı. Elə bil bayaq quş kimi uçan uşaq bu deyildi. Elo bil Tapdıq da onu indi görürdü. Boynu lap nazik idi. Tapdıq indi bildi ki, Mədətə niyə tay-tuşları armud Mədət deyirdilər. Əynində yamaqlı şalvar var idi, ayağında quşburun çarx. Təkcə papağı təzə idi. Onu da Sarı kişi muştuluğa vermişdi.

Tapdıq dava qurtarandan heç kəs muştuluqlaya bilməmişdi. Gündə gedib qonşu kənddən məktubları gətirirdi. Saatlarla da oturub gözləyirdi ki, bəlkə gələn oldu, Mədətə baxıb deyirdi:

- Zəlim oğlu elə bil bulaq gözündə böyüyüb, olub muştuluq quşu! Gün günorta idi. Hələ də qız-gəlin Hürü qarının evinə gözyaşına gəlirdilər. Telli qarı hələ də İsmayılın yanını kəsdirmişdi, hələ də soruşurdu:

- Yuxusun görmüşəm apaydın. Başına dönüm, ay İsmayıl, bə no tərər oldu, bu beş ildə görmədin uşağı? Ürəyimə tuqlıq salma. Niyə bir şey demirsən?

İsmayıl da suclu-suclu deyirdi:

- Bu gün-sabah gələcək, ay Telli nənə, arxayın ol, bu gün-sabah gələcək.

Poçtun vaxtı idi. Tapdıq atı yəhərləməyə getdi. At vaxtını bilirdi. Günorta harda olsa gəlib kəşdirirdi qapını. Tapdığı gözləyirdi. İndi də Tapdıq getdi gördü ki, tövlənin qabağında mürğü döyür. Yəhərləyib yola çıxdı. Beş il idi, uşaqlar yolun ağzını kosdirib məktub gözləyirdilər. Tapdığıın əlinə baxırdılar. İndi dava qurtarmışdı. Məktub gözələnən yox idi. Məktubdan qorxurdular. İndi bütün qapılara mustuluq lazım idi.

Tapdıq bələni aşdı. Mədətin quzusu otlayırdı, özü yox idi. Atın üstündə dikəlirdi, gördü qəsdəca dayanıb yola baxır, keçib getdi. Mədət heç dönüb ona baxmadı da. Anq at yənə də poçtun qabağında ki dirəyə çatıb dayandı. Yənə Tapdıq dirəkdən tutub atdan düşdü, anq at yənə başını dirəyə sütdü.

Tapdıq içəri girəndə poçtda işləyən qız gözələrini sildi, birdən-birə gülümsədi, yaşlı gözleri sevindi:

- Sizin Cəfər müəllim gəlir, - dedi, - rayondan zəng çəmişdilər. Get, mustuluqla, ay Tapdıq. Mənə mustuluğumu da sən verərsən. Tapdığıın ürəyi uçundu:

- Yaxşı, - dedi, - lələmin canı üçün sonun mustuluğun mənə.

Esiyə çıxdı. Gördü kəndin içiyənən at arabası qalxır. Arabanın içi dolusu ot var. Tapdıq ata mindi, anq at araba atlarını görüb qulaqlarını şəkələdi, içini çəkdi. Arabada bir eşgər var idi, bardaş qurub oturmuşdu. Sınəsi ordən-medalla dolu idi. Tapdıq yalnız yaxınlaşanda tanıdı ki, Cəfər müəllimdi.

- Hamı yoldan sağılıqla, - dedi, - müəllim!

Gələnlərin hamısının üzündən öpürdü. Amma müəllimindən utandı. Eləcə papağını çıxartdı. Cəfər müəllim diksindi:

- Ömrün uzun olsun, - dedi, - tanıya bilmədim, bağışla.

Tapdıq dedi:

- Mən Sarallı Qulamin oğlu Tapdığam, müəllim.

Cəfər müəllimin gözlerinin qabağında balacaboylu, irigözlü bir oğlan canlandı. Həmişə dərnsə hazır gəlirdi. Əli göyde olardı. "Müəllim, mən danışıq, mən danışıq". Hər səhər baxardın ki, axsaya-axsaya dərnsə gəlir. Uşaqlar ayrı Tapdıq deyib, cinlərdədilər.

Cəfər müəllim dayanıb tamaşa edirdi. Tapdıq da için-için ağlıyrdı. Elo onu Cəfər müəllimin belə baxmağı ağladırı. Arabaçı başını bulayırdı. Atlar da burun-buruna verib qulaqlarını qırpırdılar. Cəfər müəllim elə onu dedi:

- Elə bildirdim indi yekə oğlan olmusan?

Sonra da döndü yan-yörədəkilərə dedi:

- Mənəim əlaçı şagirdim idi!

Poçtda işləyən nişanlı qız da orda idi. Yənə gözələrini silirdi.

Cəfər müəllimin səsi dəyişmişdi, nazilib sönmüşdü. Onun səsi Tapdığıın yadınaıydı. Ələsgərdən qoşmalar dəyərdi, yəğun kişi səsiylə:

Adım Ələsgərdi, Göycə mahalım,
Dolanım başına, ay ağrın aılım...

O qoşmalan Tapdıq öz bə bilirdi. Həmişə də anq atı minib yola çıxanda oxumaq istəyirdi. Bə qədər eləyirdi oxuya bilmirdi. Səsi çıxmırdı.

Atı qamçılıyib kəndə xəbərə getdi. Arabaçı da arabasını torpətdi. Anq atı çoxdan idi, heç kəs belə qovmamışdı. Yola çıxanda sağnsından tor damcılayırdı. Tapdığıın vurduğu qamçının ağrısı anq at üçün yeni bir duyğu idi. Anq at da bu sevinci duymuşdu. Var gücü ilə kəndə sarı dartırdı.

Araba yavaş-yavaş yalı qalxırdı. Kəndə yaxınlaşdıqca Cəfər müəllim daha çox kədərənirdi. Ürəyindən keçənlərdən heç kəsini xəbəri yox idi. Arabaçıya nazik, gücsüz səsiylə deyirdi:

- Bu gündə heç bilmirəm, necə çıxacam anamın üzünə. Ağlayıb özünü öldürəcəm. Oğlum indi yekələyib yekə kişi olub. Məni belə görso, sıxılacaq tay-tuşların arasında.

Arabaçı qoca kişi idi. Elo bu anq atlarıyla, yağsız arabasıyla beş il idi, kondlorin çörək payını daşıyırdı:

- Niyə belə danışırsan, - dedi, - oğlum? Quruca nofosininiz bəsimizdi. Kaş elə mənəim oğlum da belə gələydi, amma gələydi. Qızgolinin birçoyinin biri ağ oldu, biri qara. Arvad-uşaq qollarını köşöv elədilər. Çalışdılar, dedilər, yeriniz boş qalmasın. İndi sonin belə danışımağın heç kosa xoş gəlməz. Oğlun yekolib, məşallah. Niyə elə deyirsən? Başı uca olacaq tay-tuşların yanında.

Cəfər müəllim heç nə demədi. Yerində qurdalandı, ayaqları dizdən aşağı yox idi. Otun içində torpənədə arabacının ürəyi sokso-kələndi, sarı küronə bir qamçı çəkdi. Cəfər müəllim taxta ayaqla-

rını çıxarıb yanına qoymuşdu. Arabaçı birinci dəfə idi ki, taxtadan ayaq görürdü.

Modət yenə quzulan yamacda qoyub arabanın qabağı ilə kəndə sarı qaçırdı. Tapdıq kəndə çatınca idi. Yenə bütün evlərin qapısı açıldı. Gəlinlər gəlinliyini, qızlar gözəlliklərini unudular. Tapdığı qabağına qaçdılar. Yenə nəfəsləri tongiyə-tongiyə deyirdilər: "Ölüm, ay qardaş, uğrunda ölüm". Tapdıq nəzik, cır səsi ilə qışırırdı:

– Cəfər müəllim gəldi, Cəfər müəllim gəldi.

Elə bu səsi, bu sözü Tapdığı ağzından aldılar, bir andaca müş-tuluq gəlinlərin, qızların, uşaqların səsi ilə yastanarı aştı, Cəfər müəllimin qapısına endi.

"Cəfər müəllim gəldi".

Cəfər müəllimin anası yataqda idi. Bir il idi ayağa durmurdu. Yanına gələn arvadlara da deyirdi:

– Elə Cəfər gözləyirəm, yoxsa çoxdan tapşırırdım canımı. Qurucu nəfəs qalıb, qoy gəlsin, nəfəs nəfəsə dəysin.

İndi qapılar birdən-birə açıldı. Cəfərin arvadı dörd yaşlı qızını yerə qoydu. Başa açıq, ayağıyalın qapıdan çıxdı. Uşaq ağlaya-ağlaya qaldı, tükü ütülümüş pişik uşağın ağladığını görüb ocaq yerindən çıxdı, yumşaq addımlarıyla gəldi, uşağın yanında xumarlandı. Quyruğunu onun üzünə sürdü, uşaq səsinə kəsdi.

Qarı yataqdan dikəldi. Bayıra baxdı. Birdən-birə pəncərənin işığı gurlaşmışdı. Qonşuların həyəti apaydın görünürdü. Nə müddət idi qarı gözünə tor görünürdü. Birdən-birə elə bil toru kəsib atmışdılar.

Qarı Cəfər elə bu cür gözləyirdi, bu cür də gəldi. Bir il idi öldü gözdürüldü. İndi asanlıqla qalxdı. Qomrovlun sandığına ağzını açdı, kostasını geyindi, dinqəsini qoydu, baftasını çəkdi, çəkəliyini ayağına alıb çiyinə çıxdı. Hasanın dibinə qədər gəldi, qızlar, gəlinlər qarı ayaq üstə gərən kimi tozədən kövrəldilər.

Arabaları araya almışdılar. Kənddə qonbu səh-küy var idi. Araba yaxınlaşanda Cəfərin anası özünü saxlaya bilmədi. Yanındakı arvadlara dedi:

– Qolumdan tut, ay Sayal, yıxılıram.

Qarı gözləyirdi ki, Cəfər indiki arabadan atdanacaq, yüyürüb hasardan aşağı, amma Cəfər eləcə oturub gülümsəyirdi. Qurşaqdan aşağı otun içindən görünürdü. Qarının üroyinə uqqılı düşdü. Sümünə dəmədi, arabə hasarın dibində dayandı. Cəfər elə arabadanca əyilib anasının boynunu qucaqladı:

– Niyə belə, – dedi, – bə ay ana, niyə belə sınıxmısan? Sono gedəndə demədimmi fikir-zad eləmə?!

Anasının arıq əlləri Cəfərin üzündə-gözündə gəzirdi. Cəfər də titrək, kövrək nazlanmış səsi ilə kəsik-kəsik deyirdi:

– Mən də belə gəldim, ay ana, ayağımı orda qoydum. Ağlayıb-ələmə başına dönüm, ay ana!..

Anasısı heç nə eşitmirdi. Oğlunun boynunaca sarılıb:

– Bəyuna-buxununa qurban olum, – deyirdi, – vergili bəlam, sair bəlam.

Tapdıq hasarın dibində dayanıb tamaşa cəyirdi. Arıq at da yedəyində yenə arabə atlarına sarı dartınırdı. Arabaçı Cəfər müəllimi qucağına götürüb evinə apardı. Taxtın üstünə qoydu. Cəfər müəllim taxtın başından şalı götürüb dizlərinin üstünə saldı. Tapdığı üroyindən bir gəzilti keçdi. Qocalar, gəlinlər, qızlar gəlib yəcəndən görüştülər. Cəfər müəllim oğlunun başını sığallayırdı.

Tapdıq arıq atın yüyənindən çəkib gətdi. Heç müştuğunu da gözləmədi. Yan-yöredən uşaqların səsi gəlirdi:

– Gördüm, Toğrulun atasının məcəllərini, gördüm?

Axşam düşmüşdü. Dağlar yavaş-yavaş kölgələnirdi. İnkələr mələyə-mələyə örüşdən qaçırdı. Cəfər müəllim dikəlib pəncərədən kəndin bu axşamına baxırdı. Kənd elə həmin kənd idi. Sürül, naxırlı, ilxılı. Bir az adamlar dəyişmişdi. Gəlinlərin səsi kişiyə səsə benzəyirdi, qızların əlləri cəmləşmişdi, qabar bağlamışdı. Payız sarı-sarıla döz həyətlərə gəlib çıxmışdı.

Tapdıq Cəfərin bayatları da fikrində arıq yedəkləyib hasarların dibinə ilə uzaqlaşdı. Cəfər müəllimin ardınca baxdığını hiss eləmədi.

1971

MƏMMƏD ORUC

(1947)

Məmməd Oruc ədəbiyyat aləminə XX əsrin 60-cı illərində gələn yazıçılardandır. 1947-ci ildə Vədi rayonunun Böyük Vədi kəndində doğulmuşdur. Orada orta məktəbi bitirmiş, ADU-nun filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsində təhsil almışdır.

"Azərbaycan gəncləri" qəzetinin redaksiyasında ədəbi işçi, şöbə müdiri, Respublika Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində redaktor, "Azərbaycan" jurnalı redaksiyasında ədəbi işçi vəzifələrində çalışmışdır. 1990-cı ildən Azərbaycan Respublikası Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Sirkətidə "El yaradıcılığı" şöbəsinin müdürüdür.

"Kəçürülmə" romanı, "Leylak körfəzi", "İntizardan sonra" kitablarındakı hekayələr Məmməd Orucun istedadlı nəsir kimi tanıtılmışdır. "Günlərin bir günündə" hekayəsi yazıcının "İntizardan sonra" kitabından (Bakı, Yazıçı, 1989) götürülmüşdür.

GÜNLƏRİN BİR GÜNÜNDƏ

O vaxtacan mən də bözi tay-tuşları m kimi clo bilirdim ki, müəllimlər çörək yemir. Amma Kamal müəllim mənim gözümün qabağında bir baş soğana bir yumruq vurdu. Sonra onu iri bir tondir çörəyinə yavanlıq elədi. Və mən səhər məktəbə, tay-tuşların yanına təzə xəbərlə qaçdım. yavaşca dedim: "Kamal müəllim çörək yeyir ey..." Uşaqların bu xəbərə inanmayanı da oldu.

O vaxtacan bu aran kəndində hər şey mənə dərindən baxırdı. Babam mənə təzəcə yaylaqdan gətirmişdi. Məktəb yaşına çatdığım üçün gətirmişdi. Gətirmişdi ki, kənddə yaşayan nonəm yanında qalam, bu kənddəki məktəbə gedəm, oxuyam, adam olam. Amma bu kəndə, bu kənddəki məktəbə, bu kənddəki məktəbin uşaqlarına alışa bilmirdim. Bu kənddə yaylaqdakı kimi sürü-sürü quzular, qoyunlar, yaylaqdakı kimi quyruğu-qulağı kəşik köpöklər, saqqallı təkələr yox idi. Heç nonəm də yayı yaylaqda, qışı qışlaqda qoyun-quzu bəsləyən babamın, anamın yerini verə bilmirdi.

Kəndə gəc öyrəndim, amma öyrəndim.

Kəndin ortasından dəmiryolu keçirdi və hər gün bu yoldan keçən yaşıl qatarların pəncərələrindən qəşəng-qəşəng qızlar baxırdı və mən kəndin uşaqlarına qəşəng olara ol cloyəndə yaman sevinirdim. Mono clo gəlirdi ki, dünyada o yaşıl qatarların səmşini olmaqdan gözəl bir şey yoxdur...

Bir də kənddə kinolar göstörürdilər. Bu kinolar da gözəl idi. Və mənə yaylaq həsrətini, qışlaq həsrətini mən kinolara da qəşəndirdim...

Amma mənə yaylaq-qışlaq həsrətini son qoyan, yaylağı, qışlağı mənə unuduran Kamal müəllim oldu. Mən oxumağın daşını atıb, yaylağa qaçmaq fikrindən daşındım.

Yaylaqlı, qışlaqlı dünyam clo bil hardasa uzaqlarda qaldı. Və mən ayda-ildə bir dəfə yaylaqlı, qışlaqlı dünyama qayıdanda mono – məktəbli uşağına yad kimi baxdılar... Özüməndə balacalar üstümə it qışkırdı. Böyüklər dedi: "Orda oturma, üstün bulanlar, burda oturma – yer nəmdir".

Nonəm mənə çi çiy kəpirdən tikilmişdi. İkiotaqlıydı. Qabağında cıvanı da vanydı.

Nonəm mənə yaşayan otaqda bir taxta çarpayı vardı; adına taxt deyərdik. Bir də bir sandıq vanydı; mən dizi üstə oturub o sandığın üstə yazı yazırdım, şəkil çəkirdim, dər oxuyurdum.

Böyük otaqda dəmir çarpayı vardı. Üstündə qırmızı yorğan, ağ balınc. Divardan cavan bir oğlanın çərçivəyə salınmış şəkli asılmışdı və mən bilirdim ki, o mənə dəyərdir. Bu otaq da onunquydu və nonəm ona görə də mənə bu otağa buraxmırdı ki, otağın səliqə-sahməni pozmayım. Bu otaqda yaraşlıq bir yazı stolu vardı. Stolun üstə qələmdən vardı. Bir dost şagird dostları vardı ki, mən artıq o dostları xolovtə vərəqləyib baxmışdım və bilməmişdim ki, dəyər müəllim imiş.

Sonralar mənə mənə dostları vərəqlədiyimi görəndə nonəm özü də demişdi: "Doymə onlara, uşaqların yazı işidir, dəyər gəlib yoxlayacaq".

Müharibə çoxdan qurtarsa da, nonəm dəyərini gözləyirdi. Hər səhər, hər axşam... Hər dəfə gecəyə it zəncirini gəmirəndə...

Nonəm deyirdi: o, dostları yoxlamağa da macal tapmadı, səhər çağırıldı, tondir-ocaq vaxtı gətdi.

Bu otaqda bir güzgü vurulmuşdu. Nonəm mənə boyum çatmayan o güzgünün üstünə qırmızı pərdə asmışdı. Və mono də tapşır-

mışdı ki, o güzgüyo baxmayım. Nənom deyirdi ki, o güzgüyo axıncı dofo dayın baxıb. Amma xolvato salıb, ayaqlarının altına kotil qoyub o güzgüyo baxırdım. Baxırdım və san kokilimi tumarlayıb özümə göz vururdum.

Amma Kamal müəllim də bizo köçənnən sonra o güzgüyo baxmadı. O güzgünün üstündəki qırmızı örtüyü ol vurmadı, qolomdana, yoxlanılmamış doftorlorə toxunmadı.

Elo bil nənom Kamal müəllim də tapşırırdı ki, o doftorlorə doymə, uşaqların yazı işidir, oğlum gəlib yoxlayacaq, o qoləmdandakı qırmızı qoləmo doymə, oğlumun olı axıncı dofo ona doyb, o güzgüyo baxma, oğlum axıncı dofo ona baxıb...

Əslində isə nənom bir axtarıcı məktəbimizin direktoru Qəmərxanımın yanına düşüb bizo gələn Kamal müəllimə heç nə tapşırırmışdı.

Qəmərxanım dedi:

– Oğlun gəlincə qoy sizdə qalsın, qoribdi.

Nənom də dedi ki, xoş gəlib, gözüm üstə yeri var. Sonra Qəmərxanım üzünü mənə tutdu:

– İnnən belə bir də hesabdan “üç” alsan, monnon incimo, – dedi.

– Kamal müəllim riyaziyyat müəllimidir, nə bilməsən, onnan soruş...

Qəmərxanım nənomın qulağına nəso pıçıldayıb getdi. Qaldıq üçümüz. Nənom çörək tabağından bir çörək çıxarıb qoydu süfrəyə. Sonra cəvana çıxıb bir baş soğan da götürüb qoydu çörəyin yanına. İlxadı Kamal müəllimin üzünə. Dedi: “Vaxtızs gələn qonaq öz kəsindən yeyər” Kamal müəllim güldü. Nənom da. Mən də. Kamal müəllim soğana bir yumruq vurdu. Onu bir parça çörəyə yavanlıq elədi. Bizim nənəli-bəbəli cəvəminiz yeni həyatı belə başladı. Bizim də həyatimizə nənom demiş: “Kişi kölgəsi” düşdü.

Həmin gecə dayımın otağına bir çarpayı da qoyduq. Nənom forməşdən çıxardığı yorğan-döşəklə o çarpayını da bəzədi. O çarpayının da başından əl-üz dəsmalı asdı.

Kamal müəllim bizo köçəndən sonra hər gün dərslərimlə məşğul oldu. Mən hirincə rübdə qoşuldum oləçilərə. Bu, nənomi çox sevindirirdi. O, Kamal müəllimə dil-ağız elədi.

Kamal müəllimin bizo köçməsinə bütün kənd bildi. Və Kamal müəllimin dərslərini yepyekə oğlan uşaqların harda gəldi mənə yaxınlıq eləməyə başladılar; daha futbol oynayanda mənə qapıda qoymadılar, buraxdılar hücum... Tay-tuşlarımla cırmaqlaşanda “qorxma,

bərk vur!” dedilər. Kinomexanik mənə qapının ağzında saxlayanda, qolumdan tutub içəri apardılar. Və mən bildim ki, bütün bunlar Kamal müəllimə gördür.

Kamal müəllim bizim cəvo iri bir çamadan götürmüşdü və mənə elə gəlirdi ki, bütün cəvanların çamadanı kimi onun da çamadanının içərisi qız şokilləri ilə bozonib. Amma bir gün Kamal müəllim mənə gözümün qabağında bu çamadanı açdı və mən gördüm ki, yanılmışdır.

Kamal müəllimin çamadanında riyaziyyat kitablarından başqa heç nə gözümə doymədi. Hətta bu bir qalaq kitabın arasında sevgi romanları da yoxuydu. Bu mənə çox qoribo gəldi; düşündüm ki, cəvan oğlan olarsa, sevgi romanı oxumayasan? Bizim kəndin bütün cəvanları, hətta kəndin gətirib kolxoz işinə gedən qızları da sevgi romanları oxuyurdu. Və mən bildirdim ki, onlar on maraqlı sohiləlorin arasına nəno, qoz yarpağı qoyurlar. Hətta bəzi cümlələrin altından xott çəkirlər.

Amma Kamal müəllim öz kitablarını oxuyurdu; özünün riyaziyyat kitablarını... Elo bil dünyada o riyaziyyat kitablarından savayı heç nə yoxuydu. Kamal müəllim bizim cəvo kitabla dolu çamadanından savayı bir məhni də götürmüşdü. Ürəyində götürmüşdü, dilində götürmüşdü. O məhniyə o vaxtlar ancaq gedən çətmək olardı. Bizim obanın adamları “Ay bəri bax” oxuyurdular, “Ho lolo” oxuyurdular. Elo mən də belə məhnilər oxuyurdum.

Amma Kamal müəllimin oxuduğu vur-tut birçə məhni idi, o da başqa cürüydü.

Bu məhniyə radioda xor oxuyurdu. Özü də qoribo bir ozomotlu. Kamal müəllim isə tək oxuyurdu. O, deyərsən, bu məhniyə hətta mənə də ozbər bildiyim sözlərdən savayı ayrı bir söz bilmirdi. Elo hey “Şiş ucları buludlarla döyüşən, dağlarında buzları var ölkəmin...” deyib dururdu.

Amma Kamal müəllimin səsi şirin idi. O, zilo çəkəndə adamın ürəyi atlanırdı. Mənə elə gəlirdi ki, Kamal müəllim “Segah” oxusa, nənom demişən, göydo gedən quşlar da qanad saxlayar. Amma elə bil belə məhnilərin varlığından Kamal müəllim xəbərsiz idi.

Hər dəfə düşündürdüm: Kamal müəllim bu məhniyə başqa bir şey bilmirimi görəsən? Bilirsə, bəs niyə oxumur? Bolko monnon utanır?

Amma yox, daha Kamal müəllim monnon utanmırdı, hərəkotlərinə qardaşdan da məhriban idi. Aramız açılmışdı. Hətta arabir mənə böyük qardaş orqyanalığı ilə deyirdi ki, bir-iki ağız da sən də. Mən də oxuyurdum. “Ho lolo”nu oxuyurdum. O, şaqqanaq çəkirdi,

gülürdü. Onun belo mahnlara gülümse doğrudan da mənə qarşıbo gəlirdi. Ürəyimdə deyirdim ki, belo adam heç sevdə bilməz!

Amma Kamal müəllim sevdi... Bizim qonşumuz arabacı Əlinin qızı Nargiləni sevdi. Niyə sevdi, nəcə sevdi – başa düşə bilmədim.

Çünki Nargilə gözəl deyildi. Özü də məktəbin dördüncü sinfindən qayıtmışdı. Kolkox işinə gedirdi.

Amma bizim məktəbin onuncu sinfində gözəl-göyçək qızlar vardı. Hər gün onlardan birinin adına söz çıxırdı ki, guya Kamal müəllim onu istəyir. Mən də istəyirdim ki, Kamal müəllim o qızlardan birini istəsin, ən gözəlini istəsin, sevsin... Amma Kamal müəllim Nargiləni istəyirdi, heç bilmirdim, nəyini istəyir, heç Allahın xoş sifəti də yoxuydu onda. Dədəsi də ki, özündən bədi. Arabacı Əliyə baxanda adam hürkürdü. Özü də yaman söyüşçü idi. Allahın öküz-lərinə dişinin dibindən çıxanı deyirdi.

Düşünürdüm: Kamal müəllim hara, Nargilə hara? Arabacı Əli hara? Artıq Kamal müəllimin xətrini bütün kənd əziz tuturdu. Söz düşəndə ona qəhmər duran tok mən deyildim... O, onuncunun uşaqlarına başına yığıb bizim məhəllənin başından keçən çayın üstündən körpü salmışdı. Düzdü, bəzi müəllimlər buna dodaq büzmüşdü, hotta məarifə yazmışdılar ki, Kamal müəllim uşaqları işlədir... Amma camaat bunu başqa cür qarşılamışdı: demişdilər ki, ölənlərinə rəhmət, səhəb iş tutana tanrı axıracan verər.

Kamal müəllim onunlarla köməkləşib məktəbin arxasındakı boş yerdə əməlli-başlı futbol meydançası düzəltməyəndə də, "axı, bu futboldan kim çörək tapıb?" deyənlər oldu, amma biz uşaqlar sevirdik... Mən daha çox sevirdim... Çünki bu hadisədən sonra Kamal müəllimin cəbrdən "2" verdiyi uşaqlar da daha onun qarşısında danış- nırdılar, deyirdilər ki, kişi adamdı, ən yaxşı müəllimdi...

Bu mənə bəs idi. Mən istəyirdim ki, hamı Kamal müəllim haq- qında bu cür sözlər desin...

Kamal müəllim kolkoxun yığıncaqlarının birində durub demişdi ki, ay camaat, gəlin ol-ələ verək, iməcilik ələyək, bir hamam tikək...

Kənddə hamı Kamal müəllimin bu xəyirxah niyyətdən danışırdı. Və deyirdilər ki, gərək kolkoxun sədr Kamal müəllim kimi camaatın halına yanan adam ola... Deyirdilər ki, bunnan yaxşı deputat olar.

Mən bütün bu söhbətlərə lozzətli qulaq asırdım, sevinirdim və düşünürdüm ki, bu cür ad-san qazanmış müəllim hara, Nargilə hara? Arabacı Əli hara?

Kamal müəllim Nargiləni sevinəyə başlayın çağlardan daha çox oxuyurdu. Amma yənə də öz məhənnəsini oxuyurdu. Ürəyində, dilində bizim cvo gətirdiyi məhənnəsi... Özü də elə ürəkədən oxuyurdu ki, elə bil "şiş ucları buludlara döyüşən" dağların başında durmuşdu.

Amma Nargilə, nədənsə, Kamal müəllimə qıl vermək istəmirdi. Mənə, gərək o, sağlığına şitlik elomoyuydu. Kənddə elə yaraşlıq, boylu-buxunlu cavan hardaydı?

Amma Nargilənin Kamal müəllimə "yox" deməsini mən öz qulaqlarımla eşitdim.

Nargilə işdən gəlirdi. Başı aşağı, çiyində kotmon. Mən yolun qırığındakı qoz ağacına çıxmışdım. Bilirdim ki, Kamal müəllim Nargiləyə nə hoş o qoz ağacının altında kəlmə kosir.

Kamal müəllim Nargilənin qabağına birdən çıxdı. Nargilə elə bil bunu gözloyirdi. Heç başını da qaldırmadı. Kamal müəllim səs titroyo-titroyo dilləndi:

– Necəsin, Nargilə?

– Dərdi sizə qalmayıb.

– Dərdi elə mənə qalıb, Nargilə!

– Müəllim, mənə sizo hörmətin var, amma xayıf çəloyrom, bir də mənə yolumu kəsməyosiniz. Elə beləcə görsələr bəsdir, sonra camaatın ağzını yığmaq olmaz...

– Qoy görsünlər də...

– Yox, müəllim, bizimki tutmaz, bizim ocağımız qovuşmaz...

– Elə demə, Nargilə!

– Əl çək! – Nargilə bu sözü elə qətiyyətlə, elə amansız dedi ki, Kamal müəllim yoldan çökəldi və Nargilə gözəndə itonə qədər qoz ağacına söykənil qaldı.

Kamal müəllimə yazığım gəldi. İlk dəfə Kamal müəllimə ürəyim yandı. Nargilənin qarşısında deyindim: "Qudurasan, qurbağa..." Amma yoqin clədim ki, Nargilə nəz çəloyir, çünki mənə ələməndə başqa cür ola da bilməzdi. Mənə ələməndə heç Nargilə Kamal müəllimin olino su tökməyə də yaramırdı.

Səhər gördüm ki, Kamal müəllim diltərdi. Hoyotda gözünir. Fikirli-fikirli qara saçları qarıdır. Dedim, müəllim, niyə oxumursan? Güldü. Dedi: "Bir gün də sən oxu da".

Mən oxudum. "Segah" üstə dedim ki, "qızların adətində sevdəyi oğlana nəz çəylər". O mənə niyə işarə vurduğumu sezmədi, çünki o elə bilirdi ki, mən fil qulağında yatmışam və onun Nargilənin

qabağını kəsməsinə xəbəri yoxdu. Amma elo bil monim bu məhəmmətin önün könlünü açdı. Bir azdan da o başladı oxumağa. Amma yəno öz məhəmmətin oxudu. Posdon oxudu, amma ürokdon oxudu...
"Şiş uclar buludlarla döyüşən..."

Ertəsi gün məktəbimizdə 10-cunun qızları pıçıldadılar:

– Aaz, deyir Kamal müəllim Nargiloni istəyir...

– Hansı Nargiloni, a?

– Arabaçı Əlinin qızını...

– İnanma, aaz, Kamal müəllimə qız qəhətdir?..

Onuncunun qızları tonəffüsdə məni də yaxaladılar. Rəna adlı birisi – o qızların ən gözəli soruşdu:

– Nənin balası, Kamal müəllim Nargiloni istəyir?

Mən həqiqəti gizlətməli idim. Çünki bu sirt idi; mənim ələmdə, görək belə şeylər sirt olaraq qalardı. Ona görə də dedim ki, yox, istəmir. Rəna yəno soruşdu:

– Bəs kimi istəyir? – Məni soruşma tutan bu qızı açılmaq istədim. Dedim ki, sən!.. Rəna qızırdı. Güldü. O, elo bil monim bu sözümdən onqat gözəlləşdi... O biri qızlar da güldü. Rənanı qucaqladılar, Rəna da məni qucaqladı. Ağzımdan öpdü. Niyə öpdü? Başa düşmədim. Amma yəqin elədim ki, Rəna Kamal müəllimi istəyir. Amma ürəyimdə dedim ki, ay yazıq, Kamal müəllimə sevgi hardandı, sənə gözəlliyini görə, sənə sevvə...

Doğrusu, Kamal müəllimin Nargiloni sevməsi də mənə birtəhər gəlirdi. Mən inanmırdım ki, Kamal müəllim Nargiloni ösil sevonlər kimi dəlicəsinə sevir.

Mənə, görək dəlicəsinə sevonlər sevgi haqqında oxuyaydılar. Üroklərindəki sevgini sevgi haqqındakı sözlərə qatıb oxuyaydılar. Amma Kamal müəllim öz məhəmmətin oxuyurdu. Bizə köçdüylük təğnələrdə oxuduğu məhəmməti.

Amma günlərin bir günündə Kamal müəllimin Nargiloni ürokdon sevdiyini hiss elədim.

...Su dəyirmanına don aparırdıq. Mən yüklü uluğun belində oturmuşdum. Kamal müəllim piyada gedirdi.

Kamal müəllim bizə köçəndən sonra nəməni dəyirmanına gətirməyi qoymadı. Nəməni "müəllim adamsan, ayıbdı" deyib nə qədər etiraz elədisə də, bir şey çıxmadı. Nəməni birca o qalırdı ki, qonşulardan uluq tapıb gətirsin, bir də çuvalların ağzını qıyıyla bərkitsin. Qalan

işlər Kamal müəllimlə mənim boynuma düşürdü. Hotta uluqları da Kamal müəllim özü çullayırdı. Örkoni doğanaqdan elo keçirirdi ki, mən məəttəl qalardım.

Su dəyirmanı kondimizdon xeyli aralı idi. Uluqan iki saatlıq yoldu. Bu ensiz yol çox da uca olmayan topələrin, dağların arasında keçirdi. Bu yolun qırağını böyükönklilər, yulğunluqlar, qamışlıqlar, sulu yerləri çilliklər basmışdı. Bu yolla getmək, özü də uluğun üstündə getmək, özü də oxuya-oxuya getmək, hətə üstolik də Kamal müəllimə getmək mənə də ləzzət verirdi. Çünki bu yolda Kamal müəllimə posdon oxuyurdu, zildən oxuyurdu, var səsiylə oxuyurdu, mənə tapmaca deyirdi, hotta bir dəfə mənim yanımda yükü aparmaq istəməyən uluğa söyüş də söydü. Sonra da çənüb mənim üzr istədi. O çağa qədər mən elo bilirdim ki, Kamal müəllim söyüş bilmir.

...Yəno də dəyirman yolunu yarı eləmişdik. Yoxuşa qalxırdıq. Mən yüklü uluğun belində idim. Kamal müəllim yoxuşu toza-torpağa bata-bata piyada qalxırdı. Bu yoxuş dəyirman yolunda ən uzun yoxuş idi, bir yanı dibi güclü görünən doru, bir yanı başı buluda giren dağ idi. Və nədənsə bu yerə çatanda Kamal müəllim mütluq öz məhəmmətin oxuyurdu. Bərkəndən oxuyurdu. Kamal müəllimin sosis dərənəni dibindənmi, dağın başındanmi gəlirdi, doğrudanmi dağlar idi onun sosisni qaytaran? Elo bil sosis dərənəni dibinə, dağın başına dəyib qayıdanda bir az da saflaşır, bəllüləşirdi. Və mənə elo gəlirdi ki, haçansa Kamal müəllim dağların, dərələrin adamlara qoşulub oxuduğu bu yerə muğamat oxuyacaq, ürəyinin gözünü sevgi haqqındakı sözlərə qatacaq. Oxuyacaq. Elo buna görə də soruşdum, utana-utana soruşdum:

– Siz niyə muğamat oxumursuz, sevgi haqqında oxumursuz?

– O gəllimsündü, dedi ki, mən də sənəni boyda, sənəni yaşda olanda həmişə muğamat oxuyurdum, sevgi haqqında oxuyurdum. Və hər gün iki dəfə kondimizdon keçən dəmiryolunun qırağına qaçırdım, yaşıl sormişin qatarlarının pəncərəsindən baxan qoşun qızlara ol əloyirdim. Və mənə elo gəlirdi ki, bu dünyada o sormişin qatarının sormişini olmaqdan gözəl heç nə yoxdur...

Kamal müəllim bu sözləri birməfəso demədi. Yavaş-yavaş dedi. Elo bil noyisə, nələrə xatrlaya-xatrlaya dedi. Sonra bir müddət susdu. Mən utandım. Ona görə utandım ki, Kamal müəllim mənim nə üçün gündə iki dəfə dəmiryolunun qırağına qaçdığımı bilmişdi...

Torağaylar oxuyurdu. Yüklü ulaqların ayaq tappılıtları biznə gedirdi. İkimiz də susmuşduq. Bu sakitlik mənə danıxdırdı. Özümü topalayıb özümü Kamal müəllimə tutdum:

– Müəllim...

– Hə...

– Nargilə sizi sevsə, muğamat oxuyarsız?

O, təəccüblə üzümə baxdı:

– Bu nə sözdü?

Mən dedim ki, qəz ağacının altındakı bütün söhbətlərinizi eşitməmişəm. O, əvvəl tutuldu. Sonra üzümə baxıb qımsıdı:

– Ay qırışmal, – dedi, – söhbətlərimizi eşitməmişsən, bilirsen ki, o mənə sevmir də.

Mən dedim, yalannan dedim ki, müəllim, o sizi lap dəlicəsinə sevir, amma naz çəkir. O nəyə xətriləyib gülməyə başladı:

– Nə bilirsen sevir?

– Özü deyirdi, Nargilə özü.

– Nə deyirdi?

Daha bu sualı cavabsız qoymaq olmazdı. Bu onları oxu atıb yayı gəzlətmək. Ona görə də özümün bəzi şeylər uydurmalı oldum:

– Siz qış tətlinə getmişdiniz ha...

– Hə...

– Onda hər gün Nargilə mənə sənə soruşurdu.

– Nə deyirdi?

– Deyirdi ki, müəllim haçan gələcək?

– Hə, nə olsun?

– Sonra bir gün də bizə gəldi. Sizin kitablarınızın arasında sevgi romanı axtardı.

– Yalan demirsən ki? – O, birdən-birə mənə sarı çöndü. Elo bil Kamal müəllimin gözüne işıq gəlmişdi, ürəyinə od gəlmişdi. Və mən bu işığın, odun ömrünü uzatmaq üçün and içdim:

– Vəcdan haqqı yox...

Kamal müəllim daha heç nə soruşmadı. Səsi yavaş-yavaş qalxdı. Yavaş-yavaş ucaldı. Dağlara dəyib qayıtdı, dərələrə dəyib qayıtdı. O, hələ öz mahnısını belə ürokdon oxumamışdı: “Şiş ucları buludlarla döyüşən...”

Özü də bu dəfə kəsik-kəsik oxumadı. Ürəyinin var gücünə oxudu. Və nəfəsinə oxudu. Dağların arasından çıxana kimi oxudu.

Mənə elə gəldi ki, onun özü oxumur, ürəyi oxuyur, Nargiləyə olan sevgisi oxuyur. Və mən o çağdan Kamal müəllimin Nargiləyə olan sevgisinə inandım. Amma onu da bildim ki, bu inamı Kamal müəllimə dediyim yalanların (onu xoşbəxt elmək üçün dediyim yalanların) bahasına qazandım. Düzdü, Kamal müəllim qış tətlinə olanda mən Nargiləyə görüşmüşdüm. Amma söhbətimiz başqa cür olmuşdu. Mən demişdim: “Kamal müəllim sənə doğrudan sevir ey!” O, cavab verməmişdi: “Qələt çəkir”. Mən demişdim: “Qudurasan, qurbağa”. O mənə qulağımı dartmışdı. Sonra da tapşırırdı: “Ona de ki, Nargilə öz gösini sevir”. Mən soruşmuşdum: “Kimi?” O demişdi: “Cofori, traktorçu Cofori, osgorlikdodir, bu gün-sabah gələcək”. Mən yenə demişdim: “Qudurasan, qurbağa”. O bu dəfə də olını qulağıma atmışdı, lakin mən qaçmışdım.

Mən Nargilənin sözlərini Kamal müəllimə demədim. Çünki bu sözlərə inanmırdım. İnanmırdım ki, Nargilə Kamal müəllim kimi bir oğlanı qoyub, haçansa osgorlikdon qayıdası Cəfəri sevo. Özü də traktorçu Cofori.

Kamal müəllim qış tətlinə gedəndə Nargilə doğrudan da bizə gəlmişdi. Amma gəlmişdi ki, nonomin küroyinə banka qoysun. Bizdən çıxanda o, doğrudan da Kamal müəllimin kitablarına gözücu baxmışdı. Mən işixlarla demişdim: “Görürsən, nə kitabları var”. O cavab verməmişdi: “Qadam onun kitablarına da”. Mən demişdim: “Qudurasan, qurbağa”. Saçım yenə də onun olını keçmişdi.

O söhbətdən bir-iki həftə sonra doğrudan da kəndə osgorlikdon Cofor adında bir oğlan qayıtdı. Məktəbdə uşaqlar traktorçu Cəforin osgorlikdə alıb döşünə taxdığı nişanlardan, paqonlardakı sarı zolaqlardan danışdı.

Nargilə qırmızı, güllü donunu geyib işə gedirdi. Cəforin adamları Nargiləyə nişan gətirdilər. Arabacı Əli ağ köynək, qara kostyum geymişdi. Qalstuk taxmışdı. Birco günlüklü şapkasını dəyişməmişdi.

Küçümüz başdan-başa süpürülmüşdü. Mən Kamal müəllimin bulud kimi tutulmuş üzünə baxa bilmirdim. Qaçmağa yer axtarırdım. Bir yük maşınına minib qışlağa qaçdım.

Üç gündən sonra dedəm mənə elə homin yük maşınında da kəndə göndərdi. Kəndə dan yeri qızarından çatdıq.

Evo gəlməyə, Kamal müəllimin üzünə baxmağa ürok çəkmirdim. Qabağıma Nargilə çıxdı. İşə gedirdi. Başında qırmızı yaylıq, çiy-

nində kətmən, əynində qırmızı, güllü donu, barmağında dan yerinin rənginən alışıb-yanan üzük, ayağında qaloş... Mən onun üzünə baxmadım. O, ayaqlarını yavaşlı. Astadan dilləndi: "Necosən, nonosının balası?" Mən dinmədim. Acığımdan addımlarımı yeyinlətdim. Yənə onun səsinə eşitdim: "Qudurasan, qurbağa!" Bu söz də mənə yolundan saxlamadı.

Həyatımıza girdim. Lap astaca girdim. Asta girdim ki, Kamal müəllim yuxudan ayrılmamış dəftər-kitabımı götürüb məktəbə qaçam.

Böyük otəgin pəncərəsindən içəri boylandım. Kamal müəllimin çarpayısı boş idi. Eya girən kimi nononəm Kamal müəllimi soruşdum. Dedi ki, əsgərləyə gedib. Dünən gedib.

Elə bil mən Kamal müəllimin yoxluğuna inanmadım. Və böyük otəgə keçdim. Nonəm də ardınca gəldi: "Bax, bu kitablara doymo, - dedi, - gəlib oxuyacaq. Bax, bu qələmlərə də toxunma, - dedi, - pərosunu korriyarsan".

Stolun üstündə bir qalaq da dəftər vardı. Nonəm şohadət barmağımı onlara da tuşladı:

- Onuncuların yazı işidi, - dedi, - vərəqləyib-elomo, gəlib yoxlayacaq.

Kamal müəllimin yoxluğu birinci günün hiss olundu. Elə bil bizim evin, bizim həyatın, bizim kəndin havasını Kamal müəllimin yoxluğu dəyişdi.

Deyərdilər, quyruq doğub, payız gələcək... Yağışlar yağırdı.

Bizim nonəli-babalı həyatımız yenidən başlamışdı.

Mənə elə gəlirdi ki, bizim evdə Kamal müəllimin bir çamadən kitabınan, qələm dolu qələmdəninnən, çarpayının başındakı ol-üz dösməlinnən səvayı, bir mahnısı da qalıb. Özü də mənim üroyimdə, dilimdə qalıb. Mənə elə gəlirdi ki, o mahnını Kamal müəllim mənə tapşırıb. Mənə elə gəlirdi ki, Kamal müəllim bu mahnını dəyirman yolundakı dağlara, dərələrə də tapşırıb.

Nonənon dəyirmanə gedəndə, dəyirmanın dağlı, dərəli yoxuşunda bir mahnını zilə çəkirdim. Dağlar, dərələr səsinə, mahnımı özümə qaytarırdı. Və mənə elə gəlirdi ki, bu qayıdan səs Kamal müəllimindir.

Kamal müəllimin "əsgər getdi" xəbəri bütün kəndə yayılandan sonra onuncuların ən gözəli Rəna məktəbdə mənə saxladı: "Getdi, eləmi?" Mən başımı tərpətdim. "Bəs niyə, - Rənanın səsi titrədi, -

gəlib mənəmə görəşmədi?" Mən çiyəni çəkdim. Bir neçə an beləcə dayandıq. Mən başımı qaldırıb onun üzünə baxdım. Qara, uzun kirpikləri islanmışdı.

Yük məşimində çışlağa gedirdim. Yalan-gerçək deyirdilər ki, orda məktəb açılıb. Dəftər-kitabımı da aparırdım. Bir də bir mahnı aparırdım. Kamal müəllimin mahnısını. Dəyirman yolundakı dağlara, dərələrə tapşırırdı mahnısını. Bu mahnını üroyimdə aparırdım. Dilimdə aparırdım... Aparırdım ki, çışlaqda özüm kimi çoban balalarına oxuyum. Onları ağzı açılı qoyam. Onlar bilələr ki, dünyada belə mahnılar da var. Və mən deyəm ki, biri var idi, biri yox idi, bir Kamal müəllim var idi, bu cür mahnılar oxuyurdu. Və günlerin bir günündə o bu mahnıları mənə tapşırıb getdi oşgər paltarı geyməyə...

1989

MƏNZƏR NİYARLI

(1950)

Tənnimmiş uşaq Mənzər Niyarlı 1950-ci il mart ayının 8-də Qazıməmməd Şəhəri Muğan qəzasında anadan olmuşdur. Əli Bayramlı şəhərindəki 10 saylı orta məktəbi və ADU-nun filologiya fakültəsini bitirmişdir.

Əmək fəaliyyətinə "Qızıl qələm" mətbəxində oxuculuq-korrektor kimi başlamış. "Elm" nəşriyyatında korrektor, kiçik redaktor, redaktor işləmişdir (1975-1979). Hazırda Azərbaycan MEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda əməkdaşdır. Ədəbi yaradıcılığa 1969-cu ildə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində çap etirdiyi "Şübhə" hekayəsi ilə başlamış və tezliklə istedadlı yazıcı kimi tanınmışdır. Onun "Dər gün" hekayəsi "Qızıl qaval" kitabından (Baki, Nurlan, 2005) götürülmüşdür.

DAR GÜN

Bilirdi ki, o səmtə getməyi nəhaqdır. Tozo bir söz deməyəcək-dilər, ancaq yenə də gedirdi. Elo-belo... Bugünkü vaxtını da yolda, bayırda öldürmək istəyirdi. Evdə neyloyocokdur ki... Sükutdan, adamsızlıqdan, evinin buz kimi soyuğundan qaçırdı. Yaxşı ki, yan-yörədən qonşuların həmiri gəlirdi. Divar qonşusunun – Sənuborin o üzdo zümzüməsi, qazan taqıltısı, bıçaq səsi, suyun şırlıtısı eşidilməsoydi, ona clo gələrdi ki, soyuq, yapışıqsız evi yaşadığı cv deyil, nəso halo istifadəyə verilmiş tövlödir. Evinin tövloyo oxşadığını da axır vaxtlar özü koşf eləmişdi.

İşdə, küçədə olanda evi yadına düşərdi və o doqıqu do Sənuborin biş-düşü. ağıllı, üzüyola uşaqları üçün canfəşanlığı gəlib dururdu gözllərinin qabağında. "Onunkular ağıllı çıxdı, balam, işdən, məktəbdən çıxan kimi evə qaçirlar". Elo bu zaman üroyi sıxılırdı... "Yoxsa monimkilər".

Düz mağazanın kəndərində dayanmışdı. İçəri keçsin, keçmosin. Satıcı qızın donuq, boz sifotindən çəkinirdi. İçəri keçdi. Dilucu soruşub çıxacaqdı: – Hələ ki satılmayıb. – Həmin qız deyildi, görünür,

nəvbosi dünənki gündən qurtarıbmış. Üroklondi: – Heç soruşan, maraqlana da olmayıb. – İstədi deyo, bu "mirotlori", susdu. No deyoydi ki, onsuz da bu sarılar onun üçün bundan sonra mirotlon, lazımsız demir-dümürdən savayı bir şey deyildi.

– Hələ ki, maraqlanmayıblar.

Bir dofo iso tongo gəlib demişdilər:

– Qızıl mağazalarda ağzınacan doludur. Kimdir ey bunlara baxan.

– Suyu süzölmüş mağazadan çıxırdı və özünə söz verirdi ki, bir do ayağın buralara qoymasın, nə vaxt satılar özlori çağırirlar. Ancaq yeno do üroyələ bacarmırdı. İşdən çıxan kimi mağazaya üz tutardı. Çox vaxt içəri keçmozdı, clo-bələco vitrindən boylanardı, ona tanış olan, otuz ildən çox özizlədiyi, evinin on gizlin bucağında gizlətdiyi sarılara gözucu baxıb süst-süst evino sarı dönərdi. Bu süstlük hər şeyo laqeydliyi, key-key baxmağı, evdə-çşikdo qərar tuta bilməmoysi kiçik oğlu da evdən gedəndən sonra başlandı. Oğlu orincok-ərinçok şeyşüylorini yığışdırdı: – Nigaran qalmayın, – dēdi, – bir iki günə mon do gedim.

– Hara?

– Tümcəno.

Uşaqlarının bir-bir xeyir-duasız evdən gətmosini ovvəl-əvvəl dork edo bilmirdi. Elo bil qofıldən kimso onu ayıldı. Gördü ki, kiçik oğlu da çıxıb gedir. Yerinədo donub qaldı. Niyo? Niyo axı gedirlər? Bu ev-çşik onlar üçün nodir boyom? Bu evlor niyo ilan-qurbəqo görünür onlara. No vaxtdır əri do ondan, evdən soyuyub. Düzdür əri heç hara gətmoysi, ancaq gətso, ondan yaxşıdır. İşdən sonra evdo yox, gününü başqa yerlərdə keçirir. Evdo olanda da bir ayağını qaçaraq qoyub məcburi çağırılan qonaq kimi clo bil tikan üstündə oturur, sonra da yavaşca, heç kəsin xəbori olmadan evdoklorin gözünü oğurlayıb aradan çıxır.

Kiçik oğlu da gedəndən sonra bir nəço gün heysiz-heysiz, ayaqları dolaşar-dolaşar, donqarlaşmış belini oyo-oyo nımdaş pləşşının içində evdən küçəyə, küçədən do evə girib-çxır, lazım olmayan yerləri dolaşır, yenidən evə qayırdırdı, axır vaxtlar clo bil vaxtı da dolaşdırmışdı. Bilmirdi hansı aydı, hansı gündü. Bəzon özünün harda olduğunu da yadından çıxarırdı, evdədir, yoxsa işdə. Hordən ona elə gəlirdi ki, bir insan ömrü qodur yaşadığı illorini dorin, qaralıq bir quyuda keçirmişdi və indi heç vaxt qayıtara bilməyoçoyi cavandanı o qaralıq quyuda qoyub ağarmış saçlarıyılı, büzüşmüş sir-

sifətilə, donqarlaşmış bəliylə yer üzünə çıxmışdı. Bəlkə elo anası onu uşaqlar doğmamışdı; Əvvəldən bax elo indi necə var, elocə də dünyaya gəlmişdi. Axı ötən günləriylə, xüsusən ömrünün on yaxşı vaxtı – cavanlığıyla bağlı yadında heç nə qalmamışdı. Bəlkə elo uşaqlıq dövündən qocalığına adlanmışdı. Keçmiş ilə bağlı axı yadında nə qalmışdı ki, xoş xəyallara dalaydı. Keçmişindən söz düşəndə deyirdi ki, mən də bir gün görmüşəm, deyirdi ki, filan gündə, filan ayda monim də həyatımın ən xoşbəxt anı olub, filan paltar monə çox yararırdı, filan ayaqqaqidən mən də geyinmişəm, filan yero orimlə bir yerdə getmişəm, filan yero uşaqları aparmışam və yaxud filan vaxtı, filan vərədən gələndə uşaqlara xəli oyunaq almışdım, o günü evimdə toy-bayram idi. Yox, yadına sala bilmirdi. Nə var idi ki, yadına salaydı da. Keçmiş, həyatının monəsi o soyuq şüşonin arxasında qızaran sarılarda deyildimi? İlahi, onun həyatı demək, və sarıların əlindəymiş. Ora-bura vumuxurdu və heç cür özünü bağışlaya bilmirdi. Ömrü boyu fikri-zikri köpüyü-köpüyün üstünə qoymaq olub. Nə gecəsi, nə də gündüzi. Gözünə heç nə görünmürdü, nə özünün oyun-başına fikir verirdi, nə də uşaqlarının. Uşaqları tökülə-tökülə gozirdilər.

İşdən sonra mağazaları dolayardı. Şəhərdə nə qədər daş-qaş mağazası vardısı hamısını ələk-vələk edirdi və axır ki, mağazaların birini özü üçün nişan qoyub evinə dönərdi. Mən cür əzab-əziyyətlə, ərinə yalan satmaqla, uşaqlarının oynadın-bəğzadın kəsməklə, lotercya oynamaq adıyla onun bloğədə pul düzəldib nişan qoyduğunu mağazaya qaçardı. Sarılar onun gözünü oxşayırdı. Qiymətli, gözəməşdirən əşyaları vitrinədən seçdirib əlinə yığardı. Baxardı, baxardı və elə bə anda qadının sevincindən gözələrinə yaş gələrdi.

Yolboya fikri aldığı şeydə qala-qala özünü evə çatdırıb qapı-pəncərəni bağlayardı. Evinin küncünə qoyduğu sandığı açıb qiymətli sarını oradaca gizlədərdi. Qadın həmin günü cv-şikdə oynaya-oynaya gəzərdi.

Özünə gələ bilmirdi. Uşaqlarının yaxalarını özünün tövləyə oxşatdığı evdən qurtarmaqlarının səbəbini axır ki, dərk etmişdi. Özü-özündən zohləsi gedirdi. Heç kəsin gözünə görünmək istəmədi, heç kəsi görmək istəmədi. Başılıqla evdən həyəte, həyətdən evə girib çıxandan, özünü hokdən salandan sonra motboxin bir küncündə, bəzən də evdə qırıxillik yaşlı olan sınıq-salmaq stulların birində oturub fikrə gedərdi. Ay Allah, kaş möcüzə baş verəydi. Axşam yatıb səhər durub görəydi ki, cavan bir qadındır. Ona görə yox ki, yaşa-

maq istəyirdi. Ona görə ki, yenidən, başqa cür yaşamaq üçün cavanlaşaydı. Uşaqları da yan-yörəsində hərlənəydi, otəyindən yapışb qucaq istəyöydilər. Daha fikri-zikri o sarılarda qalmazdı. Ərinə, uşaqlarına dadlı-dadlı xörəklər hazırlaydı, cürbəcür kompotlar, mürobbəlor bişirəydi, Sənubor kimi motboxə girib qazanla, qab-qacaqla olloşaydı, vumuxaydı. Əriylə pulun üstündə mübahisə edib onu evdən qaçaq salmazdı.

Ho, axı onunla aralarındakı dava pulun və dadsız xörəklərin üstündə olurdu. Hər gün yedikləri günəbaxan yağlı ilə bişən şorba və kartof pürəsi orinin, uşaqlarının, bəzən özünün də üroyini vururdu.

Ailonin yeknosə, küskün, bir-birindən forqlonmoyən cansıxıcı günləri evdəkiləri cana gətirirdi. Nə onlara qonaq gələrdi, nə də onlar qonaq gedərdilər. Tosadüfi gələ qonağı gərəndə haldan-hala düşərdi. Candördi bir şey bişirmək üçün uşaqlardan birini bazara gəndərərdi.

...Axşamlar soksəkoli halda gözünü qaçıya dikərdi. Onlardan biri, heç olmasa bircociyi qapını açaydı, onu görüb üstünə atılaydı, öpəydi anasını. Yadına sala bilmirdi, oğlanlarının biri nə vaxtsa onu öpüb. Qızının iso ona yızığı gələrdi. – Son düz elomirson, – deyirdi, – nə bizo yazığın gəlir, nə də özünü. Papaynan da diğdiğin qurtarmı.

– Əgər atanı evdə tapa bilirsənso, ondan soruş, diğ-diğ salmayım və evə, neynəyim. Atan gündə kefo gedir. Əlinə düşən pulları da sağına-soluna xörcləyir.

Qızı iso həmişə atasını müdafiə edirdi:

– Nə qədər axı evdə pul səhbəti olar. Əlinə keçirdiyin pulu da bilinmir nəyə xörcləyirson. Biz heç, heç olmasa özünə fikir ver.

– Son hələ uşaqsan. Mono ağıl güyötmo. Bu günün səbəhi də var. Adamın dərgünü də var qabaqda. Yoxsa Sənubor kimi... Qazandıqlarını elə qarınlarına təkürələr. Adamın evinə nə qədər qonaq gələr. Bir ildə nə qədər ad günü keçirtməklər, ay tann. Birininki qurtarmış, uşaqlarını deyirmən ey, o birininki başlayır. Elo oli xominin içində oynayır. Nə vaxt soruşursan ki, neynirson, elə hey deyir tort bişirirəm, piroq bişirirəm.

– Pəs iş görür?.. Yoxsa sən kimi. Bir dəfə də olsun cəzənim ad günümüzü keçirtmison? Rəfiqələrimin də yanında utanıram. Ad günündən söz düşəndə yüz cür bəhəno gətirirəm.

– Nahaq, çox nahaq utanırsan! Artıq xərdər hamısı. – Onda qızının könlünü almaq üçün küncə qaçdığı da yadındaydı. Ora-bura boy-lanib sandıqdan bağlamamı çıxardı.

- Ananızın qədri hələ sonralar biləcəksiniz. Bax, gör xoşuna gəlir? Sizə bilmiyəm holo nələr lazım olacaq.

Qızı laqəyd-laqəyd bağlamanın içindəkilərə baxırdı. Anasının gözündəki parıltını, üzündəki işığı görüb cəndərdi soruşdu: - Neyləyəcəksən axı bunlar.

- Necə yəni neyləyəcəyəm? Bəs adamın...

- Hə, dar günü. Başa düşdüm. Onnansa Yoskaya şalvar alsaydın, pis olmazdı. Uşaq tay-tuşlannın yanında utanır.

- Nə olub köhnəsinə? Geyinsin də. Lap clə gedib aldım təzəsini. Bir-iki günə geyib köhnəldəcəm. Amma adama bax bunlar qalır. Hələ qabaqda sizi evləndirmək, orə vermək, cehiz, filan... Lap clə bunlar demirəm. - Onun gözünə qorxu qarışıq bir vahimə çökdü... - İraq olsun, bizdən uzaq, bəs müharibə olsa, dilim-ağzım qurusun. Sən bilməzsən, nə qədər adam qırıldı acından.

Qızı fikirli idi. Heç bağlamaya sarı baxmırdı da. Handan-hana dilləndi:

- Yox, mama, sən düz cləmirsən. Mən də clə bildirdim çatdırı bilmirsən bizim yeməyimizi, içməyimizi.

Hər dəfə bağlamayı açıb-bağladığıca clə bil on yaş cavanlaşırdı. Qızının nəsihətlərinə fikir vermədən sarıları yerinə qoydu. Qızı nadir hallarda anasını belə şən əhval-ruhiyyəyə görürdü. Ürəklandı. Dedi ki, buraxılış gecəsinə anası ona bir paltar tikdirsin.

Tutuldu:

- Bəli də! Bu da bir yandan çıxdı. Bir gecədən ötrü hədəd yərə nə qədər pul xərclənəcək.

Qızı yalvarşa keçdi:

- O paltarı clə tikdirərəm ki, həmişə hara olsa geyərəm. - Qızı nadir hallarda ondan bir şey istəyirdi.

Nədənsə ürəyi göynəyə-göynəyə qızının həmin xahişini xatırladı. Çünki buraxılış gecəsindən sonra qızı düz bir ay anasını danışdırmadı.

...Uşaqlarınnın təkam seyrək məktubları gəlirdi. BAM-dan, Tümcəndən, rayondan.

"Salam! Mən yaxşıyam. İşə düzəlmişəm. Yataqxanada qalıram. Papaya salam!"

"Salam! Mən yaxşıyam. Altıncı razryada keçmişəm. İşim yaxşıdır. Papaya salam!" - Qızından gələn axırıncı məktubun məzmunu beləydi: "Salam! Qayınanamğınlən danışmıram. Oğluycla qaçdığımı hər dəqiqə başıma qaxır. Aynı evdə yaşayıram. Papaya salam!"

Gözü qapıda qala-qala məktubları dönə-dönə oxuyurdu. Bolke qəlbinə oxşayan isti bir cümləyə rast gəldi. Məktublarsa quru və soyuq idi. Ancaq özləri haqda məlumat verirdilər. Vossalam.

...Mağazadan çıxdı. Əlindəki zənbildə qatıq və iki kəsmik ona ağırılıq edirdi. Yüklü ona ağır idimi, yoxsa ürəyinin ağrısından göz-ləri yaşırdı.

Hiss etdi ki, piyada gedib çıxma bilməyəcək evinə. Tramvaya mindi.

Qapısının ağzında Sənubərə rast gəldi. Yanaqları mətbəxin istisindən pörtmüşdü. Yənə də üzü güldürdü. Elo bil tozo gəlindir. Yaxası açıq narıncı xalati tozo idi. Gözündən yayınmadı. Qonşusunu başdan-ayağa süzdü. Yaşad olsalar da, qızı yerində görünürdü.

Salamlaşdılar. Boyun qaçırsa da, Sənubər onu təkidlə evinə çəkdi. Dedi ki, uşaqların gələn vaxtlarıdır, təzə çay demləmişəm. - Gəl iç, qızın.

Çay içə-içə ordan-burdan danışırdılar. Cəndərdi danışsa da, fikri özündə deyildi.

- Sən Allah özünü üzmə, - deyirdi Sənubər. - Uşaq deyillər ki, fikirlərini çəkəson. Deyirəm axı, axır vaxtlar görünmürlər. Öz-özümə fikirlişirəm ki, balam, bu Qüdrət bacıya nolub tələm-tələsik girib-çıxır, evdən küçəyə, küçədən evə. O dəfə qızım görüb səni komissiyonun qabağında. Salam verdim, - deyir, - Qüdrət xalaya, mənə çit-mədi. Məktubları gəlirmi, bacı?

Nəso mızıldandı. Deyəson, dedi ki, tez-tez alır məktublarını.

- Day noyin fikrini cəloyırsən? - Sənubər xalatinin otəyini düzəltədi.

- Özünə, yemək-içməyine fikir ver. Çox düşmüşəm, bacı.

Dözə bilmədi. İniləddi:

- Heç kəsini övladları nomimki kimi nankor olmayıb, - dedi. - Ömrüm boyu onlar üçün çalışmışam, olmışım, axırda da belə. - Kövrəlmişdi. Ağlamaq istəyirdi. Özünü zorla toxtatdı ki, qonşusu onun göz yaşlarını görmösün. Sözü doydıdı: - Xalatinə tozə almısan, deyəson, - udqundu. - Mübərəkdir!

Sənubər qalxıb xalatin komorini dartışdırdı.

- Necədir? - dedi. - Rongi mənə düşdüyünə aldım ey. Yoxsa xalatin çoxdu.

Heyrətli qonşusuna baxdı və bir an clə bil hor şeyi unutdu, məzommətlə öyüd-nəsihətə keçmək istədi. Demək istədi ki, başına at topib sonin, nədir, xalatin ola-ola bunu niyə almısan, bir-iki gündən sonra suya salacağısan, köhmölocuk. Ancaq özünü olə alıb susdu. İlk dəfə idi ki, qibtoedici nəzərlə qonşusuna baxdı.

"Ana, hu cür yaşamaq olmaz, heç olmasa özünü yazığın golsin". Qızının sözləri beynində taq-taq taqıldayır. Vaxtilə o da hündür, gözəgəlimli idi. Öyninə geydiyi bozarmış, nımdaş paltarlar onu çox yaşlı göstərirdi. Nadir hallarda ucuz parçadan tikdiriyi paltar beş-on il geyərdi. Ayaqqabılarının ora-burasını mıxlada-mıxlada, yamatdırma-vamatdırma sürütdəyirdi. Evdə olanda da əlinə nə düşürdü öyninə keçirirdi, rəngi solmuş, köhnə, otəyi sallaq paltarlardan ol çəkərdi. Hətta bir dəfə hibisi qızı onlara gələndə quruyub qaldı:

– Aytb deyil, – dedi, – heç olmasa orinə görə paltarlarına fikir ver.

Sənubərin yumşaq, mələhətli səsi gəlirdi qulaqlarına. Sənubər deyirdi ki, Kamalın (onun adı Kamal) yaman xoşuna gəlir bu xalat. Bunu ki, öyninə keçirdirəm, mənə baxmaqdan doymur. Deyirəm: kişi, xərifləmiş nədir? Bu yaşında nələ son gözünü mənədən çəkmisən?.. O da gör mənə...

Öz əri yadına düşdü və ömründə ilk dəfə ona toxcüb elədi ki, nəso olub ki, əri indiyə kimi onu atıb getməyib. Ayağa qalxdı. – Durum gedim, – onun da gələcək vaxtıdır. Özünü qonşusunun yanında sındırmaq istəmədi, ancaq hiss etdi ki, orinin gecələr gətirdiyini Sənubər bilir. Qızardı və zənbilini götürüb tolasik evinə keçdi.

• • •

Paltarını dəyişmədən divanın küncündə büzüşmüşdü. Diktör televizorla səhəri proqramı oxuyurdu. Neçə saat oturduğunu hiss etmədən əgri qarısına qarışan balaca, dördkunc ekrandan gözünü çəkərdi. Dəhlizdən örnin öskürək, sonra da ayaq səsinə eşidib saata baxdı. Örnin ayaqqabılarının köntüy səsi lap yaxından – qapının dalından gələndə ömrü boyu geydiyi nımdaş sürütmələrini yadına saldı və bu an qadın özünü ələ ala bilməyib hönkürdü.

...İçin-için ağlayırdı. Əri heç cürə onu sakitləşdirə bilmirdi. Hönkürünü nazik divar arxasında zümzümə edib-ədə vitaminli meyvələrin şirasından üzünə maska çəkən Sənubər eşidib döyükdü və qonşusunu sakitləşdirmək üçün qapıya sarı qaçdı.

2004

FİRUZ MUSTAFA

(1952)

Görkəmli nəsir və dramaturq Firuz Mustafa 1952-ci il iyun ayının 30-da Gədəbəy rayonunun İslah kəndində ziyalı ailəsində doğulmuşdur. Orada orta məktəbi, Bakıda Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsini bitirmişdir. Saatlı rayonunda müəllim, Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində müxbir, "Azərbaycan gəncləri" qəzetində xüsusi müxbir, Azərbaycan EA Fəlsəfə və İltiqat İnstitutunda elmi işçi, böyük elmi işçi, "Maarifçi" qəzetinin baş redaktoru işləmişdir.

Ədəbi fəaliyyətlə əlaqəli illərində başlanmış, nəsir və dramaturq kimi tanınmışdır. "Alın yazısı" hekayəsi onun "Dünyanın rəngi" kitabından (Bakı, Gənclik, 1989) götürülmüşdür.

ALIN YAZISI

Dəniz lap yaxınlıqda idi. Xostoxananın poncorosi sonsuzluğa uzanan maviliyə açılırdı. Bu maviliyin, sonsuzluğun sakitliyinə arabir gəmilərin fit səsi nəso canlı bir honir, doğma bir nəfəs gətirirdi. Həmid xostoxanaya gələcək gündən dənizin osib-coşduğunu, dalğaların səhilo can atdığını görməmişdi. Yayın lələ vaxtı olduğundan ilboyu cövlan edən külək də hərsə – dənizin, maviliyin o təymə çəkilib gəlmişdi. Aşağılar sakit suların, çəhrayı kələğayı kimi səhilo sərilmiş qum laylarından duzlu nəmişlik qoxusu gəlirdi.

Dənizə tamaşa etmək onu bezdirmişdi. Arabir baxışları uzaqdan boy verib qalxan, – iri qayığa bənzəyən uzunsov adaya sənəclib qalırdı. Suların iltiq qoynunda mürğüloyon o boz, tonha ada bolko də uzunsov yox, dairəvi idi. Amma buradan adanın o biri üzü görünürdü... Ada – adi qayığa da oxşayırdı, timsaha da, böyrü üstə yıxılmış nəhong kötüyə də. Həmidlə cəyni palatada, qonşu çarxpayıda yatan Qulam Yaquboviçin dediyinə görə, o ada heç də buradan göründüyü kimi kiçik deyildi, bolko də bir şəhər boyda yərdi. Guya həmin yerdə nə vaxtsə hobsxana varmış, özü də orada gəzətçiyə chtiyyə yoxmuş.

Çünkü hobso məhkum olunanların qaçdığını qurtarması xam xoyalardan başqa bir şey deyilmis. Məhbuslardan bəziləri belə bir təşəbbüsü can atsalar da, noticosiz qalıbmış. Axı adadan sahilo üzümək üçün bir neçə saat vaxt lazımdı. Çötin ki, bu yolun özabına dözon tapılaydı...

Homidə elo gəlirdi ki, vaxtı çidarlayıblar. Xostoxananın giriş qapısından asılmış saatın oqrobolorından iso sanki bir pudluq daş asılmışdı... Öz qol saatını iso açıb dolabın hansı küncünoso atmışdı – vaxtın açığına, can çəko-çəko horlonon oqrobolorın açığına...

Golondon heç koso yovuşa bilmirdi. Arabir dohlizdə gozişir, hokimlordon xolvot artırmaya çıxıb siqaret tüstülodir (bunu qadağan etsolor do), sonra gedib öz hündür domir çarpayısında uzanıb gah tavana, gah divarlar, gah da ponçorodon tablo kimi asılmış donuq, mavı sulara, suların qoyunundan boy veron timsah-adaya tamaşa edirdi. Qəzet, kitab oxumağa hokimlor icazo vermirdi. Televizora da çox baxmaq olmazdı. Bütün bu qadağalar, hoqqalar ona görə idi ki, gözünün biri zəifləmişdi. Əslində onun şikayəti gözəndə deyildi. Sadəcə olaraq bütöv sifotinin bir parçası qurumuşdu: buna illic do deyirdilər. Hor noso sofeh bir xostoliyo ürcah olmuşdu. Söz yox ki, başın illic olan, quru ağaca çevrilən hissosində no varsa onlar da öz fəaliyyətini dayandırmışdı. Məlum məsələdir ki, sağlam, normal başın yarı hissosinə bir qulaq, bir göz, bir qaş və oqor keçol deyilənsə, filan qodor do tük düşür. Bunlar öz yerində, Homidə bir üzü daş kimi donuq idi. Qərübə burası idi ki, dilinin və dodağının da yarısı küt-lobiş artıq bir şeyə çevrilmişdi. Danışanda dodağının yarısı torpanir, dilinin bir torofı zorla yığılıb açılırdı; bu vaxt o əsəbiləşirdi. Hokim iso tapşırırmışdı ki, ona qətiyyon hirsilonmok, hoyocəlanmaq olmaz...

Xostoxanaya gəldiyi on gün idi. Öz palata yoldaşlarından, hokim və iyno vuran, dorman veron ağxalətli şofqot bacılarından başqa heç kəsə kolmə kosmirdi. Yanına golon qohumlara da tapşırırmışdı ki, seyrok gəlsinlər. Dostlarına isə xostoliyi barədə heç xəbər verməmişdi. Çünki golonlor istor-istoməz xostoliyin tarixi, səbəbi, noticosi, olamotlori haqqında soruşacaqdılar. Ona isə çox danışmaq olmazdı. Danışanda da gorok oli ilə yapışqanlı tonzif sarınmış ağızının bir torofını dartırdıydı ki, normal adam kimi beş-üç kolmdə danışa bilsin. İllah da ki, güləndə. O gün zarafətli qohumlarından biri gəlmişdi onu yoluxmağa. Bir-iki məzeli əhvalat danışdı, gülməkdən özünü zorla saxlayan Homidə onsenz də öyilmiş ağızı o qodər oyıldı ki, yazaq onu sola doğru dartdırmaqdan yoruldu...

...Axşam televizorda incosonoto aid bir verilişin emblemi göstərilirdi. Homid ələ-bələ gözücə şoklo, titrlərə baxdı: Hor necə olsa, sənət sorışəsi onu horden dinc qoymurdu. O, hamıya və hor şeyə rəssam gözü ilə baxmağa almışdı; bu da bir növ xostolik idi. Televizorda göstərilən verilişin emblemində moşur bir şokil göstərilirdi: bir üzü gülən, bir üzü ağlayan kulon. Özünü saxlaya bilməyib palataya gəldi. Sifotino yapışdırılmış tonzifi götürüb divardan asılmış iri güzgünün qabağında zorla gülümsədi, irişdi. Sol sifoti küsmüş, açıqlanmış uşağ üzü kimi osəbi şokilə yığılmışdı. Kırpık çalmayan gözü do doluxsunubmuş toki yaşla dolmuşdu; sonra iri yaş gılolori donuq sifoti uzununu diyirilənməyə başladı. Sağ üzü güllürdü. Gözü qıyılmış, qaşı yana dartılmış, yanağı yığılmışdı. Gözünün küncündəki qırıqlar sanki yaşın, ömrün yetkinliyindən yox, başının üstündə yellonon hansısa moçul, amma reallığa çevrilməkdə olan xoşbəxtlikdən xəbər verirdi. Bayağ televizorda gördüyü şokildəki təlxeysin ağlar-gülər üzünü, qəmli-şən gözlorini xatırladı...

Homid o qodər yaraşlıq olmasa da, fikirleşdi ki, gözəllikdə cybəcərlik arasında çox kiçik bir mofəfə var. O bunu özlüyündə bir rəssam kimi qiymətləndirirdi. Dərsdə deyilənlər bir yana, öz başına gələn müsibət onu bir daha əyani göstərdirdi: bu cür öyilmiş ağız-burun çötin ki, kimdəso rəğbət hissə oyaıdaydı. Uzaqbaşlı rohm hissə yarana bilirdi. Amma dünyada sənə kiminsə yazdığı gəlməyən pis şey no ola bilirdi?

Dəhliz boyu var-gəl eloməyo başladı. Arabir rastlaşdığı xostə və hokimlorə başını torpotmoklə salamlaşırdı. Buradakıların hamısı əsəb xostoliyino tutulub müalicə olunanlar idi. Ağır corəhiyyə omo-liyyatından çıxanlar da çox idi. Başı, boynu, beli tonzifol, gipslə sarınanlar divar uzununu vurulmuş taxta tutacaqlardan yəşib, ayaqlarını sürüyo-sürüyo imokləyir, şax yeriməyo can atırdılar.

Homidənin üreyi sıxıldı. Tozodən palatadan çıxıb dəhlizin qurtaracağına düzilmiş yumşaq krestolardan birində oyleşdi. Incosonot verilişi qurtarmışdı. İndi xostolər televizorla göstərilən filmə tamaşa edirdilər. Nəso macərə filmi göstərilirdi. Baxanlar tez-tez güllür, heyretlə içini çökir, toossüfflor, açıqlanırdılar. O, ekrana arabir baxır, gözücə otfəfə nəzor yctirib öyleşlonləri süzürdü. Palata yoldaşı Qulam Yaqubovič həmişəki kimi də televizorun qabağında öyleşib çox böyük diqqətlə hadisələri izləyirdi. Hansı restorandə baş əspəz işləyən kök qadın tum çırtlayırdı: iş yerini üç-dörd gün

əvvəl özü demişdi. Həm də canı–dildən arzu etmişdi ki, Həmid tezliklə şəfa tapıb onların restoranına təşrif gətirsin... Öz məşinində qəzaya uğrayıb başı partlayan həkim də xostə tamaşaçıların arasında idi. Xırda–xuruş xostoliklərə düçar olanların bəziləri onun məsləhətinə pənah aparırdı.

Sonra film başa çatdı. Saçını oğlansayağı qısa vurdurmuş diktor qadın elan etdi ki, hörmətli tamaşaçılar, indi xarici dil dərşinə qulaq asmağa dövət olunur. Xostələr palatalarına dağılışdılar. Yəqin xarici dil öyrənməyə maraqlı olanlar yox idi... “Quten taq!” Hə, deyəsən müəllim alman dili dərşə deyəcəkdir.

Həmid qalxıb televizoru söndürmək istədi. Yox, deyəsən, zənnədo yanılmışdı: xarici dil öyrənməyə həvəs göstörən varmış. Həmidlə qonşu kreslodə əyləşən qadın diqqətə kkrana baxırdı. Həmin qadını Həmid bir neçə dəfə dəhlizdə fizioterapiya salonunda, yeməxanada görmüşdü. Ortaboylu, yaraşığı qadını. Qara gözlori, uzun kirpiklori vardı. Bir az kökəlməyə meyillənirdi: alında zorla seçilon xotlor, incə buxağı artıq gəncliyinin başa çatdığından xəbər verirdi. Qadın yerini rahatlayıb ayağının birini o birinin üstünə aşırırdı. Xalatinın yaxası kip düymələndiyindən paltan bədəninə daha da tərən çəkildi. Başını bir az çiyinə sarı oydiyindən boynunun bəyaz dərşisi pənldayırdı. Sümük kimi hamar ayaq barmaqlarının ucı çəkələyin qabaq kəşiyindən çıxmışdı. Ayağının dımaqları qəhvəyi lakla rənglənmişdi.

Qadının bütün diqqəti ekranda idi. Elə bil gözəlti onu süzən Həmidin yaxınlıqda olduğunu belə hiss eləmirdi. Ekranda danışan qadının söhbətini arabir müxtəlif şəkillər müşayiət edirdi: ya uşaqların öz rəsmlori idi, ya da bunları hansı rəssamsa uşaq həyatına aid çəkmişdi; hər nəso o şəkillərdə bir primitivlik vardı.

– Siz də xarici dil mütəxəssisiniz?

Qadının gözəlilmədən verdiyi sualdan diksindi.

– Yox...

Və sonra susdu. Ona elə gəldi ki, qadın bu cür sual verməklə demək istəyir ki, oğər dil mütəxəssisi deyilsənə, bəs nə üçün ecnəbi dildə gedən söhbətə belə ciddi qulaq ərsirən? Ya bəlkə, onun qonşu kreslodə əyləşməsi nəso qadının xoşuna gəlmirdi. Niyə? Niyəsi yoxdur ki... Ola bilər. Buradakıların hamısı əsəbdən yatanlardı. Tərs kimi yapışqanlı tənziifni qoparıb atdığı sifoti də qadına tərəf idi. Bu cür anormal sir–sifotdə çətin ki, maraqlı bir ifadə tapılaydı. Görək

əvvəldən qadının sağ tərəfində oyləşəyödi. Ya da elə bayaq film qurtaran kimi çıxıb gəldəydi öz palatasına. İndi isə gəcdi. Durub gəşeydi, gülünc çıxardı... Bir də ki, qadına nə dəxli ey? Vaxtını keçirirəm. İstərəm baxaram, istərəm yox... Lap durub televizoru da söndürə bilərəm. Niyə? Sos–küy xostələrin saktitliyini pozur. Yox, bu yaxşı düşməzdi. İnsafən, televizordaki xarici dil öyrədən xanım çox asta, hozin səso danışırdı. Nə olsun ki? Onda televizoru başqa qrograma, başqa kanala keçirmək olar...

Əlbəttə, bu cür bəhanələrə əl atmaq gülünc olardı. Susmaqsa ondan da bətör idi. Nəso bir şey demək lazımdı...

Həmid handan–hana qadına sarı dönüb asta səslə:

– Mən rəsmilər baxıram, – dedi. – Göstərilən şəkillərə...

– Çox nadir şəkillər göstərilir...

Qadın gülümsədi. Onun səsinə zorla seçilon bir istehza vardı.

Həmid bir qədər əsobi tərzdə diləndi:

– Bu cür verilşlərdə klassik şəkillər göstərməyə chtiyaq yoxdur...

Todris məsədilə çəkilon eskizloridir... Uşaqlar üçün...

Özü də bilmədi ki, bu sözləri nə üçün, hansı məqsədlə dedi.

Qadın sorusdu:

– Sizin pəsəniz nədir?

O, duruxa–duruxa:

– Rəssamam. – əcdi.

Qadın gülümsədi:

– Hə, ona görə rəsmlərdən söz salırmışsınız...

Onun gülüşündə də bir istehza hiss olunurdu. Qadın öz cavabsız, bir az da istehzal tərzdə səslənən danışığına sanki qəsdən yüngülvəri həkimlik qatarıq daha bir sual verdi:

– Sizin dişiniz ağrıyır?

Həmid gülümsədi; gülümsədi deyəndə ki, sağ yanağı yana sarı çəkildi və o özünün bu halda necə eybəcər hala düşdüyünü təsəvvürünə gətirib mızıldandı:

– Bəyəm bura stomatoloji xostəxanadır?

Hiss etdi ki, cavab kimi soslənən sualı sərt çıxdı.

Qadın həlim səslə diləndi:

– Dişlə tokdo diş həkimləri məşğul olmur ki? Buraya bir qadın gətirmişdilər – dişinin dibini irinləyib beyninə vurmuşdu. Axırda başında aparılan cərrahiyyə əməliyyatı onu xilas etdi... Əsəb elə şeydir ki, insanın bütün üzvləri ona tabedir...

- Hə, elədir.

Sonra qadın qəflotən soruşdu:

- Siz almanca bilirsiniz?

- Doğrusu, mənim almanca dan başım o qədər çıxır. Orta məktəbdə nə öyrənmişəm, elə odur...

Qadın nədənsə üz-gözünü turşudub televizora işarə edərək səbi halda dedi:

- Mən onu tanıyıram. Məndən bir kurs aşağıda oxuyurdu. O danışıq deyirəm... Həmişə müəllimlə özünü istədirdi. Sonra elə onlardan birinə də ilişib ələ getdi. İndi hər ikisi institutun dosentidir.

Homid az qaldı soruşsun ki, bəs sizin necə, öz orin var? İstedir ki, lap onun ərinin adını, iş-gücünü xəbər alsın. Amma hələ qadının adını bilmirdi, soruşmağa üzü gəlmədi. Əvəzində qadından başqa şey soruşdu:

- Çoxdan buradasınız?

- Çoxdan... Lap çoxdan... İki ildir...

Homid təəccübləndi:

- Doğrudan? İki il? Xəstəliyiniz nədir ki?

- İki il deyəndə ki, bütün vaxtı burada olmamışam. Bu iki ildə dördüncü dəfədir ki, müalicə olunuram. Amma bu, deyərsən axırıncı dəfə olacaq...

Qadının səsinə hüzn duyulurdu. Elə bil bu səsi külək uzaq bir mağaranın dibindən qovub gətirir, dohlyizin küncünə yayır.

Ekranı kadr dəyişmişdi. Şərhi xarici ölkələrdə baş verən hadisələrdən danışdı. Nikaraqa hadisələri, Böyük Britaniyada işsizlik, Amerikada narkomaniya...

Qadın baxışlarını televizordan çəkməyərək yenə əzəlik istehza ilə:

- Dünyanın hər yerində vəziyyət gərgindir, - dedi.

Homid söhbəti bayaqkı axara yönəldi:

- Sonuncu dəfə müalicə kursu qəbul edirsiniz yəqin...

- Hə, sonuncu dəfə... Daha heç bir müalicəyə ehtiyac qalmayacaq.

- Toki elə olsun... İnşallah...

Qadın onu eşitmirmiş kimi:

- ... Çünki daha mən özüm də olmayacağam...

Qadının bayaqkı hüznü səsi birdən-birə sortləşdi, demirə dəyibmiş kimi cingildədi. Elə bil indi o sayıqlayırdı, özünün yaxınlaşan, son, ölümü haqqında danışmaq onun üçün o qədər də dəhşətli deyildi. Görəsən, o, ömrünün başa çatmaqda olduğunu haradan bilir? Həm

do bu barədə elə qəti danışdı ki, onun dünyadan lap tezliklə köçəcəyini Homidın şok-sühbəsi qalmadı. Lakin Homid istər-istəməz sakitləşdirici bir ahənglə:

- Heç kəs ömrünün sonunu əvvəlcədən müəyyən edə bilməz, dedikləriniz bədbinlikdən irəli gəlir, - dedi.

Homidin gözlemədiyi halda qadın qəhəhə kökib güldü:

- Mən bədbinəm?! Qətiyyən! Məndən nikbin adam yoxdur bu dünyada. Bax, görürsüzmü, hətta ölümdən də qorxmuram...

- Bunlar boş şeydir...

Qadın gözünü ilk dəfə olaraq diqqətlə onun gözünə dikdi:

- Nə? Mənim dediklərim, yoxsa ölüm? Hər ikisi həqiqətdir. Mən ölümdən qorxmuram. Bunu elə-belə demişəm ha... ürk sözüdür. Doğulan nə vaxtsa ölməlidir. Bu məni narahat etmir. Məni narahat edən başqa şeydir...

Homid iflic vurmuş üzünü dəsmalla tutub qadının üzünə baxdı, onun şəvə kimi papqara saçlarının arasında ağ tükür seçilirdi. Görəsən qadını narahat edən nə idi?

Ekranı hansı ölkəninso yurdsuz-yuvasız işsizlərinin qalmaqalından danışdı, onların küçə nümayişinə çıxmasına dair kadrılar göstərdilər. Homid ömrünün on yeddi ilini yaşadığı evi, kirayədə qaldığı monzili xatırladı. İlk illər bu otaq üçün ayda iyirmi beş manat verirdi, sonra hər ildən bir otağın qiyməti on beş manat artaraq, indi gəlib çıxmışdı ayda doxsan manata. Yəqin ki, dörd-beş ildən sonra Homid kirayə haqqı olaraq yüz manatdan artıq pul verməli olacaqdı.

Homid "Evsiz avaralar" haqqında çəkilmiş lentə baxanda nədənsə öz kirayə mənzil-əməlatxanasını xatırladı. İlk öpüşün horəti dodaqlarında gizlədirdi. Yox, o vaxtkı hisslər çəq-zad deyildi. Homidə görə dünyada çəq adında şey yoxdu və özünün tanıdığı qızları, onunla bağlayan telləri sevgidən başqa nə desən adlandırmaq olardı: hovos, adətlik, rəğbət, rəhm, ehtiyac... Bütün bunların nə Homidə, nə do onunla yanaşı kreslodə əyləşən qadınla heç bir əlaqəsi yoxdur...

- Sizin neçə yaşınız var?

Qadının qoribə sualı Homidə yersiz və gülünc gəldi; bunun söhbətə, xəstəliyə, ölüm haqqında mühakiməyə nə dəxli?..

Cəndərdi diləndi:

- Otuz yeddi...

- Nəse sizə daha çox yaş vermək olar. Saçınız vaxtından tez ağarır...

– Ola bilər. Siz bayaq nəşə deyirdiniz...

Qadının çatma qaşları dartıldı:

– Nə barədə?

– Belə də... Ölümə qorxmamağınız... Amma dediniz ki, sizi nəşə başqa şey narahat edir...

– Məni narahat edən öz ömrümdür... Daha doğrusu, onun mənasızlığı. Lap düzünə qalsa, hamının ömrünün mənasızlığı...

– Hərə həyata bir cür baxır...

– Orası elədir. Dedim ki, mən bədbin deyiləm. Hamı mənasız yerə yaşayır. Hotta kütlər, nadanlar da...

– Onların söhbətə nə dəxli?..

– Dəxli çoxdur... Çünki təkcə nadanlar dünyada nəşə əbodi bir şeyin mövcudluğuna inanırlar. Amma onların da ömrü mənasızdır.

– Bəlkə də mən fikrimi düzgün ifadə edə bilmirəm. Dediym odur ki, qanmaz öz qanmazlığını dərk etmir və bundan həzz alır.

– Əslində elə təkcə nadanlar mənasız yaşayır. Qananlar üçün dünyada nəşə bir mənə var.

– Qanansa dünyadan. Dünyanın gözəlliyindən, bu gözəlliyin öhdəliyindən həzz alır.

– Bunlar öləri şeylərdir...

Hər ikisi susdu.

Televizor da susmuşdu. Ekranı səssiz kadrlar göstərirdi.

Sükutu qadının səsi pozdu:

– Bax, məsələn, elə sizin özünüzdü götürək. Yaşadığınızı ömürdə bir mənə görürsünüzmü?

Həmid güldü. Dodağı yana əyildi. Dəsmalı üzünə tutdu.

– Bəlkə söhbət cümək sizin səhhətinizə zərərdir, – deyərək, qadın chtiyyətə soruşdu.

– Yox... yox... Hə, ömrün mənasını soruşursunuz? Bir az fəlsəfi sualdır.

– Adıca sualdır...

– Yox...

– Mənası da lap adidir.

– Çətin ki, cavab verəsiniz. Lap desəniz də standart cavablar olaçaq, nə bilim: varislik, əbədiyyət, gələcək nəsillər... Elə deyilmi? Yaşayınq və bilmirik ki, bu ömür nə üçündür? Əlbəttə, sizin çıxış yolunuz üçün bir cavab da var: övladlarınız üçün...

– Mənim övladım yoxdur...

– Həç olmayıb da?..

– Yox... Çünki evlənməmişəm.

Qadın tutuldu:

– Mən də sizin kimi... Övladım yoxdur. Olsaydı belə, yenə mənim sualım üçün müsbət cavab kimi qiymətləndirilə bilməzdi...

Dəhlizdə Həmidin palata həkimi doktor Şərifov göründü:

– Rəssam qardaş, deyəson pis deyilsən, məşallah... Amma sənə çox söhbət cümək olmaz ha...

Həmid əlini üzünə tutub dedi:

– Doktor, mən söhbət etmirom, yalnız söhbətə qulaq asıram...

– Əlbəttə, gözəl xanımların söhbətinə qulaq asmaq bəd olmaz... Həkim hansı palataya buruldu.

– Zəhləm gedir bu mürtəddən.

Qadının sözü Həmidə pərt elədi:

– Niyə ki? Pis adam deyil. Həkim kimi də tərifiyləyirlər...

– Mənim palata qonşuma – o, cavan bir gəlindir – eşq elən edib. Qadın dünyanın bütün gününü ağlayıb. Yox... bunu qadının özü deməyib, nüvbətçi sanitər danışırdı. O, qonşu otaqdan eşidirmiş.

Qadın qol saatına baxdı.

Həmid soruşdu:

– Yatmaq istəyirsiniz?

– Yoo-ox – qadın sözü uzadıb duruxdu: – Sallaqanaya gedən qoyunun günündəyəm... Ölüm yaxınlaşdıqca fikrim qarışır... Az qalıb, lap az qalıb...

– Siz özünüzdü üzürsüz... Hər şey yaxşı olacaq...

– Saat onda dələk gələcək...

Qadının sözləri Həmidə təəccübləndirdi: dəllək? Nə dəllək?

Deyəson, qadın xofdan sayıqlayırdı:

– Əslində o iki gün evvəl gəlmişdi... Hə, mənim başımı qırmağa...

Həmid yalnız indi xətlədi ki, qadının başında cərrahiyyə omo-liyyatı aparılacaq.

Qadın kreslodan qalxdı. Ötkəm quru səslə əsobi tərzdə:

– Yaxşı, gecənin xeyrə qalın...

– Xeyrə qarşı...

Həmid durub öz palatasına sarı getdi. Beş-on addım atıb geri baxdı. Qadın dahlizin pillələrinə doğru buruldu. Deyəson, dəllək alt mərtəbədə gözləyirdi. Bir azdan qadın öz saçlarından mohrum

olacaq. Onun dön düşmüşü sığ, şəvə saçları zibil yeşiyinə atılacaq. Sabah qadının başının bir hissəsini yarıb oradakı şişi çıxaracaq. Göröson, o nədən törəyib elə? Qadın üz-gözündən fırağan həyat sürən adama oxşayır. Nə olsun ki, bozən fırağanlığın qəmli bir sonu olmurmu? Nə nə üçün? O, bıçağın altından sağ çıxacaq, yaşayacaq... Hələ cavandır, əgər də gedə bilər, lap ana da olar... Göröson, saçsız necə görünəcək? Keçəl? Daz? Yəqin ki, bir az eybəcərleşər...

Qulam Yaquboviç yuxu bəşirirdi. O, asta addımlarla keçib öz cəpaysında uzandı... Pəncərədən doniz qaralırdı. Tutqun sularda gəmilərin işıqları yellənirdi...

Palatanın açıq qapısından sürüşüb keçən kölgə onun iflic vurmuş, qapaqları qırılmayan gözündən yayınmadı. Qeyri-iradi yerindən durub xəstəxana paltarı əyninə taxdı. Dəhlizə çıxdı. Gözünə dəyən olmadı. Yalnız növbətçi sanitar qadın başını mizin üstünə qoyub yatırdı... Hə, deyəsən, haradasa giriş qapısı tərəfdən hənirti gəlirdi. Həmid həmin səmtə yönəldi.

Qadın addım səsindən diksinib içini çəkdi. Əlində tutduğu uzun siqareti gizlətmək istəsə də, bundan bir şey çıxmıdı, elə bil Həmid onu cinayət üstə yaxalamışdı. Qadın zorla gülümsədi... Həmidə hey-rət götürdü: qadının saçları qırılmamış, əksinə daralıb səliqə ilə başının ortasına yığılmışdı.

Həmidin marağı onun diqqətindən yayınmadı.

- Qoymadım qıraxsınlar... Qoy sonuncu gecəni öz saçımın başa vurum. Sabah operasiya qabağı qıraxırlar... Mən belə istəyirəm... Siqaret çəkirsiz?..

Həmid az qala pıçılı ilə diləndi:

- Hə... Pis olmaz...

Qadın xəlatının cibindən çıxartdığı qutunu ona uzatdı. - Həmid uzun, xarici siqaret qutusunu əlinə alıb diqqətlə baxdı:

- Bizimkilərə oxşamır...

- Hə, Almaniya da tanışım var - o göndərib...

Həmid yüngül, ilıq tüstünü ciyərlərinə çəkib dedi:

- Mən öz tüstümüzə alışmışam...

Palatalardan hansınınsa qapısı əsəbliklə çırpıldı. Hər ikisi susdu. Qadın uzun, yaraşığıl barmaqları ilə siqareti yumşalda-yumşalda astandan dedi:

- Mən eqoistəm... Ciddi sözümdür. Ölüm yaxınlaşdıqca heç kəsin həyatı məni maraqlandırmır. Bu, bəlkə də tənhalığımdan irəli

gəlir. Yəqin ki, ailom olsaydı bu cür fikirlərdən uzaq olardım. Elo deyilmi? Bəlkə də yox?

Həmid ciyərlərini çəkib siqareti dorin bir qullab vurdu.

- Nə bilim? Bəlkə də...

Qadın öz sualına cavab gözləmədən qoflotən başqa şey soruşdu:

- Siz alın yazısına inanırsızımı?! - Məncə hər kəsin alınına nə yazılıbsa, o da olacaq...

- Belə deyirlər...

- Demək, çətmək başqa şeydir... Mən bunun elmi osasını da tapmışam.

- Nəyin?

Qadın bir qədər hirsli torzdo:

- Nəco nəyin, - dedi, - alın yazısının... ömrün, taleyin...

- Doğrudan?

- Mənə gülməyin, artıq neçə illərdir ki, bu problemə məşğulam. Bir zaman psixologiya üzrə namizodlik mövzusu götürmüşdüm. Qərīb də adı vardı: "Yeniçimlərin cinsi torbiyosində incosonotin rolu". Sonra konkret mətləbdən uzaq düşdüm - başladım beyin problemi ilə məşğul olmağa.

- Hər halda mövzunuz maraqlı imiş...

Qadın gülümsədi:

- Hər halda insanın şüuraltı qabiliyyətlərindən daha çox onun öz şüuru maraqlıdır. Siz bilirsinizmi beyində nə qədər əsəb hüceyrəsi var? Hər gün insan milyonlarla əsəb hüceyrəsini qurban verir...

Həmid qadının saçlarına baxdı. Ağ tellər görünürdü.

Qadın öz köşindən cəhərasla danışdı:

- Elə bil insanın beyində iyirmi milyard səhifədən ibarət bir kitab var. Bu səhifələr sürətli vərəqlənir. Kimin "səhifələri" tez oxunub başa çatsa onun ömrü də tez sona yətir. Axı, bütün orqanizmi beyin idarə edir. Əgər beyində "oxunma" prosesi sürətlə gedirsə, cəməli ömrün qısalığından şikayətlənməyə dəyməz. Mən tam aydınlığı ilə dərk edirəm ki, əvvəlcədən mənimlə ayrılış kitabın bütün yazısı oxunub. Bax, mən alın yazısı deyəndə bunu başa düşürəm. Bəlkə də, dediklərim sərəmələmədir. Amma mən alın yazısına inanıram... Bir də ki, mən bütün ömrümü əzəldən görmüşəm. Lap uşaqlıqdan. Hər şey də gözlədiyim kimi oldu. Görürəm, inanmırsız...

– Niyə ki?.. Yox...
– Əvvəlcədən bildirdim ki, məni uğursuz ailə həyatı gözləyir.
Bela də oldu: ərdə iki il oldum. Bildim ki, övladım olmayacaq. Bu
zənnim də çin çıxdı. Bildim ki, beyin şişindən, yəni xərçəngdən ölə-
cəm... Bax, bu da başıma gəldi.

– Siz sadəcə olaraq xoşagəlməz fikirləri özünüzo təlqin etmişiz...
Hər şey yaxşı olacaq... İnanın ki, sizə heç nə olmayacaq... İnanın...
Qadın siqaret kötüyünü küncdəki dəmir yeşiyə atdı...
Hər ikisi dəhlizin qapısına yönəldi.
– Gecəniz xeyrə qalsın...
– Xeyrə qarşı.

Gəmilərin işığı öləzimişdi. Dəniz qapqara örtüyə bənzəyirdi.
Elə bil bu qara örtüyün altında dibsiz bir uçurum gizlədilmişdi...

Həmid yuxudan Qulam Yaquboviçin sosi oyadı:
– Dostum, gecələr ova çıxırsan deyə, səhər yuxusundan doya
bilmirən. Qalx, yemək vaxtıdır.

Durub yeməxanaya getdilər. Qadın görünmürdü...
Həmin günün axşamını o nədənsə ürəyi çırpına-çırpına gözləməyə baş-
ladı: növbəti qadından öyrəndi ki, dününki müsahibi cərrahiyyə ota-
ğındadır. Əməliyyat beş-altı saat idi ki, davam edirdi...

– Oyanmayıb...
Palataya girən Qulam Yaquboviçin ötkəm səsinə diksindi...
Tez soruşdu:
– Kim oyanmayıb?
– O qadın... Həmişə sakitcə dohlizdə gəzib televizora baxan
qəşəng xanım vardı ha, bax o... Narkozdan oyanmayıb...

Həmid tutuldu:
– Kim dedi?!

– Həkimlər xosunlaşdırdılar... Xəstələrin hamısını palataya
qovdular ki, meyiti görüb dilxor olmasınlar...
Həmidin gözləri dumanlandı. Dəhlizin artırmasına çıxdı. Aşağıda
xəstəxananın həyətində beş-altı adam vardı. Yaşlı bir qadın üz-
gözüni cırıb şivon qoparırdı. Yəqin ki, mərhumun anası idi. Bacısı
da ola bilərdi...

Xəyəyi qapının ağzına çıxartdılar. Ağ xalətli adamlar mələfəyə
bükülmüş meyiti qucaqlarına götürüb "Təcili yardım" məşininin arxa
qapısına yaxınlaşanda külək mələfənin bir ucunu azacıq qaldırdı.
Həmid qadının qırılmış ağımsov başını gördü. Qadının üzü sakit idi.

Homidə elə gəldi ki, qadının dodağında gülüşə, istehzaya bənzər
bir təbəssüm donub qalıb. O, görəsən kimo gülürdü? Öz ölümünə,
yoxsa yaşanmış ömrünə?

Məşinin qapısı şaqqıltı ilə örtüldü.
Xəstəxananın həyətində sükut çökdü.
Palata qonşusu Qulam Yaquboviç Həmidə haraylayırdı:
– Haradasan, ay rəssam yoldaş, yemək vaxtıdır...
Xəstələr yeməxanaya toplaşmışdılar...
Palataya keçib uzaqlara baxdı. Qəhər onu boğurdu. Az qalırdı
hənkürsün...

Dəniz lap yaxınlıqda idi. Xəstəxananın pəncərəsi sonsuzluğa
uzanan uçuruma açılmışdı.

1987

AQIL ABBAS

(1953)

Abbasov Aqil Məhəmməd oğlu 1953-cü il aprelin 1-də Ağcabədi rayonunun Kələli kəndində anadan olmuşdur. Orada orta məktəbi bitirdikdən sonra ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almışdır.

Əmək fəaliyyətinə Ağsu rayonundakı internat məktəbində müəllim kimi başlamış. "Elm və həyat" jurnalının redaksiyasında fotomüxbir, şöbə müdiri, "Sovet kəndi" qəzetində xüsusi müxbir işləmişdir. "Ədalət" (1990-cı ildən) və "Buzqud" (1993-cü ildən) qəzetlərinin baş redaktorudur. 2005-ci ildə Azərbaycan Milli Məclisinə deputat seçilmişdir.

Ədəbi fəaliyyətdə 1970-ci ildən başlamış, nasir kimi tanınmışdır. "Qiyamət gecəsi", "Qapqara ucun saçlar", "Batmanqılınc", "Ən xoşbəxt adam" kimi roman və povestlərin müəllifidir. "Şəbədə Nazim" hekayəti yazıcının "Ən xoşbəxt adam" kitabından (Bakı, Yazıçı, 1987) götürülmüşdür.

ŞƏBƏDƏ NAZİM

Kəndin yuxarı başında toy vardı. Və toyçular mağara gücləndirici qoymduqlarından kləmetin sosi kəndi götürmüşdü başına.

Nazim adətə üzrə yenə oturmuşdu çayın konarındakı söyüdlərin kölgəsində. Bakıdan alıb gətirdiyi sambrebronun (hansı ki, bizim şlyapalardan bir az böyük) arxasını bir balaca qaldırılmışdı. Özünün dediyi kimi getmişdi çortə.

Körpünün altında çay kiçik bir göl yaratmışdı, əgər bunun adına göl demək olardısı. Nazim Bakıya gedib həqiqi çimərlik görəndən sonra bu kiçik gölün adını qoymuşdu "plyaj". Gölün bir tərəfində istidən tontimış çamışlar sorinlənilər, dərini yerlərində isə uşaqlar çimirdilər. Əvvəllər Nazim də bu plyajda tumancaq o qədər çimmişdi! İndi suda oynayan uşaqlara elə həsriflə baxırdı ki, utanmasaydı, soyunub özünü verərdi suya! Bəh, bəh! Nə sorinlərdi!

Nazimi axtaranlar bilirdi ki, bu vaxtlar o, söyüdü kölgəsində olub və homin müddətdə iki dənə də siqaret çökür. Gözləyir ki, Ülkar

qohtuğunda xalat körpüdən keçib gedəcək o biri taydakı xostoxanaya və ondan sonra Nazim tonbol-tonbol qalxıb ya gedəcək poçta, ya da kluba vaxtını öldürməyə.

Nazimin kənddə bilmədiyə işə qurd düşərdi: kimin oğlu kimin qızı ilə görüşür; kimin toyuğuna kim daş atır; sədr kimdən çəkinir; kim kimdən anonim yazır və s.

Kənddə horəyo bir ləqəb qoymuşdu: Qıyıqqöz Allahverdi, Colpa Hüsü, Lüt İbrahim... Və bütün kənd də yığışib ona bir ad qoymuşdu – Şəbədə Nazim!

İndi Şəbədə Nazim oturmuşdu, uşaqlar sos-küylə çimişirdi, çamışlar da sorinləyirdi.

Bax, o ağbaş müəllim Nazimə bir ölüvay üç yazsaydı, əli quruzmazdı ki?! Nə olsun ki, Nazim suallara yaxşı cavab verərdi. Guya institutda oxuyanların hamısı elm dəryasıdı? Odur ey. Hüseynqulunun oğlu Huşuz Boşir, necə girib məkəbə? Nazim o ağbaş müəllimi nə döyərdi! Kosdı onu, qoymadı kosmonavt olsun. Əgər axırncı imtahandan bircə "üç" alsaydı, mütləq kosmonavt olacaqdı! Bos, Jolobov niyə oldu?!

Oturub pult arxasında, qarşısında kosmik cihazlar. Kosmik pəncərədən kosmosa baxır. Demoli, o, görünən planet Yerdir. O planetin harasında kiçik bir kənd var. Və bu dəqiqə o kənddə hamı futbola baxırmış kimi oturub televizorun qarşısında, Nazimdən danışırlar ki, otur, gör bizim Mirzonin (indiki Mirzə hamının olub) oğlu hara gedib çıxıb, pah atonnan! Guya Mirzənin oğlu kosmonavt ola bilməmişdi?

Yoğun ki, Ülkarın atası haçansa Nazimi döyüdüünə görə xocalot çökür.

Nazim televizorla çıxış edir. Maraqlıdır, demək bu dəqiqə kənd ona baxır, amma o heç kəsi görmür. Qəzetlər elə hey ondan yazır: Marsa uçan ilk kosmonavt azərbaycanlıdır. Heç kosin bəyonmədiyi Nazimdir.

Marsa uçmağı Nazimə nonosi məsləhot görmüşdü. Demişdi ki, daha amerikalılar aya uçub, bəsdə. Onların da ki, ayağı döyən yerə xeyir-bərəkət olmaz.

Rayonda hamı ol-ayağa düşüb. Qara "Volqa"lar düzülüb sıraya. Kənd elə bil Nazimin qoyub gətirdiyi tozlu-torpaqlı kənd deyil. Nə yaxşı Nazim kosmonavt oldu, yoxsa kəndə heç belə yol çəkərdilər?! – Nə yaxşı ki!..

– Ay bala, bala!

– Ay bala, sənön deyiləm?

Nazim başını qaldırdı və yandı töküldü. Naxırçı Hüseyn:

– Ayə, dur get evinizdə yat dana. Yoxsa nəxi səni lap gic cloyor.

– Üşı, get inəyini otar, rəhmətliyin oğlu!

Sonra Nazim başını bulayıb gedən Hüseynin arxasınca baxıb-
baxıb:

– Səno elo yaxşı ad qoymuşam. Mərdimazar Hüseyn!

– Nazim dayı!

Çevrildi, önündə ayaqyalın bir uşaq durmuşdu, qucağında da bir
qutu peçenyc.

– Nədir, ə?

Uşaq burunu çəko-çəko peçenyenin birini dişlodi:

– Qağam deyir, dükana mal golib, boşaltmaq lazımdır.

– Get denən işim var. Bu dəqiqə gəliyəm.

Uşaq bir az aralanıb:

– Önsüz da Ülkor xala bayaqdan gedib, sən yatmışdın, – dedi və
götürüldü.

Nazim əlinə keçən kəşəyi uşağın arxasınca atıb qışqırdı:

– Dayan... və dodağının altında nə isə acı bir söz dedi.

• • •

Nazim malı təzəcə daşıyıb qurtarmışdı ki, Vəli gəlib çıxdı və
Nazimı çəkdi kənara. Bu o Vəli idi ki, kənddə onun bacısının toyu
çalınırdı. Nazim bilirdi ki, bu dəqiqə Vəlinin əlində imkan olsa,
toyu darmadağın edərdi. Nazim onu da bilirdi ki, Gülbala (o Gülbala
ki, Nazimə görə, görək onun adını "itburnuçqayı" qoyaydılar) üçüncü
dəfədir ki, evlənin. Vəli də başqa oğlanlar kimi razı ola bilməzdi ki,
gözlə-göycək bacısı Gülbalaya qismət olsun. Amma Vəli gücsüz idi,
qız bəyənmişdi və qəbulub qaçmışdı. Gülbala da kimlorinsə acırına
mağara səs gücləndiriciləri qoydurmuşdu.

Və səhər-səhər anası Nazimə on üç manat pul vermişdi ki, get-
sin toya. On manat nəmərə versin, üç də aşığa.

Vəli Nazimın cibinə nə isə basdı:

– Mən ölüm, sən Mizinin canı, qaytarma. Səno bir işim düşüb,
nəç olmazsa tay-tuşuq.

– Fəsidirəm

– Elo et ki, bu toyun sösini atam eşitmosin.

– Ə, mən kiməm ki?!

Vəli Nazimə balaca bir dürtmə vurdu:

– Məno do yox, dana! Bilirmə kimo ağız açaram.

Dayısının mağazasından bir "Ekstra" götürüb özünü verdi mon-
tyor Usufun yanına. Montyor Usuf da bir az turş xiyar çıxardı, bir-
iki baş soğan, pendir... Və vurub domlənəndən sonra dedi:

– Nazim, sənin xotrino, kondi lap iki gün işıqsız qoyaram.

Sonra da əlini atıb darvazadakı qırmızı düyməni basdı və o dəqiqə
də toyun səsi eşidilməz oldu.

Bir az keçmiş toy evindən tövsüyo-tövsüyo gələn adama mon-
tyor Usuf qısaca cavab verdi:

– Pavrijdeniya!

Bu da o demək idi ki, bu gün işıqdan gözünüzü yığın.

Nazim hiss elədi ki, kefi yuxarıdır, yollandı kluba. Körpüdən
keçəndə gördü ki, yeno ahıllar yığışib söyüdünlə altına. Hansı ki, hənəzo
yığışirdilər. Burda söhbət futboldan başlayıb gedib çıxırdı siyasətə.
Belo söhbətlər də Nazimə ləzzət olməzdi. Bir dəfə az qalmışdı
yapışın Politik Mirzonin yaxasından ki, ay kişi, döləksən, get döl-
ləklüyini elo, sənin siyasət ilə nə işin.

Gördü ki, Politik Mirzo yeno ol-qolunu ölçö-ölçö kimi isə asıb-
kosir. İstədi bir özünü versin ora, Mirzoni fitiləsin, sonra fikrindən
vaz keçdi.

Çatdı kluba. Haçansa bu klubun qapısına Nazim belo bir elan yazıb
vurmuşdu: "Bu klubda 1980-ci il Moskva olimpiadasına stolüstü
oyunlar üzrə idmançılar hazırlanır!"

Elan klub müdirinin xoşuna gəldiyindən toxunmamış və Nazi-
min dolağını başa düşmülmüşdü.

Dayandı elanın önündə. Oxudu, bir də oxudu və birdən-birə ona
elə gəldi ki, kəndlilərindən heç kəs ömrü boyu gedib olimpiya oyun-
larına çıxa bilməyəcək.

Darıb elanı qopardı.

...Həmişəki kimi içəri tənlik idi. Məktəbli uşaqlar Nazimi görün
təki sivişib aradan çıxdılar. Bilirdilər, Nazim tutacaq qulaqlarından,
deyəcək ki, a bala, gedin kitab oxuyun, elm öyrənin, klubdan – özü
də belə klulhdan – sizə xeyir gəlməz. Xeyir gəlsəydi, Gövdə Elşən
çoxdan alim olmuşdu.

Nazimi çoxib oturdular domino stoluna.

– Oynamaq istəmirəm!

- Bolkə pulun yoxdur?

Nazim əlini saldı cibinə, bayaq Vəlinin qoyduğu iyirmibəşliyi çıxarıb çırpdı stolun üstünə.

Gövdə Elşan:

- Boy! Ə, son sədrin qızına elçi gedü bilorsən ki!

Yarım saat çəkədi ki, "sədrin kürəkəni" iyirmibəşliyi də, üstö-lük anasının toy üçün verdiyi on üç manatı da verdi foloyin bədına, udurdu.

Tay-tuşları bir-bir başladılar çıxmağa ki, toya getsinlər. Nazim isə pulları udurmuşdu.

- Elşən, mənə on üç manat ver də!

- Qəpik də!

- Elşən, son canın, iki-üç güno qaytaracağam.

Elşən getdi fikrə:

- Bir şərtən!

- Şərt nədir, ə?

Elşən cibindən bir kağız çıxartdı.

- Bunu apar ver Həsərət müəllimə.

Həsərət müəllim konddo tozu işləyirdi. Əvvəllər hordən kluba da gələrdi – şahmat oynamağa.

Sonralar gördü ki, burda "maraqlı" etmək üçün nordin, dominonun altına üçdən-beşdən qoyurlar. Bu da müəllimin xoşuna gəlməmişdi. Kolkox iclasında istəmişdi durub danışsın, klubun müdiri də iki nöfurlə kosmuşdu qabağını ki, müəllimsən, get dərsini de, məşqini al.

Nazim də bildirdi ki, bu cılız müəllim kəndə gələndən sədr Əlişin qızı Əzizənin oxumadığı sevgi-məhəbbət kitabı qalmayıb. Əzizə də o Əzizə idi ki, hələ neçə il əvvəl Elşən onun adını yazmışdı qoluna. Nazim onu da bildirdi ki, Elşən klub müdiri ilə müəllimin qarışısını kəsəndən sonra, necə deyərlər, ondan bir balaca silir. Sonralar, lap sonralar öyrəndi ki, həmin gəccə o cılızca müəllim Elşəni götürüb atılmış çaya.

- Niyə özünü vermirsəniz?

- Biznən arası yoxdur. Sonin xotrini çox istəyir.

Nazim kağızı alıb baxdı:

- Axı nə yazılıb burda?

- Əşi, noyına lazım? Son apar ver, vossalam. Biz də qaytaraq pullarını.

- Hamısını?

- Lap hamısını!

***

Nazim kağızı verib qayıdan kimi Elşən kişi toki durdu sözününi üstə, qaytardı pullarını.

Dosto-tifaq yığışib getdilər toya. Horosi bir onluq atıb keçdilər yuxarı başa.

Bir azdan başlar dumanlandı, gənclərin sos-küyü mağarı götürdü başına.

- Bilirsen nə qiyamot qopacaq! Ha, ha, ha!

Ədalət:

- Konddən başını götürüb qaçar.

- Hi, hi, hi! Gələcək görüşə! Vallah, Əliş dayı onu danaboyun edəcək.

Elşən olındoki arayı birməfoso çəkdi başına, ağzına da bir tiku ot qoydu:

- Eybi yox, Əzizə, mənə əvəz deyirsen. Görün ha, kimo deyir?

Elşənə! Konddo luboy cəyrlə cavab verərim! Verərim, ya vermərəm!

- Verərsən!

- Verərsən!

Hüseynqulu oğlu Bəşir əlini uzatdı Elşənə:

- Mən ölüm, bir bura vur! Vur də! Bax belə! Neco yazmışdın, sonsuz monim gecəm-gündüzüm yoxdur! Boh, boh! İndi Əliş dayı onun gündüzünü gəccə eliyəcək!

Nazim atmacalardan hiss elədi ki, Elşəngil Həsərət müəllim üçün nə isə bir tolo qurublar. Özü də deyəsən, müəllimi toloyo onun əlilə salıblar.

Niyo Həsərət müəllim konddən qaçaq düşsün. Niyo, Əliş dayı o ağır müəllimi danaboyun closin? Əzizə! Görüş, məktub!

Nazim ha fikirləşirdi, axırını bir yana çıxara bilmirdi.

Bolkə, bolko müəllimi görüşə çağırıblar. Əliş dayıya da xəbər veriblər? Yox, bu boyda zərəfat olmaz. Elşən clo namordlik etməz. Yox, Nazim bu boyda zərəfat görməyib.

***

- Həsərət müəllim, Həsərət müəllim!

Dərvəzə cırıltı ilə açıldı.

- Nazim? Bu gəccə vaxtı xeyir ola?

Nazim bilmədi nə cavab versin, torlodı, saldı başını aşağı:

- Bağışlayın, bilməmişəm, xəbərilməyib, müəllim.

Müəllim:

– Bir içəri gir görüm. Axı nə olub, nəyi bağışlayım?

– Getməyin. Görüşə getməyin. Sizi biabır etmək istəyirlər, tələ qurublar.

Müəllim Nazimi zorla otağa çəkdi, bir stəkan çay töküb qabağına qoydu.

Bayaq Nazimin gətirdiyi məktub stolun üstə idi.

Müəllim özünə də bir çay tökdü və gəlib Nazimlə üzbəüz oturdu.

– Nazim, mən onsuz da getməyəcəkdim. Mənim şəhərdə nişanım var. Bu yaxınlarda toyumuz da olacaq. Hələ səni də çağıracağam toyuma. Çayını iç, soyutma.

Nazimi yola salarkən müəllim onun içmiş olduğunu nəzərə alıb:

– Bəlkə, səni evinizəçən ötürüm?

– Yox, yox! Özüm gedəcəm!

Nazim bir az aralanan kimi bayaq stolun üstündən götürdüğü məktubu açib oxudu. Evə getmədi, gəldi Əzizənin gözəloyocuyi yeri.

Gedirdi deyə ki, müəllim heç zaman səni sevməyəcək, nişanlısı var. Özü də bu gün-sabah toyu olasıdır. Nazimə elə gəldi ki, Elşən dünyanın ən pis adamıdır. Axı, Əzizə yaxşı qızıdır! Amma Ülkor ondan da yaxşıdır.

Gəlib çatdı bağın başına. Ora-bura baxdı, heç kəsi görmədi.

– Əzizə! Əzizə! – deyə bir-iki dəfə Əzizəni səslədi.

Ağacıqdan kim isə çıxdı və Nazim yerindəcə qurudu, gecikmişdi:

– Əliş dayı?

– Zəhrimar, Əliş dayı, çor, Əliş dayı! Ə, heç bu sir-sifətindən, böy-buxunundan utanmırsan? Ə, niyə ölmürsən?

– Əliş dayı, Həzrət Abbas haqqı...

– Həzrət Abbas qənəmin olsun! Ə, niyə gedib boğazına çatı salmırsan? Mənim qızım sənin tay-tuşundur?

Üzünə dəyən qəfil sillədən Nazim sentirlədi və yıxıldı.

– Əliş dayı, bir qulaq as də! Bir...

– Heç nəyə qulaq asıram, asmaq da istəmirəm. Düş qabağıma!

Nazim hiss elədi ki, Əliş dayı onu bu görkəmdə atasının yanına aparmaq istəyir. Gördü ki, kişi bərk dirənib, yalvarmağın xeyri yoxdur.

Düşdü sədrin qabağına.

Nə etsin? Dəsinmi ki, bunlar hamısı Elşənin, Ədalətin tələsidir. Nəcə desin? Bəs kişilik? Bir də ki, lap Qurandan don geysə, Əliş dayı inanmaz!

Yer yanlsa, girirdi yeri.

O gecə atası səhərəcən həyətdə oturub siqareti siqaretin oduna yandırdı.

Nazim də yatmadı o gecə. Fikirloşdi səhərəcən. Ona elə gəldi ki, heç zaman kosmonavt ola bilməyəcək. Həyif! Görəsən, Jolobov ömründə birco dəfə də olsa, belə dolaşılığa düşüb?

Şəhər atası traktorı işə salıb həyətdən çıxanda Nazim onu saxladı.

– Qağa, inanmırsan?

Atası baxdı, baxdı və sonra Nazimin saçını qarışdırdı:

– Yox! Mən oğluma inanıram.

Nazim qalxıb oturdu traktorda.

O gün söyüd ağacının altı boş qaldı. O gün Ülkor işə gedəndə Nazimi söyüdün altında görmədi və ilk dəfə danıxdı.

1978

BABA VƏZİROĞLU

(1954)

İstedadlı şair və nasir Bəbu Vəziroğlu 1954-cü il yanvar ayının 10-da İsmayilli rayonunun Mollasəbaqlı kəndində anadan olmuşdur. Həmin rayonun Həsən Əliyev adına məktəbini bitirmiş, ADU-nun jurnalistika fakültəsində və Moskva'da M Çorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəsr şöbəsində təhsil almışdır (1972-1977).

Orta məktəbi qurtarıqdan sonra İsmayilli rayonundakı "Pravda" kollektivində işləmişdir. Ali təhsil alaraq, Azərbaycan LKGİ MK RİD qərgarində ədəbi işçi AYB-də hədəf ədəbiyyat təbliğ bürosunda təlimatçı, AYB-də məsləhətçi, "Mir" Dövlətlərarası Teleradio Şirkətində redaktor, Azərbaycan Kinematoqrafçılar İttifaqında baş redaktor, "Yurd" jurnalının məsul katibi olmuşdur. Hazırda "İstedad" jurnalının baş redaktorunun müavini.

Ədəbi yaradıcılığa XX əsrin 70-ci illərində başlamış, şair və nasir kimi tanınmışdır. Onun "Şəhər qatırı", "Yaddan çünən görüs", "Ocaq", "Yol" kitablarında dərc olunmuş povest və hekayələri ədəbi ictimaiyyət marağı və rəğbətə qarşılanmışdır.

BİRƏ ON DƏQİQƏ QALMIŞ

Telefon zəng çaldı. Uçotçik Məmməd qeyri-ixtiyari olaraq saatına baxdı. Birə düz on dəqiqə qalırdı. Molum mosoloydı ki, bu vədələrdə zəng çalan ancaq Qədir ola bilərdi. Yalançılar sözü olmasın, iyirmi iki ildə ki, Qədir hər gün günorta birə on dəqiqə qalmış zəng çalayırdı və uçotçik Məmməd qırmızı müşəmbəli stolun üstündəki kağız-kuguzları qaydaya salır, külbabını zibil yeqisiyə boşaldırdı, bundan sonra asılıqandan boz rəngi gətmiş paltosunu, ceynən o rəngdə papağını (qışda) götürüb, yaydasa, sadəcə olaraq, həsir şlyapasını başına keçirib üz qoyurdu Fətışin aşıxanasına tərəf.

Uçotçik Məmməd pəncərəyə baxırdı. Bayırda boz, çişkinli payız havası vardı. Uçotçik Məmməd pəncərə şüşələrinə çırpılan qanadların səsinə eşidirdi. İş yoldaşlarından kimsə pəncərənin bayır tərə-

fino bir tiko qurmuş çörək qoymuşdu və bu çörəyə tamah salıb boz bir sorço çöl tərəfdən pəncərənin demir barmaqlardan pərcimlənən pərcimlənən özünü içəri salmışdı, indi pəncərə şüşəsiylə barmaq-lığın arasında çırpırdı. Elo bil birdən tolayı düşməyini hiss eləmişdi, çörək-zad yaddan çıxmışdı, özünü sağa-sola çırpıb bu qofesdən qurtarmağı can atırdı. Amma nə illah çalayırdı, çıxma bilmirdi. Gah pəncərə şüşələrinə çırpınıb yanı üstə düşürdü, gah da xırda barmaqlığın demirliori ohdını kosirdi.

Telefon zəng çaldı. Bu telefon zəngi olmasaydı, bir də arabir sorçonin pəncərə şüşələrinə çırpılan qanadların səsi olmasaydı, yarım saat ərzində bu otaqda miçkək vızıltsı belə eşidilirdi. Payızın sazaqlı günləri gəlmişdi, miçkəklər yoxa çıxmışdı və uçotçik Məmmədə bu otaqda işləyən homkarları da yarım saat ovvol nahar fasilosinə çıxmışdılar. Əslində onlar otaqda olanda da, bir elə sos-küy olmurdu. Hor kos başını aşağı salıb öz işini görürdü. Hər gün saat on ikini bir az adlamış dağılırdılar, hərə bir tərəfə gedirdi, günorta naharını çalayıb qayırdılar. Tokco uçotçik Məmməd gözləyirdi, hər gün birə on dəqiqə qalmış Qədir zəng çalayırdı və o da stolun üstündə bir az yır-yığış çalayıb üz qoyurdu Fətışin aşıxanasına tərəf.

Telefon zəng çalanda uçotçik Məmməd bayıra baxırdı, pəncərədən görünən bir parça boz payız somasına baxırdı, aramsız olaraq qanadlarını pəncərə şüşələrinə, demir barmaqlıqlara çırpan boz sorçoyə baxırdı. Birdən Məmmədə elə gəldi ki, indi tamaşa elədiyü sorçələrdən deyil. Elo bil bu sorço çöldəki boz payızın bir parçasıdır, düşüb iki səddin arasına; elə bil payızın özüdü. Birdən bu düşüncələr uçotçik Məmmədin özünə də qoribə gəldi. Qoribəlik aramsındaydı ki, Məmməd ömründə birinci kərə idi payız haqqında belə müəmmalı fikirlişirdi, belə dərindən fikirlişirdi və ömründə birinci kərə idi payızı nəyosə oxşadırdı, örtülü pəncərəyə demir barmaqlığın arasında atılıb-düşən sorço ona bir parça payızı xatırladırdı. Bu balaca vəğzal qosobosinə qədəm qoyduğı gündən, bu maliyyə şöbəsində işə başladığı gündən onda belə şeylər olmamışdı. Məmməd bu vəğzal qosobosindən üç kilometr aralıdakı kənddə doğulmuşdu, hal-hazırda orda da yaşayırdı, hər səhər onu səkkiz nəfər (məşallah!) "ata deyon" yola salırdı. Hər axşam səkkiz nəfər "çörəkistuyon", üstöğəl onların anasını – doqquz baş ailo üzvü yolunu gözləyirdi. O kənddə Məmməd haçansa səkkizillik məktəbi qurtarmışdı, Allah

bilir, özünün də heç əmelli-başlı yadına gəlmir, sonra üç kilometrlik yolu basabaşba gəlib bu vəqzal qəsbəsinə hesabdarlıq kurslarına girmişdi. Düz iyirmi iki ildə ki, bu balaca vəqzal qəsbəsinə, maliyyə şöbəsinə, bu rəngi gətmiş qırmızı müşəbəli stolun arxasında oturub hesabdarlıq əloyirdi. Keçən illər öz işini görmüşdü; onun saçına əl gəzdimişdi; bəninə donqanı bir əz dikəlmişdi, barməqlər dəyonək olub sayğacın daşları kimi şiş-qış şıqıldaydı. İllər təkə bu balaca idarədəki vəzifəsinə, mövqeyinə, stoluna toxuna bilməmişdi. Düz iyirmi iki ildə ki, o, uçotçik Məmməd çağınırdı.

Telefon zəng çaldı. Dünən də ələ bu vaxt birə on doqıq qalmış Qədir zəng ələmişdi. Salamlaşmışdılar. Ələ Qədir birçə kolmə demişdi ki, bəs mən gədirəm Fətışin yanına, dur son də yavaş-yavaş düzəl yola. Qədir uçotçik Məmmədin kəndçisiydi. Səkkizillik məktəbi bir qurtarmışdılar, bir yerdə kursda oxumuşdular, cəmi qəsbədə də işləyirdilər. İntəhası, Qədir məşə kombinatında hesabdarlıq əloyirdi. Otaqlarında telefonları yox idi ki, hərdən uçotçik Məmməd də ona zəng ələyə bilsin. Ona gərə də hər gün Qədir kəçib kəbinat direktorunun qəbul otağından, naz-qəmzəli Püstə xanımın yanından Məmmədə zəng əloyirdi. Biri məşə kombinatından, birisi də maliyyə şöbəsinə ayrı-ayrı yollarla gəlib çıxırdılar Fətışin əşxanasına.

Qədir sədiq dostdu. Keçən bu illər əzində onları ayrı günə ələməyib, yaxşı-pis günləri həmişə bir yerdə kəçib. Səhər əvdə kəmərin altını bir əz bərkidəndən sonra çıxırlar yola, düşəndə məşinlə (adətən, qəsbəyə gədən məşin çox ələ), düşməyəndə ələ-bələ yələt ələməyə düzələn pəz-piyada, səhəb ələyə-ələyə gəlib çıxırdılar iş yerlərinə. Bayaq orz ələdiyimiz kimi günərtə naharını da Fətışin əşxanasında bir yerdə ələyirdilər, əşxam da bir-birinə qəşulub qayırdılar kəndə. Yaz, yay aylarında bu yolu gədir-qayıtmaq həttə adama bir əz ləzzət də əloyirdi, əmma qışda işlər müşkəlloşirdi. Yələstü məşin ələməyanda soyyuqda, qarda üç kilometrlik yolu basabaşba qəsbəyə gədir-qayıtmaq hər əğulun işi deyildi.

Kənddən bir əz aralı dəmiryolu uzanıb gədiridi. Hər gün bu dəmiryoluyla Bəkidən gələn səhər qatları vəqzal qəsbəsinə tərəf ələyib-kəçir və qatar hu balaca kəndin qatında bir nəçə doqıq dayanırdı da. Əmma kəndin adamlarından heç kimin əğına gəlmirdi və yaxud əzləri istəməyirdilər ki, vəqzal qəsbəsinə gətmək üçün heç ələməsə bir dəfə bu qatara minsinlər. Qatar dələmbac yollarla da ələsə, bir əz gəc də ələsə qəsbəyə gətməkdən ətrü çox rahat minik idi. Əmma

kənd camaatı, başda uçotçik Məmməd ələməqlə, başda Qədir ələməqlə, qarlı-qovğunlu günlərdə o üç kilometr yolu min əziyyətlə gətməyi üstün tutdu.

Qədir dənən də bu vədə zəng ələmişdi.

– Hə, gəl gərək, mən gəyinib çıxıram, son də yavaş-yavaş düş Fətışin əşxanasına.

Vəssalam, nə bir kolmə ələsik, nə bir kolmə artıq! İyirmi iki ildə ki, Qədir hər gün birə on doqıq qalmış uçotçik Məmmədi Fətışin yanında nahar yəməyinə çağırırdı.

Uçotçik Məmməd, adətli ələzə, bir müşətəri gəzüyə stolunun üstünə bəxdı, kağız-kuğuzları solıyoloq üst-üstə yığdı, bəzilərini stolun daxılına atdı və bundan sonra əsilqəndən kəhno, rəngi gətmiş boz paltosunu gətürüb, cəynə on rəngdə boz pəpağıni başına kəçirib arxasına qapını çırpdı. Artırmən pilləlorini əhtiyatla düşdü, çürümüş taxta pillələr çışəkənd sürüşkən ələməşdü. Havanın səzağıni hiss ələyib paltunun yaxasını qaldırdı, əstə əddimlərlə vəqzal qəsbəsinin yəgənə böyək, morkəzi kükəsinə çıxdı.

Bir əz aralıda qəşonin sol tərəfində vəqzal gərinürdü, sağ tərəfdə isə yəgənə kinoteatrin binası əğıarırdı. Kinoteatrin qabağında lilipt Miri soyyuqdan ələ-ələ hind kinolarından çəkən rəngli şəkillər satırdı. Uçotçik Məmməd əzə nəçə kəro balaca qızının ismancıyla lilipt Miridən həmin şəkillərdən ələmişdi. Muxtəlif filmlərdən məhəbbət səhnələri... xoşbəxt qızlar, bəxtəvər əğlanlar... Uçotçik Məmməd fikirloşirdi ki, zalım əşəqlər ələ bil dünyaya əncə səvmək-səvilmək üçün, məhni oxumaq üçün gəliblər. Uçotçik Məmməd hərdən əzə də o filmlərə girib bəxdırı və həmişə əxırda özünü nəso birtəhər hiss əloyirdi. O vaxtlar bu “birtəhərliyin” nə ələduğunu heç cür əzüyçün əyən ələyə bilmirdi. Bütün bunlar ona yuxu kimi gəlirdi; hərdəsə bir əğlan, bir qız dənəyanın bütən dördi-sorindən, bütən qayğılarından əzəd ələb, əncə səvgi bərsində fikirloşir, əncə birtirino çəş ələn əloyib, məhni oxuyurlar.

Lilipt Mirinin əsil adı Mirməhəmməd idi, əzə də lilipt-zad deyildi. Sədəcə ələraq, ənadəngəmə balaca, lap balaca, sısqız bədəninin üstündə əməlli-başlı yəkə bir başı vardı və hərdən fikirloşəndə adama gərəib gəlirdi ki, bu boyda başı o balaca bədən nəçə saxlayır. Əmma onu nəynirsən, boylu-buxunlu beş əğılu dələnirdi başına, əmma şəkil satmağından da ələ çəkərdi Miri. Yayın cırhacında,

qışın sazağında olında qom-qomı şəkil, boynunu burub dururdu kinoteatrın qabağında.

Liliput Miri bu gün soyuqdan lap büzüsmüşdü, görkomi də lap qarışmışdı. Başına bir qulağı sallaq osqor papağı qoymuşdu, oynino, bədəninə nisbətən dahətli-dərəcədə böyük bir zabıt şineli geymişdi. Nədənso, bu gün həy-həşirə müştəri çağırırdı, fəğir-fəğir boynunu büküb durmuşdu və birdən uçotçik Məmmədin liliput Miriyə baxa-baxa, onun rayon sayıllarının chityat clodiyi beş yekop oğluna yazığı gəldi. Uçotçik Məmməd bir müddət anlaya bilmədi ki, ona nə oldu. Elə bil payızın bu boz üzünü də indico gördü, elə bil səhərdən çisələyən bu yağışa da indico diqqət elədi. Qəsbədə mötəbər tikili sayılan kinoteatrın binası da ona çox miskin göründü, elə bil o boyda bina payızın çanına-çiskininə qarışib itmişdi, onun yerində ancaq tünd bir bozluq gözə dəyirdi. Hər gün kinoteatrın qabağına toplaşan, qəsəbənin erköyün kişilərinin erköyün uşaqlarına, hardasa, bir az həsədli baxırdı – yanları “Jiquli” maşını, göy qurşağı rəngində şorfi, harn, dalisov sayıllara. Nəso, uçotçik Məmmədin onlardan chityat etməyi də vardı. Nədənso, bu uşaqlarla göz-göza, söz-söza gəlməkdən çəkinirdi. Qəriba burasıydı ki, birdən uçotçik Məmmədin onlara da yazığı gəldi, hətta üroyündə onlara bir mərhəmət hissi duydu da.

Uçotçik Məmməd vağzal səmtinə baxdı və özü də təəccüb elədi ki, birca stansiya binasının həndəvərində payızın bu boz örtüyündən əsər-alamət yoxdu. Deyəsən, vağzala səmşin qatarı gəlmişdi; camaat bir-birini itələyə-itələyə qatara minməyə tolosirdi, uzaq-uzaq səfərlərdən qayıdan adamlar qatardan düşürdü. Uçotçik Məmməd özlüyündə elədi ki, o uzaq səfərlərdən qayıdan adamları vağzalın payız örtüyünü yox elayın, arıdon. Və bu balaca vağzal stansiyasında heç vaxt fəsillər dəyişmir, homişə eyni bir hava olur burda – səfər havası. Adamlar hey gədir, hey qayıdır və onlar üçün havanın necəliyi heç vaxt fərq eləmir.

Uçotçik Məmməd heç vaxt bu qatarlara minib səfərə çıxarmışdı. O, qatarların keçdiyi yoldan bir az aralıda, balaca bir kənddə doğulmuşdu və ən uzaq səfəri elə bu balaca vağzal qəsəbəsinə olmuşdu. Kursu girib oxumuşdu burda və kursdan sonra iyirmi iki ildir ki, kənd-kəsəkdə, tanış-tunuş arasında hamı onu “Uçotçik Məmməd” çağırırdı. Hər gün uçotçik Məmməd uzaq-uzaq yerlərdən gələn o qatarların lap qonşuluğunda səyğani şaqıldadırdı, vürməsini-

bölməsini cləyirdi, modaxil-moxaricini hesablayırdı və heç vaxt yatıb yuxusuna da girməzdi ki, bir gün gələcək, payızın boz günlərindən birində vağzal stansiyası haqqında belə qəriba fikirlərə düşsək, uzaq-uzaq yerlərdən gələn qatarlar haqqında düşünəcəkdir. O payız günü gəlmişdi və uçotçik Məmmədin üroyündə o gün doli bir istək oyandı, qəriba bir çilğanlıqla arzuları ki, bu dom, bu daqiqə bu qatarların birinə oturub, gündoğana demoyosən, günbatana demoyosən – hara gəldi üz tutub gedəsən. Bu homin günüydü ki, uçotçik Məmmədin gözündə liliput Mirinin yekop oğlanları şıcana dönmüşdü, kinoteatrın qabağında ki erköyün, harn uşaqlara üroyündə mərhəmət hissi duymuşdu. Ətrafında no görürdüso, kimi görürdüso – hamısını, lap elə Qədirin özünə də yazığı gəlmişdi. Ona görə ki, homin gün uçotçik Məmmədin qolbındə qəriba çilğın, doli bir istək, arzu qaldırılmışdı və buna görə özünə yazığı gəlmirdi.

Telefon zəng çaldı. Dünyəno də bu vaxt, saat birə düz on daqiqə qalmış Qədir zəng olmışdı. O da durub çıxmışdı küçüyə, üz qoymuşdu Fətışın aşxanasına torof. Uçotçik Məmməd bir xeyli gecikmişdi. Qədir, görünür, darıxdığından dilxor olmuşdu.

– Balam, gəl çıx da. Səhərdən camaata cavab verməkdən dilim qabar bağlayıb. Hər adama görək on dofo deyəsən ki, stul zanitdi.

Qədir düz deyirdi. Fətışın aşxanasında bu gün əmöllü-başlı tün-lük idi. Uçotçik Məmməd stulda yerini rahatlayıb oturdu, Qədirə handan-hana cavab verdi:

– Heç, sən deyən elə bir işim yoxdu. Yolda bir az longidim, bu zohrimar payız havası bədim adamın qanını qaraldır.

Qədir irişdi:

– Sağ ol, səni... Elə bil payızın gəlişi birinci korəmdi, payız belənçik olacaq, dayna. Yaz döyül, ha, gül güllü çəğira, bülbül bülbülü – Sonra Qədir üzünü o tərəfə çevirib Fətışı hayladı: – Nəldü, a Fətış, balam, qamımızın qurultusundan söz deyib, söz çəşidə bilmirik ki...

Bufətçilə Fətış elə bil Qədirin sözlərinə bond idi, olındə məcməyi stulun qabağında peyda oldı. Saxsı qablarında iki dofo piti, şor xiyar-pomidor, adama yüz qram araq. Düzdü stulun üstünə, “nuş-can” dedi və qoydu gətdi.

Uçotçik Məmməd araq stokanını yaxınına çəkdi.

– Bu mono kar cləməyəcəkdir, – dedi, – a Qədir. Gəl bunu sifto cləyək, dahısını zakaz elə gəlsin.

Qədir duruxdu:

– Sağ ol soni... – Deyosun, aşna, bu gün birtəhorson. Səndən heç belə şeylər eşitməzdim.

– Vur, görüm, bura! – Bu sözləri də uçotçık Məmməd dedi və gözələnədi ki, Qədir bədəsinə bari qaldırın yuxarı, elə stolun üstündə stəkanları toqqaşdırıb, araqı hirməfəso ötürdü içəri. Şor xiyardan bir dişdəm qoydu ağzına, araqın tomi çəkilib gedəndən sonra Qədir dümsüklədi:

– Ho, noldu, sənə söz dedim axı? Fətişə denən o zohrimardan bir ağzıbağlısını gətirib qoysun bura.

– Ağzıbağlı çox olar, – dedi Qədir.

Uçotçık Məmməd:

– Çox olmaz, dard çox olanda, hər şey azlıq elayir, – deyib Qədri həddən ziyadə təəccübləndirdi.

Fətiş “ağzıbağlının” birini gətirib qoydu stolun üstünə. Elə ki, bir az aralandı, uçotçık Məmməd arxasınca donqulandı:

– “Həmişəki adamdı, şor xiyara oxşayır köpəyoğlu”.

– Kimi deyirsən? Nə şor xiyar? Kimi söylürsən?

– Heç nə, deyirəm şor xiyara oxşayır köpəyoğlu. Vurasan araqdan yüz-yüz, zakuska yerinə götürüb bu Fətişdən bir dişdəm qoyasan ağzına. Aşxananın içində şor xiyar iyi verir, vağzala çıxanda zəminnistirə oxşayır – alında maşını, aynında zər-zibası.

Araq butulkası yarladı, qabağındakı piti soyudu, uçotçık Məmməd dınmağı: Qədir də onu danışdırmadı. Qədir, deyosun, handan-hana özünə gəldi. Nə mono, nə sənə – bir kolmo də! Sakitcə pütisini yeməyə başladı. O ki qaldı araq məsələsinə, uçotçık Məmmədlə xələxətrin qalmasını, yoldaşlıq eləyirdi – hər dofo bir-iki qurtum içib stəkani qoyurdu yerə.

Yirmi iki ildə bu aşxanaya çox Fətişlər gəlmişdi, çox Fətişlər getmişdi. Lap o vaxtlar burada sıyıq Cəhbar idi, sonra bir ara Əlhəsən işlədi burada, sırtıq Müseyib bir müddət hərəldi buralarda, ondan sonra da ki bu şor xiyara oxşayan Fətiş! Bu aşxananın işçiləri gəldi-gedər idilər, anma aşxana yirmi iki ildə bir zərnə nə yaxşılığa, nə püşiyə dəyişməzdi. Elə homin alçaq, bir basmış tavanlı, çirkli taxta dəşməli, bayıra yeganə pəncərəsi olan homin aşxanaydı ki, bu gün də bu balaca vağzal qəsbəsinə meydan oxuyurdu. Günorta naharını eləməyə bura çox adamı gəlirdi. Çoxu Qədim kimi, uçotçık Məmməd kimi adamlardı. Sığorta idarəsinin müfəttişləri, kommunaxozun sırası işçiləri, yol idarəsinin inspektorları, məişət xidməti kombinatının

qarovulçuları... bir də uçotçık Məmməd, bir də Qədir... iyirmi iki ildə ki, cəmi aşxanada, Allah bilir bolko cəmi stol arxasında oturub günorta fasiləsini başa vururdular.

Telefon zəng çaldı. Dünən də elə bu vaxt Qədir zəng eləmişdi və o da... Yaxşı ki, dünü Qədir işin cəmini tapmışdı. Nə mono, nə sənə – bir kolmo də! Yoxsa horgünkü kimi?

– Gördün də, doysın dodosino! Elo bilirson, özümçün deyirəm? – Birisi sorxoz inadıyla döno-döno tokrar eloyirdi: – Vallah yox, canımçün yox, bu ölsün yox, özümçün deyirom. Monim heç gözüm yoxdu o işdə. Monimlə yanbanan oturan oğlanı tanıyrsan, cavan kadrodu, gələcəyi var, onu götürüb qoyaysdılar, moni yandırmazdı. Sən get, Allah bilir, hardan bir zırramanı tut gotir, de ki, mon iş bilirməm?! Bu hansı doflor-kitaba sığar, belə şey harda yazılıb?..

O birisi monasız-monasız irişirdi, müsahibinə göz vururdu. – Bə bilmişir, – deyirdi, – su hardan bulanıq? Bə bilmişir, – deyirdi, – o kimin adamıdır? Bə bilmişir, – deyirdi, – yersiz gəldi, yerli qaçdı?!

Başqa stolda birisi oylib müsahibinin qulağına xolvotco guya nəso piçıldaydı, hər halda görümündən belə güman eləmək olardı, amma sosi bütün aşxananı başına almışdı:

– Dünən yun Moşdinin sudundaydım, – deyirdi. – Zalım oğlu deyirəm, bu pulları hara yığmış, hara xəşdirmiş, Allah bilir. Zərafət döyül, e, o qədar pul yığosun, axırda da dörd ilinə canını qurtarasan. Amma soni inandırım ki, yun Moşdi o dörd ildə o eliyəcək dörd ay, ona yun Moşdi deyərler.

Onunla üzbuüz oturan o birisi etiraz eloyirdi:

– Yox, oşşi, heylə sözlərə inanma. Fikrin qabaqlara getməsin, indi zakon bərkəliyib. Yun Moşdi, iraq olsun, – bu yerdə o birisi otla-nylo demir barmaqlıq təsovvürünü yaradıb, sözüne davam elədi: – Ora düşünə kimi Moşdiyə. Yox, oşşi, inanma heylə sözlərə. Yun Moşdinin öldü birkoromlik buzovu...

Qıraq stolların birində oturmuş bığlıburma birisinin sosi gur-gur guruldaydı. Yanında oturan iki nəfərini, deyosun, ona doxli yoxudu, kişi tok idi və o, səhbətini üzünü bufet somto tutub eloyirdi. Görünür, haqq-hesabı Fətişləydi:

– Balam, mon ona dedim ki, indi dünya monom-monom dünyası döyül. Raz ki, qız sənə istəmir, day o yana-bu yana atdınmağın köhnə pulnan bir köpük xeyri yoxdu. Dedi, yox, dodam mono kor deyib,

gəlib-gedəni vur deyib. Dedi ki, nə sobobo qız moni boyonmosin, məndən artığına gedəcək. Nəsrəddin şahın oğluna gedəcək?

Fotiş bu basabasda, aşxananın bu tünlüyündə, deyosən, doğrudan-dogruya qulaq veriridi. Elə ki, söhbət Nəsrəddin şahə çatdı, Fotiş özünü saxlaya bilmədi:

– Pəh atonnan səni, ağıl yiyəsi. Allah, bəndənə ağıl ver, burda deyiblər ha...

Biğiburma birisi daha da çoşdu:

– Dedim, day sənnən söhbətimiz tutmaz bizim. Nə sobobo ki, sən çox yuxarıdan dən vurursan. Nəsrəddin şahdan danışırsan. – Bu yerdə şit-şit hırlıladı. – Dedim, mən qana bilmərəm sən dediyin o mətləbləri, sən məndən ağıllı çıxdın. İndi görəcəyəm onu, suddə də olsa, görüb sözümlə deyəcəyəm ona. Deyəcəm, Nəsrəddin şahın oğlu, necəsən indi? Camaatın qızını zorla qaçırdıb arvad clomok istəyirdin özünə. Nə oldu bəs? Deyəcəm sözümlə... hökumətnən bərabər qızın nə kimi beş qardaşı beş gündü axtanırlar onu...

Fotiş bu basabasin içində hay verməyə macal tapırdı. Deyirdi:

– Bə nə bilməsən, harda olsalar mütləq tapacaqlar onları. Bu qəsəbədən hara baş götürüb gedə bilərlər?!

Telefon zəng çaldı. Dünən də elə bu vaxt...

Butulikanın dibində lap azca içki qalmışdı. Uçotçik Məmməd onu da tökdü stəkanına. Bir baxdı Qədirin üzünə, bir baxdı olindəki stəkana, görək nə dedi:

– Gəlsəno, – dedi, – səbahdan işə qatarla gəlib-gedək...

Qədir əvvəlcə dəyükdü, adətli üzrə:

– Sağ ol səni... – deyə bildi. Amma sonra boşalmış araq şüşəsinə baxıb işin nə yerdə olduğunu, guya anladı: – Axı o yol bizə uzaq düşür, qatar çox dolama gedir, bir saatdan çox vaxt itiririk.

Uçotçik Məmməd inad elədi:

– Yox, Qədir, nə vaxt itiririk ki? Onsuz da ona görə yaşayırıq ki, vaxtı daha tez-tez itirək, vaxt tez keçsin. Nolar, Qədir, səhər cəvdən bir saat tez çıxıb, axşam bir saat gec qayıtsaq?! Nə olardı ki?! Gəlsəno, səbahdan qatarla gedib-gələk...

Qədir dinmədi. Uçotçik Məmməd də bir xeyli susdu, sonra birdən qızarmış gözlərini Qədirə zilləyib yəno inad elədi:

– Nolar, Qədir, səbahdan qatarla...

Bu dünyədə yalnız birə Qədir bildi ki, uçotçik Məmməd bu sözləri necə dedi. Elə bil qarşısında oturan qarayanız, çallaşmış cüd

saçları, əlləri saygac vurmaqdan şıq-şıq şıqıldayan bu qırıx beş yaşlı adamın taleyi Qədirin bu cavabından asılı idi.

– Yaxşı, – dedi Qədir. – Sən deyən kimi də oləyirik.

Telefon zəng çaldı. Azı, on-on beş dəfə səsənən telefonun dostoyini, bu gün saat biro on doqıqo qalmış uçotçik Məmməd götürmədi və xeyli duruxub qaldı, sonra nə düşündüso, dostoyi qaldırdı. Kosik-kosik siqnallar eşitdi. Deyosən, xəttin o biri başında Qədir sənə clomoyib dostoyi əsmışdı. "İndi yoqın üz tutub Fotişin aşxanasına torəf. Bu qəsəbədən hara baş götürüb gedə bilər?!"

O gün biro on doqıqo qalmış uçotçik Məmməd köhnə, rəngi getmiş qırmızı müşəmbəli stolun üstünə ol gozdirdi, külqabını zibil yeşiyinə boşaltdı və bundan sonra asılıqandan paltosunu, papağını götürdü. Geyinib asta addımlarla üz qoydu Fotişin aşxanasına torəf.

1979

SADAY BUDAQLI

(1955)

Budaqov Saday İsmayil oğlu 1955-ci il noyabr ayının 13-də Qazax şəhərində qulluqçu ailəsində doğulmuşdur. Orada orta məktəbi bitirmiş, APİ-nin filologiya fakültəsində təhsil almış. Moskvada M. Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda müdavim olmuşdur. "Yazıçı" nəşriyyatında redaktor, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Qazax filialının zona şöbəsinin sədri, "Sınaq körpü" ədəbi-hədii jurnalının baş redaktoru işləmişdir.

Ədəbi fəaliyyəti XX əsrin 70-ci illərində başlamış və istedadlı nəsir və tərcüməçi kimi tanınmışdır. Müxəll Bulqakovun "Master və Marqarita" romanını Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. "Günorta" hekayəsi onun "Çət" kitabından (Bakı, Yazıçı, 1987) götürülmüşdür.

GÜNORTA

Qırıqdan baxanda deyərsən bu saat evdə heç kim yoxdu. Günortanın istisi həy-küy sevmir, hər şey nəfəsini içinə çəkib.

Qapı açıqdır, yüngül meh cunanı dəş şeytan əlilə hərdən-hərdən tərpedir. Gün düz artırmağa düşüb, ələ bil mısib qəfilcə qorxutmaq üçün içəridən çıxacaq adamı gözləyir. Amma yox, o bilir ki, həmişə beləcə qapını kəsdirəndə heç kim otaqdan çıxırmı, onun çəkilib getməsinə gözləyirdilər.

Artırmanın altı boyaboy zirzəmidir, orda qarı uşaqları üçün cürbəcür mürobbalar saxlayır. Gün işığının bir ildəsi süzlülüb zirzəminin içinə düşüb. Ora sərinidir. Yağın istidan tontmış şüa orda sərinlikdən most olub

Kənardan ev dincini almaq üçün yükünü yerə qoymuş qocaya oxşayır. "Qocanın" pal-paltarı oldən çıxıb, rəngi gedib. Uşaqlar gələndən-gələno nəşə cələmək istəyirlər, bacardıqları yeni rəngləyirlər, suvayırlar, ağacları hədayırlar. Şitil hasdırırlar. Kişi onlara göz qoyub bağ-bağat işini yadırlamadıqlarından razı qalır.

Hoyoti sohorlor gündən iri tu ağacı qoruyur. Doymış tutlar sobir-sizlikdən çırpılacaqlarını gözloyommırlor, qopub kölgəsində mürgüləyən toyuqları səksəndirirlor. Tutlar o qədar doyub ki, torpağa düşən kimi dağılır. Onları qarı, bir də toyuqlar donləyir.

Evdən körpə səsi eşidilir. Səs hoyoto sərinlik gotirir. Toyuqlar istinin keçdiyini düşünüb başlarını qaldırırlar. Qarı artırmağa çıxır, novosini ovuda-ovuda şüşəyo çay süzür. Körpə omziyi tutan kimi kiriyir. Qarı ehmalca pilləkənləri düşüb kölgəlikdə oturur. Qırıqlı sifəti hələ də yuxuludu. O axır vaxtlar yuxusunu lap çəşdirib: körpə yatsa-yatır, nefəsi – durur.

İnsan dursu hoyotın mürgüsünü dağıdıb. Toyuqlar öz kimsə-sizliklərini, qarısız bir qəpiyo də doymədiklərini indi hiss ediblor. Səvinclə qırtlaşa-qırtlaşa hoyotda gəzişirlor. Ağappaq şipşirin tutları donləmək də ancaq indi onlara ləzzət cləyir.

Bir azdan kişi də astanada görünür. O da yuxuludu. Aşağı düşən kimi suyun gəlib-gəlmədiyini yoxlayır. Krani açıq qoyur ki, su gələndə bilsin. Sonra hovuzdakı suyla püfo-püfloyuyunur.

Qarı kişisinin vordişini bildiyindən durub çay qoymaq üçün mütəbəxo qalır. Ancaq hələ çay hazır olana qədər nə iş görəcəyini, başını noylo qatacağını kişi bilmir. Görülo iş çoxdu. Biborin, badımcanın əsil sulanan vaxtidir. Bağın başında bir az pomidor da okib, san çıqokləri su deyib Allaha yalvarır. Zəğal də onun kimi.

Kişi çardağın altına bəxib gözü ilə tozo qozetləri axtarı. Tapanda səhbətclil bir tanışla görüşürmüş kimi səvinir. Tezco qarından cynoyini istəyib çardağın altıda yerini rahatlayır. Qozetləri oxuyub qurtarana qədər görək heç kim onu danışdırınsın.

Ən əvvəl son xəborlorə göz gozdilir. Haradasa bombalar partlayır, evlor dağılır. Kişi başını qaldırıb yanında dayanmış qırmızı xoruzun monom-mənon dəyon duruşuna baxır. Heç inamağı gəlmir ki, bu saat gəzmədiyini, gərmədiyini torpaqlarda adamlar, "müharibədi" deyib bir-birini öldürür, qarı tükür.

Uşaqlar böyüyəndən "müharibə" sözü onu çox qorxudur. İndi də qara-qura fikirlərdən yayınmaq üçün durub hoyotda gəzişir.

Suyun şiriltisi onu bekar durmaq əziyyəyotindən qurtarı. Rəzin borunu krana keçirir, o biri ucu gündüzdən zəğal ağacının dibindədir. Borunun düyününü aç-aça gedib zəğala su ilə bərabər çatır. Su lap sısqə gəlir. Töküldüyü yerdəce torpağa hopur. O, gözünü

sudan çökəmmir, tələsiyir, zoğalın nazik gövdəsinə səpİR, bir dəfə, iki dəfə: hə, di indi sərİnlədinmi? Bir az rahatlanıb yan-yörosinə boylanır. Pomidor uzandıqca uzanır, ancaq hələ çiçəyini tam tükəməyib, bir yandan da kökünü danadışi doğrayır. Danadışi torpağın altındadı, işini gizlincə orda görür, bir də baxırsan ki, sİtilin qurucə kölgəsi qalıb, əlini atırsan, olınə gəlİR. Danadışını yamanlaya-yamanlaya yaxınlaşıb pomidorun boşalmış dayaqlarını bərکیدİR. öyİlib yerdə dəyməsin deyə kəndirə yüngülcə bağlayır. Əl-qolu yamaşılı olub, köynək də batıb. Görək yaxın düşməyöydi, qarı deyəcənk. Həmişə pomidorluq işini çİmməmişdən qabaq görürdü, oynını dəyişİb nə lazımıdı eləyirdi, sonra da yaxşıca çİmirdi. Bunun yaşılı morət gedən şey deyil. Əlİndən, qolundan zorla gedİR. gol son bunu paltardan apar. Zoğalsə kişİnin halından xəbərsiz, küncdə başını budaqlarının arasına soxub sevinə-sevinə suyunu içİR. Deyİrsən, bu saat gözün görö-görə meyvələri dolub qızaracaq. Suyu onun dibİndən götürməyə kişİnin əli gəlmİR. Həmişə belə vaxt çotinlik çəkir, elə bil uşaqlarını yedizdirİR, bİlmİR qaşığı bİrincİ kimin ağzına aparısın.

Ağacların hamısını özü basdırıb, ağacların hamısını ondan cavandı, gözünün qabağında sİrələnİb, boy atıb, meyvə verİb. Bİrcə ceviz ağacma ərki çatmİR, ceviz ağacı ondan qocadı. İri gövdəsi, nəhəng çəttİRİ bağıın bir yanını tutub. Qonşular həmişə gİleylənİR, kos deyİrlər, ağaclarınmızı qurudur. Kİşİ də bİlİR ki, qurudur. Ancaq əli gəlmİR, qarğış yiyəsi olmaq İstomİR, özü basdırmayıb, özü də kəsə.

Kİşİ gözünü cevizdən çökəmmİR. Dünyanın bir dİlsiz-ağızsız ağacları, daşı, çiçəyi öz dİnməzİlyi ilə ona göy bİldİyİnin arxasında görənmədiyi nələrsinə olduğunu hiss elətdİRİR. Görənmədiyİnin xofu, səhn, sİrri onu uşağa döndərİR. Dünyanın yağışı, qarı, gözünü açİb başının üstündə gördüyü günəşİ, min-min ulduzu, buludları oynada-oynada qabağına qatıb gəvən külöyi bu uşaq üçün möcüzədir. Uşaq həyrotlə, qadın bətni kimi bəhrəli torpağın bİtİrdİyi, bİr-bİrİnə bənzəməyən yüz cür çiçəyə, otə, ağacə baxır. Torpaq İyİrmi addım yerdə eyni torpaqdı. Amma bu eyni torpaqda eyni suyu içİb, eyni havanı udub bİr dəcəl uşağa oxşayan alma ağacı olur, bİrİ boyaz çiçəklərlə adəmin ürəyİnİ tİtrədən gİlonar ağacı, bİrİ qadın kimi zərif, incə qızİlgül. Hərəsinin də öz dadı-tamı, öz rəngi, öz qoxusu.

O, bİr udum havanı sİnəsinə çəkİb dərİndən nəfəs alır, dünyanın çİçək bİtİrən möcüzəsinə, camına yayılan bİr udum havanın möcüzəsinə sevinİR. Zoğalsə başını budaqlarının arasına soxub sudan içdikcə içİR, bİr doydum da demİR, baxırsan, baxırsan, İnanmıyın gəlİR ki, bu saat gözün görö-görə meyvələri dolub qızaracaq.

Günün İstisi kişİni təntİdir. Belo baxanda düz-omolli bİr iş gör-möyib, ancaq yorğunluq hİss eloyİR, çöxdən bədonını tork cədən gücün, qüvvənin yeri yara kimi sİzİldayır. Kölgeliyə çökİlib papiroso yandırr. İşdən toza-torpağa bulaşmış əli ilə papiroso tutub, torini silə-silə qıraqdan gördüyü işə baxmaq ona ləzzət eloyİR. Ləzzət aldığı, canı-başı rahat yadığı ə olmayıb. Bİr vaxt bu ev də yox İdi. Özü golİb yurd saldı, evləndi, bİr yerdə daşı daş üstə qoydular, ev düzəldİlər, oğul-uşaq böyütdİlər. İndi budu, homin adə yorğun-yorğun durub papiroso çəkə-çəkə ömrünü qoyduğı bİr parça torpağa baxır və bu bİr parça torpaqda nəse eloydu bİldiyinə görə öyöyi külöksiz havada kİrİmişçə dayanmış bərlİ-bohrəli ağac kimi rahatdı.

Qarı onu çağırır, yeqİN çay hazırdı. Gedİb yenə yaxşı-yaxşı yuyunur, sonra evə çıxıb köynəyini dəyişİR. Körpə öz arəbasında sakitcə uzanıb, mİğmİğə onu İncİtməsin deyə arəbanın üstünə cuna sorİlib. Kİşİ çhmələcə cunanın kənarını qaldırıb baxır. Körpə onun baxdığını görüb mızıldayır, əllorini torpodİR. Qarı nə qodər desə də ki, qucağa öyrətmə, özünü saxlayammayıb arəbadan gətürİR. Körponin qara gözləri gülür, nosə qİğİldayır. Bu qİğİlti nə dediyinə başə düşmədiyi yarpaqların xİşİltİsinə oxşayır; sİrli, səhrlİ. Kİşİ onun İliq, bİçİlmİş ot qoxuyan nəfəsİnİ udmaq üçün üzünə lap yaxın tutur. torpaq kimi qocə, torpaq kimi cədarlı bərməklərin körponin əllorİnə, üzünə toxundurur. Bərməklərİ ancaq ona aşkar olan sİrdən tİtəyİR.

Körpə ortancıl oğlunundu, yaxşı ki, alıb saxlamaq qarının əqlına gəldi, yoxsa lap dənərdİdilər. Uşaqların həzə bİr yandıdı, hoyat onları göz açdıqları bu evdən gətürüb uzaq-uzaq yerlərə aparıb. Kİşİ həç kimi qınamır, belo də olmalıdı, hər kes öz qİsmətİnİ gedİb tapmalıdı.

Günün əli daha artırmadan qopub, qarının su səpdiyi hoyoto çökİlib. Bayaqkı odu, İstisi İndi yoxdu, olan-qalan İstisini də suya verİb dəmci-dəmcİ buxarlanır.

Qarı çağdani, çaynıki çardağın altına aparıb. Körpə hələ də kişİnin qardağında. Kİşİ gözlorİnİ yumub, İndi özü elə qınsılı, cəod sİfəti ilə meyvəsi solmuş ərmud ağacına oxşayır.

Havə sakitİdi. Məh deyİlən nosə hordən-hordən əsİb ağacları öz dİllorİndə danışdırır. Torpaqlə somanın qucağına sİğnİmiş hər şeydən

durub-duracaq dünyanın qocalığı, əbədiyi hiss olunur. Baxanda heç adamın inanmayı görmür ki, günlər keçəcək, nə vaxtsa bu iki qocanın kölgəsi tut ağacının kölgəsinə qarışmayacaq, daşın-divarın, torpağın, öz əlləri ilə basdırdıqları ağacların yaddaşından onların nəfəsi, izi silinib gedəcək.

Ölüm haqda qocalar heç vaxt fikirləşməzlər. Bir yana qalanda, axı ölüm nə olan şeydi? Əgər adam yox olub gedirsə, bəs onda sirlisizliyi qınlıdayan bu körpə nədi?

Həmişə adını tutmadıqları bu evə çatanda ölüm də öz gücsüzlüyünü hiss eləyir, qorxusuz yaşayan bu evin üstünə qanadlarını toxunduramır.

Və günlər, aylar dolanacaq, nə vaxt gəlsəniz, siz də bu evi mən qoyub getdiyim kimi tapacaqsınız. Qabağınıza tut ağacı çıxacaq, bax onda qocaları həmin tut ağacından soruşarsınız.

Ağacların dilinisi dünyada hamı başa düşmür.

1987

AFAQ MƏSUD

(1957)

İstedadlı nasir və tərcüməçi Vəliyeva Afaq Məsud qızı 1957-ci il iyun ayının 3-də Bakı şəhərində ziyalı ailəsində doğulmuşdur. 190 sayılı orta məktəbi və ADU-nun jurnalistika fakültəsini bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə C. Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında redaktor kimi başlamış, Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində telefilm haş redaktoru, Respublika Tərcümə və Ədəbi əlaqələr Mərkəzinin direktor müavini işləmişdir. 1991-ci ildən sonuncu qurumun direktorudur.

Ədəbi fəaliyyətdə hələ orta məktəbdə oxuyarkən başlamış, getdikcə gözəl yazıçı kimi formalaşmışdır. Onun "Üçüncü mərtəbə", "Sənə gecəsi", "Keçid", "Tək", "Azadlıq", "Yazı" kitablarında dərc olunmuş əsərləri rəhbərlik qarşılıq və ədəbi ictimaiyyətin dərin marağına səbəb olmuşdur.

"Gecə" hekayəsi Afaq Məsudun "Yazı" kitabından (Bakı, "Qanun" nəşriyyatı, 2005) götürülmüşdür.

GECƏ

Çovğunun, elə bil, sonu olmayacaqdı... Bir həftəydi, on gün idi... Son üç günü şəhərin çox hissəsində işıq xətləri də qırılmışdı. Qaz, çovğun başlayandan itmişdi. İndi də deyəsən, su boruları neçə gündən şaxtasından donmağa başlayırdı.

...Hava qaraldıqca Talib kişinin canına haqdansa damla-damla vahimə dolurdu... Çovğun başlamamışdan Talib kişi yuxusunda ağ saqqallı, ağ əbəli nurani bir adam görmüşdü. O adam Talib kişinin ölündən tutub yatağından qaldırırdı, arxasıya çökə-çökə harasa, ucu-bucağı olmayan səhralığa bənzər qərribə bir yere aparırdı... Sonra nə olurdu, o adam elə oradaca Talib kişinin əlini buraxıb qeybə çəkiliirdi. Talib kişini həmin o səhralıqda təmtök qoyurdu... Sonra Talib kişinin ayağının altında yer tərponürdü və Talib kişi aşağı baxıb görürdü ki, son demo, bayaqdan bəri səhnədə dayanıbmiş, aşağıda isə saysız-hesabsız simfonik alətlərdən və musiqiçilərdən ibarət

böyük orkestr onun işarəsini gözləyirmiş. Onda Talib kişini elə söhnədəcə ağlamaq tuturdu... bədonindo, çoxdanna bəri yadırgadığı tanış istiliyi hiss edirdi, həmişəki adətliylə saçlarını sığallayıb öllərini havaya qaldırmırdı, gözünü yumuq orkestrə başlamaq işarəsi verirdisə də, orkestr çalmırdı... Onda Talib kişinin qolları yanına düşürdü, vahimədən ürəyi ağzına gələ-gələ dayandığı yerdəcə donub qalırdı... Orkestrin musiqiçiləri bunu görüb alətlərini tələsik konara tullayırdılar, tələm-tələsik zalın ortasında yekə bər xəndək qazmağa başlayırdılar, söhnəyə dırmaşın dəmir əlləriylə onun qollarından yapışır, sürüyə-sürüyə aşağı düşürür, xəndəyə yıxır – sonra saysız-hesabsız violonçelləri, skripkaları üstünə yığıb torpaqla basdırırdılar. Torpaq ağzına, boğazına dolub nəfəs yollarını tıxadıqla, skripkaların ucuiti taxtaları bədonini deşdikcə, ürəyi partlaya-partlaya son dəfə gördüyü göydən lopa-lopa tökülən qar olurdu...

...Həmin o qar idi... yuxusundan başlayıb on gündən çox idi yağırıdı... Çovğunun içiyə fırlanıb özünü otaqların pəncərələrinə çırpırdı, şüşələri qırıb içəri keçmək, yuxudakı kimi, onun üstünə yağmaq istəyirdi...

Yatağından qalxıb stolun siyirtməsinə çəkdi, dərmanlardan çıxarıb bir-bir dilinin altına qoydu, pəncərənin qabağına keçib bir müddət pərdənin arxasından çovğunun, tufanın içində itib-batan şəhərə baxdı... Şəhər demək olar ki, görünmürdü...

Bütün günü telefon da zəng çalmamışdı. Elə bil, şəhərdə olub-qalan qohum-oqrəba, tanış-biliş də çovğunun içində donmuşdular. Ya hərasa, hayanası köçüb getmişdilər?!

– ...Talib. a Talib...

– Ay can...

...Talib kişinin qansı elə cavanlıqdan xırdaydı, qocalıb indi az qala fındıq boyda olmuşdu, çarpayının tən ortasında, yorğanın bir ucunun altında dovsan kimi yığılıb xırda, oynaq əlləriylə ona baxırdı.

– Qorxuram nəse...

– Nədən qorxursan?..

– Bu nə çovğundur, a Talib?! Heç Bakıda belə çovğun olduğun yadına gəlir?..

Talib kişi çömbəlib qarnın yanında oturdu, əlini bumbuz alına çəkdi.

– Ürəyin necədi indi?..

– Bir az abatdı...

– Sən çalış bir az yat.

– Elə bütün günü yatıram. Nə qədar yatmaq olar?..

– Nə qədar yatsan, bir o qədar yaxşıdı...

– Bu il yazın gəlməyi nə uzun çəkdi? Mart qurtardı, yazdansa əlamət yoxdu...

– Olar da, niyə tələsirən?.. Cavanlığından belə həvəsəlisən...

– Talib kişi dedi və o dəqiqə də dediyinə peşman oldu.

Qarı cavanlığından söz düşəndə, həmişə niyəse meyus olurdu, balaca, qırışq üzü yığılıb az qala nöqtəyə dönürdü.

– Talib...

– Hə.

– Yazın birinci əlaməti nədir, əgər bildin?!

– ...

– Hə?.. Niyə dinmirsən?..

– Fikirləşirəm...

– Burda fikirləşməyə nə var ki?!

– Yəqin yağış olar da.

– Hə... yağışdı... O yağışın qaribə iyi olur...

– Nə iyi?.. Suyun da iyi olar?..

– Bəyəm bilmirsən?! Yaz yağışından ot iyi gəlir...

– Sən həmişə hor şeyi tərs-mayallaq deyirsən. Yazda ot bitir deyə, yağış yağanda hor yanı ot iyi bürüyür...

– Hə... Sən mənədən ağıllısan.

– Qışın ömrünə az qalıb daha... Bir azdan havalar isinəcək, quşlar oxuyacaq, işığımız düzələcək...

– Bu telefon da dəyşən işləmir... Heç zəng çloyon olmayıb bu gün. Elə bil, lap adadayıq...

Qarnın bu sözdən Talib kişinin bədonindən soyuq gizilti keçdi. Yənə ogecəki vahiməli yuxusu düşdü yadına.

...Ayağa qalxıb başmaqlarını sürüyə-sürüyə mətbəxə keçdi. Mətbəxə lap qaranlıq idi, xırda pəncərələri küləyin müqavimətindən əsım-əsım esirdi.

Əlini bufetin siyirtmələrində gəzdirib dünən yandırdığı yarımçıq şamı tapdı, yandırıb nolbəkiyə yapışdırdı, ölləri əsə-əsə otağa apardı...

Çovğunun havası evin içinə də dolmuşdu. Soyuq külək qaranlıq dohuz boyu dolanıb otaqların pərdələrini vahiməli-vahiməli tərpədirdi.

...Talib kişi şamı getirib stolun üstünə qoydu. Qarnın səsi çıxırmırdı, yorğanın altından xırda başı, bir də quş caynaqlarına oxşar

balaca. sümüklü olləri görünürdü. Dinməz-söyləməz uzantı qaranlıq tavana baxırdı.

Talib kişi şamı yatağın böyründəki mizin üstünə qoyub dikələndə ləngər vurdu. Yeno ürəyi bütün bədənini zəiflətdi.

“Daha dorman da kar eləmir” – fikirləşdi.

- Talib, ay Talib...

- Ay can.

- Deyəsən, daha dorman da kar eləmir mənə...

Talib kişi yeno çarpayının yanında oturdu.

- Hamısı soyuqdandı. özizim... Soyuq ürəyin damarlarını yığır, qoymur qanı işləsin...

Sonra istədi desin ki, “bəlke su qızdımb ayaqlarına döşəyim?” yadına düşdü ki, nə qaz var, nə də işiç.

- Yuxun gəlmiş?..

- Yox... – qan başını səpçə kimi tərpedib susdu, sonra gözlərini döydü.

- Talib...

- Hə...

- Qorxuram...

- Nədən, yatmaqdan?..

Qan başını tərpedib “hə” dedi.

- Mən ki yanımdayam, nədən qorxursan?.. – deyib şamın işığında qanın heç nə ifadə eləməyən üzünə baxdı.

- Sən yanımda olanda heç nədən qorxmuram. Sən güclüsen... həkim də demişdi. Yadındadı həkim nə demişdi?..

- Demişdi də...

Hiss elədi ki, danışmağa heyi yoxdur, ürəyi, cərəyanı azalan əl lampası kimi təcridən sönür elə bil...

- Yox, de...

- Nə deyim?..

- Həkim nə demişdi, onu.

- Demişdi, bədənim çox sağlamdı...

- Hə...

Qan “hə”ni bir qədər uzadıb, elə bil, rahatlandı, sonra qırq-qırq əsnədi.

Gözlərini qıyıb qanın üzünə diqqətlə baxdı, az qaldı qorxudan ürəyi dayana.

Qanın ağzının bir tərəfi əyilmişdi. Nə vaxt əyilmişsə, görmömişdi. Qənbəydi ki, qan, deyəsən, ağzının əyilməsini hiss eləmədi.

Qarısının ağzına baxıb kövrəldi, gözləri doldu, yadına bu balaca qadının cavanlığı, ağappaq şümal dərisi, cazibəli gözləri düşdü... Hər şey qurtardı, bitirdi, sönürdü...

Talib kişi belə fikirləşdikco, ürəyi tamam zəifləyirdi, çovğununsa gücü elə bil bir az da artırdı.

Qan onun diqqətlə baxdığını görüb balaca, taqətsiz olləriylə yorğanın ucunu burnuna çəkdi.

- Niyə elə eləyirsən? Nofosin daralar.

- Baxma mənə...

- Niyə, özizim?..

- Elə bil ağzım keyiyib.

- Sənə elə gəlir.

...Çovğun arada bir, elə bil, hardansa güc alır, toplanıb otaqların qapı-pəncərələrini titrədir, yanqaranlıq, soyuq otaqlarda ac qurd səsiylə ulayırdı...

- Talib... – qanın sosi yorğanın altında gülcə eşidilirdi.

- Hm...

- Sən qoyarsan mən ölüm?..

Talib kişinin, qanın bu sözündən ürəyi sıxılısa da, zorla gülümsündü:

- Mən ölməmişəm ki, sən öləsən?..

Qanın çuxura düşmüş gözlərində sevinçə oxşar zorif işartı yanıb-söndü.

Talib kişi arada bir bürəyib dayanan xəsto ürəyinin yorğun, zəif özələlərini birco-birco hiss elədi. Ürəyinin özələləri, tiftiyi pürşüklənmiş oski vəziyyətdəydi təxminən. Ürəyi tabe olmurdu daha ona. Dərmanlarından da imtina eləyirdi.

Çovğunun otürpərdən sosindən idi, ya otağın qaranlığından idi, nə idiso, elə bil havası çatırdı...

Fikirləşdi ki, bəlke birtəhər geyinib qarısını da bələyib sürünö-sürünö də olsa havaya çıxsın?! Sonra da yadına düşdü ki, işiç yoxdu deyo, lift işləməyəcək, beş mərtəbənə neco düşüb-çıxacaq?! Liftin işləməməyindən lap vahimələndi. Demək, çovğun qurtarıncan elə beləcə, göyün üzündə qalacaqdılar...

Qənbəydi ki... – Talib kişi fikirləşdi – qonşuların da sos-səmiri gəlmirdi. Elə bil, hamı çovğunun olindon qaçib harasa uzaqlara, isti, işiçli yerlərə getmişdi. İndi bu boyda şöhorin ortasında, bu qar-qiyamətin içində, bu nataraz binada qarısıyla qalan birco o idi. Özü də harada – göyün yeddinci qatında...

- Talib...
- Hm...
- Bu tl, elə bil, yaz olmayacaq...
- Elə şey olar?..
- Niyə olmur?! - qarı danışdıqca, elə bil, nəfəsi tongiyirdi.
- Birdən-birə yay gələcək?!
- Hə... Yaydan lap zəhləm gedir. İstido təzyiqim düşür...

Talib kişi hiss elədi ki, gözü qaralır, bədəninə soyuq tor gəlir. Özünü dikəldib zorla da olsa, ayağını ayağına aşırıdı. Bilirdi ki, belo oturanda qüvvətli görünür. Yorganı qarının üstünə çəkib:

- Sus, əzizim... danışma, - dedi. - Sono danışmaq olmaz.
- Sakitlikdən qorxuram...
- Niyə?..
- Onda küləyin səsi gəlir. Bir də külək pəncərələri torpədir... Burda qorxmalı nə var ki?! Külək oşəndə pəncərələri torpodir... Elə bil, bu külək nə işə istəyir...
- Nə istəyir?..
- Bilmirəm...

- ...
- Talib...
- Hm...
- Eşidirsən necə ulayır?.. Elə bil, ağlayır. Ürəyim sıxılır... Sənə dedim axı, danışma...

Talib kişi özünü toplayıb birtəhər qarıya sarı əyildi, qurumuş dodaqlarıyla alından öpdü:

- Sakit uzan, mən danışım sən qulaq as...
- Danış Talib, amma çox danış... bir də bərkdən danış...

Talib kişi nəfəsini dərdi, qurumuş diliylə dodaqlarını yalayıb uzun-uzadı yola hazırlaşan adamlar kimi bir neçə saniyə susdu, sonra udqunub boğazını arıtladı və lap asta səslə, az qala pıçılıyla danışmağa başladı:

- Qışın ömrünü az qalıb... İndi otlar, çiçəklər qarın altında yuxulu-yuxulu cücərir, ağacların tumurcuqları düymə kimi yığılıb, daşıqları sayı-saya çovğunun axırını gözləyirlər... Quşlar, bizim kimi haralardasa gızlənib çovğunun susinə qulaq asa-asa yatırlar... Ona görə deyirəm ki, sən də yat... Sən də hansısa quşa oxşayırsan... Bunu sənə demişdim, deyəsən...

...Ürəyi yeno dayandı... Qarı görməsin deyə, yanakı oturub, heysiz oliylo sinosini ovxaladı. Ürəyi zoif-zoif atıb durdu, sonra solaxay döyüntü ilə ara-sıra vura-vura işlədi.

- Ho... danış, danış... Deyirsen hansı quşa oxşayıram?..
- Yaz lap yaxındadı... Mən hiss eləyirəm. ...Sohor yuxudan ayılıb görəcəksən ki, bu yanqaranlıq otaqlar işıqla doludu. Bu otaq evin ən işıqlı otağıdır axı... yayda homişə buranın poncorosindən qalın pərdələr asırsan ki, gün işığı divarları, pianonu bozartmasın... Sənin o qalın pərdələrin hardadı?..

- Pərdələr?! Hansı pərdələr?..
- Yay pərdələri... Üstündə qırmızı tovuzaşuları olanı deyirəm. O tovuzaşuları sənə oxşayır... demişdim sənə?..

- Deyəsən, demişdin... Hə, demişdin.
- Sən elə indi də tovuzaşusuna oxşayırsan...
- Sən danışsən, ürəyim yaxşı işləyir... Özü də homişə elə gözəl sözlər tapıb deyirsən... Görək yazıçı olaydın...

...Külək bir də çoşdu, hardasa damda noyiso kökündən torpətdi. Antenaydı, ya damın damirloriydi, nə idiso ycrindən oynayıb gur-gur guruldadı.

...Qarı övvəl gurultudan qorxub yorganı başına çəkdi, sonra başını çölo çıxarıb, nofosini saxlaya-saxlaya diqqətlə gurultuya qulaq asdı. Birdən, elə bil, gözleri işlədi:

- Göy guruldayır... Talib!.. Bu nə vaxtın gurultusudu?! Çovğunda heç vaxt göy guruldamaz axı... Bolko yağış yağır?! Dur bir pəncərədən bax... Sən düz deyirdin... Yaz lap yaxındaymış... İndi yadıma düşdü o tovuzaşusulu pərdələr hardadı... Çöldə, şkafın yuxarı gözündə... Özü də tomişdi, keçən yay onları yuyub-ütöləyib qoymuşdum... Onları yuyanda dımğımın biri ortadan sınımışdı, yadındadı?! Dımğqların da qocalıb... Talib, a Talib, niyə dinnirsən?.. Sən susanda qorxuram axı. Yağış yağır... Vallah yağır... bax, çşidirsən səsin?.. İndi otlar cücüröcök, tumurcuqlar açacaq, gün çıxacaq, hər yer isinöcök, işıqlı olacaq... Mən o tovuzaşusu pərdələrimi asacağam... Talib, qurban olum, danış... Nolar, bir söz de... Talib... Talib... a Talib... danış, qurban olum, qorxuram axı?! Talib?.. Talib?.. Talib?..

ELÇİN HÜSEYNBƏYLİ

(1961)

Elçin Hüseynbəyli 1961-ci il dekabrın 23-də Cəbrayıl rayonunun Mahmudlu kəndində doğulmuşdur. Şükürbəyli kənd orta məktəbini bitirdikdən sonra hərbi xidməti borcunu yerinə yetirmiş (1980-1982), M.V.Lomonosov adına MDU-nun jurnalistika fakültəsində ali təhsil almışdır (1984-1989). İlk hekayəsi 1990-cı ildə "Gənclik" jurnalında çıxmışdır. Bundan sonra əsərləri "Azad", "Azərbaycan" jurnallarında, "Yol" qəzetində dərc olunmuş. Ədəbi ictimaiyyət tərəfindən maraqla və sevgi ilə qarşılanmışdır. "Keçə kimi qara və soyuq hava... Kəndə gün çıxanda qayıdacağıq" hekayəsi yazıcının "Yovşan qağayılar" kitabından (Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2005) götürülmüşdür.

KEÇƏ KİMİ QARA VƏ SOYUQ HAVA... KƏNDƏ GÜN ÇIXANDA QAYIDACAĞIQ...

Orxanla Şəmkinin küçələrini gəzirik. Hava sort, keçə kimi qara və soyuqdur.

– Bura ananın vətənidir, – deyirəm, – monim vətənimə uzaqlardadır. Orxan soruşmur, mən özüm bunları ona danışırım. – Anan burda məktəbə gedib. Odey, bax, orda. Ancaq biz onunla Bakıda universitetdə tanış olmuşuq, sonra mən Moskvaya oxumağa getmişəm. Oradan ananın dalınca Şəmkiyə gəlmişəm və anan onu sevdiyimə inanıb.

Bura mənim qaldığım mehmanxanadır. Əvvəllər burda park yox idi. Sonradan tikilib.

– Sən də məktəbə gedirdin? – Orxan soruşur.

– Gedirdim, ancaq burda yox, öz kəndimizdə. İndi kəndimiz olsaydı, mən sizi ora aparardım, quzu otardığım, ot biçdiyim yerləri göstərirdim. Özü də mütləq yayın başlanğıcında gedərdik. İyun ayının əvvəlində. Barama qurtarandan sonra. Qurdun mizindən zəhləm gədir. Yəqin, kəndə qatarla gedərdik. Əvvəlcə səs-küylü, his və

soşiakə iyi verən "28 May" stansiyasından bilet alardıq. Vağzalda bir az gözişərdik. Perronda ora-bura qaçısan, müştəri axtaran yükçülərə baxardıq. Bələdçinin (diktörün) qatarın yola düşməsi barədə səsi moni xüsusi həyəcanlandırdırdı. Nədonso vağzal mənə nösləli hissələr oyadır. Yəqin ona görə ki, vağzallar insanların dünyaya gəlişini və gedişini xatırladır. Mənə elə gəlir ki, insan xoşbəxtliyini vağzallarda tapır, vağzallarda da itirir...

Ailəliko bir kupədə gedərdik. Mən hom Bakıdan uzaqlaşmağımın, hom da kəndə gəlməyimin şorofino bir yüz vurardım. Səhərə kimi yatmazdım. Sonra yuxulayardım və bir də ayılında görürdüm ki, "Daşburun" stansiyasındaydıq. Horadizo qatanda hor şey mono yavaş-yavaş doğmalaşardı. Horadizo atamın xələsi uşaqları yaşayır. Axırda Böyük Morcanlının ot tayaları görünürdü. Anamın xələsi uşaqları iso Morcanlıda yaşayır. Bir qədər sonra Aşağı və Yuxarı Maralyanı, bir az o tərəfdə – boz topolorin otoyolunda iso Karxulunu, Cəfərabadi axzada qoyardıq və mən kondimizə tez çatmaq üçün uçunardım. Xəstə olsam da belə, kəndimizin havası mənə sağaldardı. Ona görə də havanı ciyər dolusu içimə çəkirdim. Sonra "Çağ ağzı" bağı, axırda "Toxmaçar" və nohayot, Qobilgilin cvinin altında Momişgilin tozocə tikdiyi evlər, sonra Qulunun, Qobilin, Eynişgilin cvi, Bəylərin durduğu keçdi, Sonuqil, lap axırda omimgil, ondan sonra bizim cvimiz görünürdü. Nonom (anam) homişokə kimi həyotimizin əzində, Arazın qırağında durub qatara baxardı, şöhdən gəlon oğlanlarını qarşılamaq ümidi ilə. Tozo gətsələr də, elə bilirdi ki, səbah açılacaq və kimso demiriyolla cvə gələcək, o iso uşaq kimi sevinəcək. Biz ona əl edirdik, ancaq o bizi gərməzdi və moyus-moyus həyoto girdi. Elə bilirdi ki, bu gün bizdən gəlon olmadı. Nonomün gözlorində homiso bir qayğı, nisgil vardı. Bolko də ona görə ki, qarlaşlan lap uşaqlıqdan ölmüşdülər. Bizi hom oğul, hom də qarlaş əvozi hesab edirdi. Bacının ürəyi qınq olar – nonom deyirdi və bizi bacılarımıza qarşı soyuq olmaqda qınayardı.

Danıdıqca kövrəlirəm.

– Sənin nonon yoxdu axır? – Orxan deyir.

Mən ohimiyyət verməyirəm. Çünki monimçün indi hər şey keçmiş zaman şoklindədir.

Bir qədər dinməzocə gedirik.

Orxan:

– Ata, danış da, bəs sonra nə olar? Qabağımıza nə çıxar?

– Bu dəfə nənəm bizi qarşılamayacaq, – deyirəm, – heç olmasa, Sona xala, Tamaşa xala qarşılayadı. Sona xala rəhmətə gətdi, xəbərim də olmadı ki. gedəm halallaşam. Axırda Tahiri, Bəxtiyarı, Xaqanini səsləyirdim, deyərdim ki, qarmaqları hazırlayın, balığa gedəcəyik.

– Top götürmison? – soruşurdılar.

– Bəs necə, onsuz şey olar. Səhər yeməyi yeməmiş Arızın qırığına qaçıb balıq tutardım. Heç acmazdım da.

Nənəm:

– Ay bala, heç olmasa ağzına birco loğma al, – deyərdi. Ancaq sevindiyimdən ona fikir verməzdim. Özümü suya buraxılan balıq kimi hiss edirdim.

Sonra sizinlə Yal obaya çıxardıq. Əmimgilin bağından keçərdik. Simuzər bulağından sopsoyuq su içərdik. Yarğanın başında durub, sizə Güncəyi göstərərdim və deyərdim. – Ora İrandır, ata-babamızın ana vətəni ordadır. Aslandızdə. Bir zamanlar Şahsevonlər tayfasına qoşulub, 20 il Nikolay hökumətinin qaçağı olub. Axırda Güncəyən də qaçaq düşüb və sərhədi qoruyan kazaklarla atışmada öldürülüb. Həmin gün dayısı Fərhad Şuşa qalasından ona bəraət kağızı gətirib.

Sonra rəhmətlik Tapdıqın yarğanın başında atılıb qalmış “DT-75” traktorunun yanına gələrdik. Bir zamanlar ona minmək üçün növbəyə durardıq. Tısbəgə yerləşli traktorun üstündə oturub, ləzzətli yer şumlayardıq.

Mahmudlu başına gedərdik. Ot biçdiyim yerləri sizə göstərərdim. Kəndçilərimizdən kim qabağıma çıxsaydı “Xoş gəlmison, – deyərdi, – bunlar səninkidilərmimi?” – soruşurdılar. Mən həvəslə başımı tərpadordim. Onlar əyilib sizin üzünüzdən öpərdilər. Payız olsaydı, Möhbətin bağından sizə üzüm yığardım. Bilal əmidən isə qorxardım. Su gəlsəydi, Qulugilin bərosindən başa su açardım. Susuzlayanda yarğanın altına – selliyin qırığına enərdik, dizimizi yerə qoyub su içərdik, ancaq sizə qıymazdım. ananızdan xəlvət əlimdə sizə su içərdirdim və bərk–bərk tapşırırdım ki, çiy su içdinizni evdə deməyösiniz. Sonra İmrangilin bağından qarella (qaragilə) dəyərdik. Palıd ağacının qozalarından muncuq düzəldib boy-nunuzdan asardım. Qurbanalı dikindən tozlu–torpaqlı yolla aşağı enib Tək tutun dibinə düşərdik. Bir az orda dincimizi alardıq. “Ali

xəndəyi”nin yanında işləyənlərə baxardıq. – Bax, dərs oxumasınız, siz də bu günün altında işləyib, qaralarsınız, – deyə sizi qorxudardım. Ancaq üreyimdə həmin adamlara həsəd aparardım, kəndimizin torpağını qoruduqlarına, bəccədiklərinə görə, onlara üroyimdo minnətdar olardım. İstidən qorunmaq üçün bizə göz ələyən Güneşdən gizlənərdik. Quzu otaran uşaqları salamlayırdım. – Sən kimin oğlusan, – soruşardım. Hidayətin, ya Vidadinin, Mobilin, Əhlimanın oğluyam, – deyərdilər. Qəribədir, bir zamanlar onlar öz uşaqları boydaydılar və mənimlə birgə ələ buradacılə quzu otarırdılar. O qədər dalaşmışıq, gizlən–paç, xaşmaş oynamışığı ki. Rəhmətlik Sərdarla, Zakirle burda dalaşdıqım, oynadıqım, küşüdüyüm günləri yadıma salardım. Sonra “Ali xəndəyi”ndən ötüb, “Hacı yerini”no gedərdik. Selliyin üstündəki durbanın yanına gələrdik. – Bir dəfə burda az qala Raufla kəşf cələmişdik. Bulaq qazmaq istədik, neftli su çıxdı, – deyirəm. – Sudan neft çıxdı? – Orxan təc-cüblənir. – Sonra kəşfimiz puça çıxdı. Sən demə, suya qarışan traktor solyarkasıymış. Bu sözləri dəyərkən Orxanın üzündəki moyusluğı duyuram. Biz də o zaman beləcə moyus olmuşduq. Həm kəşf cələyəndə, həm də onu itirəndə həyəcanlanmışdıq, yumruğumuz boyda üroyimizin dəyüntsünü eşitmişdik.

Bir müddət selliyin qırığında durub suda üzən, Güneşin altında bərq vuran balıqlara baxardıq. – Ata, ondan tut da mənə, no-o-lar, – sən deyərdin. – Olmaz, – deyərdim, bu balıqları əllə tutmaq çötindir. Sonra tutaram, – deyərdim və başımızı birtəhər tovlayırdım.

Ada yerinə adlayardıq. Burda mal otardıqım, ot biçdiyim günləri xatırlayırdım, Çorəkon qızları ilə pambıq yığdıqım zamanları, Qoçu ilə güləşdiyim yerləri lap dəqiqliylə sizə göstərərdim. Sərhədin tikanlı məfillərinə əlimi vurardım. Pambıqdan qaçdıqım günləri yada salardım.

Küdrüyə qalxardıq. Onun üstündən sərhədi seyr eliyərdik. Axırda Arızın üstündəki borudan keçib Toxmaçara çıxardıq. Bəyləri uzaqdan göstörüb, – elə gördüyüm kimidir, yoqın yeno də ot biçir, – deyərdim və onunla somimi görüşərdim. Sonra Toxmaçardakı yerimizi göstörərdim. Bir tərəfi Gülnisogil, bir tərəfi Mirkişigilin yerlərinə baxardım və öz-özümü gülərdim. Nazimlə ot üstündə dalaşdıqım günləri xatırlayırdım.

Aşaqlar futbol oynayırdım. Sənə top daşıyırdın. Balacasan axı.

– O günü Nadiqilin komandasına 12 qol atdım, – Orxan deyir və mənı inandırmaq istəyir ki, top daşımaq onun işi deyil.

– Biz kəndə qatarla gedəndə qatarın nəgmo oxuyan təkörlerinin səsinə qulaq asardım. Taq-taq-daqqadət-daq. Bunlar hamısı bir zamanlar olmuşdu.

– Bəs indi niyə yoxdu ki, – Orxan soruşur.

– Düşmənlərdədir, – deyirəm. – Beş qardaş bizi gözləyən anamızı qoruya bilmədik. – Bu sözləri deyəndə istor-istoməz gözllörim dolur və anamı yəno də Arazın qırağında durub bizi gözləyən görürəm. Bir zamanlar mən onun bətnində olarkən də beləcə Arazın qırağında durub mənım doğulmağımı gözləyib. O zamanlar yoqın mən də onun düşüncələrinə uyğun böyüyürmüşəm. Yoqın elo ona görə də ən çox anama oxşamışam. Qardaş-bacılarımlı da bir qarında yatdığımızı görə çox istəyirəm. Hərdən düşünəndə ki, anam onları da bax beləcə qarında gözdirib, bizə cyni nəğmələri oxuyub, cyni laylaları deyib, cyni düşdən süd vcrib, cyni əllərilə qucağına götürüb oynadıb, bizi cyni dorəcə də sevib – bax onda mən qardaş-bacımı sevirəm. Bütün bunları təsəvvür etməsən və düşünməsən ki, bu uşaqlar səni həyata gətirən ata-anandır onları sevbə bilməzsən. Sən ata-ananın əvəzində onları sevməyə məhkumsan.

– Mən böyüyəndə düşmənləri ordan qovacağam, – Orxan uşaq sadələvhlüyü və tomizliyiylə deyir.

– Kəndimizə qayıdanda mütlləq anamın qəbrini ora apararaq, atamın yanında basdırmaq üçün, – deyirəm və Orxanın ölindən tutub vələ tələsürəm. Dəmir qapını açib həyələ girirəm. Pensioner toyuqlar qabağıma qaçır.

“Görən, kəndimizdə hava necədir” – öz-özümə düşünürəm. “Yoqın gün çıxıb” – hava proqnozunu özüm vcrirəm. Bayırda işə hava yağış qoxuyur...

Kimsəsiz məzarlara yağış damır, yoqın...

2005

RƏŞAD MƏCİD

(1964)

Məcıdov Rəşad Müseyib oğlu 1964-cü il avqust ayının 21-də Ağcabədi rayonunda anadan olmuşdur. Ağdamda 1 saylı şəhər orta məktəbini və Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini bitirmişdir.

Əmək fəaliyyətinə “Elm və həyat” jurnalında korrektor kimi başlamış. Azərbaycan Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzində sadr müavini, “Ədalət” və “Azərbaycan” qəzetlərində baş redaktorun birinci müavini, “Azərbaycanın İstehsalat Birliyinin rəisi, Azərbaycan Tərcümə Mərkəzində məsul katib vəzifəsində işləmişdir. Hazırda “525-ci qəzet”in baş redaktoru və AYB-nin katibidir.

Bədii yaradıcılığa 1980-ci illərdə başlamış, şeir və hekayələrini ədəbi ictimaiyyət rəğbətli qarşılamışdır. “10 sentyabr” hekayəsi yazıcının eyniadlı kitabından (Bakı, Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi, 2004) götürülmüşdür.

10 SENTYABR

Hospitaldan çıxıb maşına tərəf getdi. Köhno “06” “Jiqli”ydi. On beş il qabaq, səksən altıncı ildə, sovet vaxtı mühəndis işlədiyi zavodda növbəyə durub almışdı. Qapını açıb oturdu, qabaq oturmaqaların arasından üstünə “taksi” yazılan lövhəni götürüb sol əliylə maşının damına bərkitdi.

Hospitala cərrahla görüşməyə gədirtdi. Ortancıl qızı əməliyyat olunmalı idi. Hansı həkimin ağzını aramışdısa, xərcinin 300 dollardan az olmayacağını demişdilər. Horbi cərrahı bir köhno tanış nişan vermişdi: “Həm işinin ustasıdır, həm də gözütöx adamdır” – demişdi.

Doğrudan da, söhbətləri pis alınmadı, 150-yə razılaşıdılar. Əlli dollar-filan da köməkçilərə xərci çıxacaqdı. Pulun 150-si artıq hazırdı. Həkimlər onu əməliyyatın vacibliyinə inandırandan bəri uşaqların boğazından kosib birtəhər, manat-manat yığıb düzölmüşdü. İndi qalırdı 50-ni tapmaq. Fikirlişirdi ki, dostdan, tanışdan

börc eləyib birtəhər düzəldər. "Zəmanənin üzü qara olsun, börc üçün kiməsə ağır açanda da tər tökürsən – pulu olanın ürəyi yoxdu, ürəyi olanın pulu".

"Nərimanov" metrosuna çatanda fikirləşdi ki, bəlkə evə gedib arvadını sevindirsin. Amma həmişə dayanıb müştəri gözlədiyi dayanacaqda maşın olmadığını görüb fikrindən daşındı. Yeddi ildən çoxuydu bu dayanacaq onun iş yerinə çevrilmişdi. Küçünün sonunda yerləşən, on yeddi il işlədiyi, mükafatlar aldığı zavod istehsalını azalda-azalda, gücdən düşsə-düşsə axır ki, qapısına qıfıl vurarsı oldu. 7-8 ay orda-burda iş soraqlaşdı. Bütün cohdları boş çıxandan sonra ümidi maşına qaldı. Qonşusu İslamın məsələləri ilə maşını taksiyə çevirdi. İslam bir vaxtlar məşhur olan Mədəni Mallar Ticarət Bazarında işləmişdi. İmkani yaxşıydı. Qonşulara da əl tutar, istədikləri malı anbardan götürüb öz qiymətinə verirdi. Baza bağlandıqdan sonra İslam bizneslə məşğul olmaq istəsə də, böyük ziyana düşmüş, bərcə birtəhər ödədikdən sonra çörək pulunu maşından çıxarmağa başlamışdı. Əvvəl-əvvəl İslamın fikrinə etiraz etsə də, sonra razılaşmalı oldu. İlk vaxtlar yaman utanırdı. Bəzən tanış-bilişə rast gəlir, onu tanıyanlar olurdu. Pul almaq istəmirdi. Bir dofo isə abırırsız və hərn müştərini yarıyolda düşürüb evə dönsə də, arvad və uşaqlarının sual dolu baxışları onu evdə oturmağa qoymamışdı. Amma vaxt keçdikcə yavaş-yavaş müştərilərə alışdı, dayanacaqda tozo tanışlar, təvə "iş yoldaşları" tapdı. İçərilərində keçmiş raykom işçiləri, mühəndislər, hakimlər vardı.

...Maşın şüşəsinin taqılmasına fikirdən ayrıldı. Xariciydilər. Gəbul, balacaboy kişi və ariq, ortaboylu qadın. Əllərində bir neçə dolu paket vardı. "Pliz, pliz" – deyib arxa sağ qapını açdı. Qadın başa saldı ki, şəhərə tərəf gedəcəklər. Metronun qarşısından hərionib "Moskva" prospektinə çıxdı. Güzgüdən gördü ki, kişinin ovurdları işləyir. "Bunlar da möhkəm yeyirlər". Paketdən çələyib çıxaranda yedi-yinin paxlavaya olduğunu gördü. Əslində amerikalı paxlavanı çeynomir, az qala bütöv-bütöv udurdu.

Balaca gecəqəndü evləri fırlanıb qadının göstərdiyi yeni tikilmiş, hündür binanın qarşısında maşını saxladı. Qadın olıno saxladığı bir şirvanı – on min manatı ona uzadıb "sah oll" dedi. Düşüb qapını açdı. Kişinin ovurdları hələ işləyirdi. Paketləri darta-darta birtəhər qapıdan çıxdı, sonra qadın da düşdü. "Sənk yü" – deyib binanın girişinə tərəf getdilər. Maşına oturub evə tərəf sürdü.

Gecəqəndüdə yaşayırdı. Atası o vaxt maldan-qoyundan satıb yeddi min manat düzəltdirmişdi, evlonondan iki ay sonra almışdılar. İki otağıydı – iç-içə. Balaca motboxı, bir maşının zorla yerləşdiyi həyoti vardı. Həyotin girəcəyindəki dənizqal hamam-tualəti sonradan özü tikmişdi. Zavodda ev növbosindəydı. Bir dofo təkotaqlı monzil verirdilər. Almadı. Üç uşaqla birtəhər nəcə yaşayacaqdı. "Bir az da dözorəm, amma üçotaqlı alaram". O döz, bu döz – hökumət dağıldı, zavod bağlandı, ev növbələri də gətdi arxivə (hərdən yadına düşəndə özüünü qınayırdı, heç olmasa o vaxt birtəhər alısaydı).

Qapıya çatanda siqnal verdi, arvadı çıxıb darvazanı açdı. Adətən günortalar maşını qapıya salmazdı. İndi çörək yeyib bir az yatmaq istəyirdi. Arvadı darvazanı bağladı, Gözü onun üzündəydi.

Arvadına hərbi hökimlə söhbəti danışdı. Sifətinə işıq gəldi. Mətbəxdə naharını edib, arxa otağa keçdi. Otağın kiçik pəncərəsi qonşunun həyotinə açılırdı. Qab-qazan taqılıtlı, su şırıltısı, uşaqların sos-küyü çətin ki yatmağa imkan verəydi. Amma bu dofo nədənsə sakitlik idi. Ola bilsin, arvadı xəber göndərmişdi. Qonşular arvadının "vergili" olduğunu bildirdilər.

Arvadı əvvəllər zavodun uşaq bağçasında torbiyoçi işləyirdi. Sovet vaxtında uşaq bağçasında osasən Leninlə bağlı kitablar olardı. Hökumət dağılana yaxın kimisə İrandan kirli olibfasında yekə şiriflərlə yazılan dini kitablar gətirib beş-altı nüsxəsini də bağçaya bağışlamışdı. Zavodun dayanmasıyla bağçanın da qapısına qıfıl vuruldu. Arvadı da İrandan gələn kitablardan bir-ikisini də götürüb evə gətirdi. Arvadının saatlarla oturub o kitabı oxumağı, ona qəribə gəlirdi. Hərdən Qurandan, Məhəmməd peyğəmbərin həyatından danışdı. Kafirlərin yerinin cəhənnom olduğu barədə danışdığı rovyayotlar canına üşütmə salırdı. Belə moqamlarda nodənsə yadında arvadının çəhiz gətirdiyi sandıqda büküb saxladığı partiya biletini düşürdü. On iki il Kommunist Partiyasının üzvü oldu, hər ay maşından filan qədər partiyanın büdcəsinə keçirdi. Rus qonşuları Bakıya girib oliyalın insanları qanına qəltan elədiyi 20 Yanvar qırğınından sonra hamı kimi o da partibiletini atmaq istədi. Sonra fikrindən daşındı. O, günahı partiyada yox, Qorbaçovda gördüdü. Düşünürdü ki, Qorbaçov istəsəydi, vaxtında erməniləri yerində oturma, qırğınların qarşısını ala bilirdi. Buna görə də biletini atmadı, amma bir gün Yelctsin qərar verib partiyanın fəaliyyətini dayandırdı. Amma o yeno də

partibiletı atmadı. Kommunistlərin geri dönəcəyinə ümid edirdi. Bu boyda ölkənin sakitcə dağılıcağına inanmırdı. Əvvəl arvadının dinə marağını da öteri sayırdı. Amma yavaş-yavaş dini kitablar artmağa başladı. Arvad indi evdə də başına yaylıq örtürdü. Ara-sıra evə gələndə qonşu arvadları evlərində görürdü. Sonra tanımadığı başqa qadınlar da görünməyə başladı. Bir gün arvadı hər şeyi açib danışdı. Ağ əmmaməli nurani bir qocanın yuxusuna girdiyini, ona işim-işim işildayan, qızıl camda neso verdiyini, səhər ayıldandan sonra özündə qeyri-adi əlamətlər hiss etdiyini söylədi. O, arvadında əmələ gələn qeyri-adi dəyişikliklərin izahını tapmağa çalışır, bunu işsizliklə, pulsuzluqla, kasıbçılıqla bağlayırdı. Əvvəl-əvvəl arvadına berk hirs-lənmişdi, tapşırırmışdı ki, heç kimin həyatına qarışmasın, bir də evə yad adamları buraxmasın.

Bir gün İslam onu çayçıya dəvət elədi. Məshədə gedib gələndən sonra içkini tərgitmiş, clə bil bir az da oturuşmuş, ağırlaşmışdı. Tez-tez məscidə gedir, qısa saqqal saxlayırdı. Əvvəlki yeyib-içən, deyib-gülən İslamdan əsər-əlamət qalmamışdı. İslam cani-dildən onu inandırmaq istəyirdi ki, belə vergi hər insana qismət olmur, Allah-Taala bunu özünün düz, halal bəndəsinə öta edir. "Heç olmasa, qonum-qonşunun diləyini tutsun, onları naümid geri qaytarmasın, savabdı". İslam ondan icazə istəyirdi. Onun özünə də yol göstərirdi. "İçkini tərgit, partibiletı də tulla. O evdə haram hər şey yasaqdı".

İslam nə illah cləşə də, onu razı sala bilmədi. Amma bir müddətdən sonra özü arvadında qeyri-adi nəşə olduğunu inanmağa başladı. Bir dəfə arvadı gecəki yuxusunu danışdı öncəki qızının xəstə-lonəcəyini söylədi. İki həftədən sonra doğrudan da qızı həkimə aparası oldu. Gün-gündən anıqlayırdı, çörək yemirdi. Həkimlər qızın böyrəklərinin birindən sıradan çıxdığını, təcili əməliyyat lazım olduğunu söylədilər. Başqa iki həkim də belə dedi. Bundan sonra ə, arvadında hansısa qeyri-adiliyin olduğuna inanır, bir az da ona qor-xuyla baxırdı.

...Gözünü açanda arvadı otağın küncündəki dolabın içində nəşə axtarırdı.

- Maşallah, yaxşı yatdın ha.

Saat beşə qalırıdı. Əl-üzünü yuyub qayıtdı. Stolun üstündə bir stəkan çay və sarı rəngli balaca qadın çantası vardı.

- Bu nədi?

- Qızlar maşından tapıb.

- Açmışız?

- Açmışdılar, bağlayıb qoydum bura.

Çantanın ağızını açıb içindəkiləri bir-bir çıxarıb stolun üstünə düzdü. Arvadı ayaq üstə durub baxırdı. Qızlar qapının ağızında boy-boya verib stola bostanırıldı. Otaqla baxıb gülümsədi. Daraq, kredit kartı... On yeddi dəne, sancığa keçirilmiş sax yüzlük dollar, iki əlliminlik, bir neçə onminlik və minliklər.

İlk gözünün qabağına gələn amerikalı qonbul kişinin işləyən ovrudları oldu.

- Bayaq ər-arvad amerkanlar minmişdi. Onların olacaq. Evlərinə tanıyıram.

Qızlar qapının ağızından çökildilər. Arvadı stəkani götürüb:

- Soyuyub, aparım dəyişim, - dedi.

"Speys" də beşin xəbərləri gedirdi. Anonları Bakıya gələn Qara-bağ ermənilərindən başladılar. Səhə, sentyabrın 11-də geri qayı-dacaqdılar, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı onların gəlişinə etiraz piketi keçirmiş, əvvəldən görüşə razılıq verən müxalifetçilərin boziləri görüşdən imtina clomışdılar.

Çay içib çanta elində evdən çıxdı. Darvazanı açıb maşına oturdı. Maşını həyətdən çıxaranan sonra düşdü ki, darvazanı bağlasın. Arvadı çöldəydi - darvazanın bir tayını çəkdi və orinin çsidocoyi səslə öz-özünə "Ürəkli adama oxşamırlar" pıçıldadı. Arvadının buz kimi sözləri, clə bil, süzülüb bayaqdan içini bürümüş istiliyə qarışdı. O, istiliyin nə olduğunu da, clə bil, indi anladı. Üreyinin dön-riyində fikirləşdi ki, o qonbul kişi, yox, o arıq qadın qaranlıqda onu görək sevinəcək və on yeddi yüzlyüyün heç olmasa birini san-caqdan çıxarıb ona verəcək, o da səhər təcddən gedib hərbi həkimlə behləşəcək. İndi arvadının sözlərindən sonra clə bil, o istilik çəkilib gətdi, beyninə küt bir ağır gəldi.

Maşını metronun yanındakı dayanacaqda saxladı. Cəmi üç maşın vardı. Adətləriydi, müştəri gözləyəndə salonun çox qızınması üçün qapıları açıq qoyub yaxınlıqdakı ağacın altında söhbət edərdilər. Akiflə "Hökim" onu gören kimi ayağa qalxdılar. Birinci Akif dilləndi:

- İki amerikalı gəlmişdi, deyəsən, səni gözlyöyirdilər, vizitka da qoydular. Tərcüməçiləri vardı. Dedi ki, bayaq burada qırmızı "İqili"yə oturublar, arvadın sumkası, deyəsən maşında qalib, şofer

də qarabıqlı, balacaboy adam olub. Bildik ki, sən olasan. Barı sumkada bir şey varmı?

Cavab verməyə imkan tapmadı. "Hökim" dilləndi:

– Olmasa, o boyda kişi durub bura gəlməz ki! Amerikan hər xırdə şeydən ötrü özünə əziyyət verməz. Yaşın sumkada bir min dollar olub. Sənə də azı bir yüzlük verələr. Cıqalıq eləmə, bir qonaqlıq sənə.

– Maşındadı, aparırım verməyə. Mindən çoxdu.

Akif vizitkanı uzatdı.

– Ünvanı bilirəm, – dedi, amma vizitkanı aldı. İngiliscəydi. "Cim" sözünü rahat oxudu, soyadı dəqiq oxuya bilmədi. Vizitkanın arxasında xcm də vardı, yaşadıqları binanın 11-ci mərtəbəsinə bir ox qoyulmuşdu.

– Qonaqlığı unutma ha!

Bilirdi ki, clə-belə əl çəkən deyillər:

– Arxayın olun, yüzlük versələr qonaqlıq mənə.

Maşına oturub, "Baksovet"ə tərəf sürdü. Gecəqondular fırlanb bayaqkı binanın qarşısında saxladı. Dəmir hasarlı binanın qapısına yaxınlaşıb, vizitkanı göstərdi. Qara geyimli, hündürboylu gözətçi gözücu vizitkaya baxıb otağına qalxdı. Telefonla kimləsə danışıb ona "liftə gir, 11-ə qalx, gözləyirlər" – dedi. Maşından çantanı götürüb yuxarı qalxdı.

Dəhlizdəki iki qapının biri yarıyacan açıq idi. İçəridən səs gəlirdi. Yaxınlaşıb qapını bir az da araladı. Bayaqkı gonbul kişi onu görən kimi "pliz, pliz" deyib qucağımdakı qıvrımtüklü iti sığallayasığallaya dəhlizin əks tərəfinə keçdi. Sakitlik çökdü. Bir neçə dəqiqədən sonra getdiyi tərəfdən bayaqkı qadın çıxıb ona yaxınlaşdı. Çantanı uzatdı. Alıb açdı, içinə göz gəzdirdi, sonra sancağı çıxarıb dollarları saydı. "Düz" – dedi. Əlindəki şax əsginaslara işarə etdi:

– "Cimi ti alacaq".

Sonra pulları çantanın içinə qoyub əlini uzatdı:

– Sah ool. Minneddar-am!

Gonbul kişi bayaq getdiyi tərəfdən çıxıb yenə qucağındakı iti sığallaya-sığallaya ona tərəf ötəri gülümseyib otağa keçdi. Ovurdları yenə işləyirdi.

Keyləşən kimi oldu, arvadın arıq, qırıqlı əllərini buraxıb qapıdan çıxdı. Liftin düyməsini basdı. Əvvəl arvadının, sonra ortancıl qızının sifəti gəldi gözləri önünə. Daha sonra ağacın altında söhbət

edən sürücü tanışlarını düşündü. Fikirləşdi ki, gərəc danaydı. Kim sübut eləyə bilirdi ki, mənim məşinimdə qalıb. Bayaqdan bəri ilk dəfə ağlına gətirdiyi bu fikirdən əti çimçəydi.

Liftin qapısı açıldı və balaca bir it iki dəfə büürb ayaqlarını iyələməyə başladı. Diksindi. İtin xaltasından tutmuş oğlan istehzayla "qorxma, qorxma" söylədi. Həyəət qapısının lap ağzında "CİP" dayanmışdı, qapıdan zorla çıxdı. Maşına oturub şəhərə sarı sürdü.

"Bunlardan bizə xeyir gəlməz". Son illər tez-tez siyasi mübahisələrə qoşular və həmişə də sovet hökumətinin, rusun namını beç kəşə verməzdi. Amerikanın nəfimizə təmsinidığını, yalnız öz xeyrini güddüyünü sübut eləmək üçün dəridən-qabıqdan çıxar, misallar-nümunələr gətirirdi. İndi ömründə ilk dəfə rastlaşdığı amerikalılar gümanını daha da dərinləşdirmişdi. Nəse dostlarla söhbətəlməyi, üreyini boşaltmağı gəldi. Metroya sarı döndü. Ağacın altındaydılar.

Sevincək ayağa durdular. Akif soruşdu:

– Babat oldumu? Bir şey verdilərimi?

– Hə, – dedi, – yüz verdilər.

– Gedirik də başımızı açmağa? – bunu isə "Hökim" söylədi.

– Maşını qoyum gedək.

– Deyəsən, vurmağın gəlib? – Akif dedi.

Maşını darvazanın ağzında saxladı. İçəri salmağa həvəsi yoxuydu. Qapıdan girəndə arvadı "nötər oldu" soruşdu.

– Sən dediyin oldu.

Ayaqqabılarını soyunub birbaşa yataq otağına keçdi. Dolabı açıb lap üst gözündə qəzetə bükülü pullardan on dənə onminlik sayıb cibinə qoydu. Qalanını büküb əvvəlki yerində gizlətdi.

Ayaqqabılarını geyinəndə arvadı soruşdu:

– Gədəsi oldun?

– Yəqin gec gələcəm. Uşaqlara qonaqlıq verməliyəm.

Arvadının sifətindən hirsəlndiyi bilirdi.

Akif artıq qapıdaydı. Onun məşinına oturdu.

– Məşim qoymursan?

– Yox, içməyəcəyəm. "Hökim"lə vurarsan.

Hər dəndə oturuqları balaca kafeyə gəldilər. Çöldəki stollar boşuydu. Oturub kabab sifariş etdilər. On dəqiqə keçməmiş "Hökim" də gəldi. Vaqif uşaq həkimiydi. Ona görə ona "Hökim" deyirdilər. Tibb Universitetini bitirmişdi. Bir-iki il işləyəndən sonra dolanışıq yoxdu

deyö biznesö qoşulmuş, toyyarəylo bir-iki dəfə xaricə gedib mal götürmüş, İslam kimi zorər çləyib xalturaya keçmişdi.

Akif isə universitetin tarix fakültəsini dəb vaxtlarında bitirmiş, bir müddət akademiyanın tarix institutunda işləmişdi. Sovet dağılanda müdafiə eləməyə hazırlaşmış. Sonra elm-filan yaddan çıxdı. O da beş ildən artıqdır ki, çörək pulunu maşından çıxarırdı.

Birine qədəhi onun, ailəsinin, xostə qızının sağlığına içdilər. Sonra içməyönün – Akifin, sonra "Hökim" in sağlığına bado qaldırdılar. Araç şüşəsi dibinə yaxınlaşmış. Ürayından sağlıq demək keçdi.

– İstoyirəm öz sağlığınıza, öz xalqımızın sağlığına içək. Mən homişö demişəm ki, Amerikadan bizə xeyir gəlməz. Bu gün öz sözümə bir daha inandım. Kim olsaydı, min yeddi yüz dollara görə çıxarıb yüz dollar verərdi. Amma bunlar bir şirvan da vermodilər. Həm də mono clo baxdılar ki, clo bil dödölörino borcum var. Rus olsa, verərdi, nemes də verərdi, – bir az durdu, allərləyib gicgahını oxvaladı – erməni də verərdi, amma amerikan vermədi, – dedi.

"Hökim"lə Akif mat-mat bir-birino, sonra süfrədə soyuyan quyrıq, lülə kabablarına baxırdı. O isə danışırdı:

– Qınamayın, dostlar! Mən qonaqlığı sözümlün düzlüyünə ömin olduğum üçün verirəm. Allah yetirəcək, uşağı apcrasiya clətdirəcəm. Hərdən öz-özümə deyirdim ki, ömründə bir amerikan görməmişəm, nə tanıyırsan onları? Bu gün gördüm və inandım ki, səhv etməmişəm. Bunlar soveti – gül kimi hökuməti dağıtdılar, bizi bir-birimizə qırdırdılar, işsiz-gücsüz qoydular, nökrə çevirdilər – özlərinə, öz xeyirlərinə görə. Gəlirlər, neftimizi aparırlar, bizi adam yerinə də qoyurlar. Barı, Qarabağı qaytaraydılar. Malay, bir donə də araç gətir.

Akif qurcuxdu, nəşə demək istədi.

– Dəymə, qoy doyunca içək bu gün.

.. Kafedən çıxanda saat birə işləyirdi. Akif əvvəl onu, sonra "Hökim" i aparacaqdı. Darvazanın ağzında dayandılar. Maşının içində yəna bayaqkı sözlərini təkrarlayır, Amerikanın qarasına deyiniirdi. Akif birtəhər onu dilə tutub maşından düşürə bildi.

– Bəlkə maşını mən salım həyəətə? – Akif darvazanın qarşısında dayanan maşını göstərdi. Etiraz etdi. Ciblərini eşələyib maşının açarını axtardı. Tapa bilmədi. İçəriyə keçdi. Arvadı səşə oyanıb həyəətə çıxmışdı.

– Maşını saalmıram, qooy çöldə qalsın, – kokolədi.

Arvadı istədi desin ki, çöldə doyb-dolaşan olar. Son vaxtlar oğurluq da çoxalmışdı – maşınların qabaq şüşələrinə, təkərlərinə-cən oğurlayırdılar. Onun içəri keçib pal-paltarlı özünü yatağa saldığını görüb bir söz demədi.

– Fikir cləmo, yaxşı olacaq. – Arvadı üzünü ona torof tutub danışırdı. Onu isə yuxu aparmışdı.

Səhor ayılında başında küt ağrı vardı. Arvadı yerinin içində onunla üzboüz oturmuşdu.

– Pis yuxu görmüşəm. Yekə-yekə binalar alışıb yanmışdı.

– Maşına baxmısanmı?

– Baxmışam. Yerindədir.

– Qız nəyin?

– Yaxşıdı. Nəşə olacaq, yaman qorxuram. İçmə, son Allah, tor-git bu zohrimarı.

– Tərgidəcəm. Söz verirəm. Durub məcicidə gedəcəm. tövbə edəcəm, – deyib yorğanı başına çəkdi.

ORXAN FİKRƏTOĞLU

(1966)

Sadiqov Orxan Fikrət oğlu 1966-cı il mart ayının 21-də Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Orada 135 saylı orta məktəbi bitirmiş, Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəsr şöbəsində qiyabi təhsil almışdır. "Mənə bir məsləhət verin" adlı ilk hekayəsi 1981-ci ildə "Kirpi" jurnalında dərc edilmişdir. "Dünya haqqında upuzun bir nəğmə" (1990), "Səhər" (1994), "Şirvan şaxəngisi" (1994), "Üçüncü günün adamı" (1999) kitablarının müəllifidir. "Səhər" hekayəsinin "Üçüncü günün adamı" (Bakı, Yeni Nəşrlər Evi, 1999) kitabından götürülmüşdür.

SƏHƏR

Süpürgəçi arvad, gecəki küləyi söyə-söyə quru yarpaqları ağacın altından süpürür. İki sərçə budaqdan-budağa hoppanır. İri, qara itini görməyə çıxarmış arıq qız üzünü göyə tutub. Qara it gecəni qovur. İki kişi öyinlərində idman paltarına qaça-qaça süpürgəçinin yanından keçir. Kişilərin ayaqları altından tökülən quru palçıq asfaltda qalır. Süpürgəçi arvad dünənki yağışı xatırlayıb, kişiləri bərkədən söylür.

Kişilərdən biri qanrılıb arxaya baxır. Süpürgəçi arvadın süpürgəsi və dili işdədi. Sərçələr budaqdan-budağa hoppanır. Süpürgəçi arvadı indi də sərçələr xoş gəlmir. Sərçələrə söylənir: – Qırılmaz, hə! – deyir.

Üçüncü mənzilin kök kişisi cıvanda idman çəyir. İki əlini boyuna dayayıb, nəfəsini udur. İçəridən arvadının yoğun, xırıltılı səsi eşidilir: "Bu gün də soyuq suyan çimsən, öləcəksən daha, bədsi yoq çıxardım", – deyir arvad. – "Heç yoq köpəkoğlu belə oyun çıxarmır!" Sözlər kişiyə çatmır. İndi də başını yerə qoyub, ayaqlarını göyə qaldırır. Binanın arxasından keçən torpaq yoldan maşın uğultusu eşidilir. Səs gecənin içindən səhərə qədər dartılır. Bir-iki

cyvanın qapısı açılır. Yuxulu gözlər həyəto baxır. Sıqnal səsi. Bir dostə ağ çöl göyərcəni özlərini göyə vurur. İkisi lap dərən uçur. İyirminci mənzildə yaşayan kişi maşının şüşəsini qurulaya-qurulaya quşların dalınca baxır. Qara it gecəni qovub, indi də quşlara hüür. Çiyinlərində ağır çanta bir dəsto uşaq məktəbə gedir. Eyvandan analarının gözləri və sözləri eşidilir. Uşaqlar analarının səsinəndə tutub məktəbə gedir. İri ombalı, sürmə gözlü, gəl-gəl sinəli kirayənəniş qız gəl-gəl deyər-deyər gedir. Həyotün bütün yeniyetmələrini kişi eyləyən bu qızın ayaqları dəyən yerə min göz dəyir. Süpürgəçi arvad gözlerini içinə tutub süpürgəsinə söylənir. Fikrə gedir. Cavan ölmüş ərinin iri əllərini gözünün qabağına gətirir. İçindən biri istilik axır, boğazı qəhərlənir. Süpürgəsinin hirsə yerə çırpır. Toz qalxır. Sərçələr uçuşur. İri, qara it hüür...

Çəkməçi Yusif balaca köşkünə açır. Damağında papiros, əlləri belində durub süpürgəçi arvad baxır. Süpürgəçi arvad küreyi ilə bu baxışı tutub xoşhallanır. Qocalar baxış-baxış oyununa başlayır. Quşbaz İlahəm quşxananın dəmir qapısını açır quşları havaya buraxır. Ələ öyrənmiş bu quşlar göyərcəndən çox ev toyuğuna oxşayır. İlahəm ağ, irigöz quşun lələklərini yola-yola yola baxır. Yol boşdur. Quşun iri açılmış gözəri dünyanın yeni açılmış gözüne sataşır. Dünya gözünü çəkir. Gün çıxır. Quşbaz İlahəm əlindəki quşu göyə atır. Quş yerə çökür. Yerdə ağaclar bitib. Yüz birinci mənzilin sarı uşağı cibində quşatan həyəto çıxır. Çıxıb daş pillələrin üstündə oturur. Başını əlləri arasına alıb fikrə gedir. İri qara pişik köhnə "Moskviç" in damında yumurlanıb yatıb. Köhnə "Moskviç" köhnə Muxtar kişini... İndi nə Muxtar kişi var, nə də "Moskviç" in mühərriki. Pişiklər xumarlanır. İki qadın eyvandan-cıvana danışır. Biri paltar asır... O biri göz qapağını. Biri ayıqdı, o biri yuxulu. Qadınlardan kişi iyi gəlir, saçlarında kişi tumarı durur. Paltarasan xırda uşaq köynəklərinin suyunu sıxır. Qulaqasan içəri keçib, hələ də yatan ərinin yanına uzanır. Əri kök, yumru kişidi. Nəfəs aldıqca tüküli sinəsi körük kimi qalxıb-enir. Əllərini, ayaqlarını aralayır rahatca yatıb. Qulaqasan arvad köksünü ötürür. İki otaqları var. Biri yataq otağıdı, o biri yemək. Əvvəl birini uşaq otağı cələmək istəmişdilər, sonra yemək otağı ələdilər.

Yüz birinci mənzilin sarı uşağı cibindən quşatanı çıxarıb ayağa qalxır. Dünən gecədən hazırladığı dəmir qarmaqcıqları quşatana

yaraqalayb göyo atır. Qarmaqçıqlar yağış kimi oturaçaqlarının şifer damına yağır. Sarı uşağın göy gözləri işarır. Əliylə dalına bir yumruq vurub qaça-qaça qara ito sarı götürülür. It hürküb qaçır. On üçüncü mənzilin kişisini gozdiron qara "Volqa" heyətdə görünür. Qonşular maşına salam verir. Çəkməçi Yusif özünü çoko-çoke maşına yaxınlaşib durur. Baş oyir. Qara sürücü cibindən bir əzik beşlik çıxarib Yusifin ovcuna basır: – Ala, dua oxu! – deyir. Yusif də oxuyur. Sürücünün gözü dolur. Yusif duasını qurtarib, əlini təzəcə qırılmış üzünə çəkir: – "Allah köməyin olsun", – deyir. – "A bala! Allah sonu bu heyətə çox görmösün!" – On üçüncü mənzilin kişisinin özü gəlir. Qara it susur. Qara "Volqa" heyətdən çıxanda, ağzulu Kazım kişi pəncəyinin düymələrini bağlayıb öz yolunu gedirdi. Birdən yadına nəşə düşdü. Dala qayıtdı...

Yeddinci mənzilin qapısından xaş iyi gəlir. Bədəni donuna sığmayan dul Arife haradansa cvo qayıdır. Çəkməçi Yusifin yanından keçib salam verir. Çəkməçi Yusif arvadın salamını görmür... Ayrı şey görür, "salam" – deyir, ancaq! Dul Arife Yusifi çoxdan tanıyır, amma bu gün o Yusifi elo bil təzodən görür. Öz evində çiməndə belə Yusifin gözlorini unuda bilmir. Hamamdan çıxıb, pəncərənin aralı pərdələri arasından Yusifi xeyli süzür. Lap axırda qoti qərara gəlir ki, uzunboğaz çəkmələrinin altı lap yeyilib, gərək ona yaxşı mix vurulsun. Dul Arifəni görən kimi unutmuş Yusif qara sürücünün bəşleyinə öz köşkündə pivo içir.

İki qaraşın qız heyətdə gezişir. Bir dəstə uşaq evcik-evcik oynayır. Binanın arxasında durmuş iki balaca uşaq siqaret sümürür. Bir o birindən təcrübəli:

– Sinəmə alma, – deyir. – Sinəmə alma! Onda tez ata bilərsən.

O biri öskürə-öskürə:

– Almiram ki, – deyir, – özü keçir...

Çəkməçi Yusif sarışın uşağa təklif eloyir. Uşaq istəmir, quşatanı dizinə çırpıb, binanın dalına qaçır.

İki yuxulu qadın yuxulu-yuxulu işə gedir. Heyətdən yorğan iyi gəlir. Süpürgəçi arvad yorulub. Yorğundu.

Hardasa radioda ölkənin padşahı danışır. Pişik aşqınr. Dördgöz maşın heyətdən çıxır. İçindən dünyaya dörd göz baxır. Yüz birinci mənzilin sarı uşağı dördgöz maşının dalınca öz quşatanı ilə bir "sağ ol" atır. İki qaraşın qıza bu xoş gəlir. Sarışın qaraşınlara qarışır. Üç

uşaq gezişir. Qaraşının biri bu sarışınla lap uzun müddət dost olmaq istəyir. Bunu ona deyir. Sarışın sevinir. Və öz quşatanını qaraşının birinə bağışlayır. Heyətdən qatıqsatan keçib-gedir. Qatıqsatanın dahyca bir dosto pişik qaçır. Binanın ağzı yavaş-yavaş açılır. Çantalı, qovluqlu, bıqlı kişilər sakit-sakit öz qapılarını örtüb, ayrı qapılarını açmağa gedir. Ağ xalətli, qara xalətli arvadlar qapılarının dalında qalır. Sarışın uşaq, qaraşın qızla daləşib küsür. Qaraşın qız ağlayır. Səso nonosi çıxır: "Nodi az? – qışqırır. – Səhor-səhor nə olub səno?!"

Sohordi! İnsanlar dünyanı görüb tanıyıblar. Həmin dünyadı elə! Sohordi! Süpürgəçi arvad yavaş-yavaş səhəri süpürür.

MÜNDƏRİCAT

Nəsrimizizin yeni mərhələsi 4

Maqsud İbrahimbəyov

Bütün yaxşılıqlara ölüm (*povest*) 9

Rüstəm İbrahimbəyov

Nəğmə dərəsi (*hekayə*) 65

Əkrəm Əylisi

Ürək yaman şeydir... (*povest*) 74

Anar

Vahimə (*hekayə*) 91

Çingiz Hüseynov

Adalar (*hekayə*) 121

Əfqan

Gözəllik soracağında (*hekayə*) 137

Çingiz Ələkbərzadə

Altıncı sim (*hekayə*) 160

Fərman Kərimzadə

Xallı maral (*povest*) 170

Sabir Azəri

Ölə bilməyən adam (*povest*) 201

Vaqif Nəslib

Omaroğlunun qayıtməsi (*hekayə*) 229

Eiçin

Baladadaşın ilk məhəbbəti (*hekayə*) 242

Mövlud Süleymanlı

Payız mustuluqları (*hekayə*) 260

Məmməd Oruc

Günlərin bir günündə (*hekayə*) 268

Mənzər Niyarlı

Dar gün (*hekayə*) 280

Firuz Mustafa

Alın yazısı (*hekayə*) 287

Aqil Abbas

Şəbədə Nazim (*hekayə*) 300

Baba Vəziroğlu

Birə on doqquz qalmış (*hekayə*) 308

Sadəy Budaqlı

Günorta (*hekayə*) 318

Afaq Məsud

Gecə (*hekayə*) 323

Elçin Hüseynbəyli

Keçə kimi qara və soyuq hava... Kəndə gün
çıxanda qayıdacağıq (*hekayə*) 330

Rəşad Məcid

10 sentyabr (*hekayə*) 335

Orxan Fikrətoğlu

Səhər (*hekayə*) 344

**AZƏRBAYCAN NƏSRI
ANTOLOGİYASI**

BEŞ CİLDDƏ
V CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKI-2006

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Rəvan Mürsəlov</i>
Korrektorlar:	<i>Elnaz Xəlilqızı</i> <i>Nadir Quliyev</i>

Yığılmağa verilmişdir 12.10.2006. Çapa imzalanmışdır 29.12.2006.
Formatı 60×90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 22. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 275.

Kitab "PROMAT" motboosindo çap olunmuşdur.